
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

2/2005

VYDÁVA MINISTERSTVO OBRANY SR –
VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV
BRATISLAVA

© Ministerstvo obrany Slovenskej republiky – VHÚ Bratislava 2005

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

MOCENSKÝ ZÁPAS O NESKOROANTICKÉ SIRMIIUM

PETER BYSTRICKÝ

BYSTRICKÝ, P.: Power Strive for Late Antique's Sirmium. *Vojenská história*, 9, 2, 2005, pp 3 – 21, Bratislava.

The author in the study described history of Sirmium and territory of provinces Pannonia Secunda and Savia in 5th and 6th centuries, which importance did not reduce after their separation from the Roman Empire. Interests of neighbouring states met here even to a broader extent. The author deals with broader political connections from conquest of the town by Huns up to its seizure by Avars. He equally takes note of the diplomatic background of conflicts and personal motives and intentions of individuals. Huns conquered Sirmium, from which depended defence of a big part of northern border in 441. After the break-up of their Empire, Romans did not manage to reconquer the town, control over it was at first taken by Sarmatians and then Gepids up to 504/505. New masters of Sirmium became Ostrogoths and their king Theodorich the Great. Goths retained the town till the beginning of war with Byzantine Empire. After defeats in Dalmatia they ceded it again to Gepids. Later the author describes the impact of Langobards that strengthened on the central Danube mainly during the king Alboin. In connection with Avars they defeated Gepids in 567. The author describes events up to 582 when Avars reconquered it again.

Military History. 5-6 Centuries. Roman Province Sirmium after Roman Empire Break-up.

Sirmium¹ bola stará ilýrska osada a neskôr rímske mesto, ktoré ležalo na močaristom brehu Sávy. Úrodný kraj v miernom podnebí a s dostatkom vody priťahoval ľudí už od pradávna. Sirmium do histórie vstúpilo až na konci 1. storočia p. n. l., keď ho roku 34 p. n. l. dobyli Rimania, ktorí vtedy bojovali proti ilýrskym a keltským kmeňom, sídliacim na pravej strane Dunaja. Územie, ktoré vo vojne získali, a ktoré sa stalo základom provincie Panónia, však pevne ovládli až po ťažkých bojoch v rokoch 16 až 9 p. n. l., keď porazili veľké protirímske povstanie domorodého obyvateľstva. Provincia *Pannonia* bola zriadená roku 10 n. l. a jedným z jej stredísk sa pre svoju strategickú polohu stalo aj Sirmium. Mesto sa rozvíjalo veľmi rýchlo a už za vlády Flaviovcov (69 – 96) získalo štatút rímskej kolónie – *Colonia Flavia Sirmiensem*. Bolo to najvyššie postavenie, aké mohlo nejaké mesto mimo Itálie a na obsadenom území získať. Po roku 103 bola Panónia rozdelená na dve provincie, severné a západné časti zahŕňala *Pannonia Superior*, južné a východné časti, a teda aj Sirmium, *Pannonia Inferior*. Keďže Panónia bola hraničnou provinciou s nepokojnou dunajskou hranicou, mesto bolo dôležitou základňou rímskej armády. Tu sa zdržiavali velitelia i cisári, konali vojenské porady, plánovali ďalšie operácie, začínali tu mnohé výpravy a sem

¹VALACHOVIČ, P.: Hospodárske a sociálne problémy miest v Panónii v 4. – 5. storočí. In: Historický časopis, roč. 30, 1982, č. 3, s. 384-385, aj s literatúrou.

sa aj vracali. Priamo v Sirmiu alebo v jeho okolí sa narodilo šesť rímskych cisárov.² Posledný cisár jednotnej ríše Theodosius I. Veľký (378 – 395) sa stal cisárom práve v Sirmiu. Ďalší cisári tu strávili nejaký čas a podaktorí, napríklad Probus, ktorý dal odvodniť močiare v okolí, tu aj zomreli. Najväčší rozkvet mesto zažilo až po Diocletianových (284 – 305) reformách. Územnosprávna reforma z roku 293 Panóniu rozdelila na štyri menšie provincie: *Pannonia Prima* na severozápade, *Pannonia Valeria* na severovýchode, *Pannonia Savia* na juhozápade a *Pannonia Secunda* na juhovýchode s hlavným mestom Sirmiom. Reformou vlády, ktorou sa moc rozdelila medzi štyroch cisárov, sa zo Sirmia stalo aj jedno zo štyroch hlavných miest rozľahlého štátu. Z provinčného mesta, ktoré bolo dovtedy svojím charakterom vojenskou pevnosťou a o ktorom v 3. storočí mohol *Sextus Aurelius Victor* písať ešte ako o obci³, sa rýchlo začalo meniť na bohaté a prepychové cisárske sídlo. Rozmáhlo sa nielen kultúrne, ale aj hospodársky. Vznikali tu rôzne dielne, rozvíjal sa obchod a za Konštantína Veľkého (306 – 337) sa tu razili i mince. Ak spočiatku tvorili jeho obyvateľstvo okrem rímskej posádky predovšetkým romanizovaní Ilýri a Kelti, neskôr sa v ňom začali usádzať Rimania a Gréci. Sirmium sa stalo aj jedným z dôležitých centier raného kresťanstva. Nezmenilo to ani tvrdé prenasledovanie a popravy kresťanov za cisára Diokleciána. Po zmene prístupu rímskeho štátu ku kresťanstvu sa mesto stalo aj sídlom biskupa. Roku 378 sa tu už konal dôležitý koncil, ktorý zavrhol ariánske učenie.⁴ Silné kresťanské tradície dokazuje napokon i dnešný slovenský názov mesta, Mitrovica, ktorý je odvodený z mena svätého Demetria – Mítara. Najväčší rozmach a slávu zažilo Sirmium v 4. storočí, keď už patrilo k popredným mestám nielen v oblasti, ale aj celej Ríši. Malo už vybudovaný kanalizačný systém, dláždené ulice, mohutné hradby, stál tu cisársky palác, hippodróm, fórum, mestská sýpka i honosné kúpele. Bolo strediskom obchodu a viedla ním i dôležitá cesta, ktorá spájala obe polovice Ríše. Koncom 4. storočia bolo už natoľko veľkým, že ho mohol historik *Ammianus Marcellinus* nazvať „ľudnatou a slávnou matkou miest“.⁵

Po nepokojnom 4. storočí, keď provincie Prvá Panónia (*Pannonia*) I Valeria a Druhá Panónia (*Pannonia* II) ohrozovali lúpežnými prepadmi Kvádi a Sarmati, narušil ďalší vývoj Sirmia, a vlastne všetkých miest v Panónii, príchod Hunov do Potisia. Keďže toto obdobie je v písomných prameňoch zachytené veľmi slabo, urobiť si presný prehľad nie je jednoduché. Huni však začali čoskoro prenikať aj na pravý breh Dunaja do panónskych provincií. Hoci sa Východorímskej ríši roku roku 427 podarilo znovu, údajne až po päťdesiatich rokoch, získať kontrolu nad časťou Panónie a obsadiť všetky tamojšie pevnosti⁶, tento úspech bol zmarený dohodou medzi západorímskym vojvodcom Aetiom a hunským vládcom Rugom z roku 433. Podľa nej celá Panónia I prešla pod nadvládu Hunov ako odmena za ich služby.⁷

²Decius Traianus (249 – 251), Aurelianus (270 – 275), Probus (276 – 282), Maximianus Herculeus (285 – 310), Constantius II. (337 – 361) a Gratianus (367 – 383).

³SEXTUS AURELIUS VICTOR, *Liber de caesaribus* 29. 1.: „Decius, Sirmiensem vico ortus“ (vydanie Sexti Aurelii Victoris *Liber de Caesaribus*, rec. F. Pichlmayr, Lipsiae 1961).

⁴VALACHOVIČ, P.: Kresťanstvo v Panónii v 4. a 5. storočí nášho letopočtu. In: Kresťanstvo v dejinách Slovenska, ed. M. Kohútová, Bratislava 2003, s. 8-11. K sv. Demetriovi pozri *Miracula Sancti Demetrii* (vydanie *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, 2 vol., ed. Paul Lemerle, Paris 1979/1981).

⁵AMMIANUS MARCELLINUS, *Res gestae* XXI. 10. 2.: „ad exemplum urbium matris populosae et celebris“ (vydanie Ammiani Marcellini *Res Gestae*, vol. I. & II., ed. W. Seyfarth, Leipzig 1978).

⁶MARCELLINUS v. c. comes, *Chronicon* sub a. 427 (vydanie MGH, AA XI, *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.*, vol. II, ed. Th. Mommsen, Berolini 1894, s. 76). Podobne IORDANES, *Getica* 166. (vydanie Jordan: *O proischoždenii i dejanijach Getov. Getica*, ed. E. Č. Skržinskaja, Moskva 1960); THOMPSON, E. A.: Hunové, Praha 1999, s. 32.

⁷PRISKOS, fr. 2 (vydanie *Historici Graeci minores* vol. I, ed. L. Dindorf, Lipsiae 1870); *Chronica Gallica* sub a. 433 X. 112; Tamtiež XI. 116. (vydanie MGH, AA IX, *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.* vol. I, ed. Th. Mommsen, Berolini 1892, s. 658-660); THOMPSON, E. A.: Hunové, s. 68.

Skazu Sirmia priniesol rok 441, keď Huni vedení bratmi Attilom a Bledom prekročili Dunaj a vpadli do Druhej Panónie (Pannonia Secunda). Hoci dobyli a zrovnali so zemou aj väčšie mestá, ako Viminacium, Margus, Constantiu a Singidunum, ich najväčším úspechom bolo obsadenie Sirmia, od ktorého závisela obrana veľkej časti severnej hranice. Jeho dobytím ťaženie Hunov pre ten rok skončilo.⁸ Mnohí obyvatelia panónskych miest boli zabití alebo odvlečení do zajatia, iní sa odsťahovali preč do bezpečia. Mnohé mestá v dôsledku toho zostali takmer sto rokov neobývané, až do vlády cisára Justiniána (527 – 565), ktorý dal mnohé zničené a opustené pevnosti znovu vystavať. Po ovládnutí Druhej Panónie už mohli Huni v rokoch 442/443 a 447 bez ťažkostí prenikať na rímske územie ešte hlbšie do Mézie (Moesia), Ilýrie a Trácie.⁹ Po rozpade Attilovej ríše roku 454/455 si podmanené národy medzi sebou rozdelili územie, z ktorého Huni čiastočne ušli. Rimania zrejme nemali dostatok času ani síl, aby sa pokúsili znovu obsadiť Panóniu sami. Museli len súhlasiť s tým, že ju ovládajú ich spojenci, a nový stav bol zmluvne zabezpečený dodatočne. Keď *Iordanes* opisoval rozsah sídiel Gótv v Panónii, spomenul aj Vindobonu (Viedeň) na jej jednom konci a Sirmium na druhom. Z jeho opisu však jednoznačne nevyplýva, či obe tieto mestá Ostrogótom aj patrili.¹⁰ Ak teda Sirmium nepatrilo Gótom a Rímska ríša ho nezískala späť, jediní, kto ho mohol ovládať, boli Sarmati, ktorým patrilo aj Singidunum (Belehrad). Po odchode Ostrogótov z Panónie v roku 471/472, keď po sebe zanechali niekoľko rozbitých kráľovstiev, vrátane Sarmatského, získali na strednom Dunaji najväčší vplyv Gepidi. Ich sídla ležali v niekdajšej rímskej provincii Dácii. Rovnako vplyvnými boli Heruli, ktorých jadro ríše ležalo na území dnešnej južnej Moravy. Gepidi sa rýchlo zmocnili územia medzi Dunajom, Sávou a Drávou, vrátane Sirmia, Mursy (dnes Osijek), Cibalae (dnes Vinkovci), Bassiany a zrejme aj Singiduna.¹¹ Niežeby Rímska ríša nemala už o túto provinciu záujem, ale jej západná časť sa rútila k zániku a východná bola zaneprázdnená bojmi s Gótmami na vlastnom území. Gepidi tak využili príležitosť, keď Rimania neboli schopní pohotovo vojensky odpovedať na útoky v pohraničí.

Roku 487 ostrogótskeho kráľa Theodoricha cisár Zenon (474 – 491) presvedčil, aby opustil provinciu Méziu (Moesia) a v jeho mene si podmanil Itáliu, kde vtedy vládol germánsky kráľ Odovakar. Sťahujúcich sa Ostrogótov sa z nie celkom známych príčin snažil zastaviť gepidský kráľ Thrapstila, ktorý preniesol kráľovské sídlo z Dácie do Sirmia, a tým i ťažisko celej ríše na druhú stranu Dunaja. Theodorich Gepidov medzi Sirmiom a riekou Ulcou

⁸PRISKOS, fr. 2; MARCELLINUS, Chronicon sub a. 441; Tamže sub a. 442 (Chr. min. II, s. 80-81); Chronicon Paschale, CCCV. Olympias (vydanie Chronicon Paschale, vol. I, CSHB, rec. L. Dindorf, Bonnae 1832, s. 587); IOANNES ANTIOCHENUS, fr. 206 (vydanie Fragmenta Historicorum Graecorum, col. C. Müller, Parisii 1868); PROKOPIOS, De aedificiis IV. 5. (vydanie Procopii Caesarensis opera omnia vol. IV, De aedificiis libri VI, ed. J. Haury, Lipsiae 1964); ALFÖLDI, A.: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien Bd. II, Berlin-Leipzig 1924 – 1926, s. 96; THOMPSON, E. A.: Hunové, s. 81-84; BOCK, S.: Los Hunos, Tradición e Historia, Antiguedad y Christianismo IX, Murcia 1992, s. 202-206.

⁹PRISKOS, fr. 3; IORDANES, Romana 331. (vydanie Iordanis Romana et Getica, MGH, AA V/1, ed. Th. Mommsen, Berolini 1882); MARCELLINUS, Chronicon sub a. 447; Chronica Gallica A. CCCCLII, XXIII. 132.; THEOPHANES CONFESSOR, Chronographia a.m. 5942 (vydanie Theophanis Chronographia, CSHB, rec. J. Classen, Bonnae 1839, s. 102-103); Chronicon Paschale, s. 586; PROKOPIOS, De aedificiis IV. 2.; THOMPSON, E. A.: Hunové, s. 93-97; BOCK, S.: Los Hunos, s. 210-212; DICULESCU, C. C.: Die Gepiden I, Halle a. d. Saale 1922, s. 57-58; SEVIN, H.: Die Gebiden, München 1955, s. 57-58; CSALÁNY, D.: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonau Becken (454-568 u. Z.), Budapest 1961, s. 11; SCHMIDT, L.: Geschichte der Deutschen Stämme, Die Ostgermanen, München 1934, s. 268.

¹⁰IORDANES, Getica 264.

¹¹THEOPHANES, Chronographia, s. 94. Jeho chronológia je v tejto časti značne zmätená, ovládnutie Panónie II Gepidmi kladie ešte pred vládu Attilu. BÓNA, I.: The Dawn of the Dark Ages – The Gepids and Lombards in the Carpathian Basin, Budapest 1976, s. 28; CSALÁNY, D.: Archäologische Denkmäler, s. 311-312 a 317. Na území medzi Dunajom, Drávou a Sávou Sarmati zostali ako súčasť ríše Gepidov.

porazil.¹² Ulca by mohla byť dnešnou Vukou, alebo močaristým územím Hiulca pri Murse. Po tomto víťazstve Ostrogótov bojovali aj proti Sarmatom, spojencom Gepidov, ktorých viedol náčelník Busa.¹³ Ani oni nedokázali postup Gótov zastaviť. Sirmium však zostalo nedotknuté a Theodorich sa ho ani nepokúšal dobyť, keďže jeho konečným cieľom bola Itália. Nedostatok písomných údajov nám neumožňuje bližšie priblížiť gepidského kráľa. O jednom Thrapstilovi sú vo viacerých latinských aj gréckych prameňoch zmienky, ale ten pôsobil už o 30 rokov skôr. Tento Thrapstila (Trasila, Thraustila, Thraufistila), o ktorom sa len na základe zhody či podobnosti s inými gepidskými a gótskymi menami môžeme domnievať, že bol gepidského pôvodu, bol azda potomkom tých Gepidov, ktorí spolu s inými germánskymi kmeňmi začiatkom 5. storočia našli na území Západorímskej ríše záchranu pred Hunmi.¹⁴ Bol *buccelariom* Aetia, ale do povedomia vstúpil až po jeho vražde, vykonanej na príkaz cisára Valentiniana III. (425 – 455). Spolu s Optilom, možno tiež Gepidom, v roku 455 totiž cisára zabil.¹⁵ Neskôr, v roku 479, sa Thrapstila, či už tento, alebo iný, objavuje aj ako *magister militum* vo východnej časti impéria, kde sa zúčastnil sprisahania proti cisárovi Zenonovi.¹⁶ Kým úsilie stotožniť Thrapstilu z roku 455 s gepidským kráľom v Sirmiu by mohlo naraziť na viaceré úskalia, predovšetkým na značný časový nesúlad, v prípade sprisahania Thrapstilu z roku 479 je už situácia iná. Ak by aj nebol neskorším gepidským kráľom, mohlo ísť aspoň o niekoho z urodzených Gepidov. Je možné, že západorímsky a východorímsky Thrapstila je tá istá osoba, ktorá so sriemskym Thrapstilom nemá, okrem mena, nič spoločné, ale aj to, že išlo naozaj iba o troch menovcov.

Hoci Itália i naďalej formálne zostávala súčasťou cisárstva, Theodorich vládol úplne nezávisle. Svoje postavenie nového vládcu si u germánskych susedov zabezpečil a upevnil spojeneckými zmluvami alebo sobášmi. Ako celkom výstižne napísal autor *Vitae Fuldensis*, „Nebolo národa, ktorý by nebol s Theodorichom spojený buď príbuzenským zväzkom alebo spojeneckou zmluvou,“ a nie nepodobne aj *Iordanes*: „Nebolo v západnej časti kmeňa, ktorý by Theodorichovi, kým žil, neslúžil z priateľstva alebo preto, že bol podmanený.“¹⁷ Severné

¹²ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico* VI. 27., VII. 28-34 (vydanie Magni Felicis Ennodi Opera, MGH, AA VII, rec. F. Vogel, Berolini 1885); PAULUS DIACONUS, *Historia Romana* XV. 15. (vydanie Eutropi Breviarium ab urbe condita cum versionibus Graecis et Pauli Landolfique additamentis, MGH, AA II, rec. H. Droysen, Berolini 1879); IORDANES, *Getica* 292.; *Gesta Theoderici regis, Vita Fuldensis* 6. (vydanie Fredegarii et aliorum chronica & Vitae Sanctorum MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum* II, ed. B. Krusch, Hannoverae 1888); AVENARIUS, A.: *Die Awaren in Europa*, Bratislava 1974, s. 68; HEATHER, P.: *Gótové*, Praha 2002, s. 223; CSALLÁNY, D.: *Archäologische Denkmäler*, s. 310n.; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, München 1990, s. 280; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 223-224; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden I*, s. 105-111; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 128-130; BÓNA, I.: *Die Langobarden in Ungarn*, AAHung 1956, s. 183-242, s. 235; Tenže: *The Dawn*, s. 16.

¹³ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico* VII. 35.; PAULUS DIACONUS, *Historia Romana* XV. 15.; *Gesta Theoderici regis, Vita Fuldensis* 6.; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 280; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 224. Nie je celkom jasné, či išlo o Sarmatov alebo Bulharov. Panónski Bulhari mohli byť takisto súčasťou Attilovej ríše ako Sarmati.

¹⁴Prosperi Tironis *auctarium Havniense* 5. (Chr. min. I, s. 304). Sarmati sú v prameňoch mylne nazývaní Bulharmi.

¹⁵MARCELLINUS, *Chronicon sub a. 455* (Chr. min. II, s. 86); PAULUS DIACONUS, *Historia Romana* XV. 15.; IORDANES, *Romana* 334.; PROSPER TIRO, *Epitoma Chronicon* 1375. (Chr. min. I, s. 483-484); Prosperi Tironis *auctarium Havniense sub a. 455* (Chr. min. I, s. 303).

¹⁶IOANNES ANTIOCHENUS, fr. 201(4-5); Tenže, fr. 211(4). SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 532.

¹⁷O sobášoch pozri ANONYMUS VALESIANUS, *pars posterior* 12. 63., 12. 68., 12. 70. (Chr. min. I, s. 322); IORDANES, *Getica* 80., 297-299., 303.: „nec fuit in parte occidua gens, quae Theodorico, dum adviveret, aut amicitia aut subiectione non deserviret.“; *Gesta Theoderici regis, Vita Fuldensis* 13.: „Nec erat Italiae gens, quae Theoderico aut coniunctionis affinitate aut pactionis federe sociata non fuerit.“; PROKOPIOS, *De bello Gothico* I. 12. (vydanie Procopii Caesarensis opera omnia vol. II, *De bellis libri V-VIII*, ed. J. Haury, Lipsiae 1963); CASSIODORUS SENATOR, *Variae* IV. 1., V. 43. (vydanie Cassiodori Senatoris *Variae*, MGH, AA XII, ed. Th. Mommsen 1894); GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum* III. 4-5., III. 31. (vydanie Gregorii Turonensis Opera, vol. I, *Libri historiarum* X, MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum* I, ed. W. Arndt et B. Krusch, Hannoverae 1885); FREDEGARIUS, *Chronica* III. 30.; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 284, 306-314, 381n; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 235-236; WERNER, J.: *Die Langobarden in Pannonien*, München 1962, s. 142.

hranice svojej novej ríše sa snažil zabezpečiť spojeneckou zmluvou s Herulmi, ktorou si v roku 507 adoptoval za syna v zbrani (*filius in arma*) ich kráľa Rodulfa. Heruli vtedy už čiastočne ovládli alebo aspoň kontrolovali bývalú rímsku provinciu *Noricum Ripense* a do ich záujmovej sféry možno patrila aj časť Valerie a Prvej Panónie (*Pannonia Prima*).¹⁸ Dochovalo sa viacero listov, ktoré Theodorich posielal herulskému kráľovi a nie je dôvod sa domnievať, že to bol niekto iný. Zrejme aj Heruli mali tvoriť časť starostlivo budovanej protifranskej koalície. Bolo by zvláštne, ak by Theodorich neuzavrel žiadnu dohodu s Gepidmi. Chýbajúce písomné zmienky nám ale nebránia v predpoklade, že vzťahy medzi oboma ríšami prešli určitým vývojom a aspoň čiastočne sa zlepšili. V gepidskom kráľovskom rodokmeni sa totiž neskôr objavujú mená Ostrogota (*Ustrigotth*) a Ostrogoto (*Austrigusa*). Je nemožné, aby tieto mená, ak znamenajú to isté, čo názov kmeňa, a sú nakoniec zhodné i s menom Theodorichovej dcéry, nosili deti gepidského kráľa Elemunda, ak by medzi Gepidmi a Gótmi stále pretrvávalo nepriateľstvo, o akom sa zmieňuje najmä *Iordanes*. Môžeme dokonca uvažovať aj o tom, že Elemundovou manželkou bola príslušníčka niektorého gótskeho veľmožského rodu, ak nie samotného kráľovského. Musíme si tiež všimnúť, že *Cassiodorus* vo svojej kronike Gepidov vôbec nespomína, a ani v jeho zbierke listov nie je žiadna korešpondencia medzi oboma kráľovstvami. Preto je to tak, môžeme len hádať. Rovnako je to napokon aj s Longobardmi. Azda preto, že boli od Ravenny, ktorej záujmy boli najmä na západe, predsa len viac vzdialení, ako aj tým, že po spojení gepidského a longobardského vládnuceho rodu Longobardi upravili svoj vzťah ku Gótom tak, aby nebol odlišný od gepidského. Orientácia oboch bola navyše profranská.

Theodorich však svoju pozornosť predsa len raz obrátil aj na východ k Dunaju, k Sirmiu. Jeho gepidskí páni boli dlhoročnými spojencami cisárstva. Napriek nebezpečenstvu, že by vojna s nimi mohla viesť aj k sporom s byzantským cisárom, ktorý mesto ešte stále považoval za svoje, sa rozhodol získať ho silou. Gótskej výprave velili vojvodcovia Pitzia, Herduic a Toluin.¹⁹ Gepidom v Sirmiu už vtedy vládol Thrapstilov syn Thrasarich. Treba zdôrazniť, že Thrasarich podľa všetkého nebol kráľom všetkých Gepidov. Je pravdepodobné, že vládol iba tej časti, ktorá sa po odchode Ostrogótov z Panónie a rozbití ríše Sarmatov začala trvalejšie usádzať medzi Drávou a Sávou, možno i so súhlasom cisára. Na čele Gepidov v Potisi a Sedmohradsku (*Gepidia*) stál Gunderith. Podľa skromných údajov, ktoré nám vo svojom tendenčnom *Panegyriku* zanechal *Ennodius*, oboch gepidských vládcov spájalo iba „nevhodné dôverné priateľstvo“. Nevhodným bolo iba z pohľadu Gótov²⁰, a čo to presne znamenalo, nevieme. Niet však pochýb, že pod slovom „iných (*alios*) z Gepidov“ myslel práve tých naddunajských. Kto bol tento Gunderith, či bol s Thrasarichom v nejakom príbuzenskom vzťahu a ako sa stal kráľom, pramene mlčia. Nevieme, či vôbec bol kráľom, a ak bol, či bol aj rovnocenný s Thrasarichom rodom i mocou. Nie je známa ani príčina, prečo došlo k tomuto rozpolteniu kráľovskej vlády nad Gepidmi. Hoci rozdelenie jednotnej vlády mohlo vyplývať z dohody, Gunderith mohol získať podiel na moci násilím. Nech sa už stalo čokoľvek, dôsledkom nám neznámych udalostí bolo rozštiepenie dovtedy celistvej ríše Gepidov na dve rozlohou i významom nerovnocenné časti – na väčšiu východnú, teda pôvodnú časť Gepidie

¹⁸CASSIODORUS, *Variae* IV. 2.; ENNODIUS, *Descriptio vitae beatissimi Antoni monachi* 13. (vydanie Magni Felicis Ennodi Opera, MGH, AA VII, rec. F. Vogel, Berolín 1885); EUGIPPIUS, *Vita sancti Severini* XXIV. (vydanie Eugippii Vita sancti Severini, MGH, AA I/1, rec. H. Sauppe, Berolín 1877); SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 254-255 s pozn. 5; VÁRADY, L.: *Epochenwechsel um 476*, Budapest-Bonn 1984, s. 105; WOLFRAM, H.: *Österreichische Geschichte 378-907*, Wien 1995, s. 58-65.

¹⁹IORDANES, *Getica* 300.; ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico* XII. 60; CASSIODORUS, *Variae* VIII. 10.; FREDEGARIUS, *Chronica* II. 57.; *Gesta Theoderici regis*, *Vita Fuldensis* 12.; *Gesta Theoderici regis*, *Vita ex Aimoino hausta* 2.; KULAKOVSKIJ, J.: *Istorija Vizantii* I, Kiev 1913, s. 485; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 534; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 291 a 321; Tenže: *Österreichische Geschichte*, s. 60-61.

²⁰ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico* XII. 61.; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 533-534; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 320-321.

v Dácii, a menšiu západnú, ktorej strediskom bolo Sirmium. K tomuto rozpadu zrejme došlo až po Thrapstilovej smrti. Obe časti boli zrejme od seba nezávislé, avšak ich vzájomné vzťahy vôbec nemuseli byť nepriateľské. Vedomie kmeňovej súdržnosti bolo nepochybne silné. Archeológ I. Bóna na základe nájdených tzv. kráľovských pokladov uvažuje dokonca o trojitom rozdelení ústrednej vlády. Tým tretím kniežatstvom či kráľovstvom by bolo sedmohradské panstvo veľmoža Omharia. Gunderith by tak vládol iba Gepidom v Potisi.²¹ Ako sa domnieva D. Csallány, rozpad jednotnej vlády mohol byť zapríčinený aj zlepšujúcimi sa vzťahmi sriemskych Gepidov s Ostrogótmami v Itálii. Ak Thrasarich uzavrel mier s Theodorichom, takáto zmena politickej orientácie špičky gepidskej spoločnosti po Thrapstilovej smrti mohla naozaj viesť k strate podpory, vzniku vnútornej opozície a nakoniec rozkolu. Práve priateľstvo, ktoré Theodorich Thrasarichovi ponúkol alebo vnútil, mohlo viesť k značnej nespokojnosti časti gepidských veľmožov. Rozčarovaní gepidskí predáci, ktorí sa nechceli zmieriť s novým stavom, si tak za svojho nového kráľa mohli zvoliť muža zo svojho stredia, Gunderitha, a rozštiepenie kráľovstva Gepidov by sa tým zavŕšilo. Kráľovi Theodorichovi stav, keď sa nepriateľské kráľovstvo rozdelilo na dve menšie, pochopiteľne vyhovoval. Ale, ak budeme vychádzať z predpokladu, že bol znepokojený obojstrannými snahami o opätovné zjednotenie, prípadne rastúcou prevahou Gunderithových Gepidov, mohol dospieť k rozhodnutiu zasiahnuť vojensky, dôležité Sirmium dobyť a viac ho nepustiť zo svojich rúk. Zrejme sa domnieval, že zjednotení Gepidi budú dostatočne silní na to, aby raz ohrozili záujmy Ostrogótov v Dalmácii, či dokonca v Itálii.

Náznačky rastúceho sebavedomia Gepidov čiastočne naznačil už *Ennodius*. Výklad jeho slov ale prináša nemalé ťažkosti. Dielo je síce jednostranné, ale pod nánosom štylistických ozdobných prvkov jeho vzletného štýlu sa predsa len ukrýva dôvod vojny. Usiluje sa presvedčiť, že hoci vo vojne o Sirmium bol útočníkom Theodorich, vojna bola nutnosťou a bola preto ospravedlniteľná. Kladie ju na roveň ostatných vojen a bojov, ktoré dovtedy viedol ostrogótsky kráľ v záujme bezpečnosti svojej krajiny a znovuzískania toho, čo právom patrilo predošlým vládcovi v Itálii. Vojna by teda nebola dobývačná! Sám si vraj dokonca dlho vyčítal, že už v roku 489 nevyužil možnosť Sirmium dobyť, keď mohol.²² K výprave ho tak vraj viedla povinnosť zaistiť bezpečnosť svojej ríše, i keď zo strany Gepidov jej priame nebezpečenstvo vôbec nehrozilo. Možno mu však len lichotilo pokračovať v politike rímskych cisárov či akejsi veľmi zvláštne chápanej „cisárskej tradícii“, na ktorú chcel nadviazať. Jedným z krokov k naplneniu tejto myšlienky by bolo ovládnutie takého významného mesta, akým na východe Sirmium nepochybne bolo. Jednak by toto, ešte stále rímske mesto, oslobodil z moci barbarov, a jednak by ho prinavrátil niekdajšej správe Západu, pretože formálnu autoritu nad ním mal stále východný cisár. Theodorichovu snahu obnoviť staré hranice Záporodínskej ríše naznačuje práve *Cassiodorus* vetou: „Sirmium sa vrátilo Itálii.“²³ *Cassiodorus* však spomína aj čisto gótske dôvody. Tkveli v ich presvedčení, že Panónia, a práve tá jej časť v okolí Sirmia, bola ich starým sídlom, odkiaľ sa vydali na svoju cestu na Balkán a potom do Itálie. Bola ich, ale ju stratili, a bolo by vecou cti, aby ju po rokoch vybojovali späť.²⁴ Niektoré *Ennodiove*

²¹BÓNA, I.: *The Dawn*, s. 70 a 86, Tenže: *Völkerwanderung und Frühmittelalter (271-895)*, In: *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, hg. B. Köpeczi, Budapest 1990, s. 84-85; MENGHIN, W.: *Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken*. In: *Germanen, Hunen und Awaren*, Nürnberg 1987, s. 23-24.

²²ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico XII.* 61.; CSALLÁNY, D.: *Archäologische Denkmäler*, s. 12; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 534; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 321

²³CASSIODORUS, *Chronica* sub a. 504: „Sirmium receptit Italia“ (Chr. min. II, s. 160). SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 340; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 286-288, 321; HEATHER, P.: *Góťové*, s. 226-240.

²⁴CASSIODORUS, *Variarum* III. 23. a 24.; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 262 a 321; VÁRADY, L.: *Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376-476*, Budapest 1969, s. 336; ALFÖLDI, A. *Der Untergang II*, s. 101-104; BÓNA, I.: *The Dawn*, s. 17. O panónskych sídlach Ostrogótov pozri IORDANES, *Getica* 268.

a *Cassiodorove* vyjadrenia si môžeme vyložiť aj tak, že Theodorich čiastočne podliehal tlaku niektorých vplyvných rímskych rodín, alebo aspoň jej niektorým ctižiadostivým predstaviteľom.²⁵ Videli v ňom nástroj čiastočného obnovenia svojho strateného vplyvu na východe, kde sa čoraz viac presadzovala buď moc Konštantínopola alebo jeho germánski spojenci? Príčin, prečo sa Theodorich odhodlal dostať Sirmium z moci Gepidov, však mohlo byť samozrejme viac, hoci všetky zostanú len úvahami, ktoré sú založené viac na nepatrných náznakoch, než podopretých faktoch. Ak chceme lepšie pochopiť pohnútky Theodoricha, treba v prvom rade zobrať do úvahy boj o politický vplyv a moc, celkové pomery v Európe a taktiež hlavné priority jeho zahraničnej politiky. Tento stav *Ennodius* vystihol možno lepšie, než si sám uvedomoval, keď napísal, že „ríša, ktorá nerastie, sa znižuje“.²⁶ Obzvlášť to platí pre germánske ríše v tejto fáze svojho vývoja. Theodorich, ktorého mocenské záujmy boli na západe ohrozované spojenectvom Frankov a Burgundov, nemohol pripustiť, aby sa do tábora nepriateľov zapojili ešte aj Gepidi. V prospech preventívneho zásahu hovorí fakt, že to bola nakoniec jediná útočná vojna, ktorú Theodorich za celý čas svojej vlády viedol. Nesmieme nakoniec vylúčiť ani diplomatické hry cisára, ktorý mohol Gepidov využiť aj k útoku proti Gótom.

Pitziovi sa podarilo Gepidov poraziť, hoci Thrasarich ako kráľ istotne velil elitnej družine vybranej z najlepších bojovníkov. Góti mesto obsadili a Thrasarich utiekol. Jeho matka a zrejme aj iní členovia vládnucej rodiny však také šťastie nemali a padli do zajatia. Zajatie kráľovskej matky a ďalších dvoranov je vzhľadom na ďalší vývoj síce zanedbateľná udalosť, no môžeme za ňou vidieť doklad úplného zrútenia gepidskej vlády a predstaviť si i obrovský zmätok spôsobený prudkým gótskym útokom.²⁷ Gunderithovi Gepidi, ako sa môžeme podľa prameňov domnievať, do bojov nakoniec vôbec nezasiahli. Ďalšie Thrasarichove osudy tiež nie sú známe. Možno sa jemu a jeho verným podarilo dostať k svojim súkmeňovcom na druhú stranu Dunaja, kde ho prijali, možno sa uchýlil pod ochranu cisára a život dožil na nejakom darovanom statku, ako bývalo v tom čase bežné. Porážkou Gepidi stratili nielen mesto a kontrolu nad južným brehom Dunaja, ale zaniklo aj menšie, i keď zrejme to perspektívnejšie z gepidských kráľovstiev. Hoci vojna trvala krátko, jej výsledok bol na Theodorichovom dvore dlho oslavovaný. Sirmium tak po tridsiatich rokoch opäť raz zmenilo majiteľa. Vojenská prítomnosť Gótov však týmto víťazstvom ešte neskončila. Pitzia, ktorý si už týmto víťazstvom zaistil „trvalú“ slávu²⁸, dosiahol ešte jeden znamenitý úspech, svojimi dôsledkami závažnejší, pretože ho vybojoval už nie na Gepidoch, ale na byzantskom veliteľovi.²⁹ Krátko po obsadení Sirmia ho totiž o pomoc požiadal Mundo³⁰, ktorého šance v neodvratnej bitke s byzantským veliteľom Flaviom Sabinianom boli naozaj mizivé. Sabinianus Mladší bol synom skvelého vojvodu – toho Sabiniana, ktorý bol v rokoch 479/480 mladému Theodorichovi, beztrešne plieniacemu západné provincie východného cisárstva, viac než len vyrovnaným protivníkom. Mundo nepochybne patril k najznámejším Gepidom prvej polovice 5. storočia, preto mu budeme venovať trochu viac priestoru.

²⁵Ťaženia proti Gepidom v Sirmiu sa zúčastnili aj niektorí Rimania, napr. Cyprianus, pozri CASSIODORUS, *Variae* V. 40.; Tamže V. 41.; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 300 s pozn. 55.

²⁶ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico XII.* 60-61.: „minui aestimas quod non crescit imperium.“

²⁷IORDANES, *Getica* 300.; ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico XII.* 62.; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 321; DICULESCU, C. C.: *Die Gebiden I*, s. 111-112; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 130-131; BÓNA, I.: *Die Langobarden in Ungarn*, s. 234.

²⁸ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico XII.* 68.: „celebrandus saeculis Pitzia“; CASSIODORUS, *Variae* V. 24.

²⁹CASSIODORUS, *Chronica* 1343, 1344 sub a. 504 (*Chr. min. II*, s. 160); Tenže, *Variae VIII.* 10. a XII. 21. Pozri tiež SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 534 s pozn. 3; AVENARIUS, A.: *Die Awaren*, s. 25; BÓNA, I.: *The Dawn*, s. 17, 28-29.

³⁰MORAVCSIK, Gy.: *Byzantinoturcica II, Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen*, Berlin 1983, heslá Mundo a Mundiuch.

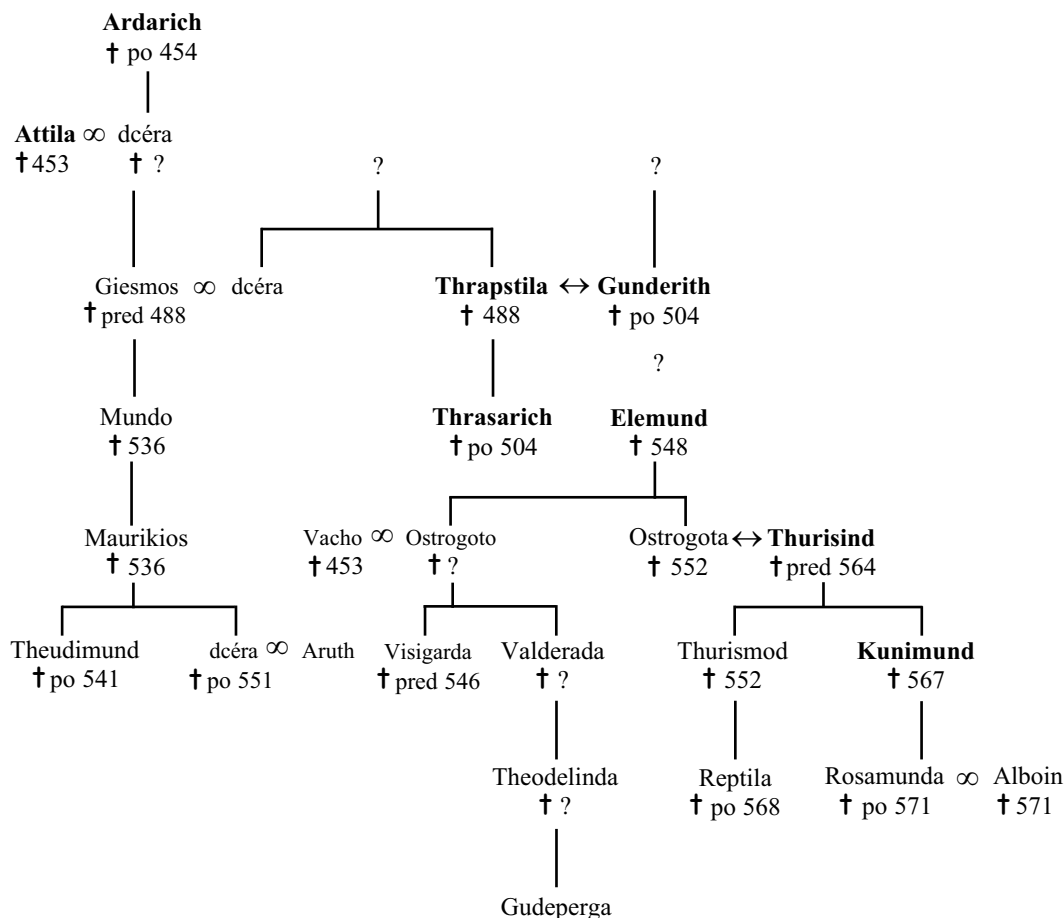
Grécke i latinské pramene sa o ňom prvýkrát zmieňujú práve v roku 504 či 505. I keď každý z prameňov zachytáva inú časť jeho života, je možné vytvoriť si aspoň akú-takú predstavu o jeho osudoch. Jedným z našich najdôležitejších zdrojov zostáva *Iordanes*, a to i napriek tomu, že Mundovu minulosť zachytil len mimochodom. A ani to, čo nám zachoval, nepatrí k najspoľahlivejším prameňom vzťahujúcim sa k Mundovej mladosti. Jeho pôvod priamo nespomenul, naznačil však, hoci veľmi všeobecne, jeho príbuznosť s Attilom. O Mundovom pôvode a rodine sa preto viac dozvedáme až z diel gréckych autorov, hoci ani *Ioannes Malalas* či *Theofhanes* nie sú v tomto smere celkom dôveryhodní. Podľa nich žil Mundo istý čas v Sirmiu u svojho ujca³¹, kráľa Thrapstilu, kam sa presťahoval po smrti svojho otca Giesma (Geismutha?, Gesimunda?). Kde Mundo do otcovej smrti žil, odkiaľ potom odišiel, už neuvádzajú, a aj skutočné dôvody jeho odchodu môžeme len hádať. Súviseli snáď nejakým spôsobom s nástupom Gunderitha k moci? *Iordanova* verzia viedla viacerých historikov k názoru, že Mundo mal čisto hunský pôvod, podceňujúc tak samostatnosť a nezávislosť gréckych autorov, ktorých zdroje boli očividne iné, ako *Iordanove* alebo *Cassiodorove*. Tento postup však nie je celkom správny a prikloníme sa k názoru, že Mundo bol zmiešaného hunsko-gepidského pôvodu. Obe skupiny prameňov, gótske i grécke, sa však zhodujú v tom, že mu v žilách buď kolovala kráľovská krv, alebo bol aspoň s vládnucím rodom spríbuznený. Ak obe podania spojíme, potom sa Mundo stáva nielen Thrasarichovým bratrancom, ale jeho rodokmeň môže siahať až k Attilovi a Ardarichovi.³² Je totiž veľmi pravdepodobné, že Attila si Ardaricha, či ktoréhokoľvek iného gepidského veľmoža, mohol k sebe ešte viac pripútať práve sobášom s jeho dcérou, sestrou či inou blízkou príbuznou. Nie je preto ťažké si predstaviť, že z jedného z týchto účelových manželstiev pochádzal i Giesmos, ktorý by sobášom s Thrapstilovou sestrou spojil Ardarichov a Thrapstilov rod. V prípade, že Mundo bol čisto hunského pôvodu, mohol byť s gepidským kráľovským rodom zblížený nejakým manželským zväzkom. Pôvod, ktorý sa zdá byť najpravdepodobnejší, som sa pokúsil znázorniť v nasledujúcom rodokmeni:

Podľa gréckych prameňov by Mundo prišiel do Sirmia ešte za Thrapstilovho života, teda najneskôr v čase, keď tadiaľ prechádzali Góti. O nasledujúcich udalostiach však už mlčia, a tak k slovu opäť pustíme *Iordana*. Mundo sa v Sirmiu pravdepodobne buď dopustil nejakého zločinu alebo bol príčinou následníckych sporov, pretože mesto musel opustiť a doslova pred Gepidmi ujsť. Záchranu našiel na území cisárstva, pravdepodobne v okolí rieky Margus (dnes Morava v Srbsku), ktorá sa vlieva do Dunaja. Tu sa k nemu pridávali rôzni tuláci, žobráci, barbari a kadejakí zatratenci, ktorí ho dokonca vyhlásili za svojho kráľa. Jeho „kniežatstvo“ ležalo v ťažko prístupných a riedko osídlených oblastiach a za svoje sídlo si vybral akúsi

³¹MALALAS, Chronographia XVIII. (vydanie Ioannis Malalae Chronographia, rec. L. Dindorf, CSHB, Bonnae 1831, s. 450-451). Malalu dopĺňa THEOPHANES, Chronographia, s. 218; podľa nich GEORGIUS CEDRENUS, Compendium historiarum (vydanie Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae, CSHB, vol. I, con. B. G. Niebuhr, Bonnae 1838, s. 625, vol. II ed. I. Bekker, CSHB, Bonnae 1839), avšak s rozdielom, že Munda uviedol ako kráľa v Sirmiu. Ennodius jeho pôvod prehliadol úplne.

³²IORDANES, Getica 301.; MALALAS, Chronographia XVIII., s. 450; THEOPHANES, Chronographia, s. 218; PROKOPIOS, De bello Gothico I. 5.; MARCELLINUS, Chronicon sub a. 505. Kým Prokopios bol veľmi všeobecný, keď napísal, že Mundo bol pôvodom barbar, Marcellinus už poznal Munda ako Géta. Iordanes sa dozvedel, že pochádzal z Attilovho rodu a skupina byzantských kronikárov, Malalas a Theofhanes, uvádzajú jeho gepidský pôvod. Za Huna ho považuje napr. HODGKIN, Th.: Italy and Her Invaders, vol. III, Oxford 1885, s. 439; SCHMIDT, L.: Die Ostgermanen, s. 310, 349 a 534; THOMPSON, E. A.: Hunové, s. 183, 184 s pozn. 94. Za Gepida ho považujú POHL, W.: Die Awaren. Ein Steppenvolk im Mitteleuropa 567-822 n.Ch., München 1988, s. 35, 54; Tenže: Die Gepiden und die Gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches, in: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert, ed. H. Wolfram/F. Daim, Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 145, 1980, s. 290-292; CSALLÁNY, D.: Archäologische Denkmäler, s. 12; KULAKOVSKII, J.: Istorija Vizantii I, s. 485-486; BURY, J. B.: History of later Roman Empire I, London 1923, s. 460; WOLFRAM, H.: Die Goten; s. 332-341.

Vojenská história

pevnosť Herta, odkiaľ svojimi výpadmi terorizoval okolité obyvateľstvo.³³ Keď jeho vyčíňanie začalo byť neúnosné, cisár Anastasios (491 – 518) poveril vojvodcu Sabiniana, aby ho raz a navždy zničil. Byzantský vojvodca síce niesol slávne meno, ale v bitke s Mundom, ktorému na pomoc prišiel už spomínaný Pitzia s 2 000 pešiakmi a 5 000 jazdcami, neuspel. Všimnime si ten výrazný nepomer gótskej pechoty a jazdy, ktorý naznačuje smer, ktorým sa uberalo nielen vojenstvo Ostrogótov ako desivá útočná sila, ktorej úlohou bolo rozhodnúť bitku už na začiatku sa azda najviac prejavila až počas vojny s Byzanciou, a v ťažkoodenom gótskom jazdcovi ozbrojenom dlhou kopijou (*contus*) môžeme vidieť aj akéhosi predchodcu rytiera v stredoveku.³⁴ Zaujímavý je aj údaj o celkovom počte, pretože ak je správny, je jasné, že

³³JORDANES, *Getica* 301.; ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico XII.* 63. O slove „scamarae“ EUGIPPIUS, *Vita Sancti Severini* 10.: „... latrones ... quos vulgus scamaras appellabat“; MENANDER, fr. 35. (vydanie *Historici Graeci minores* vol. II, ed. L. Dindorf, Lipsiae 1861); SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 349, 534; THOMPSON, E. A.: *Hunové*, s. 291; KULAKOVSKIJ, J.: *Istorija Vizantii II*, Kiev 1912, s. 211; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 321-322; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden I*, s. 114-116; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 148.

³⁴FAETHERSTONE, D.: *Válečníci a války ve starověku a středověku*, Praha 2000, s. 99. TODD, M.: *Germáni*, Praha 1999, s. 37-46. Na formovanie ťažkoodeného gótskeho jazdca a taktiky mali vplyv germánske vojenské tradície, styky s kočovnými národmi, vojny s Rimanmi a nakoniec ovládnutie vyspelej Itálie a jej dielni. Pozri tiež DELBRÜCK, H.: *Geschichte der Kriegskunst*, Band 2, *Die Germanen*, Walter de Gruyter-Berlin-New York 2000.

išlo o naozaj veľkú a dobre pripravenú výpravu, a nie nejakú šarvátku. Sabinianovo vojsko, z veľkej časti zrejme tvorené bulharskými spojencami, bolo pri meste Horreum Margi (Cuprija v Srbsku) na hlavu porazené.³⁵ Kronikár *Marcellinus* nenašiel výstižnejšie slová pre potupnú porážku, než „žalostná vojna“, a nie nepodobne, ale na gótskej strane, sa o konci Sabinianovej vojenskej kariéry vyjadril aj *Ennodius*: „Prehanebný odchod vojvodcu Sabiniana“. *Cassiodorus* v kronike ako obrancov Sirmia uvádza iba Bulharov. Dve rôzne udalosti, dobytie Sirmia a následnú porážku Sabiniana, spojil možno nechtiac. Prítomnosť Gepidov mohla byť však zamlčaná aj zámerne. Vďačný Mundo sa pridala k svojmu zachráncovi Theodorichovi³⁶ a v jeho službách zostal až do roku 527. Nie je možné presne určiť, kedy sa spojencom Ostrogótov naozaj stal. Možno sa k nim priklonil či dokonca prešiel na ich stranu už v roku 489, keď tadiaľ Ostrogóti prechádzali a pri Ulce si prerazili cestu. Možno práve táto jeho zrada bola dôvodom jeho núteného odchodu zo Sirmia. Grécke pramene, ktoré celú vojnu preskočili, sa totiž k Mundovi vracajú až v čase, keď sa stal Theodorichovým spojencom. Keďže *Jordanes* dôvod vojenského zásahu Gótov v Sirmiu vôbec neuvádza, grécke správy sa dajú interpretovať dokonca aj tak, že práve on mohol byť zámenkou k zásahu jednak proti Gepidom a jednak proti Byzancii.

Porážka Sabiniana však nezostala nepotrešaná. Približne v tom istom čase, keď Theodorich bojoval o Sirmium, totiž hrozilo, že z jeho spojeneckej reťaze vypadnú spojenci na západe. Keď franský kráľ Chlodovig dosiahol vedúce postavenie medzi ostatnými franskými kráľmi a potlačil odpor galorímskych aristokratov (tzv. Syagriovo kráľovstvo), rozhodol sa podrobiť si Alamanov, Durinkov a Burgundov. Rastúcemu franskému tlaku museli čeliť aj Vizigóti. Tu sa dal Theodorichov priamy vojenský zásah očakávať najviac pre príbuzenské vzťahy s vizigótskou aristokraciou i historickú blízkosť oboch gótskych vetiev. Po dlhoročných potýčkach a menších bitkách utrpeli roku 507 Vizigóti zdruvujúcu porážku pri meste Pictava (Vouillé pri Poitiers). Sám vizigótsky kráľ Alarich II. v boji padol a Chlodovig sa v Tolose zmocnil aj veľkého kráľovského pokladu.³⁷ Toto veľké víťazstvo zaregistrovali aj v ďalekom Konštantínopole a cisár Anastasios formálne menoval roku 508 Chlodoviga za konzula, čím dal zreteľne najavo svoj postoj. Túto udalosť koncom 6. storočia opísal *Gregor, biskup v Tours*, takto: „Prijal teda od cisára Anastasia list s menovaním za konzula, a v bazilike svätého Martina bol odetý do slávnostnej tuniky a vojenského plášt'a, na hlavu si položil čelenku. Potom vysadol na koňa a cestou vlastnou rukou hádzal zhromaždenému národu zlato a striebro. Od toho dňa bol nazývaný konzulom alebo cisárom.“ Toto menovanie Germána Chlodoviga, a nie niekoho z italských Rimanov, bolo teda jasným varovným signálom pre Theodoricha, kto má v tejto vojne podporu Východorímskej ríše. Lenže nezostalo iba pri slovách. Keď Ostrogóti bojovali v Galii, aby zachránili aspoň niečo z rúcajúceho sa panstva Vizigótov, Anastasios využil

³⁵JORDANES, *Getica* 300.; Tenže, *Romana* 356; MARCELLINUS, *Chronicon* sub a. 505: „lamentabile bellum“; ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico XII.* 63., XII. 64., XII. 66-69.: „Sabiniani ducis abitio turpissima“; CASSIODORUS, *Chronica* 1343 – 1344, sub a. 504 (*Chr. min. II.*, s. 160). KULAKOVSKIJ, J.: *Istorija Vizantii I.*, s. 485-486; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 349; AVENARIUS, A.: *Die Awaren*, s. 25; Tentiež: *Prabulhari v prameňoch 6. – 7. storočia*. In: *Slovanské štúdie 1996/VIII.*, s. 196; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 236; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 302-306; POHL, W.: *Die Awaren*, s. 56; Tenže, W.: *Gepiden*, s. 292-298; VÁRADY, L.: *Epochenwechsel*, s. 60.

³⁶ENNODIUS, *Panegyricus dictus Theoderico XII.* 63. nazval Munda spojencom (*foederatus*) už v roku 504. JORDANES, *Getica* 301. Porovnaj THEOPHANES, *Chronographia*, s. 218; MALALAS, *Chronographia XVIII.*, s. 450-451.

³⁷GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum II.* 37.; *Chronicorum Caesaraugustanorum reliquiae ad a. 507* (*Chr. min. II.*, s. 223); ISIDORUS, *Historia Gothorum, Aera DXXI. stlpec A; Tamtiež, stlpec B* (*Chr. min. II.*, s. 281-282); *Chronica Gallica a. DXI 688.* (*Chr. min. I.*, s. 625); FREDEGARIUS, *Chronica II.* 58.; *Gesta Theoderici regis, Vita Fuldensis 15.*; PROKOPIOS, *De bello Gothico I.* 12.; JAMES, E.: *Frankové, Praha 1997*, s. 87-88; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 158-243, 244-246; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 138-157, 187-215, 217-220, 237; HARDT, M.: *Royal treasures and representation in the early Middleages*, in: *Strategies of Distinction, The Construction of Ethnic Communities, 300-800*, ed. W. Pohl with H. Reinitz, Leiden-Boston-Köln 1998, s. 259-260.

situáciu a zasiahol aj vojensky. Roku 508 vyslal vyše sto vojnových lodí a sprievodných plavidiel s 8 000 vojakmi na palube, ktorí ako piráti vyplienili italské pobrežie. Najviac utrpelo starobylé prístavné mesto Tarentum.³⁸ Jeho vyplienenie bolo odplatou za porážku pri Horreum Margi, význam tejto výpravy však nebol jasný ani jej súčasníkom.

Po Theodorichovej smrti sa definitívne rozpadol aj jeho nepevný spojenecký systém. Frankovia obnovili roku 531 vojnu s Vizigótmami, podrobili si Durinkov i Burgundov, Vandalov zničil byzantský vojvodca Belisarios a Longobardi začali prenikať do Panónie. Dali o sebe vedieť aj Gepidi, keď sa niekedy na začiatku Amalasuinthinej regentskej vlády neúspešne pokúsili dobyť Sirmium. Ostrogótom sa podarilo Gepidov zatlačiť naspäť a neskôr, asi roku 534/535, dokonca prekročili aj byzantské hranice v Ilýrii a ohrozovali, údajne nedopatrením, mesto Gratiana.³⁹ Veľkú slávu si obranou Sirmia získal Vitiges, neskorší ostrogótsky kráľ. Vychádzajúc z *Prokopia* by sa zdalo, že sa Vitiges zúčastnil oboch vojen o Sirmium. Je to však veľmi nepravdepodobné, pretože obe udalosti oddeľuje 30 rokov. Keďže iná vojna s Gepidmi, ktorá by sa odohrala ešte za života Theodoricha, a o ktorej by teda *Prokopios* hovoril, nie je z ďalších prameňov známa, mohlo dôjsť k zmiešaniu udalostí z roku 504 s tými z 535 roku. *Prokopia* však dopĺňa *Cassiodorus*, ktorý jednak v zbierke listov dochoval doklad o vojenských úspechoch Amalasuinthy a jednak v čiastočne zachovanej oslavnej reči pre Vitiga spomína udalosti pri Singidune za vlády mladého kráľa Athalaricha.⁴⁰ Na základe bojov pri byzantskej Gratiane môžeme usudzovať, že za gepidským útokom proti Sirmiu mohla stáť byzantská diplomacia. V určitom spojení s vojnovými udalosťami v okolí Sirmia môže byť aj vpád Herulov, Bulharov a Gepidov do Ilýria. Podobne Vitigov zásah a upevnenie pozícií v provinciách Valeria a Pannonia I bol zrejme namierený proti Longobardom.⁴¹

„Vráťme sa teraz nakrátko ešte k Mundovi, ktorého sme zanechali v roku 505. Naše pramene, ktoré sa aspoň okrajovo o ňom zmiňujú, môžeme znovu rozdeliť na dve hlavné skupiny. Do prvej, ktoré sa venujú Mundovi v roku 505, patria *Iordanes*, *Ennodius*, *Marcellinus*, *Malalas* a *Theofanes*. Do druhej, ktoré zachytili jeho život v tridsiatych rokoch 6. storočia, možno zaradiť predovšetkým *Prokopia*, opäť *Marcellina* a navzájom si podobné kroniky *Malala* a *Theofana*. Ako vidíme, iba z posledných troch, vlastne dvoch, ak berieme do úvahy aj nezávislosť ich zdrojov, je možné dospieť k záveru, že išlo o jedného a toho istého Munda. Keďže však všetky pramene o vyše dvadsaťročnom období, ktoré strávil medzi Ostrogótmami, mlčia, určitá neistota a priestor pre pochybnosti budú pretrvávajúť i naďalej.⁴² Jeho pôsobenie v gótskych službách až do smrti Theodoricha nepoznáme. O tom, čo celý čas robil a kde bol, nemáme tak ani tú najmenšiu predstavu. Možno sa stále zdržiaval v Podunají, kde zastával nejakú vojenskú funkciu, možno stál na čele tých Gepidov, ktorých Theodorich v roku 523 presídlil na západ, kde mali chrániť hranice Ostrogótskeho kráľovstva⁴³, alebo sa zdržiaval

³⁸MARCELLINUS, *Chronicon* sub a. 508; CASSIODORUS, *Variae* I. 16.; Tamže, II. 38.; KULAKOVSKIJ, J.: *Istorija Vizantii* I, s. 486-487; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 156, 340-341, 374; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 339; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 237.

³⁹PROKOPIOS, *De bello Gothico* I. 3.; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 534-535 s pozn. 6; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 334-335; BÓNA, I.: *The Dawn*, s. 17; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 134.

⁴⁰PROKOPIOS, *De bello Gothico* I. 3. a I. 11.; CASSIODORUS, *Variae* XI. 1. (a. 533); CASSIODORUS, *Orationum reliquiae* (s. 473-477); BÓNA, I.: *The Dawn*, s. 17; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden* I, s. 120; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 136; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 534; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 322-323, 332-337, 342; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 257, 264-267.

⁴¹MARCELLINUS, *Chronicon* sub a. 530; IORDANES, *Romana* 363; PROKOPIOS, *De bello Gothico* I. 15.; Tenže, *Arcana* 18.

⁴²O totožnosti Munda pochybuje napr. SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen* s. 310, 314. Podobne BURY, J. B.: *History* I, s. 460.

⁴³CASSIODORUS, *Variae* V. 10.; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 534; CSALLÁNY, D.: *Archäologische Denkmäler*, s. 12; BÓNA, I.: *The Dawn*, s. 17; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden* I, s. 118; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 134-135.

v Itálii, kde sa niektorí Gepidi stali neskôr telesnými strážcami gótskych kráľov.⁴⁴ Opäť sa s istotou objavil až v roku 529. Po smrti Theodoricha v roku 526⁴⁵ zrejme rýchlo zhodnotil situáciu, odišiel od Ostrogótov, keďže jeho spojenectvo ho viazalo iba s Theodorichom, a prostredníctvom vyslancov požiadal cisára Justiniána, aby ho prijal. Mundo musel mať celkom dobrú povesť, pretože cisár súhlasil a už onedlho, roku 529, ho vymenoval do vojenskej hodnosti *magister militum per Illyricum*.⁴⁶ Tento významný post nemohol dostať hocikto, a je preto správne predpokladať, že Mundo bol buď urodzeného pôvodu alebo jeho dovedejšie vojenské úspechy, hoci by ich dosiahol aj u Ostrogótov, museli byť cisárovi dostatočne známe. V rokoch 529 a 530 už odvracal vpády Bulharov a Slovanov a vyznamenal sa viacerými pozoruhodnými víťazstvami.⁴⁷ Do hlavného mesta posielal bohatú korisť, dokonca vraj zajal i akéhosi barbarského „kráľa“. Aj *Prokopios* sa o ňom vyjadroval vždy pochvalne⁴⁸, čím potvrdzuje výnimočné postavenie a rešpekt, ktorý tento Gepid v cisárskych službách dosiahol. Vrebným veliteľom v Ilýrii bol až do svojej smrti. Je preto prekvapivé, že sa v roku 531 objavuje na východe proti Peržanom, aby vystriedal Belisaria po neúspechu pri Kalliniku.⁴⁹ O vystriedaní Belisaria Mundom sa *Prokopios*, ktorý sa najpodrobnejšie venoval tomuto konfliktu, nezmiel, a vieme o ňom iba z *Malalovej* kroniky. *Prokopios* síce spomenul odvolanie Belisaria, ale nezaznamenal príchod Munda. Belisarios bol podľa neho vystriedaný priamo Sittom. Mundo, ak vôbec na východe bol, tak zrejme len veľmi krátko, a to buď ako podriadený Sittovi, alebo ako jeho predchodca či nástupca. Dôvod, prečo sa Mundo neobjavuje u *Prokopia*, môže byť celkom jednoduchý. V roku 531 perzský kráľ Kabad zomrel a o rok nato bol s Perziou uzavretý mier. Mierové rokovania zrejme začali v čase, keď sa k východným hraniciam presúval, a keďže vyhliadky na mier boli nádejné, jeho prítomnosť už nebola potrebná. Belisarios sa tak mohol pripraviť na vojnu s Vandalmi a Mundo vrátiť k svojim povinnostiam v Ilýrii. Treba pripustiť možnosť, že *Malalas* sa jednoducho mýlil. V prospech názoru, že Mundo na východe naozaj bol, však hovorí skutočnosť, že bojov s Peržanmi sa v značnom počte zúčastňovali aj Heruli. Heruli sa totiž, a už dokázateľne pod velením Munda, len o rok neskôr objavili v Konštantínopole, kde sa zúčastnili na potláčaní známeho povstania Nika. Otázkou teda je, čo by veliteľ Ilýrie robil v hlavnom meste. *Prokopios* vie len to, že bol do Konštantínopola zavolaný iba náhodou, kvôli úplne inej záležitosti. Je teda možné, že tam prišiel práve preto, aby vystriedal Belisaria, hoci k tomu už dôjsť nemuselo. Jeho oddiely Herulov však prišli nakoniec cisárovi vhod.⁵⁰

Povstanie ešte ani len nestihlo utíchnuť a Justinián už zamýšľal uskutočniť svoj veľký plán – prinavrátiť stratené rímske územia na západe pod svoju kontrolu. Prvou obeťou sa stali Vandali v Afrike. V roku 533 sa na africkom pobreží vylodil Belisarios a Vandalská ríša sa rýchlo zrútila. Cisár teraz čakal na zámienku pre vojnu s Ostrogótmami a čoskoro ju dostal. Našiel ju v násilnej

⁴⁴PROKOPIOS, *De bello Gotico* III. 1. hovorí, že počas vojny v Itálii slúžili v ostrogótskom vojsku nejakí Gepidi. Menovite spomína Gepida Velu, ktorý zabil ostrogótskeho kráľa Hildebada roku 541; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 139-140.

⁴⁵CEDRENUS, *Compendium historiarum*, s. 625, spomína Munda a jeho syna Maurikia práve v roku 526.

⁴⁶MALALAS, *Chronographia* XVIII, s. 450; THEOPHANES, *Chronographia* a.m. 6032, s. 218-219; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 339.

⁴⁷MARCELLINUS, *Chronicon* sub a. 530; MALALAS, *Chronographia* XVIII, s. 450-451; možno aj IORDANES, *Romana* 363; BURY, J. B.: *History* II, s. 296; pozri tiež POHL, W.: *Die Awaren*, s. 54; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden* I, s. 116, 120; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 138.

⁴⁸PROKOPIOS, *De bello Persico* I. 24. (vydanie Procopii Caesarensis opera omnia vol. I, *De bellis libri* I-IV, ed. J. Haury, Lipsiae 1962); Tenže, *De bello Gothico* I. 5.

⁴⁹MALALAS, *Chronographia* XVIII, s. 466. O bitke pri Kalliniku v roku 531 pozri PROKOPIOS, *De bello Persico* I. 18; Tamže, I. 21-22; VICTOR TONNENNENSIS EPISCOPUS, *Chronica* sub a. 532 (Chr. min. II, s. 198).

⁵⁰PROKOPIOS, *De bello Persico* I. 24.; MALALAS, *Chronographia* XVIII, s. 476; *Chronicon paschale* CCCXXVIII Olympias, s. 625-626; podobne THEOPHANES, *Chronographia*, a.m. 6024, s. 184-185; BURY, J. B.: *History* II, s. 43, 46-47; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 555-556; BÓNA, I.: *The Dawn*, s. 17; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden* I, s. 116.

smrti Amalasuinthu. Proti novému ostrogótskemu kráľovi Theodahadovi mali postupovať dve armády z dvoch rôznych strán. Strategický zámer byzantského velenia bol jasný. Kým Mundo bude vytláčať Ostrogótov z Dalmácie, Belisarios sa mal vylodiť na Sicílii a postupovať do Itálie z juhu.⁵¹ Jednou z prvých úloh Munda bolo dobyť a obsadiť prístavné mesto Salony (dnešný Split), čo sa mu aj niekedy medzi letom 535 a začiatkom roku 536 podarilo. Belisarios bol rovnako úspešný a takmer bez odporu obsadil celú Sicíliu.⁵² Justinián sa súběžne s prípravou vojny snažil získať aj podporu ostatných germánskych kráľovstiev. Frankovia sa síce zaviazali bojovať proti spoločnému nepriateľovi, ale skutočnosť bola nakoniec iná, pretože o ich pomoc sa uchádzal aj Theodahad. Ponúkol im časť južnej Galie a poplatky v zlate. Hoci k naplneniu dohody s Theodahadom už nedošlo, Frankovia súhlasili bojovať aj po jeho boku.⁵³ Nový ostrogótsky kráľ Vitiges za prioritu považoval porážku Belisaria. Aby však mohol všetky svoje sily vrhnúť proti nemu, potreboval si zaistiť chrbát a tak, podobne ako Theodahad, ponúkol Frankom južnú Galiu. Tým uvoľnil ďalších bojovníkov, ktorí dovtedy strážili nepokojnú hranicu, pretože na pomoc Vizigótov, ktorí boli po roku 531 donútení úplne sa z Galie stiahnuť, sa spoliehať nemohol.⁵⁴ Frankovia ponuku pochopiteľne prijali. Na opačnom konci Vitigovej ríše, niekedy v roku 537, sa Gepidom za nejasných okolností podarilo obsadiť nielen Sirmium, ale aj časť provincie Dacia Aureliana, ktorá ležala na južnej strane Dunaja.⁵⁵ O spôsobe, akým sa ho zmocnili, môžeme len uvažovať. S určitosťou môžeme povedať len to, že ho Gepidi nezískali na úkor cisára, pretože ho sám nedobyl, nanajvýš iba ak proti jeho vôli. Možno sa ho ako dobrí spojenci cisára naozaj zmocnili silou a Gótov z neho vypudili, pravdepodobnejšie je však to, že sa z neho Góti bez boja stiahli, keď im hrozilo, že budú po neúspechoch v Dalmácii odrezaní od Itálie. Treba pripustiť aj možnosť, že ho Vitiges Gepidom prepustil za prísľub spojenectva, podobne, ako prenechal južnú Galiu Frankom. Až do roku 552 nie sú známe žiadne gepidské oddiely, ktoré by vtedy ako posily bojovali v byzantskom vojsku. Po roku 537 sa tak mesto opäť vracia Gepidom. Znovu sa tu presúva aj sídlo kráľa, a teda i jadro ríše, tentokrát však jednotnej a centralizovanej. *I. Bóna* Sirmium považuje za sídlo kráľa až potom, keď ho tam začiatkom 60. rokov preniesol Kunimund, ktorý nemal mužského potomka. Dovtedy bolo vojvodstvom, ktoré spravovali následníci trónu.⁵⁶ Jeho ovládnutie však Gepidom do budúcnosti prinieslo iba samé neprijemnosti a problémy. Môžeme dokonca povedať, že sa napokon stalo aj príčinou ich záhuby. Justinián nezabudol na to, že mu obsadili mesto i provinciu, kým on bojoval proti Gótom. Nesmieme totiž zabúdať, že jeho cieľom bola obnova jednoty Rímskej ríše a Panónia ležala medzi oboma časťami.

Keď sa Vitigova situácia začala roku 539 zhoršovať, snažil sa uzavrieť dohodu s Longobardmi, ktorých si pred začiatkom vojny v Itálii ani jedna strana nevšímala. Góti, ktorí boli

⁵¹PROKOPIOS, *De bello Gothico* I. 5.; PAULUS DIACONUS, *Romana* XVI. 16.; VICTOR TONNENNENSIS EPISCOPUS *Chronica* sub a. 534 (Chr. min. II, s. 198).

⁵²PROKOPIOS, *De bello Gothico* I. 5.; BURY, J. B.: *History* II, s. 170; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 339. Krátko nato Mundo umiera.

⁵³PROKOPIOS, *De bello Gothico* I. 5.; Tamže I. 13.; GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum* III. 31.; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 339; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 135.

⁵⁴PROKOPIOS, *De bello Gothico* I. 11. a I. 13.; WOLFRAM, H.: *Österreichische Geschichte*, s. 64; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 268; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 11 a 134-135; CSALÁNY, D.: *Archäologische Denkmäler*, s. 12.

⁵⁵PROKOPIOS, *De bello Gothico* II. 15.; Tamže, III. 33. Podobne PROKOPIOS, *Historia Arcana* 18 (vydanie Procopii Caesarensis opera omnia vol. III, *Historia quae dicitur arcana*, ed. J. Haury, Lipsiae 1963); IOANNES LYDUS, *De magistratibus populi Romani* III. 32. (vydanie CSHB, con. B. G. Niebuhr, Bonnae 1837); THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia* a.m. 5931, s. 94; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden I*, s. 122-132; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 137; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 533-535; CSALÁNY, D.: *Archäologische Denkmäler*, s. 12-13; BÓNA, I.: *Die Langobarden in Ungarn*, s. 235; Tenže: *The Dawn*, s. 17; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 11 a 135; POHL, W.: *Die Gepiden*, s. 299.

⁵⁶BÓNA I.: *The Dawn*, s. 70-71. Práve za jeho vlády sa tam podľa vzoru Byzancie a Ostrogótov razili mince s jeho monogramom.

ochotní ponúknuť longobardskému kráľovi Vachovi (510 – 540) veľkú sumu peňazí, sa už len dozvedeli, že ich Justinián o nejaký ten rok predbehol.⁵⁷ V roku 546/547 Longobardom, ktorým už vtedy vládol kráľ Audoin, dokonca prepustil západnú časť Savie a východ Prímorského Norika (Noricum Mediterranea). Datovať však odovzdanie východného Prímorského Norika a západnej Savie sa iba podľa *Prokopia* nedá, pretože len zhrnul všetky udalosti, ktoré sa stali k roku 548 od začiatku vojny. Príchodom do Panónie začínajú Longobardi, ktorí na storočia vypadli z povedomia antického sveta, najslávnejšie obdobie svojich dejín. Hoci hlavné longobardské pramene uvádzajú 42-ročné panstvo v Panónii, ide o chybu pri prepisovaní údajov zo starších predlôh, kde sa uvádza iba 22 rokov.⁵⁸ Rok 526 by sme však nemali, bez ohľadu na to, že je tento údaj v prameňoch nesprávny, automaticky ignorovať. V roku 526 totiž zomrel ostrogótsky kráľ Theodorich a o rok neskôr sa stal cisárom Justinián. Je teda možné, že Longobardi novú situáciu využili a začali postupne prenikať na východ do Prvej Panónie a Valerie, kde by proti nim zasiahol Vitiges. Znamená to, že obsadzovanie Panónie prebehlo po etapách. Skorší, ale postupný prienik longobardských skupín do niektorých častí Panónie podľa *I. Bónu* potvrdzujú aj archeologické nálezy.⁵⁹ Zdá sa, že spojenectvo, ktoré s Justiniánom proti Vitigovi uzavrel Vacho, bolo iba účelové a za vlády jeho maloletého syna Valthariho (540 – 547) postupne slablo. Zahraničná politika Audoina ako regenta nie je známa. Po získaní Ravenny a zajatí Vitiga sa cisárovi zrejme zdalo, že vojna skončila a spojenectvo s Longobardmi už nemá význam. Situácia v Itálii sa však zmenila nástupom Totilu (541 – 552) a prenikaním Frankov na východ. Keďže Gepidi neboli ako spojenci spoľahliví, črtala sa veľká a nebezpečná spolupráca spriatelenej barbarských kráľovstiev od Galie cez Itáliu až po Dáciu. Samotné obsadenie Sirmia Gepidmi v roku 536, keď sa byzantským vojskám podarilo po krvavých bojoch vytlačiť Ostrogótov z Dalmácie, nemohlo byť dôvodom, prečo Justinián prenechal časť Panónie a Norika Longobardom, hoci to tak bolo oficiálne zdôvodnené. Stalo sa tak totiž až desať rokov potom a zmena vzťahov iste súvisí s nástupom kráľa Audoina na trón. Konkrétnym dôvodom, ktorý mohol viesť cisára k rozhodnutiu odstúpiť Norikum a Panóniu, mohli byť v 40. rokoch 6. storočia zvesti o výprave franského kráľa Theudiberta

⁵⁷PROKOPIOS, *De bello Gothico* II. 22.; WOLFRAM, H.: *Die Goten*, s. 346; HEATHER, P.: *Gótové*, s. 269; POHL, W.: *The Empire and the Lombards: Treaties and negotiations in the sixth century*. In: *The transformation of the Roman World* vol. I, *Kingdoms of the Empire*, Leiden-New York-Köln 1997, s. 88; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 10 a 123. Súčasťou dohody, hoci o tom Prokopios nehovorí, mohla byť aj Prvá Panónia a Valeria.

⁵⁸PROKOPIOS, *De bello Gothico* III. 33.; *Origo gentis Langobardorum* 5. (vydanie MGH, *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI. – IX.*, ed. O. Holder-Egger, Hannoverae 1878); PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* I. 22., II. 7. a II. 27. (vydanie Pauli *Historia Langobardorum, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*, MGH, herausg. von Georg Waitz, Hannoverae/Lipsiae 1878). Správny údaj má *Historia Langobardorum codicis Gothani* 2. (vydanie MGH, *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI. – IX.*, ed. O. Holder-Egger, Hannoverae 1878). Origo a z neho vychádzajúci Paulus Diaconus zhodne uvádzajú, že Longobardi zotrvali v Panónii celých 42 rokov, čím sú zároveň v spore s vlastným tvrdením, že ich do Panónie priviedol kráľ Audoin (547 – 558/560). Keďže Longobardi prišli do Itálie 568, nie je ťažké si vypočítať, že by do Panónie prišli už v roku 526/527 alebo 546/547. K mestu Noriku EGGER, R.: *Civitas Noricum*, *Wiener Studien* 47, 1929, s. 146n. Veľmi dobrý rozbor rukopisov urobil VÁRADY, L.: *Epochenwechsel*, s. 114-119. Pozri tiež AVENARIUS, A.: *Začiatky Slovanov na strednom Dunaji: autochtonistická teória vo svetle súčasného bádania*. In: *Historický časopis*, roč. 42, 1992, č. 2, s. 6; Tenže, *Die Awaren*, s. 71; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 580; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 10-12 a 134; BÓNA, I.: *Die Langobarden*, s. 236-237; Tenže: *The Dawn*, s. 26; POHL, W.: *The Empire*, s. 88-89; Tenže: *Die Langobarden in Pannonien und Justinians Gotenkrieg*. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, Symposium Nitra 6. – 10. November 1994, herausg. D. Bialeková a J. Zábojník, Bratislava 1996, s. 29; TŘEŠTÍK, D.: *Príchod prvých Slovanů do českých zemí v letech 510 – 535*, *ČCH* 1996/94 č. 2, s. 262-263 a 278. Najsprávnejší výklad nejasného „Nórikón polis“ nebude mesto Norikon, ale mesto Norikov či Noričanov. Mohlo by ísť o panónske Poetovio (Ptuj) a jeho okolie. *Historia Langobardorum codicis Gothani* spomína v nejasnej formulácii aj držbu „mesta Panónie“, ktorá sa spája s Celeiuro (Cilli). Je možné, že Prokopiove zúženie týchto provincií iba na mestá a pevnosti bolo zámerné.

⁵⁹BÓNA, I.: *Die Langobarden*, s. 236; Tenže: *The Dawn*, s. 31-32. pozri tiež WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 12 a 131. Spojenectvo s Longobardmi proti Gótom by veľmi svoj účel nespĺňalo, ak by ešte stále sídlili na ľavom brehu Dunaja v Rugilande.

(533 – 548) do Trácie. Prvýkrát cisára vystrašili vpády Frankov a Burgundov do Itálie už v rokoch 538 a 539 a s nimi koordinovaný útok Gepidov cez Dunaj.⁶⁰ Theudibert, ktorý mal, čo sa týka germánskeho sveta, ešte väčšie mocenské ambície ako kráľ Ostrogótov Theodorich, veľkú výpravu proti ríši pripravoval naozaj starostlivo. Vyslal poslov ku Gepidom, Longobardom i ďalším národom a zámenkou mu vraj bolo neprijateľné správanie cisára, ktorý sa nechal nazývať, bez príčiny a bez zásluhy, titulom franský, gepidský, alamanský a longobardský.⁶¹ Kontakty s týmito kráľovstvami na východe naznačujú, že v tom čase museli mať dobré vzťahy nielen s Frankmi, ale aj medzi sebou. Franské, longobardské a gepidské kráľovské rody sa navzájom zviazali aj sobášmi. Theudibert dokonca musel pod nátlakom franských veľmožov opustiť svoju dlhoročnú družku Deuteriu a vziať si za manželku Visigardu, dcéru longobarského kráľa Vacha a gepidskej princezny Ostrogoty, ktorú mu dohodol ešte jeho otec Theodorich (511 – 533). Je to dôkaz toho, aké bolo priateľstvo s Longobardmi pre Frankov dôležité. Druhú Vachovu a Ostrogotinu dcéru Valderadu si vzal za manželku jeho syn Theudebald (548 – 555).⁶² Toto odvážne ťaženie sa však nikdy neuskutočnilo. Cisára zachránila Theudibertova smrť, za ktorou mohla stáť aj jeho longobardská manželka. Je možné, že Audoin pripravil o život mladého Valthariho krátko potom, ako stratil svojho mocného ochrancu. Tieto udalosti by vysvetľovali ochladenie vzťahov medzi oboma ríšami.⁶³

Cisár, zaneprázdnený výčerpávajúcou vojnou na západe i na východe, chcel čeliť možnému spojenectvu tak, že si nakloní jedného zo spomínaných troch kráľov. Bol to osvedčený postup a Justinián ho využíval proti rôznym barbarským kmeňom po celú dobu svojej vlády. Jeho východiská boli jednoduché – jednak bolo treba barbarov kontrolovať, aby ochránil hranice pred ich vpádmi a jednak potreboval stály prísun čerstvých bojovníkov pre svoje vojny. Premenná priazeň a ustavičné striedanie spojencov však ukazuje na núdzové riešenie a nepremyslenú a krátkodobú stratégiu. Na dejiny Longobardov v Panónii sa treba takisto dívať v širších súvislostiach Justiniárovej politiky.⁶⁴ Prečo sa tými vyvoleným stali práve oni, nie je ťažké si domyslieť. Frankovia, ktorí ešte za života Theudiberta obsadili Venetiu a tlačili sa do Álp, ho ako spojenci sklamali, a ani s Gepidmi, ovládajúcimi oba brehy Dunaja, nebol práve najspokojnejší.⁶⁵ A ak sa dozvedel aj o zhoršení ich vzťahov s Frankmi, tak nikoho lepšieho už ani nájsť nemohol. Aj uzurpátorovi Audoinovi, ktorý si musel svoje postavenie upevniť,

⁶⁰PROKOPIOS, *De bello Gothico* II. 12., 18., 21. a 25.; MARIUS EPISCOPUS AVENTICENSIS, *Chronica* sub a. 538 et a. 539; IORDANES, *Romana* 375.; PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* II. 1.; CONTINUATOR MARCELLINI, *Chronicon* sub a. 539; GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum* III. 32. O gepidskom vpáde možno hovorí aj PROKOPIOS, *De bello Gothico* III. 33. AVENARIUS, A.: *Die Awaren*, s. 72; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden I*, s. 129; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 138; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 536; BÓNA, I.: *Die Langobarden in Ungarns*, s. 237; Tenže: *The Dawn*, s. 25; POHL, W.: *The Empire*, s. 88; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 140.

⁶¹AGATHIAS, *Historiae* I. 4. Tieto tituly však Agathias neuvádza celkom presne, porovnaj PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* I. 25.

⁶²*Origo gentis Langobardorum* 4.; PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* I. 21.; *Historia Langobardorum codicis Gothani* 4.; GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum*, IV. 9. a III. 20. a 27. K franskolongobardským vzťahom pozri WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 134-135 a 140; AVENARIUS, A.: *Die Awaren*, s. 72.

⁶³AGATHIAS, *Historia* I. 4. Theudibert vraj nešťastnou náhodou pri love utrpel ťažké zranenie hlavy, ktorému ešte v ten deň podľahol. Inú príčinu smrti uvádzajú PROKOPIOS, *De bello Gothico* IV. 24. a GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum* III. 36. Theudibert zomrel po dlhšej chorobe. Toto podanie je pravdepodobnejšie a vysvetľovalo by aj odloženie tejto výpravy. Nie je však isté, či sa výprava naozaj pripravovala, alebo to bola len fáma. Avšak aj to, že takáto fáma vôbec vznikla, predpokladá vysokú mieru spolupráce medzi Frankmi, Longobardmi a Gepidmi do roku 547. DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden I*, s. 126-128; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 137, 147; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 536; BÓNA, I.: *Die Langobarden*, s. 236-237; Tenže: *The Dawn*, s. 27; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 140.

⁶⁴POHL, W.: *The Empire*, s. 87; Tenže: *Die Langobarden*, s. 28, 30-31.

⁶⁵PROKOPIOS, *De bello Gothico* III. 33.; Tenže, *Arcana* 18.; AGATHIAS, *Historia* I. 4.; POHL, W.: *The Empire*, s. 88; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 11; TŘEŠTÍK, D.: *Příchod*, s. 269.

prišli cisárovi peniaze práve vhod. Pre kráľovskú rodinu, veľmožov i širšiu bojovnícku vrstvu znamenala dohoda určitý čas stály prísun peňazí. Cisár ho teda ako svojho nového spojenca vkladil medzi Frankov a Gepidov do Norika a Panónie Savie. Mestá, ktoré Longobardi obdržali, bola aj Mursa a Cibalae, kde sa hlavná cesta zo Sirmia rozvetvila na tri. Prvá smerovala k Murse a Aquincu, druhá k Poetoviu a tretia viedla cez Sisciú a Celeiu do Itálie. Krajina medzi Mursou a Cibalae je močaristá a veľmi dobre zodpovedá aj *Ennodiovej* rieke Ulca, kde kedysi Gótom v prechode bránili Gepidi.

Nie je jednoduché povedať, či Longobardi tieto provincie obsadili alebo len dodatočne dostali. Nestalo by sa napokon prvýkrát, že rímsky cisár už len po právnej a diplomatickej stránke uznal stratu nejakého územia. Tak, ako potvrdil Frankom držbu južnej Galie, ktorú im prepustili Góti⁶⁶, ani Longobardom nedal to, čo mu patrilo. Jeho nároky na Panóniu na sever od Drávy už v tejto dobe boli sotva reálne a prenechať im mohol iba to, čo už neovládali Gepidi, odkiaľ sa Góti stiahli a čo ešte nestihli obsadiť Frankovia. Začiatkom 50. rokov tak už nachádzame Longobardov v úplne inej situácii. Bojujú s Gepidmi, sú znepriatelení s Frankmi, poskytujú cisárovi početné oddiely⁶⁷ a o rodových zväzkoch teraz rozhodoval cisár, ktorý dal Audoinovi za manželku Amalafredovu sestru. Spojenie durínskeho a longobardského rodu celkom jasne ukazuje, proti komu bolo namierené.⁶⁸ Nové sídla Longobardov v Druhej Panónii a Savii nemali žiadnu pevnú hranicu, ktorú by tvorila nejaká väčšia prírodná prekážka. Je preto možné, že sa v dohode zaviazali vytlačiť Gepidov za Dunaj a oslobodiť Sirmium, čím by cisár dostal celú cestu do Itálie po svoju kontrolu. Priamy dôkaz nemáme, avšak mesto sa v tejto časti *Prokopiových* dejín objavuje viac ráz. Táto predpokladaná časť dohody sa napokon nenaplnila. Krátko po obdržaní Panónie Longobardov však nachádzame na výprave, ktorá mala možno smerovať proti Gepidom, skončila však hlboko vo vnútrozemí cisárstva. Dôvodom k lúpežnej výprave mohla byť aj vyľudnená Panónia, ktorá nemohla naplniť ich životné potreby.⁶⁹ Cisár tento ich prehrešok mlčky strpel, ale nakoniec sa mu predsa len podarilo usmerniť ich záujem proti Gepidom, čím rozoštvá dovtedy priateľské národy, ktoré vykrvácali vo vzájomných bojoch. Nemal však záujem na úplnom zničení ktoréhokoľvek z nich a bol pripravený zasiahnuť, ak by to jednému hrozilo. Je nápadné, že Longobardi a Gepidi bojujú práve v čase, keď cisárska armáda v Itálii zažívala najhoršie časy. Aby Gepidi cisára za tento odklon od spojenectva potrestali, začali púšťať Slovanov a Bulharov cez svoje územie, aby plienili jeho provincie. Prvýkrát pri Sirmiu prešli možno už v zime 547/548, keď vydrancovali Ilýriu až k Jadranskému moru.⁷⁰ V roku 551 presvedčili bulharský kmeň Kutrigurov, ktorý mal sídla pri Azovskom mori, aby v dohodnutý čas vpadli na územie Longobardov. Kutriguri prišli oveľa skôr ako mali a Gepidi ich naviedli, aby vpadli na územie cisárstva. Aby im uľahčili prechod cez Dunaj, previedli ich na druhý breh.⁷¹ V roku 552 vpadli do Ilýrie opäť Slovania. Byzantíncom sa nepodarilo zastaviť Slovanov ani pri prechode cez Dunaj, pretože im Gepidi pomohli rýchlo dostať sa na druhý breh. Gepidská pomoc však nebola lacná, pretože Slovania museli svojim spojencom zaplatiť údajne až jeden stratér za každú hlavu. Podľa *Prokopia* bola vtedy trácka

⁶⁶Podobne POHL, W.: *The Empire*, s. 88-89 a BÓNA, I.: *Die Langobarden*, s. 235-236 s pozn. 241.

⁶⁷PROKOPIOS, *De bello Gothico* IV. 25-26. Frankovia odmietali pustiť Narsa a jeho armádu cez Venetiu, pretože sú v nej Longobardi, ich „najväčší nepriatelia“.

⁶⁸PROKOPIOS, *De bello Gothico* IV. 25. Amalafred bol vnukom Amalafridy, sestry Theodoricha Veľkého, a synom Hermenefreda, kráľa Frankmi zničenej ríše Durinkov. BÓNA, I.: *The Dawn*, s. 10-11 a 26; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 140-141.

⁶⁹PROKOPIOS, *De bello Gothico*, III. 34; Tenže, *Arcana* 18.; POHL, W.: *The Empire*, s. 88; BÓNA, I.: *Die Langobarden*, s. 237.

⁷⁰PROKOPIOS, *De bello Gothico* III. 29.; NIEDERLE, L.: *Slovanské starožitnosti* II, s. 197; KULAKOVSKIJ, J.: *Istorija Vizantii* II, s. 220; TŘEŠTÍK, D.: *Příchod*, s. 270; POHL, W.: *The Empire*, s. 91; STEINHÜBEL, J.: *Původ a najstaršie dejiny Nitrianskeho kniežatstva*. In: *Historický časopis*, roč. 46, 1988, č. 3, s. 378-380.

⁷¹PROKOPIOS, *De bello Gothico* IV. 18, IV. 22. TŘEŠTÍK, D.: *Příchod*, s. 272; AVENARIUS, A.: *Prabulhari v prameňoch* 6. – 7. storočia. In: *Slovanské štúdie* 1996/VIII, s. 188-195.

Vojenská história

i ilýrska časť Dunaja strážená dobre, deravý bol iba gepidský úsek. Cisár im zlú obranu dunajskej hranice preto nielen vyčítal, ale zdôvodňoval ňou i zamietanie žiadostí o obnovu spojenectva. Nechával ich však v nádeji, že jeho postoj sa raz môže zmeniť. Vydieranie cisára Slovanmi sa Gepidom nakoniec oplátilo. Keď hlavné boje s Ostrogótmi roku 552 skončili, skončila sa po zásahu cisára aj vojna medzi Longobardmi a Gepidmi, a tým aj vpády Slovanov cez Dunaj.⁷² Longobardi a Gepidi uzavreli mier a obaja králi, keďže boli uzurpátormi, nechali po vzájomnej dohode zabiť oboch právoplatných následníkov trónu, ktorí hľadali záchranu u toho druhého. Audoinovho syn Alboina po bitke, ktorá sa zrejme odohrala neďaleko Sirmia, kráľ Thurisind adoptoval za syna.⁷³ Väzby s cisárom, ktorý ich už nepotreboval, začali opäť slabnúť. Audoin musel byť zrejme sklamaný jeho prístupom, pretože Longobardi sa cítili slabší a opakovane žiadali cisára o pomoc. Vyčítal mu, že zatiaľ čo on vyslal tisíce bojovníkov do Itálie s vojvodcom Narsom, cisárova armáda, ktorá mu prichádzala na pomoc, nedorazila, a Longobardi, hoci Gepidov porazili, tak utrpeli veľké straty. Justinián týmto mierom v tom čase síce veľa nezískal, ale keďže sa obe strany vojnou značne vyčerpali, až do konca svojej vlády mal od nich pokoj. Spojenectvo úplne skončilo asi krátko po roku 555, keď *Agathias* ešte spomína oddiel Longobardov vo vojne proti Perzii. Na druhej strane, po Theodibaldovej smrti sa zlepšili vzťahy s Frankmi. Valderadu, vdovu po Theudibaldovi, vydali za kráľa Chlothara, a Chlotharova dcéra Chlothsuintha sa stala manželkou Audoinovho syna Alboina.⁷⁴

Kým Justinián žil, oba kmene spolunažívali v mieri. Zmena nastala až potom, ako sa longobardským kráľom stal Alboin (560/565 – 572), gepidským Kunimund (564? – 567) a cisárom Justinus II. (565 – 578), ktorý nehodlal ďalej pokračovať v politike uplácania barbarov. Zmenila sa aj etnická mapa Európy. Kutrigurov a Utigurov ovládli Avari, ktorí vytlačili ďalších Slovanov ešte viac na západ. Roku 565 nový cisár odstúpil od nevýhodnej zmluvy, ktorý s Avarmi uzavrel Justinián pred tromi rokmi. V tom istom roku Longobardi a Gepidi opäť vstúpili do vojny, ktorej príčina nie je známa. Podľa niektorých prameňov ňou mala byť unesená Kunimundova dcéra Rosamunda, avšak zrejme to boli bižšie neurčené „predošlé spory“.⁷⁵ *Paulus Diaconus* viní z vypuknutia vojny Gepidov, *Menander*, ktorý je ako prameň dôveryhodnejší, naopak Longobardov. Je možné, že znovu išlo o Sirmium. Priame dôkazy chýbajú, ďalšie udalosti to však naznačujú. Spočiatku mali prevahu Longobardi, ale tentokrát sa spojenectvá obrátili, pretože nový cisár za prísľub Sirmia pomohol Gepidom. Keď sa blížilo byzantské vojsko, Alboin sa pokúsil uzavrieť mier, ktorý mal byť spečatený svadbou s Rosamundou, ale bol odmietnutý. Spoločnými silami Byzantíncov a Gepidov bol nakoniec porazený. Kunimund sa po víťazstve dopustil chyby, pre ktorú najskôr prišiel o podporu cisára a nakoniec ho stála i život. Odmietol sa vzdať Sirmia ako sa v dohode zaviazal.⁷⁶ Justinus sa

⁷²PROKOPIOS, *De bello Gothico* IV. 25.; POHL, W.: *The Empire*, s. 93.

⁷³Celkovo došlo k trom vojnám roku 549, 551 a 552. O nich PROKOPIOS, *De bello Gothico* III. 34., IV. 18. a IV. 25.; *Origo gentis Langobardorum* 4.; PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* I. 22.; Tenže, *Romana* XVI. 20.; *Historia Langobardorum codicis Gothani* 4. Miesto rozhodujúcej bitky, „Asfeld“ by mohlo ležať práve v trojuholníku medzi Sirmiom, Mursou a Cibaleae. O mieri PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* I. 24.; PROKOPIOS, *De bello Gothico* IV. 27.; DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden I*, s. 140-142; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 147-157; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 538 a 583; BÓNA, I.: *Die Langobarden*, s. 237-238; Tenže. *The Dawn*, s. 7-9 a 32-33; POHL, W.: *The Empire*, s. 91; Tenže: *Die Langobarden*, s. 31-33

⁷⁴AGATHIAS, *Historiae* III. 20.; GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum* IV. 3. a 41.; *Origo gentis Langobardorum* 5.; PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* I. 27.; *Historia Langobardorum codicis Gothani* 5.

⁷⁵Prosperi Tironis *auctarium Havniense* 4.: „ob praecedentium iurgiorum fomenta“ (*Chr. min.* I, s. 337). Podobne PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* I. 27.: „Qui vindicare veteres Gepidorum iniurias cupiens“. Mohlo ísť o Kunimundovho brata Thurismoda, ktorého Alboin zabil roku 552. O Rosamunde hovorí THEOPHYLACTUS SIMOCATTA, *Historiae* VI. 10. (vydanie Theophylacti Simocattae *Historiae*, ed. C. De Boor, Lipsiae 1883); DICULESCU, C. C.: *Die Gepiden I*, s. 152-155; SEVIN, H.: *Die Gebiden*, s. 165; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 540 a 583; BÓNA, I.: *Die Langobarden*, s. 239.

⁷⁶MENANDER, *fragmenta* 25.; SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, s. 541; BÓNA, I.: *Die Langobarden*, s. 239; CSALLÁNY, D.: *Archäologische Denkmäler*, s. 13; WERNER, J.: *Die Langobarden*, s. 13.

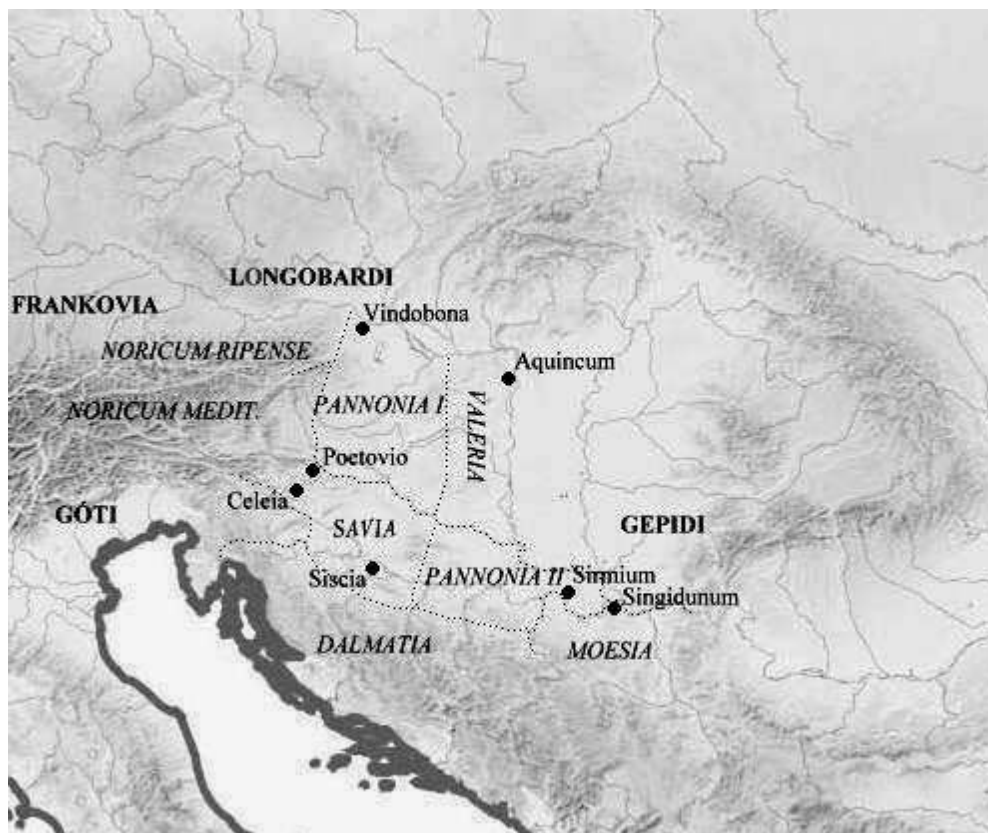
odvrátil od Gepidov, ale k Longobardom sa nepridal. Alboin však našiel pomoc u Avarov, ktorí len nedávno nielenže prišli o zmluvné poplatky, ale aj utrpeli od franského kráľa Sigiberta (561 – 575) porážku v Durínsku. Ich pomoc nebola lacná. Kagan Bajan si vyžiadal okrem polovice koristi, ktorú získajú, aj celé územia Gepidov a desatinu dobytka Longobardov. Kunimund sa snažil znovu získať podporu cisára, ktorému opäť sľúbil Sirmium. Cisár odpovedal, že hoci je jeho vojsko rozptýlené po rôznych provinciách, nariadi, aby sa zhromažďilo a čo najrýchlejšie prišlo. Jeho vojsko sa pri Sirmiu sice nakoniec aj ocitlo, ale pomoc nemyslel vážne.⁷⁷ Vybral si úlohu diváka, lenže nie nestranného. Avarom dovolil prekročiť Dunaj v dnešnej Dobruždi a presunúť sa po pravom brehu Dunaja. V roku 567 bol Kunimund v bitke s Alboinom zabitý a jeho ríšu obsadili Avari. Sirmium Gepidi radšej odovzdali cisárovi, akoby ho mali vydať Longobardom či Avarom. Gepidský biskup Thrasarich spolu s Reptilom, synovcom kráľa Kunimunda, odtiaľ potom odniesol kráľovský poklad do Konštantínopola.⁷⁸ Bajan sa pokúsil dobyť mesto ešte v tom roku, ale neuspel. Väčšinu Gepidov v Dácii si podmanili Avari, ktorí im nedovolili mať nového kráľa. Panónski Gepidi odišli roku 568 spolu s Longobardmi, Durinkmi, Svébmami, Sarmatmi a Bulharmi do Itálie. Na ich mieste sa usadili Avari, Slovania a Kutriguri.⁷⁹ Bajan, hoci už dosiahol územia oboch kráľovstiev, však stále túžil po Sirmiu. Svoje požiadavky odôvodňoval veľmi jednoducho. Keďže ovládol kmene, ktoré od cisárstva dovtedy ako spojenci dostávali finančnú podporu, má nárok nielen na ňu, ale aj na kraje, ktoré im patrilo, teda vrátane Sirmia. Cisár Tiberius (578 – 582) jeho požiadavky zamietol so slovami, že radšej mu dá jednu z dcér za rukojemníka, ako by mu mal odovzdať Sirmium dobrovoľne. Keď sa ho Bajanovi nepodarilo získať nátlakom, dostal ho zbraňami. Pádom Sirmia roku 581/582⁸⁰ sa končí antické obdobie dejín mesta a začína sa krátka avarská nadvláda. Avari sa obklopili poddanými slovanskými kmeňmi podobne ako predtým Huni germánskymi, a po rozpade ich kaganátu sa začína éra Slovanov.

⁷⁷MENANDER, fragmenta 24. a 25.

⁷⁸Origo gentis langobardorum 5.; PAULUS DIACONUS, Historia Langobardorum I. 27.; Historia Langobardorum codicis Gothani 5.; ANDREAS BERGOMAS, Historia I. (vydanie MGH, SS rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI. – IX., ed. G. Waitz, Hannoverae 1878); Prosperi Tironis auctarium Havniense 4. (Chr. min. I, s. 337); VICTOR TONNENSIS EPISCOPUS, Chronica sub a. 572 (Chr. min. II, s. 198); ISIDORUS IUNIOR HISPALENSIS EPISCOPUS, Chronica 401. (Chr. min. II, s. 476); CORIPPUS, De laudibus Iustini Augusti Minoris libri quattuor, Praefatio 10. (vydanie Corippi Africani grammatici Libri qui supersunt, MGH, AA III/2, ed. J. Partsch, Berolini 1879); THEOPHANES, Chronographia a. m. 5931; MENANDER, fragmenta 26-28.; EUAGRIUS, Historia ecclesiastica V. 12. (vydanie The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus, tr. M. Whitley, Liverpool 2000); IOHANNES EPHESIUS, Historiae ecclesiasticae pars tertia VI. 24. (vydanie Iohannis Ephesini historiae ecclesiasticae pars tertia, int. E. W. Brooks, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 106, Scriptorum Syri 55, Louvain 1964); DICULESCU, C. C.: Die Gepiden I, s. 155-164; SEVIN, H.: Die Gebiden, s. 165-173; SCHMIDT, L.: Die Ostgermanen, s. 541-542; AVENARIUS, A.: Die Awaren, s. 75-76; POHL, W.: Die Awaren, s. 58-60; BÓNA, I.: Die Langobarden, s. 239, 241-242; Tenze, The Dawn, s. 98, 103-104; CSALLÁNY, D.: Archäologische Denkmäler, s. 14; WERNER, J.: Die Langobarden, s. 14.

⁷⁹MARIUS AVENTICENSIS, Chronica sub a. 569; Origo gentis Langobardorum 5.; PAULUS DIACONUS, Historia Langobardorum II. 6-7.; Historia Langobardorum codicis Gothani 5.; GREGORIUS TURONENSIS, Historia Francorum IV. 41.; BÓNA, I.: The Dawn, s. 98-105; WERNER, J.: Die Langobarden, s. 14; WOLFRAM, H.: Vývoj stredoeurópskych národov od neskorej antiky po začiatok 11. storočia, HČ 49/1, 2001, s. 4-6; STEINHÜBEL, J.: Pôvod, 381-382.

⁸⁰MENANDER, fragmenta 64., 65. a 66.; THEOPHYLACTUS, Historiae I. 20. EUAGRIUS; Historia ecclesiastica VI. 30-33. a V. 12.; AVENARIUS, A.: Die Awaren, s. 90-91; POHL, W.: Die Awaren, s. 70-76.

P. BYSTRICKÝ: MACHTKAMPF UM DAS SPÄTANTISCHE SIRMIIUM

„Der Gegenstand“ des Aufsatzes ist die Geschichte von Sirmium und des Gebietes der Provinz Pannonia Secunda und Savia im 5. und 6. Jahrhundert, deren Wichtigkeit weder nach ihrer Abtrennung von dem Römischen Reich sank. Die Interessen aller Nachbarstaaten trafen sich hier sogar in noch grösserem Ausmass. Ich widme mich den breiteren politischen Zusammenhängen in der Zeit von der Eroberung der Stadt durch Hunnen bis zu ihrer Einnahme von Awaren, ich beachte sowohl die politischen Hintergründe der Konflikte, als auch die persönlichen Beweggründe und Intentionen von Einzelpersonen. Die Hunnen eroberten Sirmium, von dem die Verteidigung grösseren Teiles der nördlichen Grenze abhing, im Jahre 441. Nach dem Zerfall ihres Reiches gelang den Römern nicht mehr die Stadt zurückzugewinnen. Die Kontrolle übernahmen die Sarmaten und später die Gepiden, den die Stadt bis zum Jahre 504/505 gehörte. Danach wurden die neuen Herren von Sirmium die Ostgoten und ihr König Theoderich der Grosse. Die Goten behielten die Stadt bis zum Anfang des Krieges gegen Byzanz, als sie nach mehreren Niederlagen die Stadt wieder an Gepiden überliessen. In der Zeit wandelten zum Donau die Lombarden an, die anfangs von allen unbeachtet blieben. Am Anfang war ein Stamm, der für mehrere Jahrhunderte aus dem Bewusstsein der römischen Welt ausfiel. Sie waren nur Fusssoldaten auf dem Schachbrett von Justinian, der sie zwischen Gepiden und Franken in Pannonien und Noricum einkelte, mit dem Ziel sie zu trennen und durch gegenseitige Kriege zu schwächen. Mit dem Eintritt des ambitiösen Königs Alboin wurden die Lombarden zum Schlüsselspieler an der mittleren Donau. Im Jahre 567 vereinten sie sich mit Awaren und mit gemeinsamen Kräften bekämpften sie die Gepiden. Ein Jahr später verliessen Pannonien auch die Lombarden, die ihre Siedlungen gegen Verprechung eines „eweigen“ Friedens den Awaren abtraten. Um Sirmium vor Awaren zu retten, überliessen die Gepiden die Stadt lieber an Byzantiner. Den Awaren gelang die Stadt erst im Jahre 582 zu erobern.

NEMECKÉ VÝBOJE PROTI UHORSKU V 11. STOROČÍ

MIROSLAV LYSÝ

LYSÝ, M.: German Raids against Old Hungary in 11th Century. *Vojenská história*. 9, 2, 2005, pp 22 – 44, Bratislava.

The author analyses German-Hungarian relations in 11th century. He points out that mainly first three decennia distinguish by remarkable peace on borders. More serious violation occurred only in 1030. He states that several authors dealt with causes of this German invasion. He mentions their argumentation and in details describes the mentioned events up to 1109. He points out that a key to the conquest of Old Hungary was the Transdanubian area. He leads to a logic conclusion concerning demonstration of German invasions in the next development: Old Hungary and Poland developed independently on the Empire in contrast to Bohemia under the reign of Premysl that integrated to the Empire.

Military History. Old Hungary. 11th Century. German Raids against Old Hungary.

Na začiatku 11. storočia možno o nemecko-uhorských vzťahoch hovoriť ako o priateľských. Prispeli k tomu najmä dve okolnosti: v roku 997 sa ujal nemeckého trónu Oto III. (983 – 1002), ktorý bol naklonený emancipačným snahám východoeurópskych štátov. Ešte významnejšou skutočnosťou však bola svadba Gejzovho syna Štefana s Gizelou, sestrou budúceho nemeckého panovníka. Otov nástupca Henrich II. (1002 – 1024), brat uhorskej kráľovnej, bol na východe svojej ríše najviac zamestnaný Poľskom, na čele ktorého stál Boleslav Chrabrý (992 – 1025), s ktorým viedol až do roku 1018 mnoho vojenských konfliktov. Zakladateľ sálskej dynastie Konrád II. (1024 – 1039) spočiatku postupoval v protipoľskom trende svojho predchodcu, ale systémové trhliny poľského štátu spôsobili, že sa tento smer výboja stal bezpredmetným.

Vďaka týmto okolnostiam sa prvé tri decéniá 11. storočia vyznačovali pozoruhodným pokojom na hraniciach a k vážnemu narušeniu prišlo až v roku 1030. Príčinami tohto nemeckého vpádu sa zaoberalo už viacero autorov a je dobré si ich argumentáciu pripomenúť. Do roku 1027, keď sa nový nemecký kráľ vydal na italskú výpravu, sa Konrád zdržiaval v ríši; zaoberal sa situáciou v Lotrinsku a Sasku. Zo Saska prišiel do Regensburgu, kde sa venoval problematike juhovýchodnej hranice.¹ Z Regensburgu odcestoval do Švábska a v Bambergu obdaroval grófa Arnolda z Wels-Lambachu, jeho manželku Regiulindu a ich synov majetkami medzi Dunajom a Moravou.² Rovnako dostal majetky na hraniciach Korutánska a Uhorska korutánsky gróf Viliam II.³ Obe donácie sa uskutočnili v jeden deň: 11. mája 1025.

V roku 1027 sa vybral Konrád II. na výpravu do Itálie, ktorej hlavným cieľom bola cisárska korunovácia. Medzi inými problémami, ktoré tam musel riešiť, bol aj konflikt medzi patriarchami Poppom z Aquilee a Orsom z Grada. V tomto dlhotrvajúcom spore išlo o to, že Benátky, nezávislé na ríši, by sa dostali pod právomoc patriarchátu na území ríše. Po vnútorných rozporoch v Benátkach, počas ktorých došlo k úteku dóžu Ota Orseola, švagra uhorského kráľa Štefana, sa patriarcha Poppo z Aquilee zmocnil násilím Grada, a tento akt

¹WOLFRAM, H.: Konrad II.: 990 – 1039. Kaiser dreier Reiche. München 2000, s. 78.

²Monumenta Germaniae historica Diplomatum regum et imperatorum Germaniae, Tomus IV.: Conradi II. diplomata, ed. H. Bresslau, Hannoverae et Lipsiae 1909, s. 36.

³Tamže, s. 35.

Vojenská história

sa snažil legalizovať.⁴ Keď sa objavil Konrád v Itálii, na synode, ktorá sa touto otázkou zaoberala, a na ktorej mal čerstvo korunovaný cisár hlavné slovo, sa nakoniec rozhodlo v neprospech cirkevnej nezávislosti Benátok.⁵

Napriek tomu, že v roku 1027 už Oto Orseolo nebol dóžom a jeho syn Peter sa ešte nestal následníkom uhorského trónu, sa zdá, že udalosti okolo tohto sporu mali v Uhorsku negatívny ohlas. Neznamenali úplný prelom v nemecko-uhorských vzťahoch, zrejme ich však poznačila nedôvera Uhrov voči novému cisárovi. Musíme totiž počítať aj s hypotézou, že sa Otova manželka, Štefanova sestra, ku ktorej mal iste dobrý vzťah, počas svojho vyhnanstva zdržiavala v Uhorsku.⁶

Na ďalší problematický bod v nemecko-uhorských vzťahoch sa nečakalo dlho. Konrád II. sa totiž z Itálie ponáhal rovno do Bavorska, kde 24. júna 1027 nechal zvoliť svojho syna za bavorského vojvodu. Pokiaľ môžeme veriť neskorému dielu *Annales Boiorum*, voľby sa zúčastnili aj vyslanci uhorského kráľa Štefana a kráľovnej Gizely, ktorí presadzovali svojho syna Imricha.⁷ Miesto toho nechal zvoliť cisár svojho desaťročného syna.⁸ Jeho čin bol očividnou snahou o zaistenie si nástupníctva pre svojho syna (a tým aj novej dynastie), ktorého čoskoro nechal zvoliť aj za nemeckého kráľa. To bolo určite dôležitejšie, ako snaha nepohnevať si Uhorsko. Navyše, ak Imrichovi rodičia rátali s eventualitou, že ich syn by sa reálne mohol uchádzať o Bavorské vojvodstvo, museli byť naivní. Od vlády Imrichovho strýka, teda cisára Henricha II., sa totiž výrazne obmedzila inštitúcia voľby, ktorá podľa *Lex Baiuvariorum* bola spolu s úlohou kráľa dôležitá pre ustanovenie nového vojvodu. Bavorsko sa fakticky stávalo korunnou krajinou a voľba stratila na význame, až kým ju Henrich III. úplne neobišiel.⁹

Nový prejav nepriateľstva sa ukázal pri posolstve do Byzancie na čele so štrasburským biskupom Wernerom. Malo za cieľ potvrdiť status quo dosiahnutý saskou dynastiou a tiež vychádzalo zo zvyku spájania rodín medzi oboma cisárstvami.¹⁰ Poslovia sa vydali na jeseň 1027 po dunajskej ceste, ktorú Štefan pred časom otvoril pre pútnikov smerujúcich do Jeruzalema. Štefan však Konrádovym poslom prechod cez svoje územie zakázal. Nespôsobil to, samozrejme, neúspech posolstva samotného; vyslanci boli tým len nútení zmeniť smer cesty cez Veronu, Benátky a po mori do Konštantínopolu.¹¹ Aby sme mohli objasniť dôvody Štefanovho rozhodnutia, musíme, samozrejme, brať do úvahy nielen výsledok Konrádovej protibenátskej politiky v Itálii, výsledok voľby bavorského kniežata, ale zrejme aj predchádzajúce byzantsko-uhorské vzťahy. Ako sme už spomenuli, Štefan pomohol počas výpravy proti Bulharsku byzantskému cisárovi Bazileovi II. Aj vďaka tomu sa z Byzancie stal

⁴BOSHOF, E.: Die Salier. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1987, s. 51.

⁵Jeho rozhodnutie bolo zrejme namierené hlavne proti korutánskemu vojvodovi Adalberovi; preto si potreboval čo najbližšie zaviazať Aquileu, por. tamže, s. 51-52.

⁶Por. napr. BRUNER, K.: Österreichische Geschichte II. 907 – 1156: Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert. Hrsg. von H. Wolfram. Wien 1994, s. 181.

⁷Aventinus, scriptor historiarum Baioaricarum, praeceptor Ludovici et Ernesti principum Bavariae: Annales Boiorum, Catalogus fontium historiae hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi 800 usque ad annum 1301 I, ed. A. F. Gombos, Budapestini 1937, s. 358. Podľa Aventina bolo výsledkom nezvolenia Imricha za knieža vypovedanie vojny zo strany Uhorska. Aventinus zrejme omylom považoval túto udalosť za príčinu vojenského konfliktu v roku 1030.

⁸WOLFRAM, H.: Konrad II., ref 1, s. 133.

⁹STÖRMER, W.: Bayern und bayerische Herzog im 11. Jahrhundert. Fragen der Herzogsgewalt und der königlichen Interessenpolitik. In: Die Salier und das Reich I, hrsg. von S. Weinfurter, Sigmaringen 1991, s. 504-506, 513-515.

¹⁰Por. WOLFRAM, H.: Die Gesandtschaft Konrads II. nach Konstantinopel (1027/29). Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 100, 1992, s. 162.

¹¹K priebehu posolstva pozri Gesta Chuonradi II. imperatoris 22, Wiponic opera, ed. H. Bresslau, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi, Hannoverae et Lipsiae 1915, s. 41-42.

sused Uhorska – a treba podotknúť, že mocný sused, lebo na čele s Bazileom II. dosiahol východné cisárstvo jeden zo svojich najväčších mocenských rozmachov. Ako pripomína H. Wolfram, výsledok tohto susedstva sa prejavil v roku 1024 v podobe mimoriadne úspešnej námornej výpravy Byzancie proti Chorvátsku.¹²

Proti tomu nový nemecký cisár Konrád II. neváhal ohroziť bývalého stredoeurópskeho spojenca a Uhorsko sa tým dostalo do nie veľmi závideniahodnej polohy medzi dvoma silnými veľmocami. A tak sa zdá, že každé zblíženie medzi západnou a východnou ríšou mohlo ohroziť postavenie Uhorska.¹³

Na základe daných faktov, ktoré nám ponúka Wipo, životopisec Konráda II., však ťažko možno hodnotiť, čo presne Štefan sledoval. Musel vedieť, že posolstvo sa do Byzancie skôr alebo neskôr dostaví, preto jeho krok možno považovať za demonštráciu alebo nepriateľské gesto. V reči symbolov to však iste veľa znamenalo.

Celý sled udalostí, ako sme ho vyššie opisali, viedol takmer nezadržateľne k vojenskému vyvrcholeniu. Ak si teda priblížime rok 1030, logicky sa nám vynárajú napäté nemecko-uhorské vzťahy počas prvých rokov panovania Konráda II., ktorý prerušil dlhotrvajúce obdobie pokoja a, ak aj nie priateľstva, tak aspoň mieru na oboch stranách. Avšak ešte predtým, ako si opíšeme priebeh nemecko-uhorskej vojny z roku 1030, sledujme chvíľu situáciu na sever od Uhorska, čím postavíme aj Konrádov vpád do Uhorska do trochu iného svetla.

Keď v roku 1024 nastupoval Konrád II. na trón, na východnej hranici ho čakalo nemilé prekvapenie: Boleslav Chrabrý prijal kráľovský titul, na čo Konrád nebol vtedy schopný reagovať. Čoskoro však Boleslav zomrel a na jeho miesto nastúpil jeho syn Mieško II., ktorý sa takisto nechal korunovať.¹⁴ Konráda vtedy čakala italská výprava, no keď sa v roku 1027 z nej vrátil už ako cisár, prehľbil priateľstvo s dánsko-anglickým kráľom Knutom, ktorý hral rozhodujúcu úlohu v koalícii medzi Dánmi, Billungovcami, Obodritmi, Brémsko-hamburským arcibiskupstvom a ríšou,¹⁵ čím nemecký panovník Piastovca úspešne izoloval od prípadných spojencov. Na jar 1028 podnikol Mieško výpravu do východného Saska.¹⁶ Túto výpravu niektorí historici spochybňujú, zdá sa, neoprávnene. Mohlo ísť o Mieškovu odpoveď na Konrádovu spojeneckú politiku pri poľských hraniciach. Konrádova odplata mala prísť v lete nasledujúceho roku. Jeho vojsko sa však len s námahou dostalo k Budyšínu, ktorý obľahlo, muselo sa však bez úspechu vrátiť s vyhlídkou, že sa vráti ďalší rok.¹⁷ Českému a uhorskému panovníkovi v tomto období iste neušlo oslabenie Poľska a je veľmi pravdepodobné, že počas tejto výpravy využili obaja viazanie poľských síl a získali späť územia, ktoré si pred necelými tromi desaťročiami podriadil Boleslav Chrabrý.¹⁸

Nasledujúceho roku Konrád opäť zhromaždil veľké vojsko, aby sa s ním pohol na východ. Tentoraz však nešiel opraviť výsledok výpravy z predchádzajúceho roku, ktorá sa zastavila pri Budyšíne, ale celkom nečakane zaútočil proti Uhorsku. O príčinách výpravy nás informuje Konrádov životopisec Wipo, podľa ktorého sa „v tom čase udiali vinou Bavorov mnohé nesváry

¹²WOLFRAM, ref 10, s. 164.

¹³Tamže, s. 165.

¹⁴Por. LABUDA, G.: Mieszko II król Polski (1025 – 1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego. Kraków 1992, s. 66-67.

¹⁵Por. WOLFRAM, H.: Konrad II., ref 1, s. 233.

¹⁶Annales Hildesheimenses ad a. 1028, contulit G. Waitz, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi. Hannoverae 1878, s. 35.

¹⁷WOLFRAM, H.: Konrad II., ref 1, s. 236.

¹⁸STEINHÜBEL, J.: Uhorské kráľovstvo a Nitrianske kniežatstvo za vlády Štefana I. In: Historický časopis, roč. 48, 2000, č. 1, s. 19; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava 2004, s. 238-239. O Morave hovorí LABUDA, G.: Mieszko II, ref 14, s. 72 a WOLFRAM, H.: Konrad II., ref 1, s. 236. Niektorí českí historici (nesprávne) predpokladajú dobytie Moravy už za Boleslava Chrabrého: KRZEMIENSKA, B.: Wann erfolgte der Anschluß Mährens an den böhmischen Staat? In: Historica 19, 1980, s. 195-243, z nej vychádza najnovšie aj ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí (1034 – 1198). Praha 1997, s. 31 a 51.

medzi národom Uhrov a Bavormi, tak vykonal uhorský kráľ Štefan mnohé útoky a koristné nájazdy do krajiny Norikov, to jest Bavorov“.¹⁹ Wipo, ako uvidíme nižšie, nás informuje o udalostiach spojených s touto výpravou tendenčne, preto myšlienka, že to všetko mohol zvaliť na Bavorov, aby očistil svojho cisára, je síce lákavá, no nemôžeme sa ňou dať zväbiť. Je omnoho pravdepodobnejšie, že Konrád len využil danú situáciu, aby zasiahol proti nepohodlnému susedovi.

H. Wolfram predpokladá, že záujem na vojne s Uhorskom mala predovšetkým skupina Bavorov okolo babenberského markgrófa Adalberta, Arnolda z Wels-Lambachu a korutánskeho grófa a markgrófa Viliama II.²⁰ Ide o ľudí, ktorých Konrád obdaroval pozemkami na východe, a ktorí by ťažili z postupu proti Uhorsku. Zrejme kvôli nim Štefan podnikol niekoľko akcií do Bavorska. Ak navyše Konrád, zamestnaný bojom proti Mieškovi, videl, že sa na jeho neúspešnej výprave „priživuje“ Štefan, s ktorým nemala ríša práve najlepší vzťah, a ktorý navyše podnikal nájazdy na ríšske územie, určite nebolo treba dlho presviedčať cisára o potrebe zásahu proti Uhorsku.

Otvorenou otázkou je, prečo Konrád nezasiahol proti Čechám, ktoré urobili to isté? Odpoveď tkvie zrejme v tom, že Čechy neboli v Konrádových očiach natoľko posilnené, ako Uhorsko, s ktorým mala ríša napäté vzťahy. Je možné aj to, že český zábor Moravy mohol byť realizovaný v zhode s Konrádom, na rozdiel od uhorského záboru Nitrianska. A hlavne – na Konrádovej výprave participoval aj následník na český kniežací stolec Břetislav.

Táto nemecko-česká výprava však nedopadla úspešne. So Štefanovým vojskom sa zrejme vôbec priamo nestretol, zato v krajine bezpečne chránenej hustými lesmi a močiarňami sa mu podarilo dostať len k rieke Ráb,²¹ a aby zachránil vojsko pred hladom, vrátil sa domov. Na spätočnej ceste bolo jeho vojsko prenasledované uhorským, ktoré obsadilo Viedeň.²² Wipo túto skutočnosť zatajil, podľa neho Konrád iba chystal proti Uhorsku ďalšiu výpravu v nasledujúcom roku,²³ čo nemôžeme s konečnou platnosťou vylúčiť.

Cieľom tejto výpravy nebolo pomstiť Poľsko, ktoré stratilo v prospech Uhorska Nitriansko, ani reštitúcia starých pomerov: odporuje to konkrétnej situácii, keď bol Konrád trvale v nepriateľstve s Poľskom a navyše do Uhorska postupoval južne od Dunaja. Obsadením Nitrianska získalo Uhorsko nielen strategicky dôležité územie, ale aj novú prirodzenú hranicu, ktorá viedla pozdĺž Karpát, a ktorá chránila Uhorsko zo severu. Ziskom nového územia teda Uhorsko (a obsadením Moravy aj Čechy) získalo pevnejšie postavenie v stredoeurópskom priestore. Možno povedať, že v tomto roku dosiahlo Štefanovo Uhorsko jeden zo svojich vrcholov, a to bol práve dôvod Konrádovho zásahu, pre ktorého bolo silnejšie postavenie Uhorska v kontexte predchádzajúcich diplomatických roztržiek jednoducho neprijateľné. Konrád II. chcel zabrániť tomu, aby pri jeho zaujatosti na severe východnej hranice nenastalo neželané posilnenie na juhu. Preto nezasiahol proti Oldřichovým Čechám, resp. proti Břetislavovej Morave, ktorá na tejto výprave participovala.²⁴

Ďalšiu výpravu Konrád do Uhorska však neuskutočnil, a to pravdepodobne z dvoch dôvodov. Tým prvým bol, že si naozaj nemohol dovoliť viesť vojnu na východe na dvoch frontoch,

¹⁹Gesta Chuonradi II. Imperatoris 26, ed. H. Bresslau, s. 44: „Eodem tempore multae dissensiones inter gentem Pannonicam et Baioarios, culpa tamen Baioariorum, factae sunt, ita ut Stephanus rex Ungarorum multas incursiones et praedas in regno Noricorum, id est Baioariorum, faceret.“

²⁰WOLFRAM, H.: Konrad II., ref 1, s. 250.

²¹Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1030. In: Fontes saeculorum noni et undecimi historiam ecclesiae hamburgensis necnon imperii illustrantes. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Band XI, Reutlingen 1961, s. 664.

²²Ann. Altah. maior. ad a. 1030, recognovit E. L. B. ab Oefele, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi, Hannoverae 1878, s. 18.

²³Gesta Chuonradi II. imperatoris 26, ed. H. Bresslau, s. 44. Wipo vôbec o výprave nehovorí ako o neúspechu.

²⁴K podielu moravského kniežaťa Břetislava na Konrádovej výprave proti Uhorsku por. LYSÝ, M.: Politika českého kniežaťa Břetislava I. (1035 – 1055) voči Uhorsku. In: Historický časopis, roč. 52, 2004, č. 3, s. 455-458.

a druhý dôvod bol ten, že došlo k podpísaniu mierovej zmluvy s Uhorskom. Z prameňov vyplýva, že išlo o ďalší nezávislý krok bavorskej politiky, tentoraz opačného charakteru, ako pred rokom 1030. Bola to bezpochyby reakcia na neúspešnú Konrádovu výpravu a obsadenie Viedne, čo muselo dať za pravdu „starým“ priaznivcom mierového vzťahu s Uhorskom. Wipo zdôrazňuje, že podpísanie mieru bolo dielom Konrádovho syna Henricha a udialo sa „*patre nescientem*“, teda bez Konrádovho vedomia.²⁵ Navyše s jednotným rozhodnutím „*principium regni*“, čo naznačuje, že tu došlo k mierovým ústupkom práve pod tlakom bavorskej šľachty. Dohodnutie mieru sa udialo podľa *Altaiských análov*, ktoré k tejto udalosti udávajú chybný rok, v Uhorsku.²⁶ No mohlo ísť aj o územie, ktoré Uhorsko získalo a mier sa mohol dohodnúť aj vo Viedni. Mierové rokovania viedol v mene nedospelého bavorského vojvodu Henricha VI. jeho poručník frizinský biskup Egilbert.²⁷ Najdôležitejším výsledkom mierovej zmluvy bolo prenechanie časti územia Štefanovi.²⁸

Po smrti Konráda II. v roku 1039 sa na nemecký trón dostal jeho syn Henrich III. (1039–1056). Ten už mal s východnou politikou svoje skúsenosti ako bavorský vojvoda, keď viedol mierové rokovania so Štefanovým Uhorskom a vojensky sa angažoval aj v Čechách. Na rozdiel od svojho otca bol na vládu od malička vychovávaný. Keď sa stal kráľom, venoval východnej politike určite viac energie ako jeho otec. Jeho cieľom bolo postupné vybudovanie vzťahov na základe lénnych väzieb. Túto víziu sa mu však podarilo uskutočniť len na krátky čas.

K zásahu proti Uhorsku využil Henrich III. problém nástupníctva, ktorý vznikol síce už v roku 1031 po smrti Imricha, no jeho dôsledky sa plne prejavili až po Štefanovej smrti.

Previazanie osudov benátskej rodiny Orseolovcov s uhorskou arpádovskou dynastiou nastalo po sobášii Štefanovej sestry s Petrovym otcom Otom Orseolom. Vzťah Štefana k jeho sestre nepoznáme. Isté však je, že po smrti jediného Štefanovho syna Imricha, ktorý zomrel na následky zranenia na poľovačke v roku 1031, sa rozhodol, že si za svojho nástupcu zvolí práve jej syna, v tom čase asi dvadsaťročného Petra. Pre toho to musela byť pomerne lákavá ponuka už aj vzhľadom na skutočnosť, že v rodných Benátkach by porovnateľnú politickú kariéru neurobil (Orseolovci v tomto období už prakticky nemali možnosť dostať sa k dôzaciemu úradu).

Kráľ Štefan si Petra vybral²⁹ napriek tomu, že o potenciálnych nástupcov z arpádovského rodu nebola núdza: do úvahy prichádzal jeho bratranec Vazul, ktorého však Štefan väznil v Nitre, ďalej to boli Vazulovi traja synovia Levente, Ondrej a Belo, a nakoniec aj ich bratranec Domoslav. Štefan sa podľa všetkého obával ich príklonu k pohanstvu,³⁰ no v hre mohli byť aj osobné antipatie súvisiace s tým, že sa Vazulova rodina stala pred časom predĺženou rukou Boleslava Chrabrého a Mieška II.

Obídením nárokov Vazula a jeho synov Štefan zabezpečil uhorskú kráľovskú korunu pre Benátčana Petra. Ten sa mal pred Štefanovou smrťou zaprisahať, že bude chrániť a uctievať kráľovnú Gizelu.³¹ Peter tak mal povinnosť stať sa ochrancom kráľovnej vdovy. Túto prísahu autor análov zdôraznil, nepochybne, najmä vzhľadom na neskoršie udalosti.

²⁵Táto Wipova formulácia by sa však pokojne mohla vyložiť tak, že išlo o snahu zatajiť Konrádov podiel na mierovej dohode, ktorej základom bola strata časti ríšskeho územia.

²⁶Ann. Altah. maior. ad a. 1033, rec. E. L. B. ab Oeefe, s. 19.

²⁷Gesta Chuonradis II. imperatoris 26, ed. H. Bresslau, s. 44-45.

²⁸Vyplýva to zo správy týkajúcej sa neskorších udalostí v roku 1043; por. Ann. Altah. maior. ad a. 1043, rec. E. L. B. ab Oeefe, s. 33.

²⁹Nešlo zrejme výlučne o jeho rozhodnutie; mohol sa rozhodnúť aj po porade so svojimi biskupmi a poprednými mužmi dvora: Legenda maior Sancti Stephani regis 16, Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadinae gestarum II, ed. E. Szentpétery, Budapestini 1938, s. 392.

³⁰STEINHÜBEL, J.: Nástupcovia Štefana I. v bojoch o uhorský trón. In: Histprický časopis, roč. 48, 2000, č. 4, s. 594; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 252.

³¹Ann. Altah. maior. ad a. 1041, rec. E. L. B. ab Oeefe, s. 24.

Vojenská história

Roku 1038 kráľ Štefan zomrel a Peter sa mohol ujať vlády nad krajinou. Zahraničnú politiku viedol Peter počas svojej prvej vlády v Uhorsku pomerne ofenzívne: uskutočnil výpravu do rakúskych častí Bavorska a vyplenil ich.³² Išlo o pomoc českému kniežat'u Břetislavovi, ktorý čelil nepriateľstvu Nemecka.³³ Zrejme v súvislosti s protinemeckou politikou kráľ Peter porušil prísahu danú Štefanovi a zbavil kráľovnú vdovu Gizelu jej majetku a uväznil ju.³⁴

Po týchto udalostiach došlo k povstaniu Uhrov proti svojmu kráľovi. Na vysvetlenie príčin ich nespokojnosti vyvolávajú domáce pramene dojem, že išlo o hrôzovládu, keď si nikto nemohol byť istý nevinnosťou svojich manželiek, dcér a sestier, ktoré vraj zneuctovali kráľovi ľudia.³⁵ Uhorský kráľ údajne nemohol zabrániť zabitiu svojho veľmoža Budu, a preto sa vraj rozhodol ujsť z krajiny.³⁶ Podľa domácich prameňov Aba, ako nový záujemca o uhorský trón, zhromaždil vojsko proti Petrovi a vyhnal ho.³⁷ Až potom Uhri zabili Budu a Šebešovi, ktorý vyklal Vazulovi oči, rozlámali ruky a nohy.³⁸ Tieto nejasnosti nie sú pre nás dôležité, prednosť by sme mali dať nemeckému prameňu, ktorý má väčšiu autentickú hodnotu.

Henrich III. hneď na začiatku svojej vlády navštívil, ako bolo zvykom, všetky krajiny svojej ríše. Kráľovská moc v ríši, ktorej vládol, bola v tej dobe mimoriadne silná a Henrich si mohol dovoliť zmeniť spôsob obsadzovania vojvodstiev; napríklad Korutánsko, kde až do svojej smrti, 20. júla 1039, bol vojvodom už spomínaný Konrád mladší, nenechal obsadiť novým vojvodom; keď v roku 1042 udelil Bavorsko Henrichovi (VII.), nehovorí sa vôbec o voľbe. Henrich III. sa snažil za vojvodov menovať ľudí, ktorí odtiaľ nepochádzali; ide teda o snahu premeniť vojvodcovské posty na úradnícke miesta.³⁹ Mohol si to dovoliť len vďaka vysokej autorite kráľovskej moci, ktorá zabránila, aby napätie, ktoré v jednotlivých častiach ríše pretrvávalo, prerástlo do otvoreného konfliktu.⁴⁰

V Poľsku nastala po smrti Mieška II. anarchia, ktorú prerušil až príchod Kazimíra I. (1039–1058) na trón. Podarilo sa mu dať krajinu do poriadku, bol však odkázaný na dobré vzťahy s ríšou.⁴¹ Jeho dielo mu prinieslo prezývku Obnoviteľ. No krajina, ktorú obnovil, už nebola tá, aká bola za Boleslava Chrabrého.

Henrichovi robili starosti skôr Čechy; v roku 1039 sa rozhodol Břetislav využiť oslabenia Poľska a pomocou vojenskej výpravy dal z Hniezdna odvieť pozostatky svätého Vojtecha. Zároveň sa pražský biskup Severus snažil získať povýšenie svojej cirkvi na metropolu, pápež sa však na tento plán nenechal zviazať.⁴² Českému kniežat'u sa však podarilo do týchto záležitostí zapojiť nemeckého kráľa a vývoj smeroval k vojenskej akcii. Keď sa však v auguste 1040 Henrich snažil podmaniť Čechy, stihla ho ťažká porážka.⁴³ Spomínali sme už, že Břetislavovi pritom pomáhali oddiely z Uhorska. Keďže v tom čase boli v Čechách Vazulovi synovia, išlo

³²Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1039, *Ausgewählte Quellen XI.*, s. 672. Herimannovo datovanie je chybné, správny rok je 1040; nesprávne datovanie je aj u Hildesheimských análov, a to k roku 1041, por. *Annales Hildesheimenses ad a. 1041*, con. G. Waitz, s. 45. Správu zaznamenáva aj Kosmas, ktorý hovorí o troch légiách: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II 11*, ed. B. Bretholz, *Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum nova series II*. Berolini 1923, s. 99.

³³STEINHÜBEL, J.: *Nástupcovia Štefana I. v bohoch o uhorský trón*, ref 30, s. 596; STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*, ref 18, s. 254.

³⁴Por. *Ann. Altah. maior. ad a. 1041*, red. E. L. B. ab Oefele, s. 24.

³⁵*Chron. Hung. comp. saec. XIV. 71, SRH I*, s. 323: „...nullusque eo tempore tutus esse poterat de pudicitia uxoris suae vel filiae seu sororis virginitate insultus satellitum regis, qui eas impune violabant“.

³⁶*Ann. Altah. maior. ad a. 1041*, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 25.

³⁷*Chron. Hung. comp. saec. XIV. 72, SRH I*, s. 325.

³⁸Tamže.

³⁹BOSHOF, E.: *Die Salier*, ref 4, s. 96-98.

⁴⁰Tamže, s. 101.

⁴¹Tamže, s. 118.

⁴²Tamže.

⁴³*Ann. Altah. maior. ad a. 1040*, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 23.

o politický obchod, kde za Petrovu pomoc Břetislav týchto potenciálnych nástupcov poslal preč z krajiny.

V ďalšom roku Henrich zopakoval svoju výpravu a tentokrát bol úspešný. Zabezpečilo mu to nielen triumf, ale aj lénnu zvrchovanosť nad Čechami.⁴⁴ Na východe ostával len jeden zväzok, ktorý ho neuznával ako léneho pána – Uhorsko. Asi niet pochýb, že Henrich plánoval útok proti Petrovi, po jeho úteku sa však situácia zmenila v tom zmysle, že namiesto útoku proti Petrovej moci ho teraz išiel dosadiť. Ten si najprv musel rozmyslieť, kam pôjde. Nakoniec usúdil, že bude pre neho najjednoduchšie, ak sa utiahne do krajiny svojich doterajších nepriateľov, a to do Bavorska. Odišiel teda najprv k rakúskemu markgrófovi Adalbertovi, manželovi svojej sestry „*a odtiaľ išiel ku kráľovi Henrichovi, vrhol sa mu k nohám a prosil ho a domáhal sa jeho milosti*“.⁴⁵ Henrich prijal Petra láskavo a odpustil mu všetko, čoho sa predtým dopustil.⁴⁶ Jeho láskavosť a veľké dobrodenie boli istotne vykompenzované faktom, že mu leží pri nohách legitímny uchádzač o trón cudzej krajiny, do ktorej záležitostí má teraz plné právo zasahovať. Peter Orseolo sa týmto aktom stal osobou, ktorá už nikdy nebude konať úplne samostatne. O jeho nemeckom pobyte veľa nevieme. Môžeme len skonštatovať, že sa na niekoľko rokov stal luxusným hosťom vplyvnejších bavorských kruhov. Jediná správa, o ktorej vieme, sa pravdepodobne viaže k neskoršiemu obdobiu jeho pobytu, a tú spomenieme na inom mieste.

Medzitým sa stal v Uhorsku kráľom Samuel Aba, ktorého prvoradou úlohou bolo zaistenie si postavenia vzhľadom na Nemecko. Zrejme ešte predtým zrušil po porade s biskupmi a veľmožmi všetky nariadenia a „novinky“, ktoré pred ním zaviedol Peter.⁴⁷ Vyslanci, ktorí mali zistiť, ako vyzerajú vzťahy medzi Samuelom Abom a Henrichom, prišli za Henrichom na Vianoce roku 1041.⁴⁸ Je zrejme, že Samuela Abu nemohla prekvapiť Henrichova odpoveď, po tom, čo prijal Petra. A tak ani neočakával veľa od výsledku tohto posolstva a spoliehal sa skôr na vojenské prostriedky. Ešte v túto zimu zadržal všetkých cudzincov (hlavne asi nemecky hovoriacich) zrejme na území celého Uhorska a spolu s nitrianskym kniežaťom sa vydali po oboch stranách Dunaja do Bavorska. Zámer bol jednoduchý: nestretávať sa zbytočne s bavorským vojskom, vyplieniť, čo sa dá, a prezentovať silu uhorskej armády. Južná časť armády, ktorú analista prirovnal k Slovanom, postupovala lesom od rieky Treisen v dnešnom Dolnom Rakúsku po mestečko Tulln, ktoré sa nachádza niekoľko kilometrov za Viedňou. Uhorskí vojaci len plienili a odnášali majetok domov, čiže išlo o čisto lúpežnú výpravu. V ten istý deň malo postupovať vojsko severne od Dunaja, ktoré viedol „*dux*“ – zrejme nitriansky knieža.⁴⁹ Severná časť vojska – údajne desať légií – bola rozdelená na tri časti: jedna strážila korisť, druhá bola pripravená do boja a tretia ostávala v zálohe. Malej časti vojska, ktorú viedol markgróf východnej marky Adalbert a jeho syn Liutpold, sa podarilo Uhrov zahnať a útok doviedli pri prechode cez rieku Moravu.⁵⁰ Pre neúspech nariadil Samuel Aba po príchode severného vojska oslepiť knieža.⁵¹ Ďalší huf Uhrov s nevelkým úspechom začal plieniť v Korutánsku, kde si ich zobral na starosť korutánsky markgróf Gottfried.⁵²

Napriek uhorskému neúspechu severne od Dunaja a v Korutánsku, znamenal vpád pre ríšu poníženie, ktoré nemohlo ostať bez odpovede. Celý postup však potreboval čas; kráľ Henrich najprv na Veľkonočné sviatky zvolal snem do Kolína, kde sa jeho účastníci zhodli na výprave

⁴⁴BOSHOF, E.: Die Salier, ref 4, s. 119.

⁴⁵Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1041, *Ausgewählte Quellen IX*, s. 674: „...*venit indeque ad regem Henricum veniens pedibusque eius provolutus veniam et gratiam imploravit et impetravit.*“

⁴⁶Ann. Altah. maior. ad a. 1041, rec. E. L. B. ab Oeefe, s. 25.

⁴⁷Tamže, s. 26.

⁴⁸Tamže, s. 29.

⁴⁹K severnej časti vojska vedenej nitrianskym kniežaťom por. STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 256.

⁵⁰Ann., ref 46, s. 29-30.

⁵¹Tamže, s. 30.

⁵²Tamže, s. 31.

proti Uhorsku. Svätodušné sviatky strávil vo Wirtzburgu a až o mesiac neskôr mohol tiahnúť s veľkým vojskom do Uhorska.⁵³ Na radu českého kniežata Břetislava⁵⁴ vpadol so svojím vojskom do severnej časti Uhorska, dobyl Hainburg (od roku 1031 pod uhorskou mocou) a Bratislavu. Podmanil si uhorské územie severne od Dunaja až po rieku Hron.⁵⁵ Henrich chcel ustanoviť Petra aspoň na údelnom území, no pre odpor obyvateľov sa mu to však nepodarilo. Preto sa na Břetislavovu radu rozhodol v prospech nemenovaného Štefanovho synovca (fratruelus),⁵⁶ za ktorého sa väčšinou považuje ďalší arpádovský exulant Domoslav.⁵⁷ Tento Henrichov krok je vcelku zaujímavý; územie, ktoré dobyl, bolo, samozrejme, Nitrianske kniežatstvo,⁵⁸ ktoré bolo v tom čase zrejme bez kniežata.⁵⁹ Henrich musel zásadne zmeniť svoje plány, pretože vôbec nepomýšľal na postup hlbšie do Uhorska a musel sa spoliehať na opakovanie výpravy v ďalšom roku, kedy by mohol počítať s výrazným oslabením Uhorska po strate Nitrianska. Preto potreboval na zimu zaistiť územie, ktoré dobyl. Nemohol tam však nechať prezimovať celé vojsko. Ponechal tam teda asi dvetisíc vojakov,⁶⁰ ktorí mali zabezpečiť Domoslavovu vládu. Otázne je, čo plánoval urobiť v tomto prípade s Petrom, pretože sa na vlastné oči presvedčil, že je naozaj nepopulárny a s jeho prijatím za kráľa by boli veľké ťažkosti. V zásade by preňho mohla byť výhodnejšia eventualita, že by Samuela Abu ponechal ako uhorského kráľa, ale fakticky by bolo Uhorsko rozbité na dve časti a obe by boli závislé od neho. Teda by uplatnil „český scenár“, kde by nechal porazeného panovníka vládnuť naďalej. Je možné, že o niečom takom uvažoval, pretože jeho hlavným cieľom nemohlo byť znovuosadenie Petra, ale usporiadanie nových pomerov. Veď preto aj Petra po jeho úteku z Uhorska pôvodne prijal k sebe, hoci bol predtým jeho nepriateľom. Naopak sa postavil nepriateľsky proti Uhorsku, ktoré ho vyhnalo. Snaha o rozdelenie moci v krajine je navyše v zhode s predchádzajúcou politikou jeho otca Konráda II. v Poľsku a Čechách a snád' sa dá počítať s týmto pokusom aj v Uhorsku už v roku 1030.⁶¹

Henrichove a Břetislavove inovované predstavy, ktoré sa opierali o Domoslava a možno aj o Samuela Abu, však v každom prípade padli, lebo Domoslavova vláda sa dlho neudržala a nepomohli ani Henrichovi vojaci. Samuel Aba zrejme ešte toho roku Domoslava vyhnal.⁶² Henrich sa preto rozhodol pre novú výpravu, tentokrát však južnou cestou a bez svojho českého spojenca a neodradilo ho ani Abovo posolstvo s ponukou mieru.⁶³ Zrejme preto, lebo s výpravou počítal už v predchádzajúcom roku. Henrich sa snád' poučil zo skúseností Konráda, ktoré v roku 1030 ukázali, že úspech v Nitriansku mu pre celkový zisk Uhorska veľmi nepomôže. K bojom však ani nedošlo, pretože Samuel Aba ponúkol Henrichovi tentokrát ešte väčšie ústupky, ako v posolstve pred výpravou. Nemci tak získali späť zajatcov, vrátila sa im

⁵³Tamže.

⁵⁴Bolo to už po porážke Břetislava, ktorého si Henrich III. podriadil ako svojho vazala. To umožnilo, aby premyšľovské knieža participovalo na vojenských ťaženiach ríše.

⁵⁵Ann. Altah. maior. ad a. 1042, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 31; Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1042, Ausgewählte Quellen IX, s. 674.

⁵⁶Tamže, s. 32; Chron. Hung. comp. saec. XIV. 73, SRH I, s. 328.

⁵⁷Por. napr. STEINHÜBEL, J.: Nástupcovia Štefana I. v bojoch o uhorský trón, ref 30, s. 599-600; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 258-259.

⁵⁸STEINHÜBEL, J.: Nástupcovia Štefana I. v bojoch o uhorský trón, ref 30, s. 599; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 257-258.

⁵⁹Samuel Aba ho nechal oslepiť pre jeho neúspech pri výprave do Bavorska. Por. Ann. Altah. maior. ad a. 1042, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 31.

⁶⁰Túto informáciu však máme len od neskorého autora Aventina, nikde inde si ju nemôžeme overiť, je však natoľko pravdepodobná, že ju môžeme pokladať za spoľahlivú: Aventinus: Annales Boiorum, CFHH I, ed. A. F. Gombos, s. 361.

⁶¹Por. LYSÝ, M.: Politika českého kniežata Břetislava I. (1035 – 1055) voči Uhorsku, ref 24, s. 458.

⁶²Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1042, Ausgewählte Quellen IX, s. 674. Muselo ísť o bleskovú akciu tesne po odchode Henricha a Břetislava, keď ešte ono dvojtisícové vojsko nebolo poriadne usadené v Nitriansku.

⁶³Ann. Altah. maior. ad a. 1043, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 32-33.

časť krajiny, ktorú kráľ Štefan získal v podmienkach mierovej zmluvy z roku 1031,⁶⁴ platenie tribútu a navrátenia majetku, ktorý Peter odňal kráľovnej Gizele.⁶⁵ Nešlo priamo o vazalský vzťah, Samuel Aba mu nezložil žiadnu lénnu prísahu, platenie tribútu však bolo už krokom, ktorý k nej smeroval. Z tohto hľadiska mohlo byť Henrichovi jedno, či bude kráľom Peter Orseolo alebo Abovec. Za danej situácie bol teoreticky vhodnejším kráľom Samuel Aba, pretože ten by musel brať ohľad na to, že Henrich drží v ruke tromf v podobe legitímneho uchádzača o uhorský trón. Preto sa nemecký kráľ ani nesnažil zajať Samuela Abu a dosadiť miesto neho Petra, ktorý i tak bol ako kráľ veľmi nepopulárny.

Henrich III. však zrejme nerátal s tým, že Samuel Aba tieto dohody nebude dodržiavať. Peter Orseolo tým samozrejme nemohol byť veľmi nadšený a je pravdepodobné, že práve preto mu napísal list reichenský opát Bruno, ktorý nabádal Petra k pokore.⁶⁶ Problém je v tom, že list nemožno bližšie datovať, no vzhľadom na vyššie uvedené okolnosti najpravdepodobnejšie vznikol list asi v zime 1043/1044, keď muselo byť postavenie Petra v Nemecku takmer beznádejné.

Niekedy v tom čase strácal v Uhorsku pôdu pod nohami aj Samuel Aba. Počas štyridsaťdňového pôstu sa proti nemu uskutočnilo sprisahanie, ktoré síce skončilo neúspechom,⁶⁷ no predznamenovalo nespokojnosť uhorských veľmožov s jeho politikou. Tá mohla súvisieť so vzťahmi k ríši, ako aj s tým, že Aba nedodržiaval podmienky príméria.

Do roku 1044 sa radí aj sprisahanie dvoch nemeckých bratov Bernulfa a Machthuna z Bavorska v prospech uhorského kráľa Abu, ktoré však na rôznych miestach spomína len neskorá *Aventinova kronika*, a ktoré sa skončilo neúspechom.⁶⁸ Problémy, ktoré mal Henrich so Samuelom Abom, vyriešila až výprava z roku 1044.⁶⁹

Tentoraz sa už Henrich nepoľahol na vyjednávanie. Podľa *Altaiských análov* cestoval cez Bavorsko a Čechy, odkiaľ mal aj vojakov. Nemohol pritom postaviť väčšie vojsko pre neúrodu.⁷⁰ Možno chcel predstierať, že ide uzavrieť ďalšiu dohodu ako minulý rok. Jeho protivník Samuel Aba pripravil veľké vojsko a nechal ho vstúpiť na územie Uhorska. Namiesto osvedčenej taktiky spálenej zeme všetko rozhodol priamy stret oboch vojsk pri dedine Menfő 5. júla. Počas nej vypukla prašná búrka, ktorá oslepila uhorských vojakov.⁷¹ Nemecký kráľ prijal obyvateľov krajiny, ktorí sa mu poddali. Sám potom tiahol k Stoličnému Belehradu, kde znovu uviedol Petra Orseola na trón.⁷² Samuelovi sa nepodarilo utiecť a po spoločnom nemecko-uhorskom súde ho popravili.⁷³ Nemecký kráľ strávil v nasledujúcom roku svätodušné sviatky tiež v Uhorsku, kde počas veľkej ceremónie mu podľa *Altaiských análov* odovzdal Peter Uhorsko, ktorú mala symbolizovať pozlátená kopija.⁷⁴

Z hľadiska Henricha III. sa týmto zavŕšila jeho predstava o usporiadaní strednej Európy: ukončila sa samostatnosť Přemyslovcov a poľský i uhorský panovník záviseli od podpory ríše.⁷⁵ Bolo to po prvý raz, keď sa ríši podarilo podriaďiť si naraz všetkých troch východných

⁶⁴Ann. Altah. maior. ad a. 1043, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 33: „partem regni (...), quae quondam Stephano data fuerat causa amicitiae“.

⁶⁵Tamže.

⁶⁶Diplomata Hungariae Antiquissima I (ďalej len DHA I), ed. G. Györffy, Budapestini 1992, s. 130. List je datovaný 5. júla 1042 – 1044, čiže do obdobia (do rokov), do ktorého spadal pobyt Petra Orseola v Nemecku.

⁶⁷Ann. Altah. maior. ad a. 1044, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 34.

⁶⁸Išlo vlastne o pokus o atentát na Henricha, por. Ann. Boiorum, s. 362-365.

⁶⁹Por. Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1044, Ausgewählte Quellen IX, s. 676.

⁷⁰Ann. Altah. maior. ad a. 1044, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 35.

⁷¹Chron. hung. comp. saec. XIV. 76, SRH I, s. 331; Ann. Altah. maior. ad a. 1044, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 36; Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1044, Ausgewählte Quellen XI, s. 678.

⁷²Ann. Altah. maior. ad a. 1044, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 37.

⁷³Tamže; Chron. hung. comp. saec. XIV. 76, SRH I, s. 332.

⁷⁴Ann. Altah. maior. ad a. 1045, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 40.

⁷⁵BOSHOF, ref 4, s. 121.

susedov.⁷⁶ S jeho výsledkom bol spokojný aj vyššie spomenutý reichenský opát Bruno, ktorý pochválil jeho víťazstvo v prospech Petra.⁷⁷ Išlo o vrchol moci ríše na východe, nielen pre Henricha III., ale pre celú sálsku dynastiu. Čoskoro sa však malo ukázať, aký vratký bol výsledok Henrichovho snaženia.

Petrova druhá vláda totiž nebola o nič populárnejšia ako prvá a nepriateľov v Uhorsku mal pomerne dosť. Pri každom uvažovaní o novom kráľovi sa pritom najviac skloňovali mená Vazulových synov Ondreja a Belu, ktorí boli stále v cudzine. Za podobnými úvahami stáli veľmoži na čele s Viscom, Buom a Buchnom. Ich sprisahanie však bolo prezradené a Peter jeho osnovateľov kruto potrestal.⁷⁸ Ďalšie sprisahanie prišlo z Čanádu, za ktorým zrejme stál biskup Gerhard, ktorý síce tiež pochádzal z Benátok, avšak z rodiny, ktorá s Orseolovcami nemala priateľské vzťahy.⁷⁹ Toto sprisahanie sa tiež opieralo o Vazulových synov. Súčasne vypuklo iné, zrejme širšie povstanie, ktorému sa hovorí aj pohanské alebo Vatovo. S ich predstaviteľmi sa nakoniec museli Ondrej a Levante, ktorí práve pricestovali do Uhorska zrejme na pozvanie Gerarda, dohodnúť.⁸⁰ Na mieste, kde sa mali stretnúť sprisahanci pod vedením biskupa Gerharda s Ondrejom a Levantom, pri peštianskom brode, sa však objavili Vatovi povstalci a zaútočili na biskupa a jeho ľudí.⁸¹ Gerhard a mnohí ďalší tam zahynuli.

Peter vtedy správne zhodnotil situáciu ako neudržateľnú, po druhýkrát sa teda rozhodol nedobrovoľne opustiť Uhorsko. Nebolo mu to však umožnené, pretože sprisahanci medzitým obsadili priechody do Bavorska. *Altaišské analý* spomínajú, že mu vypálili oči, aby už nemohol žiadať pomoc z Nemecka⁸² a *Obrázková kronika* nás zase informuje, že nakoniec skončil v dedine Zámoly, kde sa ešte tri dni bránil so svojimi mužmi, nakoniec ho však chytili živého a odviekli do Stoličného Belehradu, kde „*zkrátka pre veľkú bolesť ukončil život*“.⁸³ Mali ho pochovať v päťkostolskej bazilike, ktorú sám vystaval.⁸⁴ Mali by sme dať opäť prednosť nemeckým prameňom; ani jeden z nich nevie nič o Petrovej smrti, všade sa však hovorí o jeho zosadení a oslepení.⁸⁵

Petrov protektor Henrich III. nemal čas na to, aby reagoval na udalosti v Uhorsku, pretože bol v tom čase na svojej významnej ceste do Itálie⁸⁶ a vrátil sa z nej ako cisár až v máji 1047. Nemohol sa však plne venovať uhorským záležitosťiam ani potom. Hoci už zhromaždil vojsko na cestu proti Uhorsku, dozvedel sa o vzbure hornolotrinského vojvodu Gottfrieda Bradatého a flámskeho grófa Balduina V.⁸⁷ Išlo v poradí už o druhé lotrinské povstanie, s ktorým si musel Henrich poradiť. Prvé vypuklo súčasne s udalosťami v Uhorsku v prvej polovici 40. rokov; Gottfried sa vzdal až v júli 1045, pričom nakoniec dostal horné Lotrinsko.⁸⁸ Povstanie sa opakovalo po Henrichovom návrate z italskej výpravy a cisára to zamestnalo do roku 1049.⁸⁹

⁷⁶SCHIEFFER, R.: Heinrich III. (1039 – 1056). In: *Kaisergestalten des Mittelalters*. Hrsg. von H. Beumann, München 1991, s. 102.

⁷⁷DHA I, ed. G. Györffy, s. 131.

⁷⁸Chron. Hung. comp. saec. XIV. 81, SRH I, s. 336-337.

⁷⁹KRISTÓ, Gy.: *Die Arpadendynastie*, s. 86.

⁸⁰Tamže, s. 87.

⁸¹Chron. Hung. comp. saec. XIV., 83, SRH I, s. 340-341.

⁸²Ann. Altah. maior. ad a. 1046, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 43.

⁸³Chron. Hung. comp. saec. XIV. 85, SRH I, s. 343: „*pre nimio dolore vitam in brevi finivit*“.

⁸⁴Tamže.

⁸⁵Annales Hildesheimenses ad a. 1047, con. G. Waitz, s. 46; Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1046, *Ausgewählte Quellen IX*, s. 680; Lamperti monachi Hersfeldensis Annales ad a. 1046, recognovit O. Holder-Egger, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi*. Hannoverae et Lipsiae 1894, s. 60; Ottonis episcopi Frisingensis: *Chronica 33*, *Ausgewählte Quellen XVI.*, s. 484.

⁸⁶Ann. Altah. maior. ad a. 1046, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 42.

⁸⁷Por. SCHIEFFER, R.: Heinrich III., ref 76, s. 108-109.

⁸⁸BOSHOF, E.: *Die Salier*, ref 4, s. 103.

⁸⁹Tamže, s. 104-105.

To je nakoniec aj dôvod, prečo v Uhorsku nezasiahol. Nový uhorský kráľ Ondrej I. netušiac, že sa cisár nebude v najbližšej dobe zaoberať Uhorskom, hneď po svojom nástupe poslal do ríše posolstvo, aby nemeckému panovníkovi tlmočil, že nenesie vinu za Petra a sľúbil ročný poplatok, poslušnosť ríši a lénny sľub.⁹⁰ Bol to jeden z typických prejavov tohto uhorského panovníka, ktorý počas svojej vlády neraz ukázal, že mu na mieri s ríšou záleží, hoci nie za každú cenu. Nepochybne išlo aj o to, že Uhorsko potrebovalo upokojenie po predchádzajúcich rokoch vojen a vnútorných nepokojov, ktoré krajinu destabilizovali. Zároveň nechal poslať po svojho brata Bela z Poľska, aby sa ujal kniežacej tretiny Uhorska.⁹¹

Uprednostnenie iných záujmov spôsobilo, že sa nemecký kráľ celé štyri roky Uhorsku nemohol venovať. K novej vojne sa začalo schyľovať v roku 1050. O nej nás najlepšie informuje Herimann: „*Tej zimy sa (cisár) zdržiaval s regensburským biskupom Gebhardom, ktorý kedysi dostal kemptenské opátstvo ako léno od cisára, na uhorských hraniciach; keď Uhri ustúpili, postúpia na ich územie si odviezol odtiaľ koristi. Ale keď odtiahol, veľké uhorské vojsko vpadlo na naše územie a mnohé končiny obsadilo, podpaľovalo a pustošilo.*“⁹² Táto situácia trochu pripomína udalosti z obdobia pred rokom 1030. Cisárovou odpoveďou bolo zvolanie predákov bavorskej šľachty do Norimbergu, kde sa rozhodlo o oprave hradu Hainburg,⁹³ zničeného počas nemeckej výpravy v roku 1042. Z toho vyplýva, že hrad nebol celých osem rokov opravovaný. Opevňovanie bavorskej hranice považovali Uhri za akt nepriateľstva a opakovane útočili proti staviteľom, aby znemožnili výstavbu hradu.⁹⁴ Zdá sa, že keď Bavori dostali územie, ktoré Uhorsko získalo v roku 1031 späť, nechali Hainburg v stave, v akom bol, teda zničený.

Cisár Henrich III. sa na výpravu proti Uhorsku podujal na jeseň nasledujúceho roku. Na novom ťažení sa zúčastnili aj české knieža Břetislav, vojvoda Welf a spomínaný regensburský biskup Gebhard, ktorí tiahli do Nitrianska, kým cisár tiahol z Korutánska do Zadunajska.⁹⁵ Rozsah tejto výpravy bol teda v porovnaní s výpravami z prvej polovice 40. rokov, ktoré smerovali vždy len do jednej časti krajiny, ohromný. Postup však bol mimoriadne namáhavý najmä kvôli záplavám, ktoré znemožňovali rýchlejší pochod vojska. Uhri využili svoju osvedčenú taktiku spálenej zeme: ustupovali pred cisárskym vojskom, vyhýbali sa bitke a ničili všetko, čo by mohlo nepriateľom poslúžiť ako zásoby. Henrichova výprava sa tak skončila neúspechom. Vojsko, ktoré postupovalo po severnej časti Dunaja, síce dosiahlo vojenské úspechy, ale porážka cisára na juhu zastavila ďalší postup.⁹⁶

Hoci Ondrej aj po tejto výprave vyslal k markgrófovi východnej marky Adalbertovi posolstvo s ponukou mieru, v roku 1052 nasledovala do Uhorska ďalšia výprava.⁹⁷ Boje sa sústredili okolo zdĺhavého obliehania Hradu Bratislava. Spor sa snažil diplomaticky vyriešiť pápež Lev

⁹⁰Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1046, *Ausgewählte Quellen XI*, s. 684-686: „*Per idem tempus cum expeditionem in Pannonias ad Petrum ulciscendum disponeret, Gotefridus dux cum Balduino de Flandris et aliis nonnullis rebellionem innovasse bellumque copiis collectis paravisse, Theodericus quoque de Phladirtinga marchio rebellavisse et episcopatus sibi contiguos imperatoris populatus esse nuntiat. Praeterea Andreas, qui regnum Petri obtinuit, iam crebro legatos supplices miserat, regnum se ab Ungariis coactum suscepisse confirmans, de Petri sese iniuriis excusans, quique adversus eum coniuraverant, partim a se trucidatos, partim imperatori tradendos denuntians, suamque imperatori subiectionem, annum censum et devotam servitutem, si regnum se habere permittet, mandans.*“

⁹¹Chron. Hung. comp. saec. XIV. 88, SRH I, s. 344-345.

⁹²Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1050, *Ausgewählte Quellen XI*, s. 690: „*Ipsa hieme cum episcopus Ratisponae Gebhardus, qui Campidonensem abbatiam nuper beneficii loco ab imperatore acceperat, in Pannoniarum terminis moraretur, cedentibus Ungriis fines eorum ingrediens praedas inde abduxit. Sed ipso discedente plurimus Ungariorum exercitus fines nostros invadens plurimam partem captivavit, incendit atque vastavit.*“

⁹³Ann. Altah. maior. ad a. 1050, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 46.

⁹⁴Tamže.

⁹⁵Por. Herimann ad a. 1051, *Ausgewählte Quellen XI*, s. 694.

⁹⁶Ann. Altah. maior. ad a. 1051, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 47;

⁹⁷Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1051 – 1052, *Ausgewählte Quellen XI*, s. 694-698.

IX., ktorého vrah zavola kráľ Ondrej.⁹⁸ K prímeriu naozaj aj došlo, keď však odtiahlo nemecké vojsko, Ondrej nemienil dodržať svoje sľuby.⁹⁹

Nemecko-uhorské nepriateľstvo nadobudlo v ďalšom roku zaujímavý priebeh. Proti cisárovi sa vzbúril bavorský vojvoda Konrád, ktorý hľadal útočisko v Uhorsku. Konrád bol v nepriateľskom postavení voči regensburskému biskupovi Gebhardovi.¹⁰⁰ Dôvodov však mohlo byť viacero, vzťahy medzi bavorským vojvodom a cisárom sa mali ochladiť po narodení Henrichovho rovnomeného syna, nástupcu trónu.¹⁰¹ Na Konrádovo miesto dosadil cisár svojho mladého syna, ktorý sa narodil iba v roku 1050, neskoršieho kráľa a cisára Henricha IV.

Konrádova vzbura nebola prvým prípadom nesúhlasného prejavu voči cisárovej uhorskej politike; už v roku 1051 uzavrel markgróf východnej marky Adalbert separátny mier s Uhorskom.¹⁰² Tieto udalosti boli súčasťou počiatku veľkej krízy v ríši, ktorá sa mala plne prejavíť po cisárovej smrti v roku 1056 za vlády Henricha IV. (1056 – 1106). Jej najvypuklejším prejavom sa stal boj o investitúru a symbolom Henrichova cesta do Canossy.

Pre ďalší vývoj nemecko-uhorských vzťahov je dôležité načrtnúť, aká bola situácia v ríši na konci vlády Henricha III. E. Boshof opísal tieto roky ako počiatok krízy, ktorá sa naplno prejavila počas vlády Henricha IV., a to napriek tomu, že vláda Henricha III. znamenala vrchol ríše v jej zahraničnopolitickom postavení.¹⁰³ Videli sme už, ako Henricha zamestnalo lotrinské povstanie. Okrem toho sa z rôznych dôvodov začala celkovo komplikovať situácia na západnej hranici ríše, ku ktorej prispelo aj nepriateľstvo s Francúzskom. V Sasku, stredisku neskoršej najväčšej vnútornej opozície v ríši, sa určité problémy ukázali už za vlády Henricha II. a pokojné neostalo ani Bavorsko: v roku 1052 tam vypukli nepokoje a o tri roky neskôr aj sprisahanie, ktoré E. Boshof dáva do súvislosti s neúspechom zahraničnej politiky ríše voči Uhorsku.¹⁰⁴ V roku 1053 došlo k už spomínanému zosadeniu Konráda a jeho úteku k Ondrejovi. K rebelom sa prekvapujúco dokonca na istý čas pripojil aj biskup Gebhard.¹⁰⁵ Prouhorská frakcia v Bavorsku napriek odstráneniu Konráda zosilnela práve vďaka Adalbertovi.

Henrichovi III. sa napriek početným a nákladným výpravám nepodarilo v prípade Uhorska splniť svoj cieľ. Je veľmi pravdepodobné, že niektoré z jeho výprav boli motivované skôr túžbou vylepšiť si pošramotenú povesť po predchádzajúcich neúspechoch, čo v konečnom dôsledku viedlo k neúspechu ešte väčšiemu. Takisto sa ukázalo, že vedenie dlhých a nákladných vojen neprináša želané výsledky ani prestíž a zrejme ani toľko koristi. Znižovalo to ochotu ísť do bojov proti súperom ako Uhorsko.

Henrich IV. vládol v ríši 50 rokov a jeho vláda, spojená so začiatkami boja o investitúru a rozpormi v krajine, znamenala pre Uhorsko uvoľnenie väzieb na západ a nové smery

⁹⁸ „*Leo papa ab Andrea accitus*“: Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1052, *Ausgewählte Quellen* XI, s. 700. Zaujímavé je, že to nebola prvá pápežova sprostredkovateľská misia, o niečo podobné sa Lev IX. pokúsil v roku 1049 na konci lotrinského povstania. Por. Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1049, *Ausgewählte Quellen* XI, s. 690. Čelný predstaviteľ lotrinského povstania Gottfried vydal Henrichovi rukojemníkov a uzavrel s ním mier.

⁹⁹Ann. Altah. maior. ad a. 1052, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 48. K rokovaniu medzi Henrichom III. a Ondrejom I. prostredníctvom pápeža došlo až po dlhom a neúspešnom obliehaní hradu.

¹⁰⁰BOSHOF, E.: Das Reich in der Krise. Überlegungen zum Regierungsausgang Heinrichs III. *Historische Zeitschrift* 228, 1979, s. 281.

¹⁰¹Keby cisár zomrel bez syna, Konrád by sa zrejme stal vážnym adeptom na trón. Por. STÖRMER, W.: Bayern und der bayerische Herzog, ref 9, s. 531-532.

¹⁰²Por. BOSHOF, E.: Das Reich und Ungarn in der Zeit der Salier. In: Bayern und Ungarn. Tausend Jahre enge Beziehungen (Schriftenreihe des Osteuropainstituts Regensburg–Passau 12). Hrsg. E. Völkl, Regensburg 1988, s. 55.

¹⁰³BOSHOF, E.: Das Reich in der Krise, ref 100, s. 265.

¹⁰⁴Tamže, s. 280.

¹⁰⁵Por. KOLMER, L.: Regensburg in der Salierzeit. In: Die Salier und das Reich III, Sigmaringen 1991, hrsg. von S. Weinfurter, s. 207-208.

expanzie. V období smrti svojho otca mal nový nemecký kráľ iba šesť rokov. Nasledovala preto regentská vláda na čele s cisárovnou vdovou Agnešou, a tým sa aj zmenil celkový postoj ríše voči Uhorsku. Vojenská politika cisára Henricha III. a jeho tvrdošijné odmietanie dohody s uhorským kráľom sa nestretávala v Bavorsku s podporou¹⁰⁶ a výsledkom zmierenia sa v roku 1058 stali zasnuby Ondrejovho syna Šalamúna s Juditou, sestrou Henricha IV.¹⁰⁷ Tým však Ondrej poškodil záujmy svojho brata Bela, ktorý sa mal po kráľovej smrti stať jeho nástupcom. Pretože Ondrej, aby poistil nástupníctvo svojho syna a súčasne aj vlastne mier s ríšou, nechal ešte za svojho života korunovať Šalamúna za uhorského kráľa. Podľa uhorských prameňov chcel Ondrej zabrániť vnútorným nepokojom v Uhorsku tým, že dosiahne dohodu so svojim bratom Belom, aby súhlasil so Šalamúnovým nástupníctvom. K dohode skutočne aj nakoniec došlo, Belov súhlas však zrejme nebol dosiahnutý bez nátlaku.¹⁰⁸ Snažil sa preto svoje postavenie obhájiť inak, a odišiel do Poľska,¹⁰⁹ kde mal vybudované zázemie v čase, keď v Uhorsku vládli Peter Orseolo a Samuel Aba, a odkiaľ si priviezol aj svoju manželku. Do Uhorska sa vrátil v roku 1060 s podporou poľského vojska, ktoré mu poskytol synovec Belovej manželky Boleslav II. Smelý (1058 – 1079). Ondrej poslal svoju manželku, syna Šalamúna a niekoľko veľmožov do ríše a zároveň požiadal o vojenskú pomoc.¹¹⁰ Nemecko, ktoré pochopiteľne považovalo Belovo konanie za porušenie mieru, poslalo do Uhorska durínskeho markgrófa Viliama, české knieža,¹¹¹ biskupa Eppa zo Zeitzu a bavorské vojsko.¹¹² Bitka medzi Belom, ku ktorému prešla veľká časť Ondrejových vojakov s vojskami Ondreja a nemeckými jednotkami sa odohrala v blízkosti rieky Tisy a skončila víťazstvom Bela.¹¹³ Po bitke zahynul na následky zranenia kráľ Ondrej a uhorský trón ostal voľný pre Bela. Tieto udalosti predznamovali ďalší pokles autority ríše.

„*Víťazné knieža Belo zvaný Benin s triumfom prišiel do mesta Stoličný Belehrad, a tam, keď ho biskupi pomazali, šťastne bol korunovaný kráľovskou korunou.*“¹¹⁴ Takto sa začala krátka trojročná vláda kráľa Bela. Nový kráľ si musel v prvom rade zabezpečiť svoje postavenie k ríši. Podľa svedectva Altaišských análov sa Belo spoliehal na uzavretie mieru prostredníctvom zajatcov, ktorých získal v boji proti Ondrejovi. Išlo najmä o markgrófa Viliama, ktorému dal svoju dcéru za manželku.¹¹⁵ Hoci neskôr prepustil aj ďalších prominentných zajatcov a prejavoval, podobne ako kedysi Ondrej, veľkú snahu o dosiahnutie mieru s ríšou. Napríklad aj ponukou, že sa Šalamún môže vrátiť do Uhorska ako kráľ a sám ostane kniežaťom.¹¹⁶ V roku 1063 napokon došlo k ďalšiemu nemeckému vpádu.

Ríša opäť stavila na jediného muža, a tým bol mladý Šalamún; podľa nemeckých predstáv bol zárukou neskoršieho usporiadania vzťahov s Uhorskom. Významnou osobou sa stal nový bavorský vojvoda Oto, ktorý mal veľký podiel na tom, že sa ríša rozhodla pre reštitúciu Šalamúna.¹¹⁷ Nezanedbateľný bol prínos aj kolínskeho arcibiskupa Anna, ktorý mal v tom čase

¹⁰⁶Por. vyššie.

¹⁰⁷Chron.Hung. comp. saec. XIV., 91, s. 351; Ann. Altah. maior. ad a. 1058, ed. L. B. ab Oefele, s. 54-55.

¹⁰⁸Por. Chron. Hung. comp. saec. XIV. SRH I, 92, s. 354-355.

¹⁰⁹Chron. Hung. comp. saec. XIV. 93, SRH I, s. 355-356.

¹¹⁰Lamperti monachi Hersfeldensis Annales ad a. 1061, rec. O. Holder-Egger, s. 77-78.

¹¹¹V prameňoch sa jeho meno nevyskytuje, pravdepodobne išlo o údelné knieža Vratislava, a nie Spytihněva: ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí, ref 18, s. 84.

¹¹²Lamperti monachi Hersfeldensis Annales ad a. 1061, rec. O. Holder-Egger, s. 78.

¹¹³Chron. Hung. comp. saec. XIV. 93, SRH I, s. 357.

¹¹⁴Chron. Hung. comp. saec. XIV. 94, SRH I, s. 358: „*Dux igitur Bela vocatus Benyn victor cum triumpho venit in civitatem Albam, ibique regalia dyademate inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus.*“

¹¹⁵Ann. Altah. maior. ad a. 1061, red. E. L. B. ab Oefele, s. 58.

¹¹⁶Ann. Altah. maior. ad a. 1063, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 62-63.

¹¹⁷Hermannus Corneus ad a. 1071, CFHH II, ed. A. F. Gombos, s. 1156.

v ríši hlavné slovo.¹¹⁸ Belo sa samozrejme na vojnu pripravil nielen ponukami mieru. Nemecké vojsko našlo na hraniciach s Uhorskom zatarasené všetky cesty. Preto vyslali malý huf Uhrov, ktorý prekázol pomedzi pohraničné opevnenia. Ich úlohou bolo nahlásiť ostatným, či je cesta bezpečná a môže sa po nej vydať aj ostatná časť vojska. Keďže si však hlavné vojsko dohodnuté signály nevšímalo, rozhodlo sa preniknúť do vnútra krajiny aj bez správ od prieskumnej časti vojska. Napriek tomu sa im podarilo spojiť sa a postupovali až k hradu Mošon, ktorý dobyli bez menších problémov a prakticky bez boja.¹¹⁹ Obrana krajiny sa rozpadla po tom, čo Belo zomrel na následky pádu,¹²⁰ „a tak z Božej prozreteľnosti sa ľud a celá tá krajina bez krvi navrátila kráľovi Šalamúnovi vďaka kráľovi Henrichov“.¹²¹ Belovmu synovi Gejzovi a jeho dvom súrodencom neostalo v tejto situácii nič iné, len utiecť do Poľska.¹²²

Šalamún bol síce v Stoličnom Belehrade dosadený na trón – podobne ako Peter Orseolo – neskladal však lénnu prísahu. To mu samozrejme nebránilo v tom, aby svojich protektorov bohato neodmenil. Šalamúnova matka darovala bavorskému vojvodovi Otovi šablňu, známú ako Attilov meč.¹²³

Nový uhorský kráľ sa síce zbavil svojho najväčšieho konkurenta Bela, no jeho syn Gejza po porážke v roku 1063 napodobnil, ako sme už spomenuli, svojho otca a odišiel po pomoc do Poľska. Tú aj získal od Boleslava II. Smelého (1058 – 1079). Gejza tiahol po odchode nemeckého vojska z Uhorska proti Šalamúnovi, a ten sa radšej stiahol do bezpečia hradu Mošon, a tam vyčkával.¹²⁴ Napokon sa biskupom podarilo medzi oboma adeptami sprostredkovať mier, a tak sa obaja odobrali do Páťkostolia, kde po Veľkej noci sa Šalamún nechal za Gejzovej asistencie korunovať za kráľa.¹²⁵ Gejza sa uspokojil s titulom kniežata a ostala mu tretina kráľovstva.

Mierové spolunažívanie kráľa a kniežata, ktoré trvalo do roku 1074 a ich vzájomná spolupráca priniesla pre Uhorsko mnoho úspechov, obzvlášť v Chrovátsku.¹²⁶ Zdá sa, že napriek viac ako dvom desaťročiam vnútorných nepokojov v Uhorsku a zásahom zvonka sa krajina dostala z najhoršieho a na rozdiel od predošlého obdobia, keď Uhorsku väčšinou neostávalo nič iné, len sa brániť útokom zvonka, bola už schopná realizovať aktívnu zahraničnú politiku. Spolupráca kráľa Šalamúna s kniežatám Gejzom pripomínala spoluprácu Ondreja s Belom – v zahraničnej politike rozhodovali spoločne, Gejza pritom niekedy vystupoval a konal veľmi samostatne. Ale podobne ako medzi Ondrejom a Belom ani medzi ich synmi spolupráca netrvala dlho. Počiatky nedôvery medzi oboma vládcami Uhorska možno badať v čase, keď sa počas obliehania Belehradu vzdalo kniežatú Gejzovi niekoľko obrancov mesta – nie však Šalamúnovi, o ktorom bolo údajne známe, že bol krutý a často dal na radu nenávideného župana Vida.¹²⁷ Ďalšia

¹¹⁸Por. Lambertus Hersfeldensis monachus (et Aschafnaburgensis vel Schafnaburgensis, ob. p. a. 1077): Historia Hersfeldensis sive Libellus de institutione Herveldensis ecclesiae, CFHH II, ed. A. F. Gombos, s. 1393.

¹¹⁹Ann. Altah. maior. ad a. 1063, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 62-63.

¹²⁰Por. Chron. Hung. comp. saec. XIV. 96, SRH I, s. 360.

¹²¹Ann. Altah. maior. ad a. 1063, rec. E. L. B. ab Oefele, s. 63: „Sicque Dei providentia gens et tota illa terra sine sanguine per regem Henricum regi Salomoni est restituta.“

¹²²Tamže; Chron. Hung. comp. saec. XIV. 97, SRH I, s. 361.

¹²³Lamperti monachi Hersfeldensis ad a. 1071, rec. O. Holder-Egger, s. 130.

¹²⁴Chron. Hung. comp. saec. XIV. 97, SRH I, s. 361-362; Boguphali II episcopi Posnanensis Chronicon Poloniae, cum continuatione Basconis custodis Posnanensis 13, MPH II, ed. A. Bielowski. Lwów 1872, s. 467-598.

¹²⁵Chron. Hung. comp. saec. XIV. 97, SRH I, s. 362.

¹²⁶Kristó, Gy.: Die Arpadendynastie, s. 94.

¹²⁷Chron. Hung. comp. saec. XIV. 109, SRH I, s. 374: „Manibus itaque regis et ducem in fidei pignus extensis, quod eos amplius non lederent, omnes, qui in arce erant, descenderunt. At dux Nycota, portans argenteam yco-nam sanctissime genitricis Dei semper Virginis Marie cum magna multitudine populi veniens in potestatem ducis Geysae se contulit. Sciebat enim Geysam ducem devotum Deo et captivos seu afflictos misericordie visceribus re-foventem. Ad manus autem regis Salomonis pauci venerunt, quia noverant ipsum esse austerum et pessimis con-siliis Vyd comitis in omnibus ascultantem. Qui Vyd Deo et hominibus destabilis erat.“

nehoda medzi oboma vládcami Uhorska nastala pri delení bohatej koristi, keď Gejza dostal štvrtinu, namiesto tretiny.¹²⁸ Ku sporu prispel, či už zámerne, alebo náhodou, aj byzantský cisár, ktorý poslal poslov ku kniežat'u Gejzovi, aby s ním uzavrel mier a priateľstvo a následne Gejza prepustil všetkých zajatcov. Šalamúna sa dotklo, že k nemu cisár neposlal nikoho.¹²⁹

Priebeh počínajúceho nepriateľstva medzi kráľom a kniežat'om by sa tak vlastne mohol charakterizovať ako spor o zahraničnopolitickú orientáciu Uhorska: Šalamún, na rozdiel od Gejzu, za svoju korunu vďačil hlavne ríši a Gejza, ktorý dostal titul kniežat'a, ho získal vďaka poľskej podpore. Podstatnejší tu však môže byť fakt, že nitrianske kniežatá mali zjavne príliš veľké právomoci a v dejinách strednej Európy poznáme mnoho prípadov, keď boli údelné kniežatá častou príčinou sporov a vnútorných i vonkajších vojen. Podobné prípady môžeme ľahko nájsť v susednom Poľsku i v Čechách.

Pred návratom do svojho kniežatstva poslal Gejza svojho brata Ladislava, biharské knieža,¹³⁰ na Rus a sám sa pobral do Ostrihomu, kde sa po dlhšom rokovaní so Šalamúnom zmieril.¹³¹ Získal tým však len čas na to, aby jeho brat Ladislav zaistil pomoc. Šalamún nechcel strácať čas a vyrazil s vojskom proti Gejzovi, aby ho prekvapil ešte pred uplynutím prímeria, ktoré bolo medzi nimi dohodnuté.¹³² Ladislav sa z Rusi vrátil bez podpory; Gejza ho preto poslal na Moravu, aby požiadal o pomoc olomoucké knieža Ota,¹³³ ktorý bol Gejzovým švagrom. Toto ojedinelé uhorsko-české spojenectvo bolo možné nielen kvôli dynastickým zväzkom, ale aj vďaka tomu, že klesala podpora Čiech ríši v období úpadku cisárstva.¹³⁴

Než sa stačil zapojiť do udalostí Oto s Ladislavom, Gejza sa stretol so Šalamúnovým vojskom pri Kemeji a utrpel porážku. Po strate vojska sa Gejza vydal k Vacovu, kde sa stretol s Ladislavom a Otom.¹³⁵ V bitke pri Mogyoróde (1074) spojené vojská oboch kniežat porazili Šalamúna. Ten utiekol do Mošonu, kde bola jeho matka a manželka.¹³⁶ Podarilo sa mu tak udržať v pohraničných komitátoch susediacich s ríšou. Gejza sa vydal na cestu do Stoličného Belehradu, a tam sa nechal korunovať za uhorského kráľa.¹³⁷

Pre opisovanie ďalších udalostí je potrebné vrátiť sa o niekoľko rokov späť a pozrieť sa na niektoré dôležité udalosti za hranicami Uhorska. Ako sme uviedli vyššie, v roku 1056 predčasne zomrel cisár Henrich III. – neúnavný dobyvateľ Uhorska, a to v čase, keď mal jeho syn a nástupca len šesť rokov. Vlády sa ujala regentská rada na čele s cisárovnou vdovou Agnešou z Poitou. Problémy pri jej „panovaní“ vychádzali z troch základných príčin: bola žena, cudzinka a iba zastupovala legitímneho panovníka. Proti jej osobe čoskoro vypukli sprisahania a problémy doma ju nútili k tomu, aby, ako sme videli vyššie, si získavala spojencov v zahraničí. To nakoniec viedlo aj k zmiereniu ríše s uhorským kráľom Ondrejom I.

V roku 1062 v ríši bolo zosnované sprisahanie proti cisárovnej Agneši, pri ktorom mladého nemeckého kráľa uniesol kolínsky arcibiskup Anno (1056 – 1075).¹³⁸ Vláda prešla na Anna,

¹²⁸Tamže, s. 375.

¹²⁹Chron. Hung. comp. saec. XIV. 110, SRH I, s. 376.

¹³⁰Por. STEINHÜBEL, J.: Uhorskí králi a nitrianske kniežatá v r. 1046–1077. In: Historický časopis, roč. 49, 2001, č. 3, s. 404; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 267.

¹³¹Chron. Hung. comp. saec. XIV. 112, SRH I, s. 377-378.

¹³²Chron. Hung. comp. saec. XIV. 113-116, SRH I, s. 378-381.

¹³³Chron. Hung. comp. saec. XIV. 115, SRH I, s. 381.

¹³⁴Hlavné české knieža Vratislav II. (1061–1092) bol síce Šalamúnovým švagrom, no jeho manželka Adelaida zomrela v januári 1062 a v tom čase bol už ženatý so Svatavou, sestrou poľského panovníka Boleslava Smelého; por. ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí, ref 18, s. 97 a 99.

¹³⁵Chron. Hung. comp. saec. XIV. 117, SRH I, s. 383-385.

¹³⁶Chron. Hung. comp. saec. XIV. 121, SRH I, s. 388-391.

¹³⁷Chron. Hung. comp. saec. XIV. 124, SRH I, s. 394.

¹³⁸ZIMMERMANN, H.: Heinrich IV. (1056 – 1106). In: Kaisergestalten des Mittelalters, s. 119; Lambertus Hersfeldensis monachus: Historia Hersfeldensis sive Libellus de institutione Herveldensis ecclesiae, CFHH II, ed. A. F. Gombos, s. 1393.

kým na Veľkú noc 1065 nevyhlásili ešte ani nie pätnásťročného Henricha za dospelého.¹³⁹ Napriek zmätkom, ríši sa v roku 1063 podarilo úspešne zasiahnuť do uhorských záležitostí a ustanoviť Šalamúna za uhorského kráľa. Henrich IV. sa ujal samostatnej vlády až v roku 1069. Vtedy začala ríša viac dbať o situáciu v strednej Európe a prejavilo sa to napríklad Henrichovým sprostredkovaním mieru medzi českým kniežat'om Vratislavom II. (1061–1092) a poľským Boleslavom Smelým (1058–1079), ktoré sa uskutočnilo v Meißene na jeseň 1071. Kvôli povstaniu v Sasku sa však Henrich nemohol plne venovať východnej politike. V roku 1074 však dal pred boji v Sasku prednosť Šalamúnovi.

Šalamún sa po porážke v boji proti Gejzovi a Ladislavovi uchýlil do západných uhorských komitátov a odtiaľ znepokojoval ostatné časti Uhorska. Gejza si preto prizval na pomoc Pečenehov, no Šalamúnovi sa ich podarilo poraziť aj bez výdatnejšej nemeckej pomoci.¹⁴⁰ Svoju matku a manželku nechal v admontskom kláštore v Štajersku a sám sa vrátil do Mošonu. Keď zistil, že sám nemá veľké šance poraziť svojich bratrancov, rozhodol sa obrátiť o pomoc na svojho švagra Henricha IV.¹⁴¹ Prostredníctvom poslov mu sľúbil lénnu poslušnosť, poplatok ríši a odstúpenie šiestich uhorských hradov.¹⁴² Henrich „kvôli tejto odmene ihneď poslal všade dookola poslov, aby zvolal na pomoc šľachticov. Ale jedni (sa sťažovali) na ťažobu doby, iní na chudobu súkromného majetku, veľmi mnohí na to, že ich sily veľmi poškodila saská vojna, iní tiež sa vyhovárali niečím iným, všetci sa spolu vzpierali vojenskej povinnosti.“¹⁴³ Kráľ sa musel uspokojiť so skromným vojskom a vpadol s ním v auguste 1074 do Uhorska. Gejza preto dôkladne odstránil z územia všetky zásoby, ktoré by mohli poslúžiť nemeckej armáde a sám so svojimi Uhrami čakal na akomsi ostrove bez vhodného prístupu.¹⁴⁴ Nakoniec pod vplyvom nepriaznivej situácie a aj naliehaniu podplateného aquilejského patriarchu a veliteľov sa rozhodol k ústupu.¹⁴⁵ Šalamún sa stiahol do Bratislavy a vyplňal čas potýčkami s nitrianskym kniežat'om Ladislavom. Je zrejmé, že s územím Uhorska, ktoré mal Šalamún pod svojou kontrolou, zaobchádzal Henrich aspoň formálne ako s lénom.¹⁴⁶

Počas vnútorne nepriaznivej atmosféry postupne rástol ríši ďalší protivník v osobe pápeža. Okolo polovice 11. storočia začalo naberáť na obrátkach hnutie, ktoré poznáme ako reformné pápežstvo. Z inštitúcie rímskeho biskupa tak vznikla politická sila, ktorá vyhlásila prostredníctvom najznámejšieho reformného pápeža Gregora VII. (1073 – 1085) nadradenosť duchovnej moci nad svetskou. Napriek tradícii Gregor nebol programátorom a iniciátorom reformy, no bol veľkým uskutočňovateľom požiadavky reformy a predstavy o slobode cirkvi.¹⁴⁷ Hoci tento zápas trval až do 14. storočia, jej najvypuklejším a najznámejším prejavom sa stala práve druhá polovica 11. storočia, keď sa Gregorovi podarilo dokonale pokoriť nemeckého panovníka.

Z hľadiska tejto práce je, samozrejme, zaujímavé, ako sa boj o nadvládu nad západným kresťanstvom prejavoval v zhoršujúcich sa vzťahoch ríše a Uhorska, do ktorých zasiahol aj pápež. Už 17. marca 1074, čiže ešte pred nemeckou výpravou do Uhorska, poslal Gregor VII. Gejzovi list, v ktorom ho chválil za jeho úctu voči Apoštolskej stolici.¹⁴⁸ Ďalší list poslal Šalamúnovi 28. októbra 1074, v ktorom vyhnaného kráľa karhá za to, že odovzdal Henrichovi IV. Uhorsko

¹³⁹Tamže.

¹⁴⁰Chron. Hung. comp. saec. XIV. 125, SRH I, s. 395-397.

¹⁴¹Chron. Hung. comp. saec. XIV. 126, SRH I, s. 397.

¹⁴²Lamperti monachi Hersfeldensis Annales ad a. 1074, rec. O. Holder-Egger, s. 195.

¹⁴³Tamže: „*Hac mercede redemptus ilico missis circumquaque nunciis principes in expeditionem solemnem indicione evocavit. Sed alii temporis angustias, alii rei familiaris inopiam, plerique, quod opes suae bello Saxonico nimium attritae fuissent, item alii aliud excusationis genus obtendentes, omnes pariter miliciam detrectabant.*“

¹⁴⁴Lamperti monachi Hersfeldensis Annales ad a. 1074, rec. O. Holder-Egger.

¹⁴⁵Chron. Hung. comp. saec. XIV. 127-128, SRH I, 398-400.

¹⁴⁶Por. DHA I, ed. G. Györffy, n. 69, s. 196-197: „...*ex predio, quod Salomon rex Ungarorum nostrę potestati subiugavit.*“

¹⁴⁷BOSHOF, E.: Die Salier, ref 4, s. 209.

¹⁴⁸DHA I, ed. G. Györffy, n. 66, s. 192-193.

ako léno, napriek tomu, že Štefan I. krajinu údajne predal rímskej cirkvi.¹⁴⁹ Tým však korešpondencia nekončí. Listom datovaným 23. marca 1075 Gejzovi naznačuje, že mu Uhorsko patrí a označuje Šalamúna za uzurpátora.¹⁵⁰ Pozoruhodné tu je, že Gejzu v listoch neoslovuje ako kráľa (na rozdiel od Šalamúna), a teda ho de iure neuznáva ako legitímneho uhorského panovníka. Ako kráľa oslovuje až Ladislava I. Zároveň však Šalamúna, zákonitého kráľa Uhorska, odsudzuje za jeho príklon k Henrichovi IV., a to ho posúva do úlohy, aby s Gejzom zaobchádzal ako s kráľom, čiže ho ako kráľa de facto uznáva.¹⁵¹ Je to prejav určitej rozpoltenosti niektorých Gregorových skutkov, ktorými sa preukázal aj neskôr pri jeho vzťahu s opozíciou v Nemecku.

Na začiatku roku 1076 sa naplno rozhorel boj o investitúru medzi Henrichom IV. a pápežom. Príčinou sa stal spor o arcibiskupský úrad v Miláne, na ktorý Henrich reagoval zosadením pápeža. Gregor VII. odpovedal vyhlásením kliatby nad nemeckým kráľom, kvôli ktorej sa v Nemecku začala proti kráľovi budovať opozícia. Odpoveďou Henricha sa stala známa púť do Canossy, kedy prešiel počas tuhej zimy Alpy, a nakoniec tri dni čakal pred hradom o odpustenie. Pápež nemal inú možnosť, len mu ju udeliť, no Henrich IV. sa tým nezbavil opozície v ríši, ktorá ho zosadila a zvolila za protikráľa vojvodu Rudolfa z Rheinfeldenu. Ten však po svojej korunovácii v Mainzi stratil svoje pozície na juhu Nemecka a bol nútený odísť do Saska.¹⁵² Pápež však nemal vtedy záujem „nového“ nemeckého kráľa uznať. Jeho cieľom nebolo odstrániť Henricha, ale oslabiť (desakralizovať) jeho kráľovskú autoritu. Gregorov postoj však nevyvolal sympatie v Sasku.¹⁵³

Henrichovi sa zatiaľ príliš nedarilo; 7. augusta 1078 pri Mellrichstadte zvíťazil Rudolf nad Henrichom a vojská juhonemeckých kniežat Welfa a Betholda porazili franské sedliacke vojsko. Avšak ani ďalšia porážka Henricha v januári 1080 pri Flarchheime nerozhodla boj o vládu nad ríšou.¹⁵⁴

Henrichovi sa naopak podarilo rozvinúť diplomatickú iniciatívu. Na rímskej synode v roku 1080 postavil Gregora pred ultimátum: ak pápež exkomunikuje Rudolfa, sľúbi mu Henrich poslušnosť, v opačnom prípade Gregora zosadí. Gregorovou odpoveďou bolo exkomunikovanie Henricha a uznanie Rudolfa, čo vyvolalo nespokojnosť v nemeckom episkopáte, ktorý spolu s lombardskými biskupmi v Brixene odsúdil Gregorovo konanie.¹⁵⁵

Z celkového hľadiska bolo hlavným úspechom pápežstva a vôbec protihenrichovskej opozície zníženie panovníckej autority. Súvisí to jednak s tým, že sa kráľ postupne začína vnímať viac ako človek a menej ako neosobný reprezentant štátu (to sa však netýka len kráľovskej inštitúcie),¹⁵⁶ výrazne k tomu však prispelo pokorenie Henricha v Canosse. Ešte pred necelým polstoročím bol Konrád II. pre svojho kaplána, biografa a zrejme aj vychovávateľa jeho syna Henricha v jednej osobe, Wipa, zástupcom Krista na zemi, na rozdiel od pápeža.¹⁵⁷ Henrich IV. je už v úplne inej situácii – jedna časť kronikárov ho podporuje, iná zavrhuje. Iné porovnanie: podľa Wipa sa kráľ (Konrád II.) opiera o kniežatá, aby bola ríša v poriadku; o storočie neskôr vystupujú v kronike Ekkeharda z Aury tieto kniežatá ako *capita rei publicę*. Za toto obdobie získali títo ľudia pocit, že je ich povinnosťou riadiť ríšu v prípade potreby aj proti panovníkovi.¹⁵⁸ Je pochopiteľné, že riadenie krajiny bolo v mnohých prípadoch

¹⁴⁹DHA I, ed. G. Györffy, n. 68, s. 194-195.

¹⁵⁰DHA I, ed. G. Györffy, n. 71, s. 200-201.

¹⁵¹Por. DHA I, ed. G. Györffy, s. 223. K vzťahu Uhorska a reformného pápežstva por. MÚČSKA, V.: Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia. Bratislava 2004, s. 30-34 (Acta historica Posoniensia IV, Monographiae I).

¹⁵²BOSHOF, E.: Die Salier, ref 4, s. 239.

¹⁵³Tamže, s. 240-241.

¹⁵⁴Tamže, s. 242-243.

¹⁵⁵Tamže, s. 243-244.

¹⁵⁶KRAUSE, H.: Königtum und Rechtsordnung in der Zeit der sächsischen und salischen Herrschaft. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung 95, 1965, s. 22.

¹⁵⁷HOLTZMANN, R.: Das Zeitalter des Ottonischen Staaten (900 – 1051). In: Deutschlands Geschichtsquellen I, s. 42.

¹⁵⁸WEINFURTER, S.: Die Salier und das Reich. Einleitung. In: Die Salier und das Reich I, s. 14.

len snahou o zaistenie svojich vlastných záujmov. V prípade cirkvi išlo o postupné vyvážovanie sa z moci kráľa. Panovník tu stratil veľa zo svojej „posvätnosti“, ktorá bola súčasťou postavenia panovníkov od Ota Veľkého, a tá bola až do čias Henricha III. nespochybniteľná.¹⁵⁹

V októbri 1080 zomrel protikráľ Rudolf a v auguste nasledujúceho roku zvolila opozícia nového protikráľa grófa Hermanna zo Salmu. V tom čase bol už Henrich v Itálii, aby sa pokúsil dobyť Rím. Podarilo sa mu to však až v roku 1084, keď dal aj zosadiť a exkomunikovať Gregora a ustanovil nového pápeža Klimenta III. (1080 – 1100), ktorý ho vzápätí korunoval na cisára.¹⁶⁰ Vznikla tak nová schizma; Rím s určitými prestávkami držali v rukách Henrichov pápež, mimo Ríma sa zdržiavali gregoriánski pápeži Gregor VII., ktorý zomrel v roku 1085, Viktor III. (1086 – 1087) a Urban II. (1088 – 1099).

Napriek tomu, že sa po návrate do ríše podarilo Henrichovi exkomunikovať pätnásť gregoriánskych biskupov a uskutočniť úspešnú výpravu do Saska, ktorá zahнала jeho protivníkov k Dánom, konflikt sa čoraz viac rozohrel a trval ešte niekoľko rokov.¹⁶¹ V roku 1089 sa navyše uskutočnila svadba dvoch predstaviteľov protihenrichovskej opozície: Welfa IV. a Matildy Toskánskej, čím sa zlúčili najdôležitejšie opozičné zložky severne a južne od Álp.¹⁶² Vďaka ich pomoci prešiel do ich tábora Henrichov syn nemecký kráľ Konrád, ktorý uznal Urbana II. za legitímneho pápeža a Urban mu za to sľúbil podporu a cisársku korunováciu. Tieto ciele sa však nepodarilo splniť a Konrád zomrel v zabudnutí vo Florencii v roku 1101.¹⁶³ Kríza ríše sa, pochopiteľne, naplno prejavila aj v zahraničnej politike, no ani nie tak voči Francúzsku, ktoré bolo v tom čase tiež v konflikte s Gregorom, ako voči jej východným susedom.¹⁶⁴

Na pozadí bojov v ríši po troch rokoch svojej vlády zomrel v Uhorsku 25. apríla 1077 Gejza.¹⁶⁵ Po jeho smrti uhorskí veľmoži jednomyselne zvolili za kráľa jeho brata Ladislava, vtedajšie nitrianske knieža. Jeho panovanie potvrdilo posilnenie moci Uhorska v období ríšskej krízy a obhájenie nezávislosti krajiny od ríše. V období jeho vlády Uhorsko zväčšilo svoj územný rozsah a získavalo cenných spojencov v zahraničí. Dôležitým pre ideologické upevnenie krajiny sa stalo aj vyhlásenie kráľa Štefana I. a jeho syna Imricha za svätých,¹⁶⁶ malo však aj účinok „emancipácie“ Uhorska voči reformnému pápežstvu.¹⁶⁷

Svoj postoj k sporu medzi cisárom Henrichom IV. a pápežom Gregorom VII. nový uhorský kráľ jasne prezentoval, keď si zobral za manželku dcéru nemeckého protikráľa Rudolfa z Rheinfeldenu, Adelaidu.¹⁶⁸ Ladislav sa tak postavil medzi Rudolfových spojencov za hranicami ríše, ako bolo Francúzsko, Flámsko a Poľsko¹⁶⁹ a zúčastňoval sa aj snemov ríšskej opozície.¹⁷⁰ Z Uhorska sa stalo aj útočisko pre nemeckých emigrantov, ktorých Ladislavovi odporučil pápež.¹⁷¹

¹⁵⁹STRUVE, T.: Die Stellung des Königtums in der politischen Theorie der Salierzeit. In: Die Salier und das Reich III, s. 218.

¹⁶⁰BOSHOF, E.: Die Salier, ref 4, s. 248.

¹⁶¹Tamže, s. 252.

¹⁶²Tamže, s. 256.

¹⁶³Tamže, s. 257.

¹⁶⁴Tamže, s. 230.

¹⁶⁵Chron. Hung. comp. saec. XIV. 130, SRH I, s. 403.

¹⁶⁶Pozri aj Legenda Sancti Ladislai regis 6, ed. E. Szentpétery, SRH II, s. 520. Hoci sa v tejto legende píše, že sa tak stalo na základe získania pápežského schválenia, okolností pápežského súhlasu ku kanonizácii sv. Štefana nie sú úplne jasné, keďže kanonizačný akt nemohol byť zrejme riadne schválený rímskou synodou (neprečítali sa tu životopisy uhorských svätcov). PRAŽÁK, R. (Legendy a kroniky koruny uherské, s. 117) predpokladá, že pápež Gregor VII. poslal do Uhorska list so súhlasom s vyzdvihnutím ostatkov kanonizovaných.

¹⁶⁷BOSHOF, E.: Das Reich und Ungarn in der Zeit der Salier, ref 102, s. 60.

¹⁶⁸Por. BRUNER, K.: Österreichische Geschichte, ref 6, s. 317.

¹⁶⁹BOSHOF, E.: Die Salier, ref 4, s. 243.

¹⁷⁰Por. Bertholdus, discipulus Herimanni Augiensis ad a. 1078, CFHH I, ed. A. F. Gombos, s. 415.

¹⁷¹DHA I, ed. G. Györfy, s. 220-221.

Ladislavova pozícia k rozbrojom v ríši je pochopiteľná vzhľadom na to, že Henrich IV. stále podporoval svojho švagra Šalamúna v nástupe na uhorský trón. Kvôli vnútropolitickým ťažkostiam v ríši však táto podpora nemohla byť dostatočne účinná. Na jar 1079 uskutočnilo nemecké vojsko do Uhorska vpád ako odpoveď na obsadenie Mošonu Ladislavom rok predtým.¹⁷² V roku 1080 sa uzavrel medzi Ladislavom a Šalamúnom mier. Tento mier Šalamúna neuspokojil, jeho sprisahanie však nedopadlo dobre a Ladislav ho uväznil na Vyšehrade.¹⁷³ Šalamún sa odtiaľ dostal pri príležitosti kanonizačného obradu kráľa Štefana.¹⁷⁴ Čoskoro nato však opustil krajinu. Išiel do Regensburgu navštíviť svoju manželku Juditu, ktorá ho predčasom opustila.¹⁷⁵ Tam zistil, že sa nedočká pomoci od Henricha, ktorý bol už niekoľko rokov v Itálii, a tak sa pridral ku pečenežskému kniežatstvu, ktorému údajne sľúbil za pomoc proti Ladislavovi Sedmohradsko, a navyše si mal Šalamún vziať za manželku dcéru pečenežského kniežatva Kuteska.¹⁷⁶ Ich spoločná výprava však v každom prípade skončila neúspechom. Napriek tomu neznamenala koniec ich spolupráce, pretože sa ešte spoločne vydali na výpravu proti Bulharsku a Byzancii. Tá však tiež dopadla porážkou. Šalamún potom so zvyškami svojej družiny prešiel cez zamrznutý Dunaj a podľa uhorských prameňov sa stratil v lese, keď si vraj uvedomil svoje zlé činy proti spravodlivosti.¹⁷⁷ Týmto mizne v roku 1086 kráľ Šalamún z uhorských dejín. No z jeho posledných životných osudov je viac ako zrejme, že sa už nemohol ďalej spoliehať na spojenectvo s ríšou, ktorá mu už nebola v tom čase schopná napriek veľkým sľubom zaistiť uhorský trón a musel hľadať splnenie svojich ambícií inde. Kríza v ríši tak mala za následok, že sa k moci v Uhorsku nedostal panovník, ktorý by sa stal poplatným nemeckej moci a krajina sa tak vyhla lénnej závislosti.

Šalamúnov koniec znamenal aj to, že sa najpodstatnejšia príčina nepriateľstva medzi ríšou a Uhorskom stala bezpredmetnou.¹⁷⁸ Na skončenie bližších vzťahov s pápežskou kúriou však nastal dôvod až kvôli Chorvátsku. Po smrti kráľa Zvonimíra zostal chorvátsky trón prázdny a o krajinu sa mohli zaujímať pápež, Uhorsko a Byzancia. Východné cisárstvo sa však v tom čase zmietao v nepokojoch spôsobených prienikom Seldžukov do Anatólie. Rím považoval Chorvátsko za svoje léno, a tak, keď v roku 1091 obsadil Ladislav Chorvátsko, znamenalo to aj rozchod s novým pápežom Urbanom II. Uhorsku nemohli ani vyhovovať chůtky Ríma na zvrchovanosť nad Uhorskom. Preto bolo aj logické, že sa Ladislav asi po roku 1091 priklonil na stranu cisárstva. Prebehnutie do cisárskeho tábora malo výhodu aj v tom, že nešlo o podriadenosť, akú zakúsili Peter Orseolo alebo Šalamún. Nebolo to totiž obdobie, ktoré by prinieslo ríši väčšiu konsolidáciu, Ladislavov krok teda zrejme nebol motivovaný obavou z ďalšieho posilnenia nemeckej moci, ale skôr snahou o odpútanie sa od reformného pápežstva.

Na rozdiel od začiatku 11. storočia, keď bolo Uhorsko krajinou, z ktorej Štefan I. budoval štát a ríša, nie síce v plnej sile, no predsa udávala tón za svojimi východnými hranicami, bolo Uhorsko na konci storočia konsolidovanou krajinou s aktívnou zahraničnou politikou a Nemecká ríša stála naďalej v tieni svojej niekdajšej expanzie na východ.

¹⁷²Por. STEINHÜBEL, J.: Zánik Nitrianskeho kniežatstva. In: Historický časopis, roč. 50, 2002, č. 3, s. 387; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 288; LECHNER, K.: Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von österreich (976–1246). Wien – Köln – Weimar 1992, s. 111.

¹⁷³Chron. Hung. comp. saec. XIV. 133, SRH I, s. 407.

¹⁷⁴Chron. Hung. comp. saec. XIV. 134, SRH I, s. 408.

¹⁷⁵Bernoldus monachus S. Blasii sive Bernoldus Constantiensis ad a. 1084, CFHH I, ed. A. F. Gombos, s. 413.

¹⁷⁶Chron. Hung. comp. saec. XIV. 134, SRH I, s. 408.

¹⁷⁷Chron. Hung. comp. saec. XIV. 136, SRH I, s. 410-411.

¹⁷⁸Navyše v roku 1090 zomrela aj Ladislavova manželka Adelaida, dcéra protikráľa Rudolfa, por. STEINHÜBEL, J.: Zánik Nitrianskeho kniežatstva, ref 172, s. 388; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 289; Bernoldus monachus S. Blasii sive Bernoldus Constantiensis ad a. 1090, CFHH I, ed. A. F. Gombos, s. 413.

Vojenská história

V ríši došlo v tomto období k zmiereniu s Welfami, keď Henrich uznal roku 1096 Welfa za bavorského vojvodu.¹⁷⁹ Cisár sa neúspešne pokúšal zmieriť aj s novým gregoriánskym pápežom Paschaliosom II., ktorý nastúpil po Urbanovej smrti.¹⁸⁰ Úspešná bola však jeho iniciatíva celoriíšskeho mieru z roku 1103, no už o rok neskôr proti nemu vystúpil jeho syn Henrich, ktorý sa postavil na čelo opozície v ríši a zriekol sa svojho otca.¹⁸¹ Jeho oficiálne panovanie sa datuje od 5. januára 1106, keď dostal v Mainzi ríšske insígnie. Jeho otec zomrel v auguste toho istého roku.¹⁸²

V roku 1095 nastala v Uhorsku zmena na kráľovskom tróne. Keď roku 1095 zomrel Nitrianske knieža a nástupca na trón Lampert, kráľ Ladislav rozhodol, že novým nástupcom bude Álmoš.¹⁸³ Koloman, ktorý sa mal stať varadínskym biskupom, však zjavne na cirkevnú dráhu veľmi nepomýšľal a podarilo sa mu získať kráľovskú korunu od Álmoša, ktorému ostalo Nitriansko a Biharsko.¹⁸⁴ Nebolo to prvýkrát (nielen) v uhorských dejinách, keď práve dvaja adepti na trón boli príčinou rozporov v krajine.

Aktívna Kolomanova zahraničná politika sa prejavovala výbojmi do Čiech, Dalmácie a Rusi a viedla nakoniec k spojenectvu s Byzantskou ríšou potvrdeným dynastickým spojením medzi Ladislavovou dcérou Priskou a spoluvládcom Alexia Komnena (1081 – 1118) na byzantskom tróne Jánom v roku 1104. Spojenectvo zaznamenal Koloman aj s Normanmi, keď si u nich vybral manželku.¹⁸⁵ Tento manželský zväzok naznačoval, ku ktorej strane sa Koloman v spore o investitúru prikloní. Urban II. vo svojom liste z 27. júla 1096 vyzval Kolomana, aby sa vyhýbal protipápežovi, a aby preukazoval rímskej cirkvi úctu, ako to činil už Štefan I.¹⁸⁶ Hoci sa Koloman nemienil poddať pápežstvu, v spore medzi ním a cisárstvom, ktorý trval aj po smrti Henricha IV., sa pridal na stranu Ríma.

Nemecko-uhorské vzťahy sa opäť týkali záležitostí okolo súperenia dvoch adeptov na trón. Už v roku 1098 proti sebe obidvaja zhromaždili vojská, ani jeden z nich si vtedy nemohol zavolať svojich zahraničných spojencov, ktorí boli zaneprázdnení; Henrich IV. bol v Itálii a poľské knieža Vladislav Herman bojoval proti Čechám.¹⁸⁷ K bojovému stretnutiu tak nakoniec ani nedošlo.¹⁸⁸ Keď nechal Koloman korunovať ešte za svojho života syna Štefana za uhorského kráľa, bola to zrejme príčina novej roztržky,¹⁸⁹ podobne ako kedysi medzi Ondrejom a Belom. Álmošovi sa však nepodarilo strhnúť na svoju stranu Henricha IV., ktorý mal vtedy dostať práve so svojím synom, a tak sa uchýlil do Poľska. S pomocou poľského vojska obsadil hrad Abaújvár, no po obkľúčení hradu Kolomanom sa Álmoš musel týchto plánov vzdať.¹⁹⁰ Na nejaký čas sa kráľ a knieža zmierili, tento stav však trval len do roku 1108, keď Álmoš znovu utiekol do Bavorska, kde sa mu podarilo presvedčiť nového nemeckého kráľa Henricha V., aby mu prišiel na pomoc proti Kolomanovi.¹⁹¹

¹⁷⁹BOSHOF, E.: Die Salier, ref 4, s. 259.

¹⁸⁰Tamže, s. 261-262.

¹⁸¹Tamže, s. 262-263. Po prechode Henrichovho syna Konráda k opozícii nechal cisár zvoliť svojho druhého syna Henricha za nemeckého kráľa.

¹⁸²Tamže, s. 264.

¹⁸³STEINHÜBEL, J.: Zánik Nitrianskeho kniežatstva, ref 172, s. 393; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 293.

¹⁸⁴Chron. Hung. comp. saec. XIV. 140 a 142, SRH I, s. 420-421; STEINHÜBEL, J.: Zánik Nitrianskeho kniežatstva, ref 172, s. 393; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 293.

¹⁸⁵Por. Gaufredus (Goisfredus) Malaterra, IV, 25, CFHH II., ed. A. F. Gombos, s. 976.

¹⁸⁶DHA I, ed. G. Györffy, s. 317-318.

¹⁸⁷Makk, F.: Magyar külpolitika (896-1196). Szeged 1993, s. 118.

¹⁸⁸Chron. Hung. comp. saec. XIV. 144, SRH I, s. 421-422. KRISTÓ, Gy.: Die Arpadendynastie, s. 113.

¹⁸⁹STEINHÜBEL, J.: Zánik Nitrianskeho kniežatstva, ref 172, s. 397; STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, ref 18, s. 296.

¹⁹⁰Por. Chron. Hung. comp. saec. XIV. 147, SRH I, s. 426-427.

¹⁹¹Ekkehardus Uraugiensis abbas ad a. 1108, CFHH II, ed. A. F. Gombos, s. 872; Chronica regia Coloniensis (Annales maximi colonienses) ad a. 1108, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi, Hannoverae 1880, s. 48; Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon ab orbe condito usque ad a. 1241 ad a. 1109, CFHH I, ed. A. F. Gombos, s. 28.

Aj tento pokus sálskeho panovníka, akési napodobenie svojho deda Henricha III., ako to označil E. Boshof,¹⁹² skončil neúspešne. Na výpravu si Henrich V. zavolať české knieža Svätopluka (1107–1109) a ako odmenu mu odpustil dlh vo výške tritisíc hrvien.¹⁹³ Ten počas Henrichovho obliehania pustošil západné Slovensko. Odpoveďou bol útok Boleslava III. do Čiech, ktorý už predtým uzavrel priateľstvo s kráľom Kolomanom.¹⁹⁴ V jeho vojsku sa nachádzal Bořivoj, adept na český kniežací stolec,¹⁹⁵ poľské knieža vystupovalo teda nielen v záujme Kolomana. Táto pomoc však splnila svoj účel, pretože sa roztrieštili sily spojencov Henricha V. a Svätopluka. Po ukončení obliehania došlo k pomstám. Koloman nechal čoskoro oslepiť Álmoša a jeho syna (neskoršieho kráľa) Bela. Nasledoval aj vpád proti Morave, na ktorý Svätopluk odpovedal pustošením západného Slovenska v roku 1109. Henrich V. zase zaútočil proti Poľsku, tam však neznámy vrah zabil jeho spojenca, českého Svätopluka.¹⁹⁶

Ak si zhrnieme všetko, čo sme dosiaľ povedali, uvedomíme si, že ríša bola nepochybne najdôležitejším susedom Uhorska. Počas 11. storočia najviac vplývala na jeho vnútorný život, a to nielen kvôli vojenským výbojom; Uhorsko od ríše získalo viac ako od ktoréhokoľvek iného suseda. A podobne ako u všetkých susedov, sa aj kvalita a intenzita vzťahov medzi ríšou a Uhorskom menili v závislosti od rôznych okolností. Zhruba do konca 50. rokov je nesporné, že vzťahy s Nemeckom boli základom uhorskej zahraničnej politiky. Prejavuje sa to jednak v počte vojenských výprav, ktoré do Uhorska smerovali najmä za Henricha III., jednak aj tým, že keď nahliadneme do uhorských prameňov, tak sa v nich iné štáty začínajú viac spomínať až v súvislosti s vládou Šalamúna a Gejzu. Je to spôsobené predovšetkým tým, že až po smrti Henricha III. sa naplno prejavila v ríši kríza, ktorá umožnila Uhorsku nezávislejšie postavenie. Až v 60. rokoch sa zrejme podarilo situáciu v Uhorsku, ktorým po smrti Štefana I. otriasali vnútorné nepokoje a nemecké intervencie, skonsolidovať

Na rozdiel od Poľska, a najmä Čiech, sa Uhri nezvykli dostávať (aspoň nie na príliš dlhý čas) do vleku nemeckej politiky, a to napriek tomu, že takmer vždy vystupovali v úlohe slabšieho, teda defenzívne. Jediným pokusom bol snád' vpád Samuela Abu do Bavorska.¹⁹⁷ Aj ten už potom konal len defenzívne. Napriek tomu je zjavné, že Uhorsko vyšlo v porovnaní so susedmi vcelku úspešne. Hneď na začiatku storočia získalo metropolu, kráľovskú korunu a lenom bolo len krátky čas počas druhej vlády kráľa Petra Orseola. Všetky tieto výdobytky si bez väčších problémov ubránilo. Česi získali arcibiskupstvo neskoro a kráľovskú korunu dostal Vratislav II. za zásluhy v bojoch za Henricha IV. len pre svoju osobu, nie pre celý rod. Sami sa de facto postupne stávali ríšskou krajinou, napriek svojmu zvláštnemu postaveniu. Poliaci začali úspešným výbojom, ktorý ríša zmrazila po dlhotrvajúcich bojoch Henricha II. a Boleslava Chrabrého. Úpadok krajiny po smrti Mieška II. zastavil až Kazimír Obnoviteľ, ktorý však už vybudoval novú krajinu.

Najpravdepodobnejšou príčinou uhorského úspechu sa zdá byť jeho vojenský úspech, resp. vojenský neúspech ríše v mnohých bojoch vedených proti krajine. Kým v Čechách stačilo preraziť hraničné prekážky a protivník sa už nachádzal v otvorenej krajine, územie Uhorska bolo chránené omnoho lepšie. A to paradoxne aj zo západu; táto hranica sa na mape zdá byť najlabilnejšia, keďže nevedie karpatským oblúkom, ale po malých riekach. Práve tu si však často nevedeli panovníci dať rady pri postupe vojenských jednotiek. Zdá sa, že nebol problém dobyť severnú časť Uhorska; vždy, keď nepriateľ Nitriansko napadol, zaznamenal úspech. Ani raz sa však odtiaľ nepokúsil preniknúť do Zadunajska chráneného Dunajom. Ovládanie

¹⁹²BOSHOF, E.: Das Reich und Ungarn in der Zeit der Salier, ref 103, s. 62.

¹⁹³Annalista Saxo ad a. 1108, CFHH I, ed. A. F. Gombos, s. 225.

¹⁹⁴Galli Chronicon II 29, MPH I, s. 448.

¹⁹⁵Annalista Saxo ad a. 1108, CFHH I, ed. A. F. Gombos, s. 225.

¹⁹⁶Por. ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí ref 18, s. 133.

¹⁹⁷Vpády Štefana I. a Ondreja I. boli určite skôr pohraničnými incidentmi.

priestoru Nitrianska teda neprinášalo politický úspech.¹⁹⁸ Henrich III. v roku 1044 s malým vojskom dobyl Zadunajsko, čiže len časť krajiny, no ostala mu pri nohách ležať úplne celá a mohol s ňou nakladať, ako uvážil za vhodné. Kľúčom k dobytí Uhorska bolo teda Zadunajsko; obsadiť ho však bolo veľmi ťažké.¹⁹⁹

Dôležitý poznatok predstavuje tiež fakt, že najefektívnejšou taktikou vojsk bolo čiastočne pustiť nepriateľa na svoje územie zbavené akýchkoľvek použiteľných zásob. Zároveň sa Uhri v rozpore s dobovými predstavami o čestnom boji vyhýbali bojovému stretu. V kombinácii s ťažko prenikateľnými oblasťami v okolí Mošonu a Rábu malo ríšske vojsko len malé šance na úspech. Keď sa ale v roku 1044 postavil Samuel Aba pri Menfő so svojim vojskom priamo Henrichovi III., znamenalo to jeho koniec a podrobenie Uhorska. Pri výprave v roku 1063 zase pomohla účasť Uhrov v nemeckom vojsku a najmä smrť kráľa Bela I.

Najdôležitejším výsledkom tejto doby však bolo to, ako sa úspech nemeckých vpádov prejavil na ďalšom vývoji. Uhorsko a Poľsko sa vyvíjali nezávisle na ríši, na rozdiel od premyslovských Čiech, ktoré sa postupne integrovali do ríše. Naše územie sa tak nestalo súčasťou tohto konglomerátu, ktorý nevynikal silnou centrálnou mocou a napríklad Čechám poskytoval široký priestor na autonómny vývoj.

M. LYSÝ: DEUTSCHE KRIEGSZÜGE GEGEN UNGARN IM 11. JAHRHUNDERT

Das deutsche Reich war zweifellos der wichtigste Nachbar Ungarns. Während des 11. Ja-hrhunderts übte das Deutsche Reich – nicht nur im Zusammenhang mit den Kriegszügen – den grössten Einfluss auf sein Innenleben aus. Ungarn bekam vom Reich mehr als von allen anderen Nachbarn. Und ähnlich wie bei allen Nachbarn, sowohl die Qualität als auch die Intensität der Beziehungen zwischen dem Reich und Ungarn, änderten sich in Abhängigkeit von verschiedenen Umständen. Es ist unstrittbar, dass gegen Ende der 50er Jahre die Beziehungen mit Deutschland den Grundstein der ungarischen Aussenpolitik darstellten. Es äusserte sich sowohl in der Anzahl der Kriegszüge, die vor allem während der Regierung von Heinrich III. nach Ungarn Richtung nahmen, als auch in der Tatsache, dass bei der Einblick in die ungarischen Quellen Erwähnungen über anderen Staaten erst im Zusammenhang mit der Regierungszeit von Salamon und Geza öfter zu finden sind. Die Ursache ist vor allem die Krise des Reiches, die sich auf volle nach dem Tod von Heinrich III. äusserte, und Ungarn eine grossere Unabhängigkeit ermöglichte. Zur Konsolidation Ungarns, das nach dem Tod des Stephans I. unter inneren Unruhen und deutscher Intervention litt, kam es wahrscheinlich erst in den 60er Jahren.

Im Unterschied zu Polen und vor allem Böhmen, gelingen die Ungaren nie (mindestens nie für längere Zeit) im Schlepptau der deutschen Politik, und das trotz der Tatsache, dass sie vorwiegend in der Rolle des schwächeren, d.h. defensiv auftraten. Der einzige Versuch war vielleicht der Einfall von Samuel Aba nach Bayern. Auch er handelte dann defensiv. Trotzdem ist offenbar, dass Ungarn im Vergleich mit seinen Nachbarn im ganzen erfolgreich war. Direkt am Anfang des Jahrhunderts gewann Ungarn seine Metropole, königliche Krone und zum Lehen wurde es nur für kurze Zeit während der zweiten Regierung von Peter Orseol. Alle diese Errungenschaften bewahrte sich Ungarn ohne grössere Probleme. Die Tschechen gewannen Erzbischofstum zu spät und die königliche Krone bekam Vratislav II. für seine Verdienste in den Kämpfen für Heinrich IV. nur für seine Person, nicht für das ganze Volk. Böhmen wurde schrittweise, trotz seiner speziellen Stellung, de facto zum Reichsgebiet. Die Polen fangen mit einem erfolgreichen Kampfzug an, den das Reich nach langdauernden Kämpfen Heinrichs II. und Boleslavs des Chrobry zunichte machte. Den Niedergang des Landes nach dem Tod von Mieszko II. stoppte erst Kasimir der Erneuer, der dennoch schon ein neues Land aufbaute.

Die wahrscheinlichste Ursache des ungarischen Erfolgs scheint sein militärischer Erfolg, bzw. der militärische Misserfolg des Reiches in mehreren Kämpfen gegen dieses Land zu sein. Im Gegenteil zum Böhmen, wo sich der Gegner nach dem Durchstossen der Grenzsperren im offenen Land befand, war das Gebiet Ungarns viel besser geschützt. Und paradox auch im Westen; diese Grenze scheint auf der Landkarte die labilste zu sein. Sie führt nämlich nicht über Karpatenbogen, sondern über kleine Flüsse. Gerade hier wussten die Herrscher bei dem Vorrücken der Militäreinheiten oft nicht Bescheid. Es scheint so, dass das Erobern von Nordungarn kein Problem darstellte; immer wenn der Feind das Gebiet um Neutra angriff, war er erfolgreich. Es passierte weder einmal, dass er von da versucht hätte

¹⁹⁸Por. napr. WOLFRAM, H.: Konrad II., s. 252.

¹⁹⁹STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 260.

Vojenská história

te, ins Gebiet, dass durch den Fluss Donau geschützt war, durchzudringen. Die Beherrschung des Gebietes um Neutra brachte also keinen politischen Erfolg. Heinrich III. überschritt mit einer kleinen Armee im Jahre 1044 Donau und eroberte das Donaugebiet, also nur einen kleinen Teil des Königsreiches, aber bei seinen Füßen lag das ganze Land und es war seine Entscheidung wie er mit dem Land umgeht. Der Schlüssel zur Einnahme von Ungarn war also das Gebiet über Donau, das aber ganz schwierig einzunehmen war. Ein wichtiges Erkenntnis ist auch die Tatsache, dass die meist effektive militärische Taktik war, den Feind, von welchem man Proviant befreit, teilweise auf eigenes Gebiet zu lassen. Die Ungarn – den damaligen Vorstellungen über ehrenhaften Kampf zuwider – mieden zugleich die Kampfkonfrontation. In der Kombination mit schwer durchdringlichen Gebieten in der Umgebung von Moson und Raab hatte die Armee des Reiches nur kleine Chance zum Erfolg. Als setzte sich aber Samuel Aba in 1044 bei Menfő mit seiner Armee direkt dem Heinrich III. entgegen, bedeutete das sein Ende und Eroberung von Ungarn. Bei dem Zug im Jahre 1063 half wieder die Teilnahme von Ungarn in der deutschen Armee und vor allem der Tod des Königs Bela I.

Das wichtigste Ergebnis dieses Zeitalters war die Auswirkung des Erfolges der deutschen Militärzüge auf die nächste Entwicklung. Ungarn und Polen entwickelten sich weiter unabhängig von dem Reich, im Gegenteil zum Böhmen der Königsfamilie Przemysl, das sich schrittweise ins Reich integrierte. Unser Gebiet wurde also nicht zum Bestandteil dieses Konglomerats, das sich durch keine starke zentrale Macht auszeichnete und z.B. Böhmen einen breiten Raum für autonome Entwicklung gewährte.

OZBROJENÁ MOC V PROCESE REKATOLIZÁCIE (NÁČRT PROBLEMATIKY)

EVA KOWALSKÁ

KOWALSKÁ, E.: Armed Power in Process of Recatholicization (outline of the topic). *Vojenská história*, 9, 2, 2005, pp 45 – 54, Bratislava.

The specialist in the period of 17th and 18th centuries in her study on the role of imperial troops in process of recatholicization in the territory of Slovakia concentrated especially on the issues of reformation movement from the beginning of 16th century when Hungarian clergy purposefully supported by Habsburg court had clear idea on forms of action against non-Catholics.

She follows these trends in various spheres of life, first of all in the area of legislation, but also in everyday life while she takes note firstly of those aspects of this process that were connected with a violent action of armed power. The author properly points out the fact that especially after making peace with Turks after their great campaign to Old Hungary in 1663 – 1664, imperial troops started to be systematically used not only for defence of the border line, but also as assistant squads for clergy representatives when conducting their authority in territories under their jurisdiction, however, this use of military force did not oppose the idea of that time on legitimacy of interconnection and co-ordination of secular and religious spheres and their specific tools when ensuring the integrity of territory, population and state power.

Military History. Slovakia. Recatholicization Process. 17th – 18th Centuries.

Intenzita šírenia reformácie v Uhorsku v priebehu 16. storočia a permanentná konfrontácia s tureckým nebezpečenstvom¹ boli hlavnými „vonkajšími“ faktormi ovplyvňujúcimi nástup a priebeh rekatolizácie v krajine, ktorá sa navyše len postupne integrovala do habsburskej *composite monarchy*.² Reformačné hnutie nemuselo zápasit' so štruktúrami „starej“, katolíckej cirkvi: tie boli deštruované v dôsledku moháčskej katastrofy (1526), pri ktorej zahynula značná časť uhorskej cirkevnej hierarchie (dvaja arcibiskupi a päť uhorských biskupov). Následné obsadenie rozsiahlych častí Uhorska Osmanmi zamedzilo výkonu kompetencií viacerých biskupov a ďalších cirkevných hodnostárov (napr. predstavených rádov). Nebola to však len situácia hroziaceho kolapsu celého štátu, ktorú napokon umocnil aj pád hlavného mesta krajiny Budína do rúk Turkov (1540): Dlhoročný zápas o nástupnícke právo na uhorskom tróne medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským zabraňoval konsolidácii ústrednej politickej moci, ktorá by bola schopná vystúpiť na obranu záujmov katolíckej cirkvi alebo účinne podporiť jej fungovanie rozsiahlejšími donáciami. Tradičné prepojenie s rôznymi regiónmi Nemecka, z ktorých vychádzali od raného stredoveku viaceré vlny kolonizácie, a kam smerovali aj obchodné kontakty viacerých miest, robilo najmä mestskú societu vnímavou na absorbovanie nových ideových impulzov. Hoci Uhorsko nepatrilo medzi centrá iniciujúce reformačné hnutia, prostredníctvom čulého obchodu, vrátane obchodu s knihami, alebo priameho kontaktu

Red. poznámka: Mená v štúdiu sú uvedené na požiadanie autorky v pôvodnom tvare.

¹KOPČAN, V.: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava 1986; DANGL, V. – KOPČAN, V.: Vojenská dejiny Slovenska (1526 – 1711), zv. II. Bratislava 1995.

²MAC HARDY, K. J.: War, religion and Court Patronage in Habsburg Austria. The Social and Cultural Dimensions of Political Interaction, 1521 – 1622. Studies in Modern History. Palgrave Macmillan 2003.

s reformátormi (napr. Filipom Melanchthonom)³ sa najmä mestské rady prekvapivo rýchlo dokázali orientovať v ideových prúdoch hýbucich Nemeckom a rozhodnúť sa pre nositeľov reformačných myšlienok. Slobodné kráľovské a banské mestá, rovnako ako iné privilegované mestá, disponovali už v stredoveku patronátnym právom a nebolo pre ne problémom povolávať či prepúšťať kazateľov v závislosti od toho, aká ideová orientácia našla stúpencov medzi členmi mestských rád (magistrátov).⁴ V podobnej situácii sa nachádzala aj dominantná spoločenská vrstva, šľachta, pre ktorú patronátne práva tvorili jeden zo základných prvkov jej privilégii, a ktorá bola ešte začiatkom 17. storočia ochotná a schopná vojensky sa angažovať za ochranu svojich náboženských práv. Až dovtedy totiž nebola štátna moc a ani katolícka cirkev plne schopná a pripravená zvrátiť konfesijné pomery v krajine, kde sa takmer 90 percent obyvateľstva pridalo k niektorej z reformačných cirkví (evanjelickej a.v. alebo h.v.), či dokonca sektám (anabaptistom, unitárom-antitrinitárom).

Katolícka cirkev v Uhorsku sa pomerne rýchlo usilovala mobilizovať svoje štruktúry a adaptovať viaceré závery Tridentského koncilu do Uhorska.⁵ Ich uvádzanie do života však dlho narážalo na mimoriadne ťažkosti, spôsobené najmä chaotickými politickými pomermi. Prehľad daného stavu, získaný na základe vizitácií v 60. rokoch 16. storočia, ukazoval devastáciu cirkevnej organizácie, neujasnené teologické doktríny kňazstva, nedostatočnú úroveň jeho vzdelania a často nevhodný spôsob života – typické prejavy krízy cirkvi aj v iných oblastiach, ktoré vlastne odštartovali celé reformačné hnutie.⁶ Rovnaký obraz však ponúkli aj správy *ad limina* o polstoročie neskôr, hoci proces rekatolizácie už mali v rukách agilné rády a pomerne schopná vysoká hierarchia (napr. humanisticky orientovaný a Rímu oddaný arcibiskup Mikuláš Oláh a neskôr prímás Peter Pázmány).⁷ Uhorský klérus bol síce v prvej polovici 16. storočia zdecimovaný, napriek tomu už o generáciu neskôr dokázal v oblasti vzdelávania a cirkevnej disciplíny pomerne rýchlo nastúpiť trend obnovy. Zásluhu na tom nemali len spomínané osobnosti: svoju úlohu zohrala aj cieľavedomá podpora zo strany habsburského domu, ktorý mal jasnú predstavu o formách postupu voči nekatolíkom, aj keď ich mohol presadzovať do života len postupne a najskôr v krajinách, kde sa mu najrýchlejšie podarilo narušiť jednotu a zlomiť odpor stavov.⁸ V uhorskom klére našla vládnuca dynastia jednoznačného podporovateľa, ktorý stál potom dlhé obdobie, vlastne až do polovice 18. storočia, jednoznačne na jej strane ako formálne hlavný reprezentant uhorských stavov.⁹

³DANIEL, D. P.: Das umstrittene Erbe Melanchthons in Südosteuropa. In: G. Frank, M. Treu (eds): Melanchthon und Europa. Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten. Vol. 6, Stuttgart: Jan Throbecke 2001, s. 259-272. SUDA, M.J.: Der Einfluß Philipp Melanchthons auf die Bekenntnisbildung in Oberungarn (Confessio Pentapolitana, Confessio Heptapolitana und Confessio Scepusiana). In: Frank-Treu, Melanchthon und Europa, s. 185-202.

⁴BODNÁROVÁ, M.: Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. storočí. In: Kresťanstvo v dejinách Slovenska. Ed. Mária Kohútová. Bratislava 2003, s. 51-65.

⁵Opačný názor zastáva EVANS, R. J. W.: Vznik habsburskej monarchie 1550 – 1700. Praha: Argo, 2003, 401 s., vzťahuje sa však na oblasť duchovnej kultúry.

⁶BUCKO, V.: Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564. Bratislava 1939. PÉTER, K.: The Way from the Church of the Priest to the Church of the Congregation. In E. Andor-I. Gy. Tóth (eds), *Frontiers of Faith*. Budapest: CEU-ESF 2001, s. 9-19.

⁷ŠIMONČIČ, J.: Rekatolizácia v Uhorsku a Peter Pázmány. In: Kresťanstvo v dejinách Slovenska, s. 93-110. Vo Vatikánskom archíve sa zachovali aj správy jednotlivých misionárov z územia Uhorska po roku 1628. Publikoval TÓTH, I. Gy.: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627 – 1707)*. Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1. Budapest-Roma 1994. Tenže: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572 –1717)*. I-II. Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4. Budapest-Roma 2002.

⁸MAC HARDY, K. J.: War, Religion and Court Patronage, ref 2, s. 57-66, 184-187. EBERHARD, W.: Ständische Strukturen in Ostmitteleuropa: Problemstellungen und Thesen (Eine vorläufige Diskussionsbilanz). In: *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa: überregionale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16. – 18. Jahrhundert*. Hg. V. Joachim Bahlcke. Leipzig 1996, s. 311-317.

⁹BAHLCKE, J.: Ungarischer Episkopat und Österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686 – 1790). Habilitationsschrift zur Erlangung des akademischen Grades Dr. phil. habil. der Fakultät für Geschichte, Kunst- und Orientwissenschaften der Universität Leipzig. Leipzig 2001 (v tlači).

Vojenská história

V Uhorsku sa pritom do zákonodarstva formálne nedostal princíp *cujus regio, ejus religio*, platný v Ríši, takže proces reformácie aj rekatolizácie tu prebiehal rozmanitými spôsobmi, v závislosti od toho, ako sa utvárali vnútropolitické pomery. Zemepán však v praxi fungoval ako hlavný ochranca alebo presadzovateľ konfesie, ktorú sám vyznával, hoci poddaní neboli zo zákona nútení nasledovať ho vo viere. Výsledkom konfrontácie štátnej moci s uhorskými stavmi, v ktorých mali až do polovice 17. storočia ešte prevahu nekatolíci, bolo totiž vydanie náboženského zákona roku 1608, ktorý umožňoval slobodný výkon protestantských náboženstiev.¹⁰ Uhorský právny poriadok tak síce poskytoval v európskych pomeroch nebývalú mieru náboženskej slobody,¹¹ nedokázal však odolať postupnej erózii: od druhej polovice 17. storočia začalo dochádzať k masívnemu a systematickému porušovaniu uvedených zákonov, proti čomu uhorské vládne alebo samosprávne orgány (šľachtické stolice) neboli vždy schopné, resp. ochotné, zakročiť. Práve preto sa možnosti výkonu nekatolíckych náboženstiev dostávali do agendy jednotlivých protihabsburských povstaní.

Samotné vydanie zákona o slobodnom výkone náboženstiev pritom bolo dôsledkom intenzívneho a už aj ozbrojeného zápasu (povstanie vedené Štefanom Bocskayom), ktorý bol vyprovokovaný sústredeným úsilím štátnej (kráľovskej) moci a katolíckej hierarchie o zmenu konfesionalnej skladby obyvateľstva. Katolícka cirkev v Uhorsku sa stala jednoznačným zástancom záujmov kúrie, pre ktorú sa zápas o katolícky charakter Uhorska stal (aspoň načas) symbolom zápasu o kresťanstvo – v konfrontácii s moslimským svetom. Aktivity kúrie sa sústredili jednak na podporu reorganizácie vlastnej štruktúry na území tzv. Kráľovského Uhorska (pod správou Habsburgovcov) a zachovanie aspoň formálnej ingerencie na zabranom území v podobe inštitútu titulárnych biskupov,¹² jednak na organizovanie misií. Kým na okupovaných územiach Uhorska mali misie často črty konšpirácie, v stoliciach patriacich do Kráľovského Uhorska s prevahou nekatolíckeho obyvateľstva sa odohrávali aj za asistencie ozbrojených oddielov buď miestnych zemepánov, ktorí povolávali na svoje majetky rôznych mníchov, alebo priamo cisárskeho vojska. Príležitosť sa naskytla paradoxne v období, keď došlo k uzavretiu mieru s Osmanmi roku 1664: vojenské cisárske oddiely, „oslobodené“ od systematických bojových úloh sa približne od uvedeného obdobia začali využívať nielen na obranu hraničnej línie, ale aj ako pomocné oddiely pre predstaviteľov kléru pri výkone jeho právomocí na územiach pod jeho jurisdikciou. Excesy spojené s uplatňovaním mocenských prostriedkov v procese rekatolizácie aj v rámci obrany proti nej sa stali vďačným námetom konfesionalne a apologeticky ladenej historiografie. Napriek tragickým dôsledkom v podobe ľudských obetí však použitie vojenskej sily neodporovalo dobovej predstave o legitímnosti prepojenia a súčinnosti svetskej a duchovnej sféry a ich špecifických nástrojov pri zabezpečovaní jednoty územia, obyvateľstva a štátnej moci.¹³

Východiskovým bodom, a zároveň najúčinnjším spôsobom rekatolizácie boli konverzie popredných magnátov a významných šľachticov, ktorí využili následne voči poddaným svoje patronátne právo a dosadzovali katolíckych farárov na posty, ktoré predtým patrili

¹⁰Toto právo sa vzťahovalo na základe nasledujúceho zákona z roku 1647, dokonca aj na poddaných PÉTER, K.: The Struggle for Protestant Religious Liberty at the 1646 – 47 Diet in Hungary, in R. J. W. Evans, T.V. Thomas (eds), Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Macmillan 1991, s. 261-267.

¹¹V danej súvislosti je však potrebné upozorniť, že podobne boli upravené aj pomery v Sedmohradsku, kde sa náboženská sloboda vzťahovala dokonca aj na unitárov (antitritinárov). K tomu podrobnejšie CRĂCIUN, M.: Superstition and religious differences in sixteenth- and seventeenth-century Transilvania. In: Andor-Tóth, Frontiers of Faith, s. 213-231.

¹²BAHLCKE, J.: Ungarischer Episkopat, ref 9, s. 97-124

¹³HERZIG, A.: Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatolisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Göttingen 2000, s. 17-26.

nekatolíckym kazateľom.¹⁴ Ako súčasný výskum ukazuje, dôvody na konverzie neboli nevyhnutne podmienené záujmom jednotlivých šľachticov o získanie vplyvu v (katolíckych) dvorských kruhoch, a z toho plynúcich výhod: uhorská šľachta všeobecne sa na jednej strane zdráhala stať sa vo väčšej miere súčasťou dvora,¹⁵ na druhej strane sa niektorí ambiciózni, dokonca protestantskí šľachtici dokázali presadiť aj v rámci vysokých štátnych postov (napr. vo funkcii uhorského palatína sa vystriedali luteráni Juraj Thurzo a Štefan Illesházy). Politický nátlak či znemožnenie sociálneho vzostupu teda pravdepodobne neboli hlavnou alebo jedinou príčinou uvedeného vývoja. Konverzie na úrovni vysokej šľachty boli skôr dôsledkom kombinácie inštitucionálneho pôsobenia prostredníctvom kvalitných a prít'azlivých vzdelávacích inštitúcií, otvorených aj pre nekatolíkov (univerzít v Trnave a Košiciach a systému jezuitského a piaristického stredného školstva), a na druhej strane individuálneho úsilia agilných misionárov, disponujúcich okrem iného aj „magickou“ mocou (liečiteľskými schopnosťami, schopnosťou demonštrovať „zázraky“).¹⁶ Všeobecný trend katolíckej reformy, kodifikovaný Tridentinom, kládol dôraz na vzdelávanie, katechizáciu a kázanie, čo spolu s účinkom barokového umenia vytváralo atraktívne formy zbožnosti. Postupne sa tak príslušnosť ku katolíckej cirkvi stala významným sociálnym kapitálom a predpokladom pre uplatnenie aj v rámci Uhorska a jeho orgánov.

Nástup intenzívnej rekatolizácie (cca od začiatku 17. storočia) sa však napriek tomu spájal aj s presadzovaním záujmov štátnej moci. Oficiálny typ zbožnosti (*pietas austriaca*) prezentoval habsburskú dynastiu ako hlavného garanta pravej a víťaznej viery a nositeľa štátnosti¹⁷, voči ktorej bolo treba jasne deklarovať lojalitu, resp. sa to prinajmenej očakávalo. Vzťahovalo sa to v prvom rade na slobodné kráľovské mestá, ktorých zemepánom bol práve panovník, a ktoré sa istý čas mali šancu stať jeho politickou a hospodárskou oporou. Voči nim sa centrálna moc uplatňovala prostredníctvom Uhorskej dvorskej a Spišskej komory a inštitútu kráľovských komisárov, ktorí začali byť prítomní na reštaurácii (obnovovaní) mestských magistrátov. Aj samotné voľby museli prebiehať podľa panovníkom predpísaného spôsobu a na základe presných inštrukcií. Predstavovalo to závažný zásah do autonómie mestských rád, keďže zvolení funkcionári museli byť pred reálnym nástupom do funkcie najprv potvrdení panovníkom, resp. jeho reprezentantom.¹⁸ Je pochopiteľné, že pre nekatolíckych kandidátov to znamenalo povinnosť podrobiť sa procesu následného zdlhávého schvaľovania na základe udelenia výnimky (platnej *ad hoc*).¹⁹ Rovnako sa začalo postupovať voči cechom, ktorých štatúty boli od polovice 17. storočia preverované dvorskou komorou. Pod zámienkou udelenia vylepšených, „cisárskych privilégii“ boli dopĺňované o ustanovenia, požadujúce účasť cechových majstrov na katolíckych cirkevných obradoch (procesie pri sviatku Božieho tela), reglementujúce počet majstrov podľa jednotlivých konfesii a pod. Práve vydávanie, resp.

¹⁴K problému a významu konverzií všeobecne LOZAR, A. – SCHASER, A.: Die Rückkehr zum „wahren Glauben“. Konversionen im 17. Jahrhundert. In: Frühneuzeitinfo 13 (2002), s. 65-74. Rozhodujúci význam konverzií magnátov tematizovala aj údajne autentická tajná inštrukcia generála jezuitského rádu o metódach rekatolizácie, publikovaná in: LEHMANN, Ch. (ed.): Historia Diplomatica de Statu Religionis Evangelicae in Hungaria (Frankfurt a. Main) 1710.

¹⁵PÁLFY, G.: Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit (Eine Skizze). In: V. Bűžek, P. Král (eds), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526 – 1740). Opera historica 10. České Budějovice 2003, s. 133-152.

¹⁶TÓTH, I. Gy.: Počiatky rekatolizácie na východnom Slovensku (Pôsobenie Jána Vanovicziho a rádu pavlínov). In: Historický časopis, roč. 50 (2002), s. 587-606. Tenže: The Missionary and the Devil: Ways of Conversion in Catholic Missions in Hungary, in Andor-Tóth, Frontiers, s. 79-87.

¹⁷CORETH, A.: Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock (2. rozšírené vydanie). Wien : Verlag für Geschichte und Politik 1982.

¹⁸KÓNYA, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670 – 1711). Acta Collegii evangelici Prešovensis VI. Prešov 2000, 141 s.

¹⁹Od 20. rokov 18. storočia sa od nich začala vyžadovať aj tzv. dekretálna prisaha (*Dekretaleid*), ktorá obsahovala pre nekatolíkov neprijateľné formulácie o Panne Márii a všetkých svätých. Nezloženie prisahy bolo zámienkou pre vylúčenie protestantov z volených funkcií.

odobranie privilégií, zohralo úlohu napr. pri utváraní podmienok na zabezpečenie šírenia myšlienok reformácie prostredníctvom produkcie domácich tlačiarní. Protestantští tlačiarňi len s problémami dostávali povolenie (privilégium) na pôsobenie v kráľovských mestách²⁰ a posledná tlačiareň v rukách luteránov prestala fungovať v 20. rokoch 18. storočia.

Už naznačené mechanizmy vytvárania podmienok pre rekatolizáciu vyvolávali v mnohých mestách a u mnohých predstaviteľov protestantských stavov odpor. Pokiaľ sa dotýkali jednotlivcov (príslušníkov cechov, kníhtlačiarov atď.), mohlo sa prípadne podariť zvrátiť ich dopad. Ak však išlo o zásah do sféry, ktorá reprezentovala autonómne práva komunit či stavov, stále častejšie dochádzalo k závažným konfrontáciám. V prípade miest vznikali v prvom rade po obvineniach, že magistráty neoprávnene zaberali pozemky a budovy na „kráľovskej pôde“. Pretože ňou mohol panovník ako zemepán voľne disponovať, žiadal ich vrátenie a použil ich ako bránu, ktorou mohli do mesta preniknúť inštitúcie katolíckej cirkvi (rády, školy). Prvý takýto zásah, odobratie farského kostola v Košiach, v hlavnom meste vojensko-správneho dištriktu Horného Uhorska, z rúk luteránov, bol jedným z impulzov, ktoré viedli k masovej podpore prvého protihabsburského povstania Štefana Bocskaya (1604).²¹ Rovnako známym a medializovaným sa stal o štvrtstoročie neskôr prípad v Bratislave, kde sa luteránmi ovládaná mestská rada rozhodla vystavať na hlavnom námestí reprezentačný kostol, práve na pozemku, ktorý bol formálne majetkom Uhorskej dvorskej komory. Už krátko po dokončení kostola (1636) však proti jeho existencii na najprestížnejšom mieste v centre mesta (priamo vedľa budovy radnice) Uhorská dvorská komora protestovala a odštartovala tým dlhodobý konflikt²². Pokus o „reštituovanie pomerov“, t. j. vrátenie pozemku a na ňom postaveného kostola do rúk katolíkov, vyvolal totiž medzi mešťanmi odpor a hrozilo vypuknutie nepokojov. Do sporov zasiahlo kráľovské (resp. cisárske) vojsko, ktoré sa však napriek jednoznačnej prevaha neuchýlilo (ani v neskorších prípadoch v iných lokalitách) k jednoduchému obsadeniu cirkevných budov: nestalo sa tak ani napriek tomu, že nekatolícke kostoly sa nepovažovali za posvätné miesta a po odovzdaní katolíkom bolo prvoradou úlohou nového duchovného ich vysvätenie. Faktické ovládnutie priestoru (pravda, spojené s násilným prekonaním prekážok v podobe uzamknutých vchodov) sa malo odohrať až po symbolickom – vydaní kľúčov od kostola. Represie smerovali proti tým, ktorí mali mať kľúče vo svojej držbe, a až následne proti spravidla bojovne naladeným davom nespokojných luteránskych mešťanov či dedičanov. Na zlomenie odporu neozbrojených mešťanov však stačilo zväčša obsadiť verejné priestory mesta a obmedziť pohyb obyvateľov, prípadne ubytovať vojakov priamo v meštianskych dvoroch.²³ Výsledkom zákroku v Bratislave bolo nielen zabratie kostolov v prospech katolíkov (ich správa bola zverená jezuitom), ale aj súdny proces proti miestnym luteránskym predstaviteľom magistrátu a farárom, ktorých obvinili z podnecovania *tumultu*, následne boli zbavení úradu a museli emigrovať (1672).

Bratislava, ako hlavné mesto Uhorska, bola de facto trvale konfrontovaná s prítomnosťou kráľovského vojska, ktoré sídlilo na hrade susediacom s centrom mesta. Hrozba zásahu do vnútorných pomerov v meste bola preto bezprostrednejšia, než v prípadoch iných miest, o to viac, že práve Bratislava sa stala sídlom pre Uhorsko neobvyklého inštitútu gubernátora. Príchod Johanna Gašpara Ampringena 22. marca 1673 bol nielen pokusom o pacifikovanie

²⁰Je príznačné, že už koncom 16. storočia významná luteránska tlačiareň v Bardejove získala svoje privilégium len po intervencii arcivojvodu Ernesta. KUZMÍK, J.: Rozširovanie kníh a kníhkupectvo na Slovensku do polovice 17. storočia. In: Knížná kultúra na Slovensku v stredoveku a renesancii. Ed. Jozef Kuzmík. Martin 1987, s. 61-72.

²¹Podobný prípad sa odohral takmer súběžne aj v sliezskej Opave r. 1603. HERZIG, A.: Der Zwang, ref 13, s. 42.

²²Podrobne opísané v Pressburger Kirchen- und Schulverlust etc. 1673, ktoré publikoval pod menom Raimundus Rimandus pravdepodobne Anton Reiser. Spracované aj v SCHRÖDL, J.: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony-Preßburg. 1. Teil. Pozsony 1906, s. 178-229.

²³Výnimku predstavovalo násilné vniknutie do farského kostola v Banskej Bystrici, do ktorého sa však vojaci nedostali vniknutím cez hlavný vchod, ale prebúraním múru, aj to v noci.

pomerov v Uhorsku stojacom na prahu ďalšieho protihabsburského povstania, ale aj symbolickou manifestáciou moci viedenského dvora, na ktorej malo aktívny podiel aj cisárske vojsko. Oddiely prevelené do Bratislavy aj z iných častí Uhorska asistovali už pri vstupe Ampringena na dunajský breh, keď obsadili nielen nábrežie, ale aj námestie a mestské brány, lemovali celú trasu na hrad a tvorili kordón proti mešťanom.²⁴ Napriek tomu však Bratislava bola ušetrená tých aspektov vojenskej prítomnosti, ktoré predstavovali absolútnu deštrukciu daných pomerov a plienenie. Tie prežívali skôr mestá priamo vtiahnuté do stavovských povstaní (najmä na východnom Slovensku), ktoré sa v priebehu celého 17. storočia odohrávali aj pod heslami reštitúcie alebo obrany náboženských slobôd nekatolíkov. Počas nich dochádzalo k obsadeniu miest jednou z bojujúcich strán, čo pravidelne znamenalo nielen odovzdávanie cirkevných budov „vládnúcej“ strane, ale aj vyhánanie „opozičných“ duchovných z mesta a dosadzovanie „vlastných“, zmenu v obsadení magistrátov a v konfesionálnom zložení obyvateľstva vôbec, či dokonca uplatnenie hrdelných trestov.²⁵ Zmeny sa však nemuseli nevyhnutne prejavíť ako dosadenie „nových“ ľudí na jednotlivé posty. V mnohých prípadoch sa totiž už zvolení členovia magistrátov rozhodli konvertovať na tú vieru, ktorú reprezentovala nová moc a jej (okupačné) vojsko, dokonca tak urobili niekoľko razy, pochopiteľne, z utilitárnych príčin.²⁶

Veľmi významnou formou prezentácie prevahy dominantnej strany konfliktu sa stali verejné konverzie duchovných, ktorí sa rozhodli pod tlakom okolností prestúpiť k inej viere. Aj v zahraničí (najmä v Nemecku) sa medializoval prípad „mameluka“ Eliaša Gressnera, luteránskeho farára z Banskej Bystrice. Gressner v snahe vyhnúť sa obvineniu z účasti na sprisahaní proti cisárovi Leopoldovi I. (nadväzovať malo na tzv. Wesselényiho sprisahanie), sa vo svojom bývalom farskom kostole na jeseň roku 1673 zriekol evanjelickej viery a konvertoval na katolícku vieru. Tento akt dal zámenku pre luteránskych exulantov z Uhorska, ktorí našli útočisko v Nemecku, aby poukázali na pomery vládnuce v Uhorsku, „zvrhlosť“ katolíckeho učenia a najmä jezuitov. Pravdepodobne v exulantskom prostredí zostavený posmešný pamflet²⁷ nešetril základné dogmy ani katolícke obrady a deklaroval katolícke náboženstvo za priam diabolské. Dielko malo byť nielen informáciou, ale najmä varovaním všetkých nekatolíkov, čo znamená prijať katolícku vieru. Je príznačné, že konvertiti sa všeobecne pomenúvali termínom z de facto cudzej vojenskej terminológie („mameluci, mamaluci“²⁸), ktorý aj v inom kultúrnom kontexte evokoval zmiešanie a nižší sociálny status.²⁹ Konverzie sa však netýkali len protestantských, ale v niektorých prípadoch aj katolíckych duchovných: stalo sa tak napr. roku 1683 v Bardejove, kde došlo po obsadení mesta protihabsburskými povstalcami k hromadnej rekonverzii mešťanov a členov mestského

²⁴Na mesto boli dokonca počas symbolického aktu odovzdania moci po tri dni namierené hradné delá. Opis udalosti v Diarii Europaei Insertis variis Actis Publicis, Oder Täglicher Geschichts-Erzählunge, XXXII. Theil. Franckfurt am Mayn 1676, časť Teutsche Reichs-Sachen, s. 35-47.

²⁵Najznámejším prípadom uplatnenia kolektívneho trestu voči nekatolíckym podporovateľom Thököliho povstania sa stala exekúcia 24 mešťanov a šľachticov v Prešove. KÓNYA, P.: Prešovský krvavý súd z roku 1687. Acta Collegii evangelici Prešoviensis VIII. Prešov 2001.

²⁶Napr. richtár Ján Weber z Prešova. KÓNYA, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie, ref 18, s. 80. O viacnásobných konverziách MULSOW, M.: Mehrfachkonversion, politische Religion und Opportunismus im 17. Jahrhundert. Ein Plädoyer für eine Indifferentismusforschung. In: K. von Greyerz-M. Jakubowski-Tiessen-T. Kaufmann-H. Lehmann (eds): Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, Vol. 201. Heidelberg 2003, s. 132-150.

²⁷Confessio novorum Catholicorum ad papatum perversorum in Hungaria. B.m. Rok vydania 1673 uvádzaný v bibliografiách sa vzťahuje skôr na akt konverzie, ako na samotný akt publikovania.

²⁸K použitiu termínov pozri Historický slovník slovenského jazyka 2. Bratislava : Veda 1992, s. 255, ktorý však Confessio ako prameň neuvádza. Termínom mameluci sa označovali jednotky telesnej stráže egyptských sultánov.

²⁹BETHENCOURT, F.: The social taxonomy and Its Translation in Europe. Štúdiá vypracovaná v rámci projektu *ESF Cultural Exchange in Europe 1400 – 1700* (v tlači).

magistrátu, navyše však aj miestnych františkánov. Aby pátri nemuseli opustiť svoj kláštor, rozhodli sa konvertovať na luteránsku vieru. Poznajúc vojenskú situáciu pravdepodobne predpokladali, že po odznení protihabsburského povstania dôjde k obnove predošlých pomerov a svoj skutok budú môcť ospravedlniť tlakom okolností.³⁰

Hoci armáda v habsburskej monarchii nebola budovaná na konfesiónalnom princípe a v pohraničných pevnostiach na obrannej protitureckej línii počas celého 17. storočia vládol špeciálny režim ohľadne výkonu nekatolíckych náboženstiev³¹, predsa sa stala súčasťou procesu rekatolizácie. Nešlo len o spomínané nasadzovanie niektorých oddielov do akcií proti miestnym vzburám alebo ako odstrašujúci moment pri aktoch odoberania kostolov. Pevnosti so stálou vojenskou posádkou sa stali aj miestami internácie takmer stovky luteránskych a kalvínskych farárov a učiteľov, ktorí si v nich mali odpykávať doživotné tresty za údajnú účasť na vzbure proti panovníkovi. Práve takto totiž znel rozsudok, ktorý v spektakulárnom procese nad nimi vyriekol tzv. delegovaný (mimoriadne ustanovený) súd zasadaajúci v marci a apríli 1674 v Bratislave. Odsúdení boli rozdelení a transportovaní do vojenských pevností v Komárne, Leopoldove, Sarváre, Eberharde, Kapováre a na Hrad Branč. Transport sa odohrával pred očami verejnosti, a napriek úsiliu jeho veliteľov sa nepodarilo donútiť sprievádzajúcich vojakov, aby sa k deportovaným správali provokatívne alebo dehonestujúco. Naopak, to, ako farári počas transportu manifestovali svoju vieru (počas cesty sa nahlas modlili a spievali), údajne presvedčilo vojakov o ich nevine a primälo ich k prejavom súcitu: v prípade luteránskych väzňov sa napr. zriekli obvyklého konfiškovania kvalitnejších kusov šatstva.³² Počas transportu tak neboli zbavení svojho tradičného odevu – symbolu svojho statusu, a teda nesiahlo sa (zatiaľ) na ich česť.³³ V pevnostiach s prísnejšou disciplínou vojska a bez možnosti užšieho kontaktu s členmi posádky sa však podmienky väznených prudko zhoršili. Neboli ušetrení spútania, vykonávaná ponížujúcich a fyzicky namáhavých prác, od ktorých boli riadni vojaci, a dokonca aj zajatí Turci a „normálni“ trestanci, oslobodení.³⁴ Okolie im nesmelo prejavovať súcit, lebo inak nasledoval verejný trest. Hoci za chod pevnosti zodpovedal jej veliteľ, minimálne v prípade Leopoldova a Komárna je možné predpokladať, že o opatreniach voči uväzneným farárom rozhodovali špeciálne vyslaní jezuiti – v Leopoldove napr. publikačne známy páter Nicolaus Kellio.³⁵ On údajne nútil vojakov rušiť ich pri speve žalmov, ktorými sa postihnúť chceli posilňovať v utrpení.

³⁰KÓNYA, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov, ref 18, s. 93.

³¹Po zamietnutí žiadosti nekatolíckych vojakov (*Gränzer*) z pevností vo Filakove, Pápe, Veszpréme, Tihanyi a Vásonyi o oslobodenie predikantov a učiteľov z Levíc, Filakova a Pápy, ktorí pre nich zabezpečovali výkon náboženstva, vojenská dvorská rada zdôraznila, že napriek negatívne stanovisku sa od nich v žiadnom prípade nečaká konverzia: „*se tamen nullum ad mutandum religionem cogere velle*“. Toto osobitne zdôraznil vo svojom stanovisku aj Leopold I. a dal príkaz, aby si to osvojila aj Uhorská dvorská kancelária, vedená hlavným predstaviteľom rekatolizačného procesu, Jurajom Szelepcsényim. Dokumenty k danej veci v Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ďalej HHSTA) Wien, Ungarn, Miscellanea, fasc. 432, konv. A, fol. 142-151. K fenoménu pohraničiarov pozri PÁLFFY, G.: *Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit*. Historisches Jahrbuch 123 (2003), s. 111-148 s odkazmi na príslušnú literatúru.

³²Reformovaní (kalvíni) neboli tejto potupy ušetrení. MASNICIUS, T. – SIMONIDES, J.: *Unerhörter Gefängniß-Process, oder Wahrhaftiger Bericht, Was gestatten zween unschuldige Creutz-Diener Christi etc.* B.m. 1676, § 2.

³³Ku konceptu cti v ranom novoveku DÜLMEN, R.: *Der ehrlose Mensch: Unehrllichkeit und soziale Ausgrenzung in der Frühen Neuzeit*. Köln-Wien-Weimar 1999, najmä s. 72-73.

³⁴SIMONIDES, J.: *Galeria omnium sanctorum*. Vydal FABÓ, A.: *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria III*. Pest 1856, s. 363-367. Práce spojené s odstraňovaním výkalov, ktoré väznení farári vykonávali, patrili k tým aktivitám, ktoré človeka definitívne zbavovali cti. Pozri DÜLMEN, ref 33, s. 62-63; LÁNI, G.: *Kurtze und wahrhafte historische Erzählung von der grausamen und fast unerhörten Papistischen Gefängniß etc.* (Wittenberg) 1676, § 26 uvádza, že miernejšie podmienky panovali v pohraničnom Komárne, kde väzni neboli zakovaní do želez a netrpeli hladom a smädcom.

³⁵SIMONIDES, J.: *Collegium Apostolico-Lutheranum, in quo omnes Apostolos Lutheranos, nullos Papistas et Rom. Catholicos(...)*esse. Wittenberg 1676 zdôrazňuje, že Kellio sám dbal na to, aby vojaci s väznenými kruto zaobchádzali, hoci na to ani nemali chuť.

Armáda zohrávala úlohu aj v ďalšej fáze kauzy uväznených protestantov: ešte počas procesu v Bratislave sa zvažovalo, že väzni budú predaní na galeje.³⁶ Tento spôsob trestu, zaužívaný dovtedy pre najťažších previnilcov na ríšskych územiach,³⁷ nebol už ani v Uhorsku neznámy – uplatnil sa krátko predtým po likvidácii povstania Gašpara Piku roku 1672 a bol pravdepodobne „iniciatívou“ cisárskeho generála Johanna Sporcka.³⁸ Výkon tohto trestu sa však viazal na získanie vhodnej zámenky preto, aby velenie vojska zmenilo podmienky výkonu trestu odsúdených. Stalo sa ňou vypuknutie povstania v Messine, na potlačenie ktorého mohla španielska armáda naverbovať tri pluky v Rakúsku, Uhorsku a Štajersku.³⁹ Veliteľ takto zostavenej jednotky, istý Gemanner, pôvodom neurodzený Rakúšan, dostal k dispozícii 41 väzňov, ktorých mohol predať alebo odovzdať Španielom na vojenské lode (galéry) v Neapole. Až počas transportu padla hranica ako-tak ľudského zaobchádzania s väzňami duchovnými: museli sa podrobiť pre nich ponižujúcej procedúre oholenia vlasov a brady, počas transportu sa s nimi zaobchádzalo mimoriadne surovo a niekoľkí počas cesty zomreli.

Asistencia vojenských oddielov v procese rekatolizácie však nebola automatická a vzhľadom na multietnickú aj multikonfesionálnu skladbu ich príslušníkov niesla v sebe do istej miery riziko⁴⁰: velenie cisárskych oddielov, ktoré sa podieľalo na rekatolizačných misiách, podliehalo rozhodnutiam vojenskej rady vo Viedni a až tam sa museli so žiadosťami o poskytnutie oddielov obracať aj uhorskí biskupi, ktorých vlastné ozbrojené oddiely často nestačili na zlomenie odporu miestneho obyvateľstva⁴¹. Práve menej početná cisárska vojenská posádka údajne priamo zvädzala k húževnatejšiemu odporu⁴². Asistencia regulárnych vojenských oddielov bola zväčša obmedzená len na väčšie mestá, kde sa dal predpokladať odpor nekatolíkov – sebavedomých mešťanov, zainteresovaných aj na obrane privilégií komunity (mestských práv, autonómie v cirkevných otázkach). Vo vidieckom prostredí sa zemepáni usilovali uplatňovať pri rekatolizácii najskôr ekonomický nátlak: podporovali napr. zadlžovanie poddanských komunít, aby mohli vymáhať vydanie kostola ako náhradu za odpustenie dlhov.⁴³ Sami iniciovali aj vizitácie kostolov, hoci tým vstupovali do kompetencie uhorských biskupov, a pre členov vizitačných komisií zabezpečovali ozbrojený sprievod. Nešlo pritom o zložky pravidelnej armády, ktorým prísluší zemepáni, predovšetkým z radov vysokej šľachty, velili ako „majitelia“ vojenských oddielov. Skôr to boli oddiely ozbrojených poddaných, prípadne vlastné zemepanské polovojenské družiny, ktoré ale neboli vždy schopné účinného postupu.⁴⁴ Až potom, čo sa ukázalo, že takéto oddiely nestačia, žiadala sa dodatočná

³⁶LANI, G.: Kurtzer und doch wahrhaftiger historischer Extract der grausamen und fast unerhörten Papistischen Gefängnüß. B.m. 1675, § 14.

³⁷Uvádza DREHER, G. P.: Jura Exulum. Altdorff 1675, 5.

³⁸FABINYI, Tibor: Forschungsprobleme des „Traujahrzehntes“ der Evangelischen Kirche Ungarns. In: Rebellion oder Religion? Die Vorträge des internationalen Kirchenhistorischen Kolloquiums Debrecen, 12. 2. 1976. Peter F. Barton, László Makkai (ed.). Budapest 1977, s. 38-39.

³⁹O priebehu povstania a verbovaní do armády informovala aj dobová tlač, napr. Continuatio XXVIII. Diarii Europaei etc. (ako v pozn. 24) XXIX. Theil, Franckfurt am Mayn 1674, s. 321-328; tamže, XXXI. Theil, 1675, s. 43-45.

⁴⁰Výslovne to zdôraznil vojenský veliteľ Spankau v dobe internovania viacerých protestantských kňazov v Košiciach začiatkom roka 1673. HHSTA Wien, Ungarn, Miscellanea, fasc. 432, konv. A, fol. 128-129.

⁴¹Varadínsky biskup Juraj Bársony žiadal 19. 11. 1671 o vyslanie „*Brachio militari*“ do Košíc, lebo poverená komisia a jej sprievod nedokázali zabezpečiť vydanie kostola do rúk katolíkov. HHSTA Wien, Ungarn, Miscellanea, fasc. 432, konv. A, fol. 99-101. Podobné žiadosti Spišskej komory a egerského biskupa Szegedyho z januára 1673 v súvislosti s Prešovom tamže, fol. 123-127.

⁴²V Košiciach vraj kazatelia, vidiac málo početnú posádku, priamo vyzývali k „*tumultu*“. Tamže, fol. 88-89 (pripis magistrátu a katolíckej obce cisárovi).

⁴³Prípád na bojníckom panstve zaznamenaný Martinom Novákom: Ungarische gewisse und wahrhaftige Avisen oder ausführlicher und wahrhaftiger Bericht. B.m. (1679).

⁴⁴Gróf Nádasdy ozbrojil roku 1660 takmer 500 roľníkov, ktorí mali za úlohu obsadiť kostol a faru v Beckove. Priebeh opisuje PILARIK, S.: Currus Jehovae mirabilis, Das ist, Ein wunderbahrer Wagen des Allerhöchsten. Wittenberg 1678, s. 31-42.

asistencia riadneho vojska. O takúto výpomoc žiadali spravidla priamo príslušníci kléru, vykonávajúci vizitácie a následné odoberanie kostolov. Je zaujímavé, že za najnebezpečnejšie oddiely boli považované jednotky Chorvátov⁴⁵, ktoré sa zúčastňovali rekatolizačných misií v okolí Senice aj na Spiši a disponovali nimi územne príslušní biskupi. V regiónoch, ktoré neboli priamo vtiahnuté do rôznych rebélií, sa stalo veľkou hrozbou už len ubytovanie vojska, ktoré mimoriadne vyčerpávalo ekonomický potenciál poddaných.

Napriek tomu, že rekatolizačné misie často sprevádzala vojenská asistencia, obyvateľstvo v niektorých prípadoch dokázalo vzdorovať organizovaným jednotkám. „Tumult“ (poburovanie) pritom nemuseli predstavovať len ozbrojené šarvátky mužských obyvateľov danej lokality s ozbrojenými protivníkmi, ale aj jasne deklarováný postoj žien a detí, odhodlaných brániť kostol a kňaza. V takých prípadoch sa zásah nevedol priamo proti nim, ale proti mužom v obci všeobecne, bez ohľadu na to, či boli účastníkmi odporu. Výsledkom zásahu bývali internácie účastníkov, pričom nezriedka nasledovali popravy, zväčša na výstrahu.⁴⁶ Takéto sprievodné javy rekatolizačných misií sa stali, pochopiteľne, predmetom protikatolíckej propagandy a využili sa pri mobilizácii nekatolíckej verejnosti v zahraničí v prospech nekatolíckych exulantov alebo politických frakcií v Uhorsku.⁴⁷

Dôsledkom ozbrojených stretnutí, sprevádzajúcich rekatolizáciu v Uhorsku, a ktoré prebiehali aj ako súčasť protihabsburských povstaní, bolo udržanie multikonfesionálneho charakteru Uhorska a zakotvenie práv nekatolíkov v sústave uhorských zákonov. Ich znenie však obmedzilo fungovanie protestantov v spoločnosti viac, než sa podarilo dosiahnuť počas „násilnej“ fázy rekatolizácie. Zákony prijaté na sneme v Šoproni (1681) presne vymedzili lokality, kde a za akých podmienok sa mohol odohrávať náboženský život protestantov (tzv. artikulóne miesta, dve v zákonoch menovaných stolicách). Striktne sa začalo (resp. malo sa) dbať, aby zemepáni užívali právo výkonu vlastného náboženstva len pre seba a do svojich kaplniek nepúšťali spoluveriacich z radov poddaných. Protestanti sa v dôsledku toho ocitli doslova na okraji spoločnosti: v presne vymedzených mestách mohli svoje kostoly stavať výlučne za hradbami, bez vonkajších znakov cirkevnej budovy (veža, zvonica) a nie z trváceho materiálu (len z dreva), a nesmeli na seba verejne upozorňovať počas výkonu bohoslužieb a iných obradov (zákaz zvonenia, spievania počas pohrebných obradov). Okolo týchto excentricky umiestnených cirkevných budov v niektorých mestách začali vznikať konfesionálne definované ulice (napr. v Bratislave), kde sa usadzovali obyvatelia daného vierovyznania. Segregáciu nekatolíkov a katolíkov umocnil napokon od 30. rokov 18. storočia aj priamy zákaz prijímania protestantov za mešťanov (resp. len v definovanom počte) a do štátnych úradov (Uhorskej dvorskej kancelárie a komory, miestodržiteľskej rady). Obmedzovalo sa ich volenie do funkcií v mestských magistrátoch alebo za cechových majstrov, prípadne sa podmieňovalo pre protestantov neprijateľnou prísahou vernosti panovníkovi a štátu (obsahovala zmienky o Panne Márii a všetkých svätých). Tento proces prebiehal pomalšie a narážal na latentný odpor, ale priniesol výsledky aj tam, kde nekatolícke mešťanstvo tvorilo početnú väčšinu: vo väčšine miest dnešného Slovenska tak už začiatkom 18. storočia boli magistráty miest obsadené výlučne katolíkmi, hoci v nich žilo početné luteránske obyvateľstvo.⁴⁸

⁴⁵V ich prípade išlo o jasne konfesionálne – katolícky – definované jednotky, veliteľia ktorých nemuseli brať ohľad na prípadné náboženské ctenie svojich vojakov. Krutosť Chorvátov tematizovali všetci autori dobových spomienok, výstižne napr. LUCIUS, L.: *Violenta nec non fraudulenta Antichristi occidentalis in Hungaria nunc furentis persecutio, ut et benignissima ex eadem liberatio M. Ludovici Lucii, Ecclesiae quondam Hospitalis, Regiaeque Civitatis Cremnicensis Montanarum Metropoleos Pastoris, ab ipsomet breviter delineata atque conscripta.* (B.m.) 1678.

⁴⁶O podobnom prípade, ktorý sa odohral v Senici roku 1672 PILARIK, *Currus Jehovae*, ref 44, s. 71-73.

⁴⁷K tomu KÖPÉCZI, B.: *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* Wien-Köln-Graz 1983.

⁴⁸Prehľad situácie v slobodných kráľovských mestách k roku 1722 podáva BENCSIK, M.: *Novissima diæta nobilissima etc. Tyrnaviae 1722.*

Vojenská história

Vývoj konfesiónálnych pomerov v Uhorsku napokon ukázal, že presadenie zámerov rekatolizácie je efektívnejšie za použitia takých prostriedkov štátnej moci, ktoré nevyžadovali podporu zo strany armády alebo iných zložiek represie. Napriek tomu však dekáda, v ktorej takéto postupy dominovali, zostala natrvalo v kolektívnej pamäti protestantov v Uhorsku, poznačila ich mentalitu a interpretácie vlastnej minulosti.

E. KOWALSKÁ: DIE WEHRMACHT IM PROZESS DER REKATHOLISIERUNG (EINE SKIZZE DER PROBLEMATIK)

Die Studie beachtet die Aspekte der Verwendung der Wehrmacht (Armee) im Prozess der Rekatholisierung. Ihre Nutzung war in Übereinstimmung mit den damaligen Vorstellungen über Zusammenwirkung der politischen und kirchlichen Sphäre bei der Durchsetzung der konfessionellen Homogenisation der Bevölkerung, laut der staatsrechtlichen Theorie der Grundbedingung des effektiven Fungieren des Staates. Die spezifischen Bedingungen Ungarns im 16. – 17. Jahrhundert (vor allem die Besetzung eines bedeutenden Teiles des Staatsgebiets) machten doch das Erreichen dieses Zieles unmöglich. Der Prozess der Rekatholisierung kopierte in beträchtlichen Ausmass – auch wenn in verspäteter Gestaltung – Formen, die sich in dem vorigen Zeitraum in den übrigen Teilen der Monarchie Geltung verschafften: bei dem Durchsetzen der Grundsätzen, die das Konzil von Trient abforderte, war es vor allem die Erklärung der Nicht-Katholiker für potentielle Feinde des Herrschers, die Ausnutzung des Anhaltspunktes der Rebellion zur flächenhaften Aufhebung der Ausübung religiösen Zeremonien und durch verschiedene Zwangsformen begleitete Missionen. Eine Rolle spielten auch die militärische Einheiten, obwohl ihr Einsatz nicht automatisch und problemlos war und verschafften sich vor allem in grösseren Städten (Pressburg), bzw. spezifischen Regionen (Zipsen) Geltung. Die Studie macht auch auf die Probleme mit dem Einsatz der Militäreinheiten aufmerksam und bietet mehrere Beispiele differenzierten Verhaltens der Soldaten, z.B. bei dem Umgang mit gefangenen Protestanten, dar.

ILEGÁLNE PRECHODY ŠTÁTNEJ HRANICE V NITRIANSKOM ÚSEKU V ROKOCH 1938 – 1945

MARTIN H E T É N Y I

HETÉNYI, M.: *Illegal Crossings of Slovak-Hungarian State Borders in Nitra Stretch by Soldiers in 1938 – 1945*. *Vojenská história*, 9, 2, 2005, pp 55 – 71, Bratislava.

The reviewed study deals with some issues of border events development in the district of Nitra in 1938 – 1945. This topic represents an integral part of regional history of southern Slovakia that was in the observed period significantly determined by detrimental Slovak-Hungarian relations after Vienna arbitration. The author observes members of armies of various states in connection with individual cases of crossing the state borders. He takes note of the way, in which the authorities of local state administration of both sides solved the cases of violating the border. In the introduction he analyses the situation in borderland in the period immediately after Vienna arbitration, he pays attention to tempers of people on both sides, but also to a so-called intelligence war between both the states. The author divided individual cases of crossing the state borders in the observed stretch to several groups that he analysed separately. *Military History. Slovakia. Slovak-Hungarian State Borders in Nitra Stretch. 1938 – 1945.*

Vývin pohraničného diania v okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945 tvorí neoddeliteľnú súčasť regionálnych dejín južného Slovenska. Mal aj širší dosah. Vo veľkej miere tu pôsobil vplyv nemeckej moci a nezdravých bilaterálnych slovensko-maďarských vzťahov. Incidenty na nitrianskom pohraničí boli neraz ohniskom nesváru medzi slovenskými a maďarskými štátnymi orgánmi. Cez štátne hranice prechádzali rozmanité zložky obyvateľstva – podstatnú časť tvorili príslušníci armád rôznych štátov. Ovplynili život, nálady i reakcie obyvateľstva a verejných orgánov. Dennodne sa museli obyvatelia i slovenské úrady, ktoré však nie vždy pohraničné problémy zvládali racionálne a koordinovane, vyrovnávať s ilegálnymi prechodmi cez hranice. Štúdiá vychádza najmä z výskumu materiálu uloženého vo fondoch štátnych úradov a bezpečnostných orgánov v štátnych archívoch.

Slovensko-maďarské vzťahy v rokoch autonómie Slovenska a samostatného slovenského štátu vyvolávali v spoločnosti trvalé napätie. Otvorené napätie medzi Maďarskom a slovenskou vládou prepuklo po Viedenskej arbitráži. Arbitrážnym rozhodnutím, podpísaným 2. 11. 1938 vo Viedni, stratilo Slovensko územie, ktoré malo rozlohu 10 390 km² a s ním 854 218 obyvateľov. Z nich sa, podľa posledného sčítania obyvateľstva z roku 1930, 503 980 hlásilo k maďarskej národnosti, k slovenskej a českej 272 145.¹ Proklamovaný etnický princíp

¹Okrem toho tam žilo 26 151 Židov, 8 074 Nemcov, 1826 Rusínov a zvyšok iných. DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž 2. novembra 1938*. Bratislava : Nadácia Korene, 1998, s. 35. Bližšie pozri aj HEYDUK, M. – CHALUPA, A. – KVAČEK, R.: *Československý rok 1938*. Praha : Panorama, 1988, s. 241-244.

O iných údajoch sa zmieňuje Róbert Letz (LETZ, R.: *Náčrt dejín Uhorska a Maďarska*. Bratislava : Polygrafia, 1995, s. 111,112.): Slovensko stratilo 10 390 km² územia s 854 217 obyvateľmi, z toho 505 803 Maďarov a 276 287 Slovákov. Dagmar Čierna-Lantayová uvádza v tabuľke štatistiky z dvoch zdrojov (ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko – maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava : Veda, 1992, s.12.):

Zdroj:	Národná banka československá	Magyar Statisztikai Szemle
Maďarsku pripadlo územie	10 307 km ²	10 423 km ²
Celkový počet obyvateľstva	854 217	859 885
Maďarská národnosť	504 114	505 808
Slovenská alebo česká národnosť	272 337	276 287

rozhodnutia bol voči Slovensku porušený, okrem iného, odtrhnutím 62 slovenských obcí (kde žilo 76-tisíc obyvateľov) v okolí Nových Zámkov, Vrábľov a Hurbanova.² Po obsadení južných oblastí, ktoré prebiehalo medzi 5. a 10. novembrom, opustili okupované územie pod tlakom násilných opatrení tisícky obyvateľov slovenskej, židovskej, rusínskej a českej národnosti. Sťažené podmienky a maďarizačné akcie maďarských vojenských a správnych orgánov na okupovanom území tvrdo zasiahli do ľudských práv, najmä obyvateľov nemaďarskej národnosti.³ Na druhej strane 60-tisíc občanov maďarskej národnosti zostalo rukojemníkmi slovenskej vlády. V okrese Nitra žilo 13-tisíc Maďarov.⁴

Do okresu Nitra patrilo pred odstúpením južného Slovenska 62 obcí. Po jeho reorganizácii v novembri 1938 sa do okresu zaradili aj okolité obce, ktorých okresné mestá pripadli Maďarsku.⁵ Po ustálení česko-slovensko-maďarskej štátnej hranice v marci 1939 boli Maďarsku z Nitrianskeho okresu odstúpené – Paňa a Veľký Cetín, Veľké Hyndice, Kaláz, časť Veľkého Kýru a Dolný Jatov. Maďarsko Slovensku odstúpilo obec Degeš. Od marca 1939 Okresný úrad (OÚ) v Nitre evidoval 64 obcí.⁶

Slovenské štátne hranice v čase autonómie i počas samostatného slovenského štátu zabezpečovala Finančná stráž. Pod jej inšpektorát v Urmíne patrili oddelenia v Močenku (okres Sereď), Branči, Malom Cetíne, Urmíne, Poľnom Kesove a Degeši; v okrese Nitra pôsobilo aj oddelenie v Lapášskych Ďarmotách podliehajúce inšpektorátu v Zlatých Moravciach.⁷ Počet príslušníkov Finančnej stráže nebol dostatočný na zaistenie štátnych hraníc⁸, preto im boli nápomocné oddiely HG⁹ a vojsko – v Nitre sídlili jazdecká koruhva, delostrelecký motorizovaný pluk 5 a peší pluk 5.¹⁰ V júli 1939 sa zlúčením vojenských oddielov s Finančnou strážou konštituovala Pohraničná stráž.¹¹ Pozornosť štátnym hraniciam venovali i žandárske stanice (ŽS), ktorých obvody hraničili so štátnymi hranicami (ŽS Šoporňa, Močenok, Degeš, Urmín, Ivanka pri Nitre a Veľký Lapáš). Colné záležitosti vybavovali colné úrady (Branč a Veľký Lapáš).¹²

²DEÁK, L.: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939. Bratislava : Veda, 1990, s.102-111. Pozri aj LIPTÁK, E.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku. Bratislava 1969, s. 189-283; ŽUDEL, J.: Zmeny československo-maďarských hraníc v dôsledku Viedenskej arbitráže. In: Slovenská archivistika, roč. 26, 1991, č. 2, s. 34-43.

³VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 42. Bližšie pozri aj DEÁK, L.: Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1939. Bratislava : Slovakia Plus 1996, s. 67-71; KIRSCHBAUM, J. M.: Postavenie Slovákov na okupovanom území a politika slovenskej vlády. In: Slováci v Maďarsku. Martin : MS, 1994, s. 207-217; MARKO, A. – MARTINICKÝ, P.: Slovensko-maďarské vzťahy – história a súčasnosť vo faktoch. Bratislava : Signum, 1996, s. 15-18; POTEMLA, M.: Politický život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Slováci v Maďarsku. Martin : MS, 1994, s. 157-182; TILKOVŠKY, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 36-40.

⁴Bližšie pozri HETÉNYI, M.: Maďarská menšina v pohraničnom okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945. Vzťahy štátneho aparátu a maďarskej menšiny. Diplom. práca, FF UKF, Nitra 2002, s. 28-79.

⁵K Nitrianskemu okresu sa pridružili obce Hornia Kráľová a Močenok z bývalého okresu Galanta, obec Babindol ako pozostatok Vrábľského okresu. Obec Šoporňa patrila do okresu Sereď, ale obvod ŽS Šoporňa podliehal OÚ v Nitre.

⁶Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (MV SR), Štátny archív v Nitre (ŠA NR), pobočka v Nitre (pob. NR), f. Okresný úrad v Nitre (OÚ NR), šk. 45, č. 60/1940 prez.

⁷Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. MV, šk. 10, č. 7050/1939 prez.

⁸SNA, f. MV, šk. 33, č. 1169/1939 prez. MV SR, ŠA v Nitre, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./1939 prez.

⁹Od konca augusta 1939 sa v súvislosti s medzinárodnou situáciou zintenzívňovali vojenské prípravy slovenskej armády. Aby sa uvoľnila časť armády, na južnú hranicu nastúpili jednotky HG a FS. LIPTÁK, E.: Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939 – 1943. In: Historický časopis, roč. 15, 1967, č. 1, s. 6.

¹⁰KIŠ, Š.: Formovanie odbojového hnutia na Slovensku. In: Vojenské dejiny Československa od roku 1939 do roku 1945. IV. díl. Praha : Naše vojsko, 1988, s. 50.

¹¹Jednotky Pohraničnej stráže boli zrušené v januári 1941, keď ich nahradili poplachové oddiely. Bližšie pozri BAKA, I.: K problematike zaistenia hraníc Slovenska v rokoch 1939 – 1944. In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 3, s. 121-130.

¹²MV SR, ŠA v Nitre, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 802/1939 prez.

Vojenská história

Obyvatelia Nitrianskeho okresu mali k dispozícii 3 priechody, neskôr, po stabilizovaní hraničnej čiary, 7 priechodov malého pohraničného styku. Využívali ich najmä sezónni hospodárski robotníci, ktorí na prechod cez hranice potrebovali príležitostnú pohraničnú legitimáciu vystavenú jednotlivými notárskymi úradmi.¹³ Kľúčovým medzinárodným hraničným priechodom bola trasa Branč – Veľký Kýr, kde bolo povinné sa legitimovať cestovným pasom, vydaným OÚ. Iba po preukázaní sa pasovej kontrole vykonávanej štátnym policajným úradom v Branči mali povolený prechod motorové vozidlá a bicykle. Zároveň tadiaľ viedla aj železničná trať.¹⁴

Počas trvania vojenskej správy na okupovanom území (november – december 1938) prinášali správy o maďarskom obsadzovaní jednotlivých obcí do ČSR predovšetkým utečenci, ako i tajní dôverníci slovenskej národnosti, ktorí zostali žiť na okupovanom území. Výnimočné nebolo ani získavanie dôverných správ od maďarských štátnych zamestnancov, s ktorými sa slovenskí občania priateľili, napr. od novozámockého podžupana Majthényiho. Prednosta colného úradu z Veľkého Lapáša sa takéto správy dozvedel od „*istého maďarského štátneho zamestnanca z pohraničia, ktorý túto okolnosť prezradil v rozrušení nad jeho náhlym povolaním k vojsku*“.¹⁵

Jednou z úloh slovenskej spravodajskej činnosti bolo získavanie dôverných a tajných informácií z pohraničných oblastí okupovaných Maďarskom. Do spravodajskej činnosti sa priamo zapojili slovenské žandárske stanice, i iné bezpečnostné zložky pôsobiace v pohraničí. Žandárske stanice odovzdávali svoje poznatky spravodajskému dôstojníkovi na veliteľstve v Trenčíne. Ľudia, ktorí mapovali pomerne presný obraz situácie u južných susedov, boli tajnými dôverníkmi, ktorých mená z bezpečnostných dôvodov nenájdeme ani v dobových hláseniach. Bolo však prirodzené, že to boli obyvatelia pohraničných obcí slovenskej národnosti či spriatelení Maďari.¹⁶ Spravodajské informácie sa týkali predovšetkým maďarských silových zložiek, ich pohybu a lokalizácie, mobilizácie, počtu a veku vojakov a dôstojníkov, nálad vo vnútri jednotlivých oddielov, kvality a kvantity výzbroje a výstroja. V pozornosti zostávali i súkromné cesty maďarských dôstojníkov na Slovensko za svojimi starými priateľmi (zväčša bývalými uhorskými šľachticmi).¹⁷

Z protokolov a služobných hlásení žandárskych staníc a styčných dôstojníkov¹⁸ je zrejmé, že v čase obsadenia južného Slovenska bola v obciach so slovenskou väčšinou nálada stiesnená a chladná¹⁹. Naopak, u maďarského obyvateľstva, ako napr. v Nových Zámkoch, zavládlo

¹³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./1939 prez. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-439/1944 prez. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 376, č. 18838/1939 adm. Malý pohraničný styk bol upravený na 10 km do hĺbky územia. V okrese sa to týkalo 14 obcí. O hustejšiu sieť priechodov pre robotníkov viackrát žiadali majitelia prihraničných pozemkov. Slovenské úrady im však nevyhoveli.

¹⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 368, č. 8564/1939 adm.

¹⁵MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 56, č. D1-96/1944 prez.

¹⁶Veliteľstvo I. divíziej oblasti v máji 1944 nariadilo všetkým žandárskym staniciam a oddeleniam finančných stráží v južnom pohraničí, aby sledovali a získavali o Maďarsku tieto správy: a) ako a o čom sa zmieňuje maďarská tlač a najnovšia literatúra o Slovensku, ako ďaleko sú prejavované revizionistické snahy v Maďarsku, v akom štádiu je komunizmus v Maďarsku, b) o vojenských útvaroch, c) letiskách, vojenských skladoch, spravodajstve, organizáciách, atď. MV SR, ŠA NR, f. Oblastné žandárske veliteľstvo v Nitre (ObŽV NR), šk. 7, č. 258/1944. Podobné inštrukcie však dostali už viackrát i predtým.

¹⁷V nitrianskom pohraničí v skúšanom období uskutočňovali cvičenia, resp. určitú dobu pobudli rôzne skupiny maďarského vojska počínajúc tankovými útvarmi po protiletadlové delostrelectvo. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 3, č. 75/1941. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 4, č. 268/1942. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 6, č. 331/1943. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 56, č. D1-96/1944 prez.

¹⁸Blížšie pozri NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Prešov : Univerzum, 1999, s. 49-50.

¹⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2810/1939 prez. Obyvatelia slovenskej národnosti sa museli veľmi skoro vyrovnávať s aroganciou úradníkov a četníkov dosadených zo starého Maďarska. Keď stránka na pošte alebo četníckej stanici prehovorila po slovensky, zostala nepovšimnutá. Učiteľia museli maďarským dôstojníkom zložiť sľub vernosti Maďarsku. Nálada bola stiesnená, protimaďarská, pričom obyvatelia očakávali po určitom čase návrat k Slovensku.

všeobecné nadšenie. Správy obyvateľov z okupovaného územia svedčili o tom, že slovenská menšina nezostala voči svojmu postaveniu pasívna. V predvianočnom a vianočnom období roku 1938 vznikali demonštrácie za pripojenie k ČSR v Dolnom a Hornom Síleši, Fíši, Dvoroch nad Žitavou, Komjaticiach, Černíku a Šuranoch.²⁰ Po ich potlačení sa maďarskí žandári dopúšťali teroru, keď pri výsluchoch používali neľudské metódy. Napríklad vyšetrovaných postavili k rozžeravenému sporáku, kde ich držali až do omdletia. Po demonštráciách desiatky účastníkov uväznili.²¹ Detailne sú zachytené aj tragické udalosti v Šuranoch na Vianoce 1938, keď pred kostolom došlo k ostrej strelbe – maďarskí žandári strieľali do protestujúcich Slovákov. Následkom toho jedna žena prišla o život a piati boli zranení.²²

Četnícka stanica (ČS) Úrmin informovala o drahote a nezamestnanosti, o protestoch Slovákov v Komjaticiach²³, OČV v hlásení nadriadenému veliteľstvu upozornilo na vzrastajúcu sa protimaďarskú náladu v Leviciach a tiež na drahotu.²⁴ Podobné správy o prenasledovaní Slovákov, o nezamestnaných, biede a iných problémoch, ktoré kvárilí obyvateľov na okupovanom území, sa zaznamenávali až do konca vojny. Protestujúcimi však boli nielen Slováci, ale i obyvatelia maďarskej národnosti, ktorí neraz žiadali buď prácu či finančnú podporu, alebo sa prinavrátiať k Slovensku.²⁵ Napr. podľa zistení ČS v Močenku, z januára 1939, s maďarským režimom už nesúhlasili ani osoby, ktoré predtým propagovali sa pripojenie k Maďarsku. V obsadených obciach sa objavovali protimaďarské nápisy, a za protimaďarskú propagandu bolo zatknutých 60 občanov v Zemnom a 30 vo Farkašde.²⁶

Česko-slovenské správne orgány, konkrétne MV, mali evidentný záujem, aby sa skutky vyčínajúcich osôb v zabranom území podrobne zaznamenali.²⁷ Dosiahol sa však len malý úspech. Boli zaznamenané napr. prečiny dedinských šovinistov, ktorí vstúpili do služieb maďarských úradov a prenasledovali Slovákov.²⁸ Utečenci poskytli svedectvá aj o výčinoch nových maďarských orgánov, ale väčšina týchto ľudí nedokázala označiť mená a bližšie postavenie dotýčajúcich funkcionárov.²⁹ Ako príklad možno uviesť postup maďarských vojenských veliteľstiev so žiadateľmi o hraničné priepustky. Veliteľstvá určené vydávať priepustky na prekročenie demarkačnej čiary sa viackrát dopustili vydierania slovenských občanov. Žiadali od nich, aby im priniesli podpisové listiny za pripojenie sa k Maďarsku, alebo, aby zistili dislokáciu česko-slovenského vojska v pohraničí. Až po sľube, že tak učinia, a po podpise na neurčitý dokument, im priepustky vydali a ako motivácia im bola ponúknutá

²⁰DEÁK, ref 2, s. 142. Maďarská vláda zvalila vinu za napäté vzťahy a nepokoje na propagandu slovenskej vlády, priamo riadenú z centrál v Nitre, ktorá – podľa maďarskej vlády, poburovala slovenské obyvateľstvo, živila v ňom nádej na návrat Viedenskej arbitráže a tieto podvratné akcie viedli aj k nepokojom.

²¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 3093/1939 prez. MV SR, ŠA NR, f. Okresné četnícke veliteľstvo v Nitre (OČV NR), šk. 10, č. 8/1939, MV SR, ŠA v Nitre, f. OČV NR, šk. 10, č. 117/1939.

²²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./1939 prez.

²³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2933/1939 prez.

²⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2848/1939 prez. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 435/1939. Podobné hlásenia podali i ďalšie žandárske stanice.

²⁵MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 112/1940. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 200/1940. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 7, č. 4/1944. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 179/1939. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 269/1939. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 2848/1939 prez.

²⁶MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 8/1939.

²⁷Pre prípravu retorčných opatrení, pre možnosť zaslať správy Berlínu, pre vysporiadanie sa s vyčínajúcimi po prípadnom navrátení okupovaného územia. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 529/1939. Nariadenie Prezídia MV z 27. 10. 1939 okresným úradom: „*Ministerstvo vnútra, sledujúc ochranu záujmov príslušníkov slovenskej národnej skupiny na odstúpenom území a pre získanie evidencie o všetkých prípadoch prehmatov...žiada, aby bol každý prípad...po presnom a podrobnom vyšetrení hlásený MV a v odpise MZV.*“

²⁸Nariadenie si mnohí velitelia staníc chybné vysvetľovali, pretože posielali svoje hlásenia priamo MV a MZV. Preto HVŽ v apríli 1940 poučilo podriadené útvary, že žandári mali správy predostrieť len príslušnému OÚ, ktorý bol potom povinný ihneď informovať MV (vtedy už UŠB) a MZV. Okrem toho, pochopiteľne, mali žandárske stanice odpisy správ priamo predložiť i HVŽ. (MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 169/1940.)

²⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 37, bez č./1939 prez.

finančná odmena. Pri hlásení prípadu slovenským orgánom však postihnutí nikdy nevedeli uviesť meno ani hodnosť maďarských dôstojníkov.³⁰

Obetou neštandardných pohraničných vzťahov a terčom útokov bola bezpochyby židovská komunita na oboch stranách nových hraníc, a to nielen na nitrianskom úseku. Židia boli už pred Viedenskou arbitrážou obviňovaní zo slovenskej aj maďarskej strany z promaďarských, resp. proslovenských vystúpení. Situáciu pri obsadzovaní južného Slovenska sa snažila využiť nielen slovenská vláda na deportácie Židov do pohraničia, ale aj maďarská strana na odstránenie Židov zo svojho územia, ktorí nemali na tomto území domovské právo.³¹

Na zabranom území koncom roka 1938 maďarská civilná správa prevzala kompetencie od maďarských vojenských okupačných orgánov. Zároveň na lokálnej úrovni prebrala iniciatívu v rokovaní so slovenskými partnermi. Cieľom rokovaní malo byť odstránenie pohraničných problémov. Komunikácia miestnych funkcionárov v nitriansko-vrábeľskej časti pohraničia bola korektná. 7. 1. 1939 sa na schôdzke v Novej Vsi nad Žitavou³² dohodli maďarskí a slovenskí miestni funkcionári³³ a dôstojníci, že pohraničné stráže môžu v prípade náboženských obradov (omša, pohreb atď.) povoliť prechod demarkačnou hranicou viacerým osobám naraz, v uzavretej skupine, maximálne 1 hodinu pred a po skončení obradu.³⁴ 2. 3. 1939 sa uskutočnila ďalšia porada predstaviteľov miestnych česko-slovenských a maďarských civilných a vojenských úradov, tentoraz na OÚ v Nitre. Výsledkom bolo zavedenie pasovej kontroly vo vlakoch na trati Ivanka pri Nitre – Komjatice, ako i koordinácia v udržovaní a prevádzaní vodných diel na rieke Nitra.³⁵ Posledná schôdzka počas autonómie Slovenska sa konala dňa 11. 3. 1939 vo Veľkom Cetíne. Rokovalo sa tu však len o priebehu odovzdávania obcí Maďarsku, resp. preberania obcí z Maďarska (po ustálení štátnej česko-slovensko – maďarskej hranice).³⁶ Odovzdanie a prevzatie obcí z pohľadu vojenských orgánov prebehlo 14. 3. bez incidentov.³⁷

Pravdepodobne ďalšie, zároveň aj posledné stretnutie miestnych orgánov vôbec, sa uskutočnilo až 6. 7. 1944 vo Vrábľoch. Bola to len informatívna schôdzka, ktorá však nepriniesla žiadne konkrétne výsledky. Maďarské správne orgány z Nových Zámkov a Šale následne požiadali okresného náčelníka o ďalšie pracovné stretnutie, ktorého predmetom mala byť úprava priechodu hraníc v rámci malého pohraničného styku pre sezónnych robotníkov a riešenie správy bývalých židovských statkov ležiacich na oboch stranách hraníc. Tá sa však pre Povstanie neuskutočnila.³⁸

Po skončení práce slovensko-maďarskej delimitačnej komisie z marca 1939 sa vyskytli nedostatky, ktoré vyústili do konfliktných situácií. Niektoré menšie úseky hraničnej čiary boli v teréne nedostatočne vykolikované. Preto vznikol v decembri 1943 medzi slovenskou obcou Šoporňa a obcou na maďarskej strane Váhovce majetkový spor o drevo z pohraničného lesa. Na rozmedzí obecných chotárov, ktoré bolo zároveň aj štátnou hranicou, sa nachádzal les, ktorého časť patrila maďarskému biskupstvu (na maďarskej strane) a časť Urbárskej spoločnosti obce Šoporňa. V dňoch 6. – 9. 12. 1943, keď pracovali maďarskí drevorubači v lese, Šoporňania predpokladajúc, že si maďarskí drevorubači odniesli aj drevo zo slovenskej časti lesa v hodnote 4 – 5-tisíc Ks, si vynútili príchod prednostu Štátneho katastrálneho meračského úradu na spornú

³⁰MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 8, č. 825/1938. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, 8/1939.

³¹VIETOR, ref 3, s. 35. Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, ref 18, s. 71-77, 220-223.

³²Táto obec patrila do 14. 3. 1939 Maďarsku.

³³Stretnutia sa zúčastnili okresní náčelníci z Nitry a Zlatých Moraviec, za maďarskú stranu hlavný slúžny z Vrábeľ.

³⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 62/1938 prez.

³⁵MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 605/1939 prez.

³⁶MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 689/1939 prez. Dodatok v dohode: odsun materiálu a majetku patriacemu druhému štátu, ktorý nemohol byť včas evakuovaný, bol predĺžený do 17. 3. 1939, pričom sa ho obe strany zaviazali strážiť.

³⁷MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 689/1939 prez. Slávnostné privítanie maďarských úradníkov prebehlo jedine vo Veľkom Cetíne.

³⁸MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-454/1944 prez.

Vojenská história

hranicu. Až ten na mieste zistil, že sporná časť lesa patrí maďarskému vlastníkovi. Šoporňanom nezostalo nič iné, ako vziať jeho prehlásenie na vedomie a rešpektovať ho.³⁹

Štátne hranice nelegálne prechádzali utečenci, organizovaní prevádzkači utečencov, osoby, ktoré chceli na druhej strane hraníc nakupovať, pašeráci, poľskí vojaci, príslušníci maďarskej pohraničnej stráže, maďarskí žandári, vojenský zbehovia, partizáni a vojaci maďarskej a nemeckej armády. Na doplnenie treba uviesť príklad narušenia slovensko-maďarských štátnych hraníc i vo vzdušnom priestore (ak nepočítame prelety spojeneckých či fašistických lietadiel, ktoré začali v lete 1944⁴⁰), keď v auguste 1942 zablúdil v hmle pilot maďarského športového bezmotorového lietadla na trase Ostrihom – Senec a musel núdzovo pristáť v Nitre na vojenskom letisku.⁴¹

* * * *

Samostatnú skupinu so špecifickými dôvodmi na útek tvorili vojenský zbehovia maďarskej armády, ktorí opustili svoje domovy na odstúpenom území. Medzi najčastejšie dôvody úteku z maďarskej armády (resp. nenastúpenia do vojenskej služby) patrili: týranie pre slovenskú národnosť a odmietnutie bojovať po boku maďarskej armády.⁴²

Od odstúpenia južných území Maďarsku do septembra 1940 utieklo do okresu Nitra 31 zbehov maďarskej armády. Početnejší útek v tomto období bol zaznamenaný v júli 1939, keď po represáliách maďarských úradov na obsadenom území utieklo 11 zbehov, z nich až 9 pochádzalo z Komjatíc.⁴³

Od mája 1940 do augusta 1944 sa v Nitrianskom okrese ubytovalo 159 maďarských zbehov. Výnimočne sa zbehovia presťahovali do Nitrianskeho okresu nepriamou cestou, z iného slovenského okresu.⁴⁴ Relevantný nárast počtu vojenských utečencov, ako následok masovej mobilizácie v Maďarsku,⁴⁵ bol zjavný od mája 1943 do decembra 1943 (vyvrcholil v októbri), a v roku 1944, keď krivka stúpala až do augusta 1944.⁴⁶ Najčastejšie sa maďarskí vojenský zbehovia ubytovali v meste Nitra. V nej sa od roku 1939 do septembra 1944 udomácnilo 55 zbehov.⁴⁷

Z obdobia po auguste 1944 sa jednotné štatistiky z okresu nezachovali, takže nie je možné určiť počet vojenských zbehov v ňom. Je však zrejmé, že s pribúdajúcimi mesiacmi radikálne rástol.

Nejednotný postup žandárskych staníc so zbehmi na pohraničí upravil veliteľ HVŽ v októbri 1939 služobným predpisom: „*HVŽ bolo dôverne sdelené, že pohraničné žandárske stanice vracajú uprchlíkov z Maďarska (brancov z obsadeného územia) ilegálnou cestou späť do Maďarska. Tento postup nie je správny. Takýchto uprchlíkov je treba považovať za*

³⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 55, č. 1022/1943 prez. Nenachádzali sa tu hraničné kamene. Váhovčania vozievali drevo z biskupského lesa do Váhoviec cez Šoporňu. Počas sporu sa Šoporňania vyhrážali obyvateľom Váhoviec, že ich viac cez Šoporňu nepustia.

⁴⁰Bližšie pozri KOŠOVAN, Š.: Nitra – slovenské Coventry. (V tlači.)

⁴¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 53, č. 2145/1942 prez.

⁴²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 56, č. D1-89/1944 prez.

⁴³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 47, č. 1917/1940 prez. Podľa zoznamu OČV Nitra, poskytnutému ÚŠB pre uplatnenie vzájomnej politickej amnestii.

⁴⁴6 z nich bolo „nepohodlných“ a 2 vo väzbe pre krádež. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez.

⁴⁵12. 1. 1943 bola pri Voroneži zničená 3. maďarská armáda. V lete 1943 Hitler zabránil stiahnutiu maďarských bojových jednotiek z východného frontu, preto prišlo k mohutnejšej mobilizácii.

⁴⁶MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez. Nariadenie prednostu ÚŠB z 9. 8. 1944: „...do zoznamu treba pojať nielen cudzích vojenských zbehov, ktorí sú ako takí riadne prihlásení, ale aj tých, ktorí sú prihlásení ako obyčajní utečenci, ale v skutočnosti sú zbehmi a tých, ktorí vôbec nie sú prihlásení...“

⁴⁷MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez.

Vojenská história

Imigrácia maďarských vojenských zbehov do okresu Nitra od mája 1940 do augusta 1944⁴⁸

	1940	1941	1942	1943	1944	1940 – 1944
Január			2		3	5
Február				1	5	6
Marec					5	5
Apríl		2	1	1	4	8
Máj	3	2		6	9	20
Jún	1		3	8	5	17
Júl	1			8	14	23
August			1	13	44	58
September				11		11
Október			3	23		26
November				5		5
December			1	7		8
Spolu	5	4	11	83	89	192

Bydlisko, odkiaľ utekali maďarskí vojenski zbehovia od mája 1940 do augusta 1944⁴⁹

Odkiaľ prišiel	Počet	Odkiaľ prišiel	Počet
Komjatice, okres N. Zámky	78	Levice	1
Černík, o. N. Zámky	21	Trnovec n. Váhom	1
Dolný Sileš, o. N. Zámky	10	Porgányi, o. Torontál	1
Horný Sileš, o. Vráble	9	Hložany	1
V. Maňa, o. Vráble	6	Kaláz, o. Vráble	1
Húl, o. Vráble	5	Petrovec	1
Dolný Oháj, o. Vráble	4	Komárno	1
Kostolný Sek, o. N. Zámky	5	Valkáz, o. Vráble	1
Šurany o. N. Zámky	5	Hronský Lok, o. Levice	1
Izdeg, o. N. Zámky	3	Kecskemét	1
Mlynský Sek, o. N. Zámky	3	Veľký Kýr, o. N. Zámky	1
Fedýmeš n. Žitavou, o. N. Zámky	3	Slovenský Meder	1
Nový Lót, o. N. Zámky	3	Ruské Pole, o. Ťačovo	1
M. Várad, o. N. Zámky	2	Setichy	1
Dolný Jatov, o. N. Zámky	2	Semerovo, o. N. Zámky	1
Ďorok, o. Vráble	2	Šaľa	1
Vráble	2	Bánovská Kesa, o. N. Zámky	1
Ondrochov, o. N. Zámky	2	Bátorové Kesy, o. N. Zámky	1
Sv. Michal, o. N. Zámky	1	Malá Maňa, o. N. Zámky	1
Dioség, o. Galanta	1	SPOLU	186

⁴⁸Zostavené na základe zoznamov ŽS. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez.

⁴⁹Zostavené na základe zoznamov ŽS. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-552/1944 prez. Pôvodné názvy obcí.

vojenských zbehov a ako s takými pri eventuálnom zadržaní treba postupovať.“⁵⁰ Povinnosťou zbeha bolo prihlásiť sa na najbližšej ŽS, kde ich vypočuli a podľa možnosti aj odfotovali a „daktyloskopovali“. ŽS každého zbeha postúpila na OÚ, ktorý individuálne rozhodol, či zbehovi trest za nelegálne prekročenie hraníc udeliť. Pokiaľ tak bolo učinené, zbehovia dostali finančnú pokutu vo výške 1 000 – 2 000 Ks, prípadne, ako alternatíva, 6 – 8-dňové väzenie. Po odpykaní trestu sa vojenski zbehovia ubytovali u svojich známych na Slovensku a snažili sa nájsť uplatnenie vo svojej profesii.⁵¹

Po zriadení Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB) v decembri 1939 patrila problematika vojenských zbehov, vrátane ich evidencie, do jej kompetencie. Každý vojenský zbeh musel dostať povolenie na pobyt od tohto orgánu. Žandárske stanice mali v rámci možností nenápadným spôsobom sledovať ich činnosť.⁵² Česko-slovenská, resp. slovenská, spravodajská služba sa právom obávala, že medzi utečencami, najmä vojenskými zbehmi, infiltrovali maďarské tajné služby svojich špiónov.⁵³ Slovenským úradom nezostávalo nič iné, ako spoliehať sa na intuíciu či určitý odhad lojálnosti zbehov, t. j. či nie sú podozriví z vyzvedačstva.⁵⁴

V dôsledku hromadného povolávania brancov a záložníkov do maďarskej armády v lete 1943 a následných dezercii sa množili pochybnosti, či naďalej vojenským zbehom poskytovať na Slovensku azyl. V septembri 1943 MNO vyjadrilo svoj názor na tento problém: „...Nakoľko však hromadné zbehávanie nie je žiaduce ani z dôvodov bezpečnostných, ani z dôvodov politických a národnostných, žiadam Vás zdvorile (HŽV – pozn. M. H.), aby ste pre Vaše podriadené orgány vydali pokyny v tom zmysle, aby dotazujúcim sa osobám zbehnutie neodporúčali. Maďarská štátna správa totiž víta hromadné zbehávanie Slovákov z pohraničia, nakoľko na miesto každého zbehnuvšieho Slováka okamžite dosadzuje Maďarov a tým posunuje etnickú hranicu na náš úkor.“ Podľa MNO sa útek Slovákov vyľudňovalo slovenské etnikum.⁵⁵ Ako vidno zo štatistík, zbehávanie na Slovensko pokračovalo aj po tomto prípise.

Asi 70 percent zbehov v okrese Nitra zostalo bez zamestnania, čo malo za následok, že sa množili trestné činy, ktoré zbehovia páchali na pohraničí, najmä však priamo na odstúpenom území, kde sa ilegálne vracali. ŽS Nitra uvádza 4 druhy trestných činov: krádeže a vlámnia, pašovanie tovaru a Židov z Maďarska (na jeseň 1944, t. j. od začatia riešenia židovskej otázky v Maďarsku). Tieto osoby využívali hlavne dobrú znalosť okolia (pochádzali z pohraničných obcí).⁵⁶ 21. 6. 1944 ÚŠB

⁵⁰MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 480/1944.

⁵¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 555, č. 1546/1943 adm.

⁵²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 45, č. 50/1940 prez.

⁵³MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 635/1939. Jednou z výzvedných praktík, vtedy bežne používaných, bolo aj posielanie tajných informácií poštovými holubmi. I keď tento spôsob výmeny bol veľmi častý, v okrese Nitra sa chytil len jeden maďarský holub, ktorý však už okrem adresy majiteľa (Budapešť) nevydal iné svedectvo. Po odchyte bol holub zaslaný Vojenskému stálemu holubníku v Trnave.

⁵⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 41, č. 637/1939 prez. Obežník KÚ zo 6. 3. 1939: „Na území Slovenskej krajiny prechádzajú z odstúpeného územia rôzne osoby, opatrené pohraničnou legitimáciou, nedodržia však stanovenú 10 km hranicu pre malý pohraničný styk, ale potulujú sa ilegálne i po vzdialenejšom území. Pri dopadnutí sa ospravedľujú najčastejšie tým, že boli navštíviť príbuzných, že si boli zadovážiť domovské ale bo krstné listy...Sú to väčšinou mladšie osoby, ovládajúce slovenský jazyk, sú z radov nezamestnaných živnostníkov, remeselníkov...získaní maďarskou spravodajskou službou a vysielaní na územie Slovenska s úlohou zistiť dislokáciu vojska a bezpečnostných orgánov, aj iné pre obranu štátu dôležité okolnosti. Okrem toho donucovaní sú pod rôznymi hrozbami tiež pre takéto spravodajské úlohy štátni a verejní zamestnanci, ktorí zotrvali na odstúpenom území.“

⁵⁵MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 6, č. 498/1943.

⁵⁶MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-580/1944 prez. Hlásenie ŽS Nitra z 15. 6. 1944. Dňa 10. 11. 1943 maďarski vojenski zbehovia Jozef Letko a Jozef Barát sa odobrali do Komjatic, kde spáchali v noci viacero trestných činov (krádež, rozbíjanie okien). Barát utiekol na Slovensko, tu bolo po jeho krátkej väzbe trestné pokračovanie zastavené pre nedostatok dôkazného materiálu a bol prepustený z väzby. Letko bol odsúdený na 6 rokov ťažkého žaláru v Koložvári. Po odsadení Maďarska Nemcami boli všetci väzni oblečení do vojenských uniforiem a transportovaní do Karpát, kde mali byť zasadení do frontu. Letkovi sa podaril útek z Užhorodu – dostal sa až do Nitry. Veliteľ ŽS Nitra odporučil ÚŠB: „Keďže spáchali ťažký trestný čin proti životu, navrhujem ich vydanie maďarských bezpečnostným orgánom. Každú inú možnosť zaistenia nezastávam, lebo takýmto zaistením by vznikli len zbytočné výdavky.“

Vojenská história

nariadila OÚ Nitra, aby vyhotovil zoznam všetkých zbehov v okrese. U tých, ktorí sa už dopustili priestupkov alebo trestných činov, mali urobiť poznámku. Zaregistrovaných bolo až 17 zbehov, ktorí prekročili zákony (všetkých evidovala ŽS Nitra).⁵⁷

Po tom, čo sa 6. 9.1944 preniesli právomoci MV vo veciach policajných, resp. štátnej bezpečnosti na MNO⁵⁸, toto ministerstvo výnosom z 19. 2. 1945 upravilo postup s maďarskými vojenskými zbehmi: vojenský zbehovia slovenskej národnosti, ktorí sa zdržovali na slovenskom území⁵⁹, mali byť sústredení pri Pionierskej stavebnej skupine 2. triedy v Trnave. Zachovali sa však len dva zoznamy žandárskych staníc, podľa ktorých bolo vo februári do Trnavy odovzdaných okolo 30 zbehov.⁶⁰ Je možné, že pri permanentnom chaose mnohí zbehovia v snahe vyhnúť sa pôsobeniu v armáde, utiekli „z obvodu tunajšej ŽS (Degeš – pozn. M. H.) do Maďarska, z ktorých tam bolo asi 6 odstrelených...“⁶¹

Pri razíách žandárov a iných orgánov na prelome rokov 1944 a 1945 boli zadržaní aj maďarskí vojenský zbehovia. Pokiaľ mali slovenskú národnosť (30), boli pridelení pionierskej stavebnej skupine do Trnavy, zbehovia maďarskej národnosti (4) boli odovzdaní najbližšej maďarskej, príp. nemeckej vojenskej jednotke, ktorá sa nachádzala na Slovensku.⁶²

* * * *

Nelegálne utiekali do Maďarska aj mladíci, ktorí mali slúžiť alebo už slúžili v slovenskej armáde, aby sa v čase mobilizácie počas vojny proti Poľsku⁶³ vyhli brannej povinnosti. V archívnych záznamoch je niekoľko zmienok o vojenských zbehoch, ktorí utiekli do Maďarska. Presné počty sa ale nedajú určiť. Íšlo najmä o osoby maďarskej národnosti, čo dosvedčujú hlásenia orgánov Finančnej stráže.⁶⁴ ŽS Veľký Lapáš v októbri 1939 oznámila, že z 15 zbehov sa už sedem vrátilo.⁶⁵ Počet zbehov utekajúcich do Maďarska bol však omnoho menší, ako počet tých, ktorí utiekli z maďarskej armády na Slovensko.⁶⁶ Okresné žandárske veliteľstvo do októbra 1940 viedlo vo svojej evidencii 18 takýchto zbehov.⁶⁷ Časť z nich sa po skúsenostiach so situáciou v Maďarsku a po udelení amnestie z 10. 10. 1940⁶⁸ postupne vrátila k svojim rodinám na Slovensko, ale dezercie – zriedkavé – pokračovali aj v ďalšom období.

* * * *

⁵⁷MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-417/1944 prez.

⁵⁸CHREŇO, J: Malý slovník slovenského štátu 1938 – 1945. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1965, s. 65.

⁵⁹Zbehovia inej národnosti mali byť odovzdaní príslušným spojeneckým štátnym orgánom.

⁶⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, č. D1-52/1945 prez.

⁶¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-727/1944 prez. Hlásenie ŽS Degeš.

⁶²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, č. D1-52/1945 prez.

⁶³Bližšie pozri BAKA, I.: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu slovenského štátu v súvislosti s vojnou proti Poľsku. In: Vojenská história, roč. 5, 2001, č. 4, s. 38-53.

⁶⁴Na základe inštrukcii MV z 12. septembra 1939 orgány Finančnej stráže po prešetrení záležitostí úteku osôb do Maďarska nahlásili MV niekoľko prípadov úteku občanov maďarskej národnosti. Nešlo však o masový útek. Maďari, ktorým režim z ideologických dôvodov nedôveroval, boli počas tejto mobilizácie prideľovaní k náhradným jednotkám. Tamže, s. 37-38.

⁶⁵MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 45, č. 2428/1940 prez.

⁶⁶MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 3, č. 361/1941. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 4, č. 290/1942. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 6, č. 224/1943. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 8/1939. MV SR, ŠA NR, f. OČV NR, šk. 10, č. 76/1939.

⁶⁷MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 47, č. 1617/1940 prez.

⁶⁸MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 369/1940. Rozhodnutím z 10. 10. 1940 udelil prezident Slovenskej republiky amnestiu pre maďarských štátnych príslušníkov a pre osoby národnosti maďarskej a rusínskej, nehľadiac na ich príslušnosť, ktorí občiansky trestný súd alebo vojenský súd odsúdil pre politické trestné činy, spáchané od 1. 1. 1918 do 1. 10. 1940.

Po rozpútání nemeckého útoku na Poľsko ustúpili celé jednotky poľských vojakov do Maďarska, resp. Podkarpatskej Rusi. V Maďarsku ich čakalo odzbrojenie a internácia. Pod vplyvom pomerov v Maďarsku, kontroverzných správ z domova alebo osobných dôvodov prekročili malé skupiny slovensko-maďarskú hranicu s úmyslom vrátiť sa do Poľska.⁶⁹

Do prvých októbrových dní poľských zajatcov po ich zadržaní odsúvali slovenské pohraničné orgány na slovensko-poľskú hranicu a odovzdávali Nemcom. Keďže príchod poľských utečencov neustával, MV 7. 10. 1939 nariadilo podriadeným úradom, aby zvýšili dozor na štátnej hranici, zabránili ilegálnemu prechodu poľským utečencov, resp. zadržaných eskortovali do tábora v Lešti.⁷⁰ MNO však o tri dni rozhodlo, aby ich bezpečnostné zložky vracali späť do Maďarska⁷¹, čo potvrdilo tiež MV vo výnose z 18. 11. 1939.⁷²

Z okresu Nitra sa o poľských utečencoch zmienil okresný náčelník: „Podľa dostupných informácií poľskí zajatci prechádzajú k nám z Maďarska hŕfnie a úplne voľne sú k nám púšťaní. Tak napríklad 3. 11. prišlo vyše 40 poľských utečencov – vojakov a pri Nitre prešlo ich naraz 24 osôb.“⁷³ Keďže maďarská vláda vybuďovala pre poľských utečencov zaisťovací tábor v Ostrihome, je pravdepodobné, že nitrianskym úsekom prešiel väčší počet skupín Poliakov.

Po tom, čo sa ukázalo, že niektoré nariadenia ústredných orgánov sú rozporuplné a viedli ku komplikáciám,⁷⁴ dostali ČS a pohraničné stráže pokyn odovzdať pristihnutých Poliakov najbližšiemu posádkovému veliteľstvu na výsluch a po ňom dopraviť na maďarskú hranicu.⁷⁵ Pravda, časom, ako hlásilo i okresné žandárske veliteľstvo 6. 12. 1939, k prechodom poľských vojakov v nitrianskom úseku už nedochádzalo. Pričinilo sa o to i zosilnenie ochrany štátnych hraníc slovenským vojskom⁷⁶, a preto v okrese Nitra už lokálna štátna správa tento problém neriešila.

* * * *

O vojakoch protihitlerovských armád pohybujúcich sa v pohraničí máme len jednu informáciu z roku 1942. Je z nej jasné len to, že sa na slovenskom území ocitli dvaja francúzski občania, ktorých sem ilegálne prepravili maďarskí vojaci. V Maďarsku si odpykávali trest pre útek zo zajateckého tábora. Trestný sudca pri OÚ im za nedovolený prechod hraníc vymeral pokutu 5-tisíc korún, ktorú si náhradným spôsobom odpykali 22- dňovým väzením. Problém, ako s nimi ďalej postupovať, vyriešila ÚŠB. V telefonograme z 21. 12. 1942 nariadila okresnému úradu, aby ich za asistencie žandárskej stanice nechal

⁶⁹PEJS, O.: Polští zajatci z války německo-polské na Slovensku. In: Vojenská história, roč. 3, 1999, č. 1, s. 25.

⁷⁰Zajatecký tábor pre poľských vojnových zajatcov a utečencov vo výcvikovom tábore Oremov Laz pri Lešti, okres Zvolen, bol zriadený 30. 8. 1939. Na Slovensku sa nachádzalo najmenej 1 209 poľských zajatcov, medzi nimi i utečenci z maďarskej internácie. Prepustenie zajatcov sa udialo komplikovane, po jednaniach s Nemeckom a ďalšími štátmi. Nemecká strana vo februári 1940 prevzala 961 zajatcov, v máji 1941 15 a v júli 1942 ešte 9 osôb, pričom mali ísť na práce do Nemecka ako civilní pracovníci. PEJS, O.: Problematika válečných zajatců ve světle slovenského přístupu za ozbrojených konfliktů s Polskem a SSSR. In: Slovensko a druhá svetová vojna. Bratislava 2000, s. 239 a 242. Bližšie pozri PEJS, ref 69, s. 20-36.

⁷¹PEJS, ref 69, s. 25-26.

⁷²MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 609/1939.

⁷³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, bez č./1939 prez. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 609/1939.

⁷⁴PEJS, ref 69, s. 25.

⁷⁵MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, č. 2838/1939 prez.

⁷⁶MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 609/1939. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 1, č. 670/1939. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 112/1940.

Vojenská história

dopraviť na hranice a nelegálne vypustil do Maďarska. OÚ nariadenie zakrátko zrealizoval.⁷⁷ Postup oboch strán – maďarskej i slovenskej považujem za závažné porušenie práv vojnových zajatcov.⁷⁸

Títo Francúzi sa po takmer jednom mesiaci opäť zjavili na Slovensku, pričom ich slovenské bezpečnostné orgány zadržali a internovali v zajateckom tábore v Humennom.⁷⁹

* * * *

V decembri 1938 krajský prezident upozornil okresných náčelníkov, že vojaci maďarskej armády prekračujú demarkačnú čiaru a potulujú sa až do hĺbky 2 km so zbraňou na území ČSR, kde sa dávajú hostiť od tunajších občanov maďarskej národnosti.⁸⁰ Ich zámerom bolo destabilizovať situáciu na pohraničí. A že to nebola planá informácia, svedčí hlásenie styčného dôstojníka OÚ v Nitre z 9. 1. 1939: „*Vo Veľkých Hyndiciach sa opakuje hostenie maďarských vojakov naším civilným obyvateľstvom. Posledný prípad bol 1. januára t. r. Vojaci nechytení a nezistení.*“⁸¹ Boli to prvé provokatívne prípady v nitrianskej lokalite, keď sem vstúpili maďarskí vojaci, ktorí neslúžili v maďarskej pohraničnej strážii. Treba dodať, že do roku 1944 aj posledné prípady.

Od októbra 1944 – po potlačení Povstania, sa začali množiť sťažnosti na nemeckých vojakov. V tomto čase bolo okolie Nitry oproti iným územiám Slovenska relatívne pokojné, preto nemeckí vojaci využívali možnosť zapoľovať si a spestriť si tak stravu divou zverou. Boli to nemeckí vojaci, ktorí pôsobili vo vojenských oddieloch 8. nemeckej armády v Maďarsku. 7.10. poľovali piati vojaci Wehrmachtu na veľkostatku pri Poľnom Kesove, pričom nerešpektovali upozornenia správcu veľkostatku, že sú na území Slovenskej republiky. O tri dni sa hlásením ŽS Degeš o tomto incidente musel zapodievať okresný náčelník. Neistým dojmom však musela zapôsobiť jeho odpoveď, pretože zrejme nemal veľkú ochotu dráždiť nemecké vojenské orgány: „*Vzhľadom na to, že od skutku opísaného vo Vašom hlásení uplynulo už viac dní, nemienim zakročovať. Ak by sa však ale podobný prípad zopakoval, ihneď mi to hláste a bude podniknutý zárok na príslušných miestach.*“⁸²

V decembri 1944 zaslal správca oddelenia inšpektorátu Finančnej stráže v Seredi ministerstvu financií a OÚ sťažnosť, že do priestoru za dvorom Štrkovec chodili nemeckí vojaci z Maďarska každý deň strieľať zverinu, pričom hrozilo hliadkam finančného oddelenia nebezpečenstvo zranenia. Preto v snahe zabrániť zraneniam prestal predpisovať službu svojim zamestnancom na kontrolu v uvedenom priestore. Ten istý správca inšpektorátu v januári 1945 oznámil, že

⁷⁷Francúzi Josef Brum a Jacqum Foldz boli bývalí nemeckí zajatci (podrobnosti zajatia neuvedené). Na ÚŠB prišlo v súvislosti s nimi k nedorozumeniu, ktoré odhaľuje, že jej jednotlivé zložky nie vždy postupovali efektívne a koordinovane. Spomínaný telefonogram poslal príslušník ÚŠB Országh. Avšak 18. 1. 1943 na OÚ podráždene telefonoval iný príslušník ÚŠB menom Velgos: „*Ospravedlniť sa, na základe čoho boli vyhostení do Maďarska J. Brum a J. Foltz a prečo nebola zaslaná ÚŠB správa s popisom osoby so zápisnicou o vypočutí a s opismi prípadných osobných dokladov vyhostených a uvedení ich osobný popis s potrebnými dátami. Títo boli zadržaní a sú internovaní v koncentračnom tábore v Humennom.*“ Zostáva nejasnosťou, kto, kedy a kde ich opätovne zadržal, v Nitrianskom okrese to ale nebolo. MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 54, č. 2951/1940 prez.

⁷⁸Medzinárodné právo o vojnových zajatcoch sa riešilo v Ženevskej dohode o zaobchádzaní s vojnovými zajatcami z roku 1929. Slovenská republika a Maďarsko k nej pristúpili.

⁷⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 54, č. 2951/1940 prez. Internačný tábor v Humennom bol zriadený koncom roku 1942 a boli v ňom sústredení francúzski a juhoslovanskí vojnoví zajatci. V júni 1944 ho premiestnili do Horných Obdokoviec. KORČEK, J.: Slovenský štát vo vojnovom stave so západnými spojencami. In: Vojensko-politické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918 – 1945. Trenčín 1992, s. 113.

⁸⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, č. 3139/1939 prez.

⁸¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 40, bez č./1939 prez.

⁸²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-700/1944 prez. Za viac dní považoval okresný náčelník „až“ tri dni od incidentu, čo bolo v tom čase pozoruhodné.

odstreľovanie zveriny nemeckým vojskom sa ešte zintenzívnilo, ba dokonca zastrelili na veľkostatku Štrkovec aj ovcu. Okresnému náčelníkovi nezostávalo nič iné, len vyjadriť u Sonderkommanda 15 prejav nesúhlasu: „Dozvedel som sa, že vojaci nemeckej posádky v obci Šoporňa s vojenskými puškami poľujú v revíri tunajšieho panstva na bažanty a srnčiu zver a v obci dopúšťajú sa iných svojvoľných činov. Berú drevo, rúbajú les bez povolenia, neplatia, ani nedávajú potvrdenky. V hostinci Jozefa Štrbu vzali fľaše a nezaplatili.“⁸³

Na jeseň 1944, keď sa východný front posúval čoraz viac cez Maďarsko na západ, bezpečnostné orgány zaznamenali i jeden prípad nelegálneho narušenia štátnych hraníc väčšou skupinou maďarských vojakov. 16. 11. 1944 oddelenie Finančnej stráže Šoporňa zistilo, že maďarské vojsko v počte asi 30 mužov s 10 povozmi prestúpilo štátnu hranicu a prišlo až 2 km do hĺbky slovenského územia na dvor Štrkovec. Tu maďarskí vojaci požiadali tamojších majiteľov, aby im dali drevo na kúrenie. Spolumajiteľ statku Štrkovec, Dr. Thuróczy, žiadosti vyhovel a dôstojníka aj pohostil. Všetci tamojší obyvatelia ich podľa slovenských pohraničníkov s maďarským cítením priateľsky privítali. Podľa domnienky slovenskej hliadky tu nešlo len o vývoz dreva, ktorý bol nezákonný, ale mohlo ísť o vyzvedačskú službu.⁸⁴

Od decembra 1944 do februára 1945 sa v Nitre a okolí koncentrovali, alebo cez okres len prechádzali, okrem nemeckých oddielov a Vlasovovej armády, aj menšie skupiny vojakov maďarskej armády, ako aj oddiely maďarských žandárov. Hlavnou úlohou oddielov 1. maďarskej armády podliehajúcich nemeckým komandátúram bolo zabezpečovať ústup Wehrmachtu.⁸⁵ S vojakmi evakovali autami i celé rodiny z Maďarska, ktoré sa tu usádzali.⁸⁶ O neprístopnostiach maďarských a nemeckých vojakov vieme aj zo zápisu telefonogramu posádkového ortskommandanta z Nitry OÚ zo 14. 12. 1944. Podľa neho nemecké, ako aj maďarské vojská, tiahnuce cez Nitru na Bratislavu alebo do Maďarska, boli povinné za strovené potraviny alebo nápoje v hostincoch platiť slovenskými korunami: „...*toto upozornenie nech je vydané všetkým notárskym úradom najkratšou cestou, najmä na vidiek, odkiaľ častejšie dochádzajú sťažnosti o nezaplatení strovených potravných článkov nemeckými a maďarskými vojakmi s výhovorkou, že nemajú slovenské peniaze.*“⁸⁷

Na pohraničnom priechode v Branči nastalo takmer úplné uvoľnenie priechodu. Príslušníci nemeckej i maďarskej armády prechádzali hranice voľne z oboch strán, a to motorovými vozidlami v kolónach, menších útvaroch i jednotlivivo. Pritom najmä Nemci prevážali so sebou v autách i civilné osoby, ktoré evakovali a chceli sa ilegálne dostať na Slovensko, najmä z pohraničných obcí Komjatice, Šurany a okolie. O nemožnosti zabrániť nelegálnemu prechodu evakuantov z Maďarska informovala 23. 12. 1944 ŽS Ivanka pri Nitre: „*Náležitú pasovú kontrolu prevádzať a zabrániť prevážaniu civilných osôb nemožno, lebo nemecké vojenské autá vôbec nezastanú, alebo po zastavení vojaci nedovolia civilné osoby kontrolovať a tým menej ich vysadiť, pričom nastal už i taký prípad, že Nemci sa proti kontrolovaniu ohradili a vytiahli zbrane.*“⁸⁸

⁸³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, č. D1-75/1945 prez.

⁸⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-803/1944 prez. Služobné hlásenie. Spo-mínalo sa v ňom aj to, že maďarské vojsko i nemeckí vojaci z Maďarska boli po drevo a poľovať v lese na slovenskom území viackrát. Hlásenie o incidente podala aj ŽS Šoporňa. (MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, č. 521/1944.)

⁸⁵SZABÓ, J.: Die Rückzugskämpfe der ungarischen Truppen auf dem Territorium der Slowakei 1944/45. In: Slovensko, ref 70, s. 300-303.

⁸⁶MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-627/1944 prez. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, č. 521/1944.

⁸⁷„Ortskommandantúra vydá slovensko-nemecko-maďarské vyhlášky – rozkaz, ktorý má byť vyvesený vo verejných miestnostiach, podľa ktorého sú príslušníci nemeckej a maďarskej brannej moci povinní výlohy stravovania vopred zaplatiť v slovenských peniazoch.“ MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-877/1944 prez. Ako vidno zo spomínanej januárovej sťažnosti okresného náčelníka, neprístopnosti neprestávali ani po tomto rozkaze.

⁸⁸MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, č. 521/1944.

Vojenská história

Obyvateľstvo si na prítomnosť maďarských evakuantov a vojakov sťažovalo. Vo veľkých počtoch totiž chodili z obce do obce, žiadali potraviny a krmivo pre dobytok. Evakuanti sa dopúšťali tiež krádeží krmiva z humien.⁸⁹ O maďarskom vojsku, ktoré sa prechodne ubytovalo v obci Hornia Kráľová, a o reakcii obyvateľov hlásil obvodný notár z Močenku: „...rodiny maďarskej národnosti ich veľmi ochotne prijali, avšak maďarskí vojaci zneužívali ich pohostinstvo, dopúšťali sa opilstva, krádeží...a tak zanechali ten najhorší dojem i medzi Maďarmi.“⁹⁰

* * * *

Cieľom maďarskej vlády bolo udržiavať napätie na slovensko-maďarskej hranici, aby sa vhodnou atmosférou medzi obyvateľstvom vytvoril predpoklad na ďalšiu revíziu hraníc. Medzi podvrtné akcie možno zaradiť tiež priestupky príslušníkov maďarskej vojenskej pohraničnej stráže, ktorí sa niekoľkokrát dopustili nelegálneho prekročenia hraníc. Už v čase, keď sa tvorila integrita samostatného slovenského štátu, v marci 1939, posunuli v Degeši pravdepodobne maďarskí pohraničníci hraničný kôl o 2 m na slovenské územie.⁹¹ V júni 1939 pri Degeši odchytil maďarský pohraničník kolonistu – slovenského občana prechádzajúceho po hraničnej ceste⁹², z hĺbky troch metrov zo slovenského územia a nechal eskortovať na veliteľstvo maďarskej pohraničnej stráže. Kolonistu obvinili z protimaďarskej činnosti, ktorú mal vykonať pri obsadzovaní Nového Degeša maďarským vojskom, teda už pred tri štvrté rokom.⁹³ Keď odmietol prezradiť dislokáciu slovenského vojska a četníctva v Urmíne a Degeši, bol zbitý. Napokon ho OÚ v Nových Zámkoch odsúdil na 48 hodín väzby pre nelegálne prekročenie hraníc. Je možné domnievať sa, že ho na hraniciach nezatkli náhodou, ale že to bol premyslený krok individuálnej pomsty.⁹⁴

V januári 1940 zasiahla maďarská pohraničná stráž veľmi radikálne aj proti šiestim ilegálnym narušiteľom štátnych hraníc pri obci Taráň. Maďarskí pohraničníci po nich začali strieľať, pričom zastrelili 19-ročnú Elenu Fiamovú z Bánovskej Kesy. Problém bol v tom, že zasiahnutá spadla už na slovenskom území, takmer 4 metre od hraničnej čiary.⁹⁵ Maďarská hliadka túto čiaru prekročila a odtiahla Fiamovú na svoje územie.⁹⁶ Keďže šlo o Slovákov utekajúcich z Maďarska a o nelegálne prekročenie hraníc maďarskou pohraničnou strážou⁹⁷, incident si vyžiadal diplomatické riešenie medzi slovenským a maďarským MZV. Slovenské orgány sa po protestnej nóte museli uspokojiť s neurčitou odpoveďou maďarského MZV. V odpovedi sa zdôraznilo, že dotyční narušitelia boli podľa dôkazov „podľudníci“, že sa medzi hliadkou a pašerákmi strhla vzájomná prestrelka, ale o prekročení hraníc maďarskými vojakmi tu nestálo nič.⁹⁸

⁸⁹Reakciu obyvateľstva poskytlo ObŽV vo svojom hlásení z januára 1945. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 10, č. 13/1945.

⁹⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, Mesačné situačné správy/1945 prez.

⁹¹Nie je však vylúčené, že to učinilo civilné obyvateľstvo. MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 10, č. 179/1939.

⁹²MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, č. 1685/1939 prez. Kolonista šiel už po maďarskom území, kde ho maďarský pohraničník vyzval stáť, ale on skočil z cesty na roľu, ktorá už ležala na slovenskom území.

⁹³MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, č. 1685/1939 prez. Pri obsadzovaní Nového Degeša maďarským vojskom vraj mal pridelený od česko-slovenskej vojenskej správy ťažký guľomet, ktorý umiestnil na veži evanjelického kostola v Degeši a v prípade prekročenia demarkačnej čiary maďarským vojskom mal zahájiť paľbu. Bol obvinený aj z toho, že je vodcom HG.

⁹⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 42, č. 1685/1939 prez.

⁹⁵Presná vzdialenosť 3, 80 m od hraničnej čiary sa určila podľa krvnej stopy.

⁹⁶Z morálneho hľadiska postupovali maďarskí pohraničníci správne, pretože poskytli prvú pomoc i odvoz vtedy ešte ťažko zranenej Fiamovej k lekárovi, a to bez ohľadu na to, na ktorej strane hraníc ležalo jej telo. Avšak takýto postup im s najväčšou pravdepodobnosťou neumožňovali služobné predpisy ani iný zákon.

⁹⁷Nelegálnosť nespočívala v použití strelnej zbrane, ale v prekročení štátnych hraníc.

⁹⁸MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 43, bez č./1940 prez.

Tragikomicky mohla vyzerat' situácia, keď v marci 1940 maďarskí strážcovia zadržali na maďarskej strane v úseku Váhovce – Šoporňa učiteľa Gríla zo Šoporne. Hranice prekročil ilegálne, asi z dôvodu skrátenia si cesty. Keďže nemal pri sebe žiadnu osobnú legitimáciu, legitimoval sa školskými pomôckami. Na niektorej z pomôcok objavil maďarský pohraničník český text, preto ho začali podozrievať, že je českým utečencom. Až keď totožnosť učiteľa dosvedčili šoporňskí mlynári, učiteľa prepustili.⁹⁹

V máji 1941 nelegálne prekročili hraničný prechod Babindol – Kaláz 2 maďarskí žandári s vojakom maďarskej pohraničnej stráže a so starostom Melegu, obce ležiacej na zabranom území. Autom sa snažili chytiť zlodēja, ktorý ukradol starostovi bicykel a utiekol s ním na naše územie, pričom využili chvíľkové vzdialenie sa slovenského finančného strážnika zo svojho stanovišťa. Ten ich dobehol až v Babindole, kde ich vyzval, aby sa vrátili, čo napokon aj urobili (zlodēja nechytli).¹⁰⁰

Na jeseň 1941 sa vzťahy medzi bratislavskou a budapešťanskou vládou vyhrotili. Spôsobil to najmä incident na štátnej hranici pri Novej Vsi nad Žitavou 3. 9. 1941. Miestne maďarské orgány ráno oznámili, že posunú doterajšiu hranicu tak, že zaberú asi 250 katastrálnych jutár pôdy pre Maďarsko. Na hranicu Tiso vyslal vojsko. Na druhý deň maďarská strana ubezpečila, že ide o omyl.¹⁰¹

Spor o hraničný úsek pri Novej Vsi, ktorý sčasti zasahoval do nitrianskeho okresu, sa začal odvíjať už rok pred spomínaným incidentom. Už v novembri 1940 informovala ŽS Veľký Lapáš OÚ v Nitre o tom, že na hranici ich obvodu (štátnej hranici) „boli nejakí páni z Maďarska a niečo vymeriavali tesne u hraníc z maďarskej strany“, a že major maďarského žandárstva z Levíc s veliteľom ŽS Vráble „povedali nášmu žandárovi, že stála slovenská strážnica je postavená na maďarskom území, ...že správna hranica vedie až po Babindolskú cestu asi 150 – 200 m od terajšej stanice.“¹⁰²

Opevňovacie práce, resp. určité prípravy na opevňovanie pohraničia robili maďarské vojská i v októbri a novembri 1943. Zároveň v Nových Zámkoch zriadili kurz pre špeciálny výcvik dlhšie slúžiacich čatárov na výkon pohraničnej strážnej služby. Maďarská stráž už od tej doby mala pozostávať výlučne z vojakov špeciálne vycvičených. Záložníci nemali byť už k hraničnej strážnej službe prideľovaní.¹⁰³

Ďalšie nedorozumenie, ktoré vyvolala maďarská pohraničná stráž, vzkĺčilo v marci 1944, keď v noci maďarská hliadka vystrelila asi 10-krát na slovenské územie, a to na hradskej Nitra – Trnovec nad Váhom. Ešte v tú noc dorazilo 15 maďarských žandárov z Galanty na miesto streľby. Pri vyšetrovaní prešli žandári nezákonne hranice a vypovedali majiteľa rodinného domu Troskoviča, či videl niečo podozrivé, či už uňho boli slovenskí vyšetrovatelia, pričom použili vyhružky. Podľa maďarskej pohraničnej stráže začali so streľbou preto, že zo slovenskej strany videli, ako sa k nim blížili viac osôb, ktoré sa rozutekali až po streľbe. Neznámymi osobami vraj boli partizáni. Veliteľ ŽS Močenok síce nepodal inú verziu streľby, ale poznamenal, že „výpoveď maďarskej stráže je pravdepodobne nepravdivá a vypovedajú tak preto, aby mohli zakryť streľbu na naše územie“.¹⁰⁴

V septembri 1944 maďarská pohraničná stráž zatkla pri Šoporňi dvoch príslušníkov slovenskej Finančnej stráže spolu so starostom Šoporne a desiatimi Šoporňanmi. Vraj preto, že z maďarskej strany boli hraničné priechody v dôsledku povstania na Slovensku úplne zatvorené a občania Šoporne, ktorí mali pozemky na maďarskej strane, napriek zákazu šli na svoje pozemky pracovať. Po intervencii inšpektora Finančnej stráže zo Serede boli ešte v ten

⁹⁹MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 112/1940.

¹⁰⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 51, č. 1041/1942 prez.

¹⁰¹LIPTÁK, ref 9, s. 14.

¹⁰²MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 2, č. 401/1940.

¹⁰³MV SR, ŠA v Banskej Bystrici, f. Pohronská župa II., šk. 32, č. 3730/1943 prez.

¹⁰⁴MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 57, č. D1-201/1944 prez.

deň, resp. časť obyvateľov na druhý deň, prepustení. Z hlásenia ŽS Šoporňa jednoznačne nevyplýva, na ktorej strane hraníc boli zatknutí slovenskí pohraničníci. Pravdepodobne sa tento prípad diplomaticky neriešil, pretože slovenské ústredné orgány boli v tom čase zaťažené potláčaním Povstania.¹⁰⁵

* * * *

Na štátnych hraniciach sa uskutočňovali i schôdzky maďarských žandárov so slovenskými za účelom vzájomnej koordinácie pri vyšetrowaní zločinov, ak páchatel vykonal svoje trestné činy i na druhej strane hraníc. Nešlo však o politické zločiny, ale o majetkové prečiny ako krádeže a pod.

Na ilustráciu a z dôvodu tragického výsledku stretnutia žandárov uvediem len jednu schôdzku, ktorá sa uskutočnila v júli 1944 na hraničnom prechode Babindol – Kaláz za účelom vypočúvania troch Slovákov, nakoľko boli usvedčení z krádeže v Maďarsku a neobjasnených zostalo viac krádeží. Slovenská žandárska stopovacia stanica (ŽSS) Nitra si páchatel'ov vyžiadala z väznice Krajského súdu v Nitre a dopravila ich na hranice. Po prevedení vyšetrowania sa žandári vzájomne pohostili. Problém nastal po tom, keď chcel veliteľ ŽSS Čelár odvieť maďarského žandára na motocykli domov, do Vrábief. Po ceste totiž mali nehodu, ktorú zaviniel Čelár, maďarský žandár sa zabil a veliteľ z miesta utiekol.¹⁰⁶ O spomínaný prípad nehody sa zaujímala i ÚŠB. Podľa nej maďarské úrady vyslovili podozrenie, že išlo o úmysel. Táto záležitosť sa napokon vyriešila podaním trestného oznámenia vojenskému súdu na veliteľa Čelára, ale do úvahy sa brala skutočnosť, že nešlo o úmysel, ale o nešťastnú náhodu.¹⁰⁷

Taktikou na získavanie správ bolo aj vzájomné hostenie žandárov a pohraničníkov, a to na oboch stranách. I keď slovenskí četníci a pohraničníci mali zakázané neformálne posedenia so svojimi maďarskými náprotivkami, podľa zistení MV sa takéto „stretnutia pri pohári vína“ diali i v okrese Nitra.¹⁰⁸

Na nitrianskom úseku sa v dôsledku postupu frontu na začiatku roku 1945 ocitli maďarskí poľní žandári, ktorí ako pomocné oddiely tvorili súčasť maďarských vojenských jednotiek (tie zase boli podriadené miestnemu nemeckému veleniu). Pri všeobecnom chaose slovenské úrady nevedeli, aké presné kompetencie malo mať maďarské žandárstvo na slovenskom území. ŽS Degeš hlásila OÚ, že 23. 2. 1945 prišlo na ich stanicu 19 maďarských poľných žandárov vyslaných podľa ich údajov z Nitry, ktorí sa dožadovali spolupráce slovenských žandárov za účelom prevedenia razie v Degeši. Razia mala slúžiť na zadržanie všetkých maďarských vojenských zbehov. Keďže sa maďarskí žandári kompetenčne odvolávali na oblastné žandárske veliteľstvo v Nitre, slovenskí príslušníci žandárstva im vyhovel. Pri následnej razii bol zadržaný maďarský vojenský zbeh, ktorý bol dopravený do Komjatíc.¹⁰⁹

V reakcii na raziu okresný náčelník skritizoval postup ŽS Degeš: „*V predmetnej veci bolo nesprávne postupovanie. Maďarskí žandári na našom území nemôžu vykonávať domové prehliadky a povolenie na súčinnosť s našim žandárstvom môže dať jedine OÚ. Maďarskí vojenský zbehovia národnosti slovenskej nemajú sa vydať do rúk maďarským orgánom, a keď o Matúchovi (zaistený maďarský zbeh – pozn. M.H.) nebolo isté, že je maďarským vojenským zbehom, tak nemali právo ho tu maďarskí žandári zaistiť, ale mala to urobiť naša žandárska*

¹⁰⁵MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 8, č. 521/1944.

¹⁰⁶MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 7, č. 384/1944.

¹⁰⁷MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 7, č. 421/1944.

¹⁰⁸MV SR, ŠA NR, f. ObŽV NR, šk. 10, č. 415/1939.

¹⁰⁹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-159/1944 prez.

Vojenská história

stanica a predviesť ho OÚ na potrestanie pre neoprávnené prekročenie hraníc. V budúcnosti podľa toho pokračujte.“¹¹⁰

S ostrým odsúdením postupu maďarských žandárov okresný náčelník pokračoval tiež v správe adresovanej MV, pričom sa zmienil aj o svojom protiopatrení: „U slovenského obyvateľstva spôsobilo rozhorčenie, že naše úrady a orgány boli z akcie nemeckej polície chytania nenarukovaných mužov (ročníky 1915 – 1925) vypojené, ale boli pribraní maďarskí žandári s historickou kohútou ozdobou na čiapkach a našich ľudí naháňali. Intervenoval som, aby maďarských žandárov dali preč z ulíc, bolo to však odmietnuté s odôvodnením, že maďarskí žandári pracujú z poverenia Nemcov ako vojaci Novej Európy (výtvor nemeckej propagandy z leta 1940 – pozn. M. H.). Aby rovnováha Novej Európy nebola porušená, nariadil som, aby naši žandári schytávali maďarských utečencov a maďarských vojenských zbehov.“¹¹¹

* * * *

Vývin pohraničného diania v okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945, ktoré do veľkej miery ovplyvňovali nemecká moc i nezdravé bilaterálne slovensko-maďarské vzťahy, má širší dosah a tvorí neoddeliteľnú súčasť regionálnych dejín južného Slovenska. Incidentsy na pohraničí v nitrianskom úseku boli neraz ohniskom nesváru medzi slovenskými a maďarskými štátnymi orgánmi. Cez štátne hranice prechádzali rozmanité zložky obyvateľstva – podstatnú časť tvorili príslušníci armád rôznych štátov. S postojmi obyvateľstva maďarskej národnosti v Nitrianskom okrese úzko súvisel fakt, že bezprostredne susedilo s krajinou, ktorú skryto alebo otvorene uctievalo ako domovinu, vlasť. Pocit, že Maďarsko je blízko nielen územne, ale i duchovne, pomáhala utvrdzovať maďarská propaganda. Platilo to však i naopak a na pohraničí sa odohrávala zaujímavá propagandistická vojna. Propaganda dokázala rozvíriť vášne, ale aj spôsobovať sklúčujúcu apatiu. Ovplyvnila život, nálady i reakcie obyvateľstva a verejných orgánov. Keďže sa ilegálne prechody hraníc diali takmer dennodenne, museli sa s tým vyrovnávať aj slovenské úrady, ktoré však nie vždy pohraničné problémy zvládali racionálne a jednotne.¹¹²

M. HETÉNYI: DIE UNERLAUBTEN ÜBERGÄNGE DER SOLDATEN AN DER SLOWAKISCH – UNGARISCHE STAATSGRENZE IN DEM SEKTOR VON NITRA IN JAHREN 1938 – 1945

Der Aufsatz orientiert sich auf die einigen problematischen Aspekte der Entwicklung des Geschehens im Grenzgebiet im Kreis Nitra in den Jahren 1938 – 1945. Die slowakisch - ungarischen Verhältnisse in den Jahren der Existenz der autonomen Slowakei und des selbstständigen slowakischen Staates hatten einen ständig gespannten Charakter. Die zentrale und lokale Staatsverwaltung und der repressive Machtapparat mussten sich nach dem Wiener Schiedsspruch mit neuen Problemen abfinden: die Organisation der Sicherung der slowakischen Staatsgrenze, Problematik der Absteckung der Grenze, Flüchtlinge aus dem besetzten Gebiet, Flüchtlinge auf dem Weg nach Ungarn, Grenzübertritte der Soldaten. Die Bevölkerung und die Staatsämter wurden durch einen interessanten übergrenzlichen Propagandakrieg wirksam beeinflusst. Die Lösung von diesen Fragen deutete ich in der Einleitung des Aufsatzes an. Sein Kern betrachtet eine ausgewählte Berufsgruppe, konkret die Angehörigen der Armeen verschiedenen Länder. Die Studie geht vor allem von der Forschung der Fonds von staatlichen Ämtern und Sicherheitsdiensten in Staatsarchiven hinaus.

¹¹⁰MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 58, č. D1-159/1944 prez. Beštiálny spôsob vraždenia v szálasyovskom Maďarsku bolo štvrtienie vojenských zbehov žandármi, bez súdneho rozsudku. (VIETOR, ref 3, s. 359).

¹¹¹MV SR, ŠA NR, pob. NR, f. OÚ NR, šk. 59, Mesačné situačné správy/1945 prez.

¹¹²HETÉNYI, ref 4, s. 80-116.

Vojenská história

Das erste untersuchte Element sind die Deserteure. Zu den häufigsten Gründen zum Flucht aus der ungarischen Armee (bzw. Verweigerung des Eintritts in den Heeresdienst) gehörten die Misshandlung wegen der slowakischen Nationalität und Ablehnung des Kampfes an der Seite der ungarischen Armee. In der Zeit von dem Abtreten der südlichen Gebiete an Ungarn bis zum August 1944 flüchteten im Kreis Nitra über 200 Deserteure der ungarischen Armee. Ausnahmsweise überzogen die Deserteure in den Kreis Nitra durch indirekten Weg, aus einem anderen slowakischen Kreis. Ein relevanter Anwuchs der Anzahl von militärischen Deserteuren als Folge der Massenmobilisierung in Ungarn ist in dem Zeitabschnitt vom Mai 1943 bis Dezember 1943 und im Jahre 1944 offenbar, als die Kurve bis August 1944 anstieg. Es ist offensichtlich, dass mit den zunehmenden Monaten ihre Anzahl weiter radikal wuchs. In den meisten Fällen fanden die ungarischen militärischen Deserteure Unterbringung in der Stadt Nitra. Gegen 70 % von Deserteuren im Kreis Nitra blieben arbeitslos, was eine Ausbreitung von Straftaten wie Diebstähle und Einbrüche, als auch Juden – und Warenschmuggel aus Ungarn zur Folge hatte.

Illegal flüchteten nach Ungarn auch Jünglinge, die in der slowakischen Armee dienten oder dienen sollten. Durch Flucht nach Ungarn wollten sie in der Zeit der Mobilisierung während des Krieges gegen Polen der Wehrpflicht ausweichen. Es ging vor allem um Personen ungarischer Nationalität und ihre Anzahl erreichte keinen massenhaften Charakter. Das Kreiskommando der Gendarmerie registrierte von Oktober 1940 in seiner Evidenz 18 Deserteure. Nach den Erfahrungen mit der Situation in Ungarn und nach der Amnestie von Oktober 1940 kam ein Teil von ihnen zu seinen Familien in der Slowakei wieder zurück.

Nach dem Anfang des deutschen Angriffes gegen Polen traten ganze Einheiten von polnischen Soldaten nach Ungarn, bzw. in die Karpatenukraine zurück. In Ungarn wartete auf sie Entwaffnung und Internation. Einige kleine Truppen entschieden sich aus der ungarischen Internation, mit der Absicht nach Polen zurückzukommen, zu flüchten. Im November 1939 schritten die slowakisch-ungarische Grenze bei Nitra 24 Polen über. Die polnischen Kriegsgefangenen waren dann im Lager bei Lešť konzentriert, dorthin gerieten sie in Deutschland, wo sie gearbeitet haben. Im Jahre 1942 gerieten im Kreis Nitra 2 französische Kriegsgefangenen. Der Sicherheits-repressive Apparat wies sie illegal ins Ausland aus, womit er die Rechte der Kriegsgefangenen ernsthaft verletzte.

Vom Oktober 1944 vermehrten sich die Beschwerden über die deutschen Soldaten. Die deutschen Soldaten nutzten in den relativ ruhigen Gebieten die Jagdmöglichkeit um so ihre Ernährung mit Wildfleisch zu bereichern. Es waren die deutschen Soldaten, die in den Truppen der 8. deutschen Armee in Ungarn wirkten. Im Herbst 1944, als die Ostfront immer mehr durch Ungarn nach Westen drängte, merkten die Sicherheitsorgane sogar einen Fall illegaler Grenzverletzung durch eine grössere Gruppe von ungarischen Soldaten vor, die eine grössere Menge von Feuerholz ausführen. Vom Dezember 1944 bis Februar 1945 konzentrierten sich in Nitra und in der Umgebung oder führen nur durch den Kreis deutsche Truppen und die Armee von Vlasovov, als auch kleinere Truppen von Soldaten der ungarischen Armee (die dem deutschen Kommando untergeordnet waren) und Truppen ungarischer Gendarmen durch. An dem Grenzübergang in Branč trat fast eine Freisetzung des Überganges ein. Die Bevölkerung beschwerte sich über die Anwesenheit der ungarischen Evakuierten und Soldaten, da diese verschiedene Ungehörigkeiten begingen. Zu den irredenten Aktionen der ungarischen Revisionspolitik kann man die Verstösse der Anehörigen der ungarischen Grenz-wache, die mehrmals Grenzverletzungen begingen, einreihen. Die Grenzverletzungen und Streitigkeiten mit slowakischer Grenz-wache lief mehrmals tragikomisch hinaus.

Das Ankommen neuer Elemente der Bevölkerung und Grenzverletzungen waren eine fast tägliche Erscheinung. Damit musste sich auch die slowakische Verwaltung abfinden. Nach dem Aufbau der Zentralen Staatssicherheitsdienstes im Dezember 1939 gehörte die Problematik der Sicherheit und der militärischen Deserteure in seiner Kompetenz. Die Vollzieher seiner Anordnungen waren die lokalen Organe des Staats- und Sicherheitsapparates. Diese bewältigten die Probleme an der Grenze doch nicht immer rational und effektiv und mehrmals verursachten sie entgegengesetzte Reaktionen und Chaos. Das galt aber auch über die zentralen Staatsbehörden.

PÔSOBENIE A OSUD PARTIZÁNSKEHO ODDIELU BOHDAN CHMEĽNICKÝ

MARTIN LACKO

LACKO, M.: Activity and the Fate of the Partisan Squad Bohdan Chmeľnický. *Vojenská história*, 9, 2, 2005, pp 72 – 91, Bratislava.

The study aims at the activity of the partisan squad Bohdan Chmeľnickij, part of the Partisan Brigade „Boženko“ commanded by Anatolij Antonovič Areneckij, with a code name Snežinskij. Based on a detailed research of professional and commemorative literature the author tries to properly explain the activity of this squad. He points out that history of the partisan movement in Slovakia before 1989 may have been the most deformed issue of the Slovak historiography. The author brings under criticism the existing professional literature overlooking the fact that partisan documents often gave false data and his goal is to correct the partisan squad links.

Vojenská história. Slovakia. World War II. Partisan Squad Bohdan Chmeľnický.

Partizánske hnutie na Slovensku v rokoch 1944 – 1945 patrilo medzi najpreferovanejšie témy marxistickej historiografie. Tento fakt však neznamená, že by o danej problematike bolo napísané všetko, ako ani to, že by táto rozsiahla spisba bola aj objektívna a pravdivá. Pri podrobnejšom skúmaní možno zistiť, že v mnohých prípadoch sú medzery aj v základnej faktografii. Autori uvádzajú prehnané údaje v snahe ukázať partizánsku „aktivitu“, nevrviac už o zamlčovanie najrôznejších negatív partizánskeho hnutia, ktoré boli do roku 1989 tabuizované. Partizán bol jednoducho nesmrteľným a nedotknuteľným hrdinom, archetypom antifašistického bojovníka a zároveň vzorom československo-sovietskej družby, ktorá mala trvať „na večné časy“. Tieto konštatovania plne platia aj pre partizánsku brigádu *Boženko* podplukovníka Anatolija Snežinského.¹ Zvláštnu a pomerne samostatnú kapitolu v histórii brigády tvoril partizánsky oddiel (p. o.) *Bohdan Chmeľnický*, ktorý v rámci spomenutej brigády vznikol, no väčšiu časť svojej existencie pôsobil ako úplne samostatná jednotka.² Aj tu možno konštatovať, že je v historiografii pomerne málo spracovaná,³ i keď nemožno tvrdiť, že úplne

¹Otázky som sa dotkol v štúdiu Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944 – 1945). In: *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 1.

²Bohdan Chmeľnický (asi 1595 – 1657), kozácky hajtmán a vládca Ukrajiny v rokoch 1648 – 1657, vodca protipoľského a protikatolíckeho povstania na Ukrajine, ktorý svoju oporu hľadal v spojení s Kyjevskou Rusou. Pre komunistickú moc bol symbolom príklonu Ukrajiny k Rusku. Treba poznamenať aj to, že identický názov niesol aj oddiel partizánskeho zväzku *Čapajev*, pôsobiaci na východnom Slovensku v jeseni 1944. Tomuto oddielu velil mjr. J. Dobrotka. (Pozri PLEVZA, V. a i.: *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. 5. zväzok. Encyklopédia odboja a SNP. I. vydanie. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1984.

³Na čitateľa môže zmätočne pôsobiť už mylné stotožňovanie názvu tohto oddielu so samotnou brigádou, resp. záměna oboch veličín, čoho sme svedkami aj vo významnejších publikáciách o partizánskom hnutí. Tak napr. syntetické publikácie Kol: *Partizánské hnutie v Československu za druhé svetové války* (Praha : Naše vojsko, 1961, s. 297, s. 488) ako aj GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J.: *Partizáni v Československu 1941 – 1945*. (Bratislava : Pravda, 1984, s. 297) udávajú, že veliteľom oddielu *B. Chmeľnický* bol Snežinský, hoci ten velil celej brigáde. Aj autori publikácie *Protifašistický odboj na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. (Ed. HALAJ, D.), Martin : Obzor, 1980) si mýlia tento oddiel s brigádou *Boženko*, ktorej bol spočiatku súčasťou. Na s. 24 napr. píše, že „v *Slanských horách* bola vysadená partizánska jednotka *B. Chmeľnický*, ktorej velil mjr. A. A. Snežinskij“ alebo na s. 57, že „p. brigáda *B. Chmeľnický* bola vysadená 20. septembra v *Slanských vrchoch*“. V skutočnosti išlo o organizátorskú skupinu

Vojenská história

neznáma. Známa päťväzková práca V. Plevzu o dejinách SNP pod heslom „Bohdan Chmeľnickij“, o. i. konštatuje: „*Partizánsky oddiel, súčasť p. b. Boženko. Sformoval sa v Novej Lehote v Považskom Inovci... mal okolo 120 príslušníkov, časť z nich tvorili príslušníci tzv. turkeštanskej legie SS, ktorá sa na Vianoce 1944 pripojila k brigáde. V januári 1945 sa cez Malú a Veľkú Fatru presunul do Nízkych Tatier. V spolupráci s ďalšími p. oddielmi sa v priestore Staré Hory – Liptovské Revúce podieľal na obrane tohto partizánskeho rajónu, uskutočňoval diverzie a prepady nepriateľských jednotiek. Po bojoch v pol. marca musel ustúpiť pred nepriateľskou presilou a 21. 3. 1945 sa v Jasenianskej doline spojil so sovietskymi jednotkami.*“⁴

Počiatky činnosti partizánskeho oddielu (neskôr brigády) pplk. Snežinského siahajú do prelomu augusta a septembra 1944. V tomto období (presne v noci z 20/21. 8. a 3. 9.) boli v Slanských vrchoch vysadení spomenutí partizánski organizátori – v prvom rade veliteľ Anatolij Snežinský, politický komisár Vasil Vozňák a náčelník štábu Teofil Gaňba. Miestom ich dislokácie sa mala stať Nová Lehota v Považskom Inovci, kam sa aj presúvali. Presun, počas ktorého skupina priberala nových dobrovoľníkov z radov civilov či bývalých vojakov, sa zavŕšil niekedy v októbri, keď jednotka úspešne dorazila na určené miesto – do domu evanjelického gazdu Pavla Kravárika na novolehotskej kopanici Za jamami. Jeho si NKVD vytipovala ako vhodnú osobu vzhľadom na dobré skúsenosti, ktoré s ním predtým mala.⁵

Prvé dni pobytu sovietskych partizánov v priestore Inovca boli vcelku pokojné, možno povedať bez jediného výstrelu či ozbrojeného incidentu.⁶

A. Snežinského, z ktorej sa postupne vyformovala p. brigáda. V spomenutom čase (20. 9.) partizánsky oddiel B. Chmeľnický ešte nejestvoval. Rovnako sa mylí aj J. M. Dubovský v štúdiu *Partizánske skupiny v Malých a Bielych Karpatoch a na Považskom Inovci v rokoch 1942 – 1944*, kde uvádza, že brigáda mjr. Snežinského „bola známa pod menom Bohdan Chmeľnický“. (In: Protifašistický odboj v okrese Trnava. Bratislava : Obzor, 1975, s. 31.) Názvy si mylí aj autori publikácie V službách svojho ľudu (Z histórie pracujúcich v okrese Topoľčany) Bratislava : KV KSS, 1966, s. 110, podľa ktorých „začiatkom septembra 1944 prišiel na územie topoľčianskeho okresu oddiel Bohdana Chmeľnického. Velil mu pplk. Snežinský.“ Aj tvorcovia diela Z kroniky bojov partizánskej brigády J. Žižku (Topoľčany : Vlastivedné múzeum, 1984), na s. 111 tvrdia, že Snežinského partizánsky zväzok sa po reorganizácii začal nazývať *Bohdan Chmeľnický*. Názvy si zamieňa i J. Šufliarsky (Akcia Edelweiss. Bratislava : VPL, 1963), keď na s. 45 spomína „časť brigády Bohdana Chmeľnického, ktorej velil major Snežinský... v brigáde bol aj jeden oddiel Čerkizov, počtom asi 120 mužov, ktorému velil sovietsky dôstojník Narzikulov“. Zmätkov v pojmoch organizačnej štruktúry Snežinského brigády majú aj autori publikácie *V borbe za slobodu* (KALÁČ, G. – ŠTUKOVSKÝ, Š.: Trenčín : OV KSS, 1964, s. 71.) Títo sa nazdávali, že Snežinský vytvoril brigádu Ščors, s oddielmi Čapajev, Suvorov, Boženko, Krasny partizan a Smrť fašizmu. Posledné dva oddiely však táto brigáda vôbec nemala. Naopak, oddiel B. Chmeľnického autori nezaregistrovali vôbec. Na inom mieste si však protirečia, keď píše, že Snežinský bol veliteľom „odriadu B. Chmeľnického“, čo zase nie je pravda (s. 86). Chybný názov brigády registrujeme aj v inej regionálnej publikácii Podjavorinský kraj v SNP (SÚPKOVÁ, J. – MARTÁK, D.) Bratislava : Tatran, 1989, s. 46, ktorí navyše skomolili aj Snežinského meno, či v známej publikácii *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1990, s. 139) .

⁴PLEVZA, ref 2, s. 43. Uvedený opis možno pokladať za viac-menej pravdivý, aj keď tvrdenie o „diverziách a prepadoch“ je silne prehnané a vytvára dojem, akoby ich boli desiatky.

⁵V roku 1942 totiž o. i. práve on vo svojom dome skrýval vysielačku sovietskych špiónov K. Schwarz a H. Fomferru, za čo bol krátko aj súdený.

⁶Nevedno, kto vymyslel informáciu, že v októbri zvädzal tento oddiel v Inovci „ťažké boje“. Pozri GAŽO, E. (ed.): *Partizánske hnutie na Slovensku*. Rukopis, s. 375.

POČIATKY ODDIELU *BOHDAN CHMEĽNICKÝ*

Práve počas spomenutého presunu zo Slanských vrchov pozdĺž slovensko-maďarskej hranice na západné Slovensko sa k jednotke dostal neskorší veliteľ oddielu *Bohdan Chmeľnický*, Ján Zdražil.⁷ V obci Nemce, severne od Ipeľských Šiah, narazil Snežinský na tohto bývalého veliteľa jednej z rôt partizánskej brigády *Za slobodu Slovanov* npor. L. Kalinu a mjr. F. M. Makarova sídliacej na Zvolenskom zámku. Z rozbitých zvyškov Zdražilovej roty 72 mužov sa k Snežinského skupine na jeho výzvu pridalo 39 mužov.⁸

Keď sa koncom októbra (pravdepodobne 23.) mala Snežinského skupina presunúť z Novej Lehoty za Váh, do priestoru približne medzi Malými a Bielymi Karpatmi,⁹ túto prepravu mal o. i. zabezpečovať práve J. Zdražil, ako to dosvedčuje sám Snežinský.¹⁰ Na túto úlohu mu bol pridelený jeden z príslušníkov oddielu, ktorý však cestou od Zdražila ušiel. Preprava skupiny sa však nakoniec úspešne realizovala, a to v miestach medzi obcami Lúka a Brunovce. Za úspešné zvládnutie prepravy dostal Zdražil od Snežinského hodnosť poručíka.¹¹

Podľa „otčotu“ partizánskeho oddielu *Bohdan Chmeľnický* bol tento vytvorený dňa 1. novembra 1944. Za jeho veliteľa bol ustanovený práve *Ján Zdražil*, za komisára bol menovaný *Teofil Hnitecký*¹² a náčelníka štábu por. *Štefan Mikulčík*.¹³ Snežinský o svojom rozhodnutí neskôr napísal: „V obci Nová Lehota bol Zdražilovi pridelený komisár a náčelník štábu oddielu, 12 bojovníkov na organizáciu nového oddielu.“¹⁴ Koncom jesene sa počet partizánov zvyšoval. Pôvodná organizácia sa ukázala ako nevyhovujúca, preto sa vytvárali nové oddiely.¹⁵

⁷Bol rodák z Banskej Štiavnice, časť Horná Roveň, kde sa narodil 31. 3. 1922. Jeho otec pochádzal z Moravy. Po skončení gymnázia študoval na Vyššej lesníckej škole, štúdium však nedokončil. V slovenskej armáde strávil len tri mesiace, pretože bol vyreklamovaný svojím predchádzajúcim zamestnávateľom – fy. Slovenka, o čo sa postaral jej riaditeľ – Čech. (Išlo o firmu pod vojenskou správou.) Ešte počas krátkej prezenčnej služby zmaturoval v Bratislave a armáda mu priznala aspirantskú hodnosť. Až do augusta 1944 pracoval v Slovenke, keď sa pridala k partizánskej skupine mjr. *Makarova*. Vojenský ústredný archív Praha (VÚA-VHA), zbierka partizánske a odbojové hnutie, časť Slovensko, č. 492/1945, Vlastný životopis. Nevedno odkiaľ čerpalí autori Dejín SNP v hesle „Zdražil, Ján“, keď na s. 631 uvádzajú, že počas vojny bol „pracovníkom Riaditeľstva št. lesov v Prešove... Do ilegálneho protifaš. odboja zapojený v Prešove od 1944, spolupracovník p. o. Čapajev, v sept. a okt. 1944 redaktor povstaleckého časopisu Útok.“

⁸VÚA-VHA Praha, zbierka partizánske a odbojové hnutie, časť Slovensko, č. 492/1945, potvrdenie Snežinského o Zdražilovej partizánskej činnosti z 10. 4. 1945.

⁹Dátum 23. 10. na základe hlásenia okresného náčelníka z Piešťan dňa 26. 10. Štátny archív Bytča, fond (f.) Trenčianska župa, D1-1240/1944, tiež VHA Trnava, f. Partizánske hnutie, č. 132, dokument Partizáni v Novej Lehote, s. 1.

¹⁰Tamže. Jedno z úradných hlásení však naznačuje, že týchto prechodov cez Váh bolo viacero, čo by mohlo znamenať, že celá jednotka sa nepresunula z Inoveckých hôr naraz v jeden deň. Štátny archív Bytča, f. Trenčianska župa, škatuľa (šk.) 57, D1-1316/1944, hlásenie okr. náčelníka v Piešťanoch z 15. 11.1944.

¹¹Udeľovanie vojenských hodností v Snežinského brigáde sa neriadilo nejakými pravidlami, skôr naopak. Tak napr. jedného zo svojich pomocníkov, Jána Štefkoviča z Podhradia, vymenoval Snežinský rovno za kapitána. Pozri Kronika národného povstania obce Podhradie. Archív Ministerstva obrany SR (MO SR), oddelenie 255, f. č. 6.

¹²*Gnateckij, Teofil Ivanovič*, *1914, Gorobovo, Žitomirská oblasť, roľnícka rodina, pôvodným povolaním učiteľ, od r. 1943 účastník partizánskeho hnutia na Ukrajine, člen organizátorskej skupiny A. A. Snežinského, ktorá bola vysadená 20. 8. 1944 na Slovensku. Po transformácii výsadkovej skupiny na partizánsky prieskumný oddiel *Boženko* zastával v tomto funkcii zástupcu veliteľa. KUZNECOV, D.: Portréty sovietskych účastníkov SNP. Preložil kol. pracovníkov múzea SNP v Banskej Bystrici. Bratislava; Banská Bystrica: Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS; Múzeum SNP, 1985, s. 129-130. (Častejšie uvádzaný ako Hnitecký – pozn. M. L.)

¹³*Mikulčík, Štefan*, *1921, Košariská, počas vojny študent, po vojne učiteľ, člen KSČ v rokoch 1947 – 1971. Vyznamenaný Čs. vojnovým krížom (1945), Za chrabrosť (1946) a i. Dejiny SNP, zv. V., s. 314.

¹⁴Potvrdenie Snežinského o Zdražilovej partizánskej činnosti z 10. 4. 1945. Zdražil však píše, že 12 bojovníkov dostal ešte okrem spomenutých 7 veliteľských funkcií. Za veliteľa rozvedky bol menovaný Ernest Kellerman. Uvádza sa tu takisto „Rota oddielu“, ktorej veliteľom sa stal E. Kauzál, staršinom V. Wágner a veliteľom čaty Š. Bednár. GAŽO, ref 6, s. 376.

¹⁵Podľa autora diela Partizánske hnutie na Slovensku mala Snežinského brigáda v decembri nasledujúce oddiely: *Suvorov*, *Bohdan Chmeľnický*, *Boženko*, *Za vlasť*, *Ludovít Štúr*, *Ščors* a *Čapajev*. Dejiny SNP V., v hesle „Boženko“ (s. 48.) však priznávajú brigáde maximálne 6 oddielov, konkrétne sa nespomína údajný oddiel *Boženko*. K väčšine z nich sa však žiadne dokumenty na území bývalého Československa nenachádzajú, ako to konštatoval vo svojom súhrnnom prehľade E. Gažo (s. 375) a overil si aj autor týchto riadkov. Súvisí to asi s faktom, že Snežinský pravdepodobne podliehal NKVD, ako aj s tým, že Slováci a Česi tvorili významnejšiu časť len v oddieloch *Bohdan Chmeľnický* a *L. Štúr*.

Vojenská história

Oddiel mal tradičnú štruktúru sovietskych partizánskych oddielov, s nasledovnými veliteľskými funkciami: veliteľ oddielu, komisár, náčelník štábu, veliteľ rozvedky, dvaja politrukovia, náčelník zásobovacej služby, dvaja „staršinovia“ (proviantní) a velitelia jednotlivých rôt, čiat a družstiev.¹⁶ Pôvodná veliteľská zostava, utvorená v novembri 1944, zdá sa, vydržala až do samého konca vojny.¹⁷

Oddiel sa posilňoval aj mladíkmi, mobilizovanými priamo v jeho sídle v Novej Lehote. Takéto „mobilizácie“ boli, zdá sa, dve. Prvá sa konala ešte koncom novembra, ako o tom vypovedá ich krajan a zároveň neskorší veliteľ čaty v oddiele *Bohdan Chmeľnický*, Štefan Bednár.¹⁸ Bednár zbehol zo slovenskej armády ešte v júli 1944 a odvtedy sa skrýval doma. Uviedol, že ako zbeh radšej šiel k partizánom, než by riskoval svoj pobyt doma. Chcel však získať aj ďalších mužov. V novembri preto robil spolu so Š. Mikulčíkom nábor medzi svojimi rodákmi v miestnej časti Novej Lehoty – Dolina. Podľa Bednára obaja „*chodili z dom do domu*“ a presviedčali kamarátov, aby „*šli do povstania*“, pretože je taká doba, že „*potrebujeme každého chlapa – vojaka*“. Apelovalo sa aj na nebezpečenstvo hroziace od Nemcov: „*Chlapci, poďte, aby ste sa zachránili, lebo nevieme, čo tu bude „Nemci idú, pobijú vás tu – ideme bojovať! Lepšie ísť, ako sa dať zajať Nemcom!*“ Celkový výsledok novembrového náboru Bednár zhrnul nasledovne: „*Tak ktorí išli, išli... Všetci nešli...*“ Okrem niekoľkých miestnych mládenčov sa pridalo aj zopár židovských chlapcov skrývajúcich sa po tunajších kopaniciach.¹⁹

Zdražil však po vojne partizánsky nábor prezentoval až príliš jednostranne. „*Sa hlásili chlapci z okolia Novej Lehoty až Topoľčian a vstupovali dobrovoľne do odriadu... čiastočne od slovenského vojska utečení vojaci, ktorí nadšene vstupujú do našich radov.*“ Skutočnosť bola trochu iná. Miestni chlapci sa k partizánom zďaleka nehnmuli s takým elánom, ako by si mohol ktosi myslieť. Týka sa to najmä druhej mobilizácie na Silvestra roku 1944. Svedčí o tom aj zachované žandárske hlásenie zo 4. januára 1945, v ktorom o. i. stojí: „*...dňa 31. 12. 1944 asi o 10 hod. prišlo do Novej Lehoty väčšie množstvo partizánov, ktorí podľa výpovede utečencov Petra a Jozefa Hanáka a Jozefa Pistu, všetci z Novej Lehoty, chytali zbraneschopných mužov a ich ozbrojovali. Partizáni potom išli na Starú Lehotu a odiaľ smerom k Modrovej a Modrovke. Petrovi a Jozefovi Hanákovi a Jozefovi Pistovi sa pred partizánmi podarilo ujsť až do Kočoviec. Niekoľko občanov-mužov utieklo tiež z týchto obcí smerom k Piešťanom a Novému Mestu nad Váhom, aby neboli partizánmi chytení. Koľko mužov partizáni chytili a odviekli, utečenci-svedkovia udat' nevedia.*“²⁰ Oveľa viac ako bojové oduševnenie tu pôsobil nátlak partizánov, u zbehov z armády zase strach z možného odvedenia nemeckým vojskom, resp. bezpečnostnými úradmi. Skôr ako o dobrovoľnosti tu teda možno hovoriť o akejsi nevyhnutnosti, nátlaku, resp. voľbe menšieho zla.

Podľa všetkého, do svojho odchodu z Inovca oddiel nevyvinul žiadnu bojovú ani diverznú činnosť, aj keď Zdražil hovorí o diverzných aktivitách veľkých rozmerov.²¹ Dialo sa tak v súlade so Snežinského nariadením o vyhýbaní sa provokáciám voči Nemcom. Snežinskému bolo totiž zrejmé, že v prípade kladenia ozbrojeného odporu, či väčšej provokácie, by bolo ich hlavné sídlo Nová Lehota, ako aj blízke Podhradie, okamžite vypálené. Najmä z tohto dôvodu

¹⁶VÚA-VHA Praha, zbierka partizánske a odbojové hnutie, časť Slovensko, Organizácia partizánskeho oddielu B. Chmeľnický. Z približne 220 príslušníkov oddielu bolo veliteľských funkcií 16.

¹⁷Podľa hlásenia MNV v Liptovských Revúcoch z 27. 4. 1945 bol v posledných týždňoch vojny veliteľom por. Zdražil a kpt. Jergačov. Ich pobočníkmi a náčelníkom štábu bol komisár Kasimov, kpt. Greslinger a por. Mikulčík naopak klesli na veliteľov rôt. Túto informáciu prebral aj E. Gažo (s. 381). Tieto zmeny však boli podľa všetkého dané tým, že Zdražil spolu s vyššie menovanými sa nezdržovali pri oddiele. Podľa zoznamu jeho príslušníkov zo začiatku apríla, keď sídlil oddiel vo Važci, bol totiž Mikulčík náčelníkom štábu až do konca vojny.

¹⁸Ich mená, ako aj dátum vstupu do jednotky – 26. november – sú uvedené v prílohe.

¹⁹Z rozhovoru so Š. Bednárom 2. 5. 2001. Pisomný záznam v osobnom archíve autora.

²⁰Štátny archív Bytča, f. Župný úrad Trenčín, šk. 64, D1-15/1945, hlásenie ŽS Kočovce zo 4. 1. 1945.

²¹K tejto otázke bližšie na inom mieste.

Vojenská história

nebol kladený žiadny odpor až do odchodu brigády v marci 1945. Presne tak, ako to zachytil jeden zo Snežinského domácich spolupracovníkov: „*Snežinský... šetril našu obec od zničenia, lebo chcel sa v nej dlhší čas zdržiavať. Tak si to žiadali jeho velitelia z Kyjeva.*“²² Skôr ako na bojové akcie, museli partizáni myslieť na vlastnú bezpečnosť – v prvom rade sledovať, kde sa nachádzajú a kade sa práve pohybujú ozbrojení Nemci, aby mohli pred nimi včas ujsť alebo sa aspoň skryť. Ako sa stalo v Inovci napr. 30. novembra, keď nemecké vojsko – okrem iných obávaný Dirlewanger – konalo protipartizánsku akciu v Inoveckých horách od Dubodiela až po Velušovce. Zdražil pomenoval tento bezhlavý útek,²³ „*premiestnením*“ a „*manévrou*“.²⁴

Okrem „*čulej rozviedkovej činnosti*“ vykonávala Zdražilova skupina až do príchodu Turkestanov na Vianoce prepady spojené s rabovaním na majeroch v okolí Topolčian.²⁵ Ako príklad možno uviesť vyrabovanie veľkostatku vo Vítkovciach (osada obce Kuzmice, okres Topolčany), o čom sa nám zachovalo podrobné hlásenie: 14. decembra 1944 približne o 16. 30 h prišlo do Vítkoviec asi 15 ozbrojených partizánov, ktorí obkľúčili veľkostatok firmy Ekonomia, ako aj kaštieľ Walterstiena Marnega. Počas „*prehliadky*“ kaštieľa z tohto pobrali nielen zbrane, ale aj iné predmety, v sume asi 20 000 Sk.²⁶ Ešte horšie obišiel veľkostatok firmy Ekonomia, kde museli oželiť dvoch koňov a povoz, rovnako o dva kone prišli aj na susednom statku Fondu. Vykradnutý zostal aj byt správcu tohto veľkostatku Rudolfa Matzenauera.²⁷ Partizáni nepohrdli ani takými predmetmi, ako strieborná pudrenka či strieborný jedálenský príbor. Celková škoda spôsobená ich „*návštevou*“ sa odhadovala na 130 000 Ks. Vtedajšie bezpečnostné úrady mohli okrem vyčíslenia škody konštatovať len toľko, že partizáni prišli z okolitých hôr obce Bojná a v tejto skupine boli Slováci, Rusi a Česi, usudzujúc podľa reči. Niektorí mali na sebe rovnošatu slovenskej armády, niektorí mali tiež súčasť rovnošaty slovenskej armády a ostatní boli v civilnom obleku. Vyzbrojení boli ľahkými guľometmi vz. 26, vojenskými a žandárskymi puškami, pištoľami a ručnými granátmi.²⁸

DECEMBROVÉ UDALOSTI

Asi najvýznamnejšou udalosťou, ktorá sa v krátkej, no neslávnej histórii pôsobenia Snežinského brigády odohrala, bol prechod väčšiny príslušníkov 1. (turkestanského) práporu Východomoslimského pluku SS²⁹ z okolia Myjavy a Starej Turej k tejto brigáde na Vianoce

²²VHA Trnava, f. Partizánske hnutie, č. 132, dokument Partizáni v Novej Lehote, s. 1. Tu sa však žiada doplniť, že podnes nie je celkom jasné, či Snežinský podliehal kyjevskému partizánskému štábu alebo NKVD.

²³Partizáni sa počas „*očisťovacej*“ akcie Nemcom nepostavili na odpor ani na jedinom mieste, a to ani vtedy, keď išlo o záchranu 36 Židov v mieste Stoky, medzi Novou Lehotou a Pohradím. Títo, asi 36, boli po objavení na mieste zmasakrovaní, vrátane malých detí.

²⁴VÚA-VHA Praha, zbierka partizánske a odbojové hnutie, časť Slovensko, č. 492/1945, Otčot p. o. B. Chmelnický, (ďalej len otčot p. o. B. Chmelnický), s. 1.

²⁵Podľa Štefana Bednára bolo takýchto akcií viacero, napr. v Blesovciach na miestnom zarizovanom majeri pobrali voly a pod. Rozhovor s autorom 2. 5. 2001. Pisomný záznam v osobnom archíve autora.

²⁶Konkrétne dve brokovnice, jednu „*flobertku*“, kožuch, zimník, plášť, cigarety a i., všetko v cene asi 20 000 Sk. Jednu z týchto pušiek si doniesol domov aj Š. Bednár, avšak podľa jeho vlastných slov, mu z tejto koristi neostalo nič – zmizla počas jeho neprítomnosti doma. „*Čo som ja doniesol, všetko mi pobrali*“, takže po vojne sa z ničoho nemohol tešiť. Z rozhovoru s autorom 2. 5. 2001. Pisomný záznam v osobnom archíve autora.

²⁷Jeho rodina bola okradnutá o 4 obleky, 22 košiel, 600 cigariet a i.

²⁸Štátny archív Nitra, pobočka Topolčany, (ŠAP Topolčany), f. Okresný úrad Topolčany, hlásenie žand. stanice Bojná z 19. 12. 1944, č. 445 dôv.

²⁹Mylne sa nazýva v literatúre tiež ako „*Vlasovský*“. V skutočnosti na Slovensku jednotky armády gen. Vlasova nikdy nepôsobili.

1944. Moslimský pluk SS bol na západný cíp slovenského územia prevelený v polovici októbra priamo z Varšavy. Hoci práve svojím brutálnym postupom proti varšavským povstalcov v lete 1944 (tu pôsobil ešte ako súčasť formácie Dirlwanger) získal priam hrôzostrašnú povest', na Slovensku sa do žiadnych protipartizánskych bojov či akcií nezapojil a s miestnym obyvateľstvom si nažíval vcelku dôstojne.³⁰ Potom, čo si viacerí jeho veliteľia – počnúc plukovníkom Ghulamom Alimovom – uvedomili beznádejnosť svojho polohy a najmä hroziaci osud po skončení vojny v rukách Sovietov, rozhodli sa pre posledný zúfalý krok na strane Hitlera – dezerciu k partizánom. Vzápätí, ako dostal Snežinský (hoci sám len s veľkou nevôľou) na tento riskantný krok „požehnanie“ z Moskvy³¹, došlo k jeho realizácii: Približne 600 – 700 bývalých príslušníkov Waffen SS pochodovalo na Vianoce cez Nové Mesto nad Váhom a Kálnicu do Inoveckých hôr, na Starú a Novú Lehotu, kde sídlil štáb brigády *Boženko*. Po nápore stoviek Turkestanov sa Snežinského partizáni ocitli v neprijemnej situácii: Novoprišli a nepreverení bývalí esesáci, počtom aj výzbrojou, vysoko prevažovali nad pôvodnými kmeňovými príslušníkmi brigády. Títo sa len ťažko mohli cítiť bezpečne, súc obkolesení po zuby ozbrojenými aziatmi.³² Bolo jasné, že chudobné obce pod Inovcom v žiadnom prípade neuživí vyše 1 000 mužov. Navyše, prítomnosť takého množstva partizánov v malom pohorí by okamžite upútala pozornosť okupačných zložiek. Preto sa Snežinský rozhodol presunúť svojich „bojcov“ bližšie k frontu. Aj tu však situáciu znova skomplikovali Nemci, ktorí 26. decembra v dopoludňajších hodinách napadli zbehnutých Turkestanov ubytovaných na kopanci U Dominov v chotári obce Stará Lehota. Započatá reorganizácia sa tak znova oddialila. Mohla sa uskutočniť až po konsolidácii situácie na nasledujúci deň, 27. 12. 1944, na topolčianskej strane Inoveckého pohoria, konkrétne v oblasti Duchonky a Nemečiek.

Koncom decembra tu pribudla ešte skupina 46 Turkestanov, ako aj novoutvorený oddiel *Osmana Jusupova*, zložený obdobne z príslušníkov bývalého SS pluku, ktorý bol priamo podriadený oddielu. Celkový počet jeho členov sa tak vyšplhal na 222 mužov.³³

Pre novovzniknutú nepriaznivú situáciu (príchod stoviek nepreverených bývalých príslušníkov SS, ako aj následný nacistický úder na miesta dislokácie brigády) sa štáb brigády rozhodol túto presunúť z malého Inovca do priestoru medzi Veľkou Fatrou a Nízkymi Tatrami, bližšie k frontovej línii. Presun sa však začal až po novom roku 1945. Napriek tomu, že na jeho vykonanie bol vydaný aj brigádny rozkaz, tento sa nakoniec realizoval len sčasti. Konkrétne do stanoveného priestoru sa dostal iba oddiel *Bohdan Chmel'nický* spolu s pričleneným oddielom *Osmana Jusupova*.³⁴ Zvyšok brigády sa postupne vrátil do priestoru Novej Lehoty. Oddielu sa nepodarilo (pravdepodobne úmyselne) viac nadviazať styk so Snežinského štábom a odvtedy preto pôsobil ako celkom samostatná jednotka pod velením J. Zdražila.

³⁰Bližšie som okolnosti a priebeh prechodu spracoval v príspevku *Dezercia tzv. turkeštanského pluku SS k partizánskej brigáde Boženko v decembri 1944*. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2. Mylné sa však ukázali informácie, ktoré som tu prevzal z marxistickej spomienkovej literatúry, že sa Turkeštanci zapojili do dvoch protipartizánskych akcií – na Javorine a Bielych Karpatoch. (Tamže, s. 117.)

³¹Podľa dcéry P. Kravárika, kde bol ubytovaný Snežinského štáb, pričlenenie bývalých SS sa schvaľovalo priamo u Stalina v Moskve, s ktorou mali radistky spojenie. Informáciu som si však nemal možnosť potvrdiť z iných zdrojov. Bližšie v mojej práci o dezercii tzv. turkeštanského pluku SS k partizánskej brigáde Boženko v decembri 1944.

³²Tento fakt konštatuje aj B. Graca v diele *Partizánske hnutie na Slovensku*. Rkp., s. 657.

³³GAŽO, ref 6, s. 376. Zdražil v otčote uvádza, že z Turkestanov boli postavené „nové formálne odriady a mužstvo bolo čiastočne rozdelené na už jestvujúce odriady“. Jeho skupina konkrétne dostala pridelených 46 Uzbekov a Kazachov a okrem toho bol jeden oddiel pod vedením Osmana Jusupova pridelený jeho veleniu, dovedna v ňom bolo 126 mužov. Otčot p.o. B. Chmel'nický, s. 1.

³⁴GAŽO, ref 6, s. 381.

CESTA Z INOVCA NA STREDNÉ SLOVENSKO

Nie je jasné, či odišli všetky oddiely v jeden deň. Podľa spomienok náčelníka štábu oddielu Štefana Mikulčíka oddiel *B. Chmelnický* a *Osman Jusupov* vyrazili z Novej Lehoty 6. januára, pričom šli popredu ako čelný prieskum. Za nimi, asi s 12-hodinovým oneskorením sa pohol aj štáb brigády, spolu s ďalšími asi 300 partizánmi dvoch iných oddielov. Z pravej aj ľavej strany štábu sa pohybovali ďalšie dva oddiely, pričom pochodová zástita bola zverená oddielu *Ščors*. Čo však veliteľský zbor zanedbal – či už úmyselne alebo pre zanedbanosť – bolo spojenie medzi oddielom a štábom brigády.³⁵ A skutočne, od druhého januárového týždňa až do konca vojny oddiel *B. Chmelnický* viac spojenie so Snežinským neobnovil a vo zväzku brigády bol už len čisto formálne.

Podľa historika partizánskeho hnutia, B. Gracu, vyrazili 6. januára 1945 oddiely na pochod z Považského Inovca cez Mníchovu Lehotu, Trenčianske Jastrabie do Slatinskej doliny a k Čiernej Lehote, pričom však „*prechod z Inovca do Strážovských hôr si museli prebojovať*“.³⁶ Nešlo tu však o nejakú obranu, cez ktorú by sa partizáni museli prestrieľať, ako by sa mohlo zdať z vyššie uvedeného konštatovania, ale o stret rozviedky oddielu s nemeckou hliadkou, ako nás o tom informuje aj otčot oddielu. Stalo sa tak v pohorí nad Motešicami, presnejšie v blízkosti Slatinky nad Bebravou. Aj v tomto prípade veliteľ Zdražil skutočnosť silne prehnal, keď prestrelku opísal ako boj, v ktorom Nemci prišli o 16 ľudí a pred partizánmi sa „rozutekali“.³⁷ Zástupca veliteľa čaty a súčasne veliteľ rozviedky celej pochodovej skupiny Ladislav Wister opísal príhodu celkom inak: Partizáni chytili jedného nemeckého vojaka, ktorého umučili, avšak stihli od neho ešte vytľeť, že zakrátko bude týmito miestami prechádzať skupina Nemcov na maďarský front. Využívajúc časový predstih, ako aj terénnu výhodu, partizáni zaľahli a na Nemcov zaútočili, no po spustení ich mínometnej paľby museli nakoniec ustúpiť. „*Aký bol výsledok už neviem, ale naša paľba nebola účinná, lebo sme mali len pušky a automaty a na takú vzdialenosť to už nie je účinné. Tak Nemci pozoskakovali z motoriek, zaľahli, spustili po nás paľbu a my sme sa dali na ústup*“.³⁸ Ustupovali smerom na sever, za riekou Bebrava, až do dedinky Slatinka. V prípade novoprišlých Turkestanov sa však tento ústup zmenil na divoký útek, pri ktorom stratili aj zbrane. Wister, ktorý bol zástupcom veliteľa čaty, o tom napísal: „*Iba jednu popravu som videl na vlastné oči. V Slatinke nad Bebravou... Stál som v prvom rade – Alimov rozprával rusky, tatarsky – ja som mu nerozumel – vystúpili tí, čo nemali zbraň, on chytil automat a pokosil ich... Panebože – pomyslel som si vtedy – reku tie matky v Strednej Ázii... A takto im veliteľ postrieľal ich synov... Toto ma napadlo v tom momente...*“³⁹

Podľa brigádneho rozkazu sa mala celá brigáda presúvať do priestoru Šturec – Liptovské Revúce – Biely Potok. Aby bol presun zjednodušený, a aby sa ľahšie vyhlí aj prípadným stretom s Nemcami, partizánska kolóna sa mala rozdeliť na tri pochodové časti: Oddiely *B. Chmelnický* a *Osman Jusupov* mali tvoriť druhú pochodovú časť.⁴⁰ Presun sa mal konať v dvojdňových

³⁵MIKULČÍK, Š.: Spomienky. Rkp., s. 102. Kópia v osobnom archíve autora.

³⁶GRACA, ref 32, s. 657. VHA Trnava, f. Partizánske hnutie, č. 132, dok. partizáni v Novej Lehote, s. 2. Podľa tohto dokumentu odišli – pravdepodobne sám Snežinský – už 3. januára, smerom na severovýchod do Strážovských vrchov, ale už 16. januára bol so svojimi mužmi späť.

³⁷Otčot p. o. B. Chmelnický, s. 2.

³⁸Spomienky Ladislava Wistera na roky 1939 – 1945. Pisomný záznam v osobnom archíve autora.

³⁹Tamže.

⁴⁰Prvú tvorili oddiely *Ščors* a *Čapajev*. Nad Chvojnicou sa oddiely rozdelili – *Ščors* a *Čapajev* sa presunuli nad Bystričany a 15. 1. prešli do pohoria Vtáčnik, až k Prochotu, kde ich 21. januára zachytila obkľučovacia akcia Nemcov od Novej Lehoty a Hornej Ždane, zatiaľ čo Edelweiss prepadol Ostrý Grúň a Kľak. Na Vtáčniku sa oddiely zdržali do konca februára, keď sa časť vrátila na Považský Inovec, časť – oddiel *Ščors* pod velením Časnyka ostala a vyčkala príchod Červenej armády (ČA). Štáb Snežinského spolu s oddielom *B. Chmelnický* a slovenským oddielom *Štúr* pod velením J. Tuša neskôr postúpili cez Malú Fatru do Nízkych Tatier, kde spolu s oddielom *Pobeda* a oddielom *A. Nevského*, zo zväzku Stalin, a *M. Šukajeva* obsadili vo februári a marci L. Revúce a 18. 3. vyrazili v ústretu Červenej armáde. GRACA, ref 32, s. 657-658, tiež PREČAN, V. (ed.): *SNP – Dokumenty*. Bratislava 1964, s. 575.

intervaloch. Východiskovým priestorom pre nástup brigády bola Čierna Lehota v Strážovských vrchoch, ktorá sa stala aj prvým nocľážnym miestom na tejto dlhej ceste. Odtiaľto mala ústupová cesta smerovať na Valaskú Belú a Čičmany. V Čičmanoch však rozvedka zistila, že v obci sú ubytovaní Nemci, preto sa pomocou miestnej civilnej spojky tejto obci vyhli odchodom na jednu zo vzdialených kopaníc. Pri bilancovaní počas zastávky na jednej z miestnych kopaníc bývalý náčelník štábu poznamenáva, že partizáni boli „už skutočne unavení“.⁴¹

Stretu so Snežinského štábom sa však veliteľ oddielu úmyselne vyhli. Príčiny objasňuje takisto Mikulčík v spomienkach: „Kopanica bola na holom kopci a pod nami sa tiahla hlboká dolina. ... Noc prešla bez rušivých momentov. Iba ráno pribehol strážny nad dolinou a hlásil, že údolím po ceste sa pohybuje väčšia kolóna vojska. Šiel som so strážnym a za chvíľu prišiel aj Jano Zdražil, Teofil Hnitecký a veliteľ oddielu Osmana Jusupova. Mohol som podať hlásenie, že v údolí sa nachádza štáb brigády. T. Hnitecký po preverení ďalekohľadom, že skutočne ide o štáb brigády, viditeľne znervóznel a videli sme, že netúži po stretnutí so Snežinským, ani my ostatní sme neprejavovali radosť z prípadného stretnutia. Rozprestrelí sme mapy, vybrali trasu v smere nariadeného postupu, ale tak, aby sme sa so štábom nemohli stretnúť. Hneď sme aj vyrazili smerom na Klak. Vonkoncom sme netúžili zodpovedať sa Snežinskému, že nás pri prechode predbehol.“⁴² Ďalší prechod prebiehal nerušene, až na to, že najbližšiu noc museli spať priamo v horách, a to v blízkosti obce Polrieka.⁴³

Veliteľ oddielu Zdražil opísal prechod Strážovským pohorím ešte tragickejšie: „...sme museli prechádzať cez obce, kde boli všade Nemci – Švábi obyvateľmi, a z týchto dedín obyvateľstvo v počte asi 700 mužov bolo Nemcami ťažko ozbrojené. Dediny mali medzi sebou telefónne spojenie a boli dokonca ťažkými gulometmi a mínometmi ozbrojené.“⁴⁴ Aj v tomto prípade však veľmi preháňal – situácia ohľadne výzbroja a sily Heimatschutzu nebola zďaleka taká hrôzostrašná, ako to opisoval, skôr opačne.⁴⁵ Aby sa týmto slovensko-nemeckým obciam vyhli, zvolil, vraj, ako veliteľ radšej „veľmo ťažkú a okružnú cestu cez strmé pohorie“, než riziko čo i len najmenšieho dotyku s tamojšími ozbrojenými Nemcami.

Nakoniec sa partizánsky oddiel – podľa Zdražila sa tak stalo 22. januára – úspešne dostal do Polrieky a Turčianskej kotliny. Nasledujúce ráno bol už v Gaderskej doline. Pochodom boli mladí muži celkom vyčerpaní: bez akýchkoľvek zásob či možnosti ich doplnenia boli partizáni nútení pobiť vlastné kone, a tieto skonzumovať, aby sa vôbec „udržali pri živote do konečného pochodovania“.⁴⁶

Pochopiteľne, aj v prostredí novej dislokácie jednotky – v Gaderskej doline – sa oddiel úzkostlivo vyhýbal akémukoľvek stretu s Nemcami. „Aby sme zatajili pobyt v tejto doline, bolo treba šikovne manévrovať z miesta na miesto a to sa nám v plnej miere aj podarilo...“, poznamenal nepochybne s istou hrdosťou veliteľ oddielu.⁴⁷

V Turčianskej doline sa k oddielu pridali traja sovietski parašutisti-rozvedčíci, vysadení začiatkom januára v Turci, avšak tuná pri jednom boji stratili nielen svoju rádiostanicu, ale aj ďalších troch kolegov-rozvedčikov. Primkli sa preto k partizánskej kolóne, aby sa

⁴¹MIKULČÍK, ref 35, s. 102-103.

⁴²Tamže, s. 103.

⁴³Presun na stredné Slovensko nie je z dostupných prameňov (spomienok) možné identifikovať chronologicky a miestne úplne presne. Navyše niektoré časové určenia v opisoch bývalých veliteľov si čiastočne protirečia, resp. nie sú vedené denníkovou formou.

⁴⁴Otčot p. o. B. Chmeľnický, s. 2.

⁴⁵Ako svojim výskumom dokázal nedávno M. Schvarc, predstava o príslušníkoch Heimatschutzu ako vycvičených a silne vyzbrojených bojovníkoch je celkom falošná. Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou (Organizácia a formovanie nemeckej domobrany). In: LACKO, M. (ed.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944). Trnava : UCM, 2004, s. 317.

⁴⁶Otčot p. o. B. Chmeľnický, s. 2.

⁴⁷Tamže, s. 3.

spolu s ňou dostali bližšie k frontu, hoci sami trpeli strachom, čo ich za nesplnenú úlohu postihne.⁴⁸

Samotná partizánska kolóna musela nepochybne na náhodných civilistov či obyvateľov obcí kade prechádzali, pôsobiť veľmi zvláštnym dojmom: Dve tretiny mužstva boli v uniformách SS, s nemeckými zbraňami, nevraviac o národnostnej pestrofarebnosti. Cez Turčiansku dolinu prešiel oddiel cez deň neďaleko Blatnice. Pri prechode cez tunajšiu železničnú trať došlo k zaujímavej príhode: Závory na trati boli spustené a pri strážnom domčeku stál nemecký vojak. Mikulčík na Nemca skríkol, aby rýchle zdvihol závory, čo lekár oddielu MUDr. Štotter pohotovo tlmočil a dodal, aby sa ponáhľali, lebo „*ataman sa hnevá*“. Nemcom v strážnom domčeku, sledujúcim desiatky Turkestancom v uniformách SS to zrejme nebolo až také divné, aj keď sa pozerali trochu začudovane. Partizánov však zrejme pokladali za protipartizánske komando, ktoré sa chystá na akciu do tamjších hôr a veliteľov ochotne informovali o možných miestach ich pobytu. Svoj omyl však zistili už onedlho – aspoň partizáni to takto vydedukovali. Na druhý deň totiž popri cestách hliadkovali obrnené vozy, čo Snežinského skupine, ktorá sa ťahala asi deň neskoršie po trase tohto oddielu, znemožnilo prekročiť Turčiansku dolinu.⁴⁹

V Blatnici sa odohrala ešte jedna nezvyčajná príhoda, ako ju zaznačil Š. Mikulčík. Jej aktérom bol osamelý rumunský vojak, ktorý sa k oddielu pridal ešte v Čiernej Lehote a vzhľadom na jeho jazykové a iné znalosti bol prijatý do štábneho kruhu. „*Raz na Valaskej Belej nám predviedol výborné predstavenie: Nastrihal z papiera figúry, dvoch chlapov a dve ženy, posadil sa na zem ako Turek, postavil dve horiace sviečky a tie figuríny pred ním tancovali. Bol to hypnotizér – inak sa tento úkaz nedá vysvetliť*“, dodal Mikulčík. Keď prechádzali cez Turčiansku dolinu, všimol si, že je Rumun krajne vyčerpaný, preto mu ponúkol svojho koňa. Len čo naň chlap vyskočil, viac ho nevidel, rovnako ako svojho koňa. Ostalo len jediné vysvetlenie – rumunský partizán bol v skutočnosti agentom Abwehru.

Gaderskú dolinu prešiel oddiel bez ťažkostí a odtiaľ sa pustil naprieč Veľkou Fatrou. Pod Krížnou partizáni niekoľkých koňov pobili a niekoľkých pustili a hore do dediny sa pustili po vlastných. „*Prechod hore na Krížnu bol ťažký, išli sme po čerstvom snehu a vpredu sa museli meniť družstvá pri prerážaní chodníka. Mnohí chlapi, najmä bývalí príslušníci nemeckej armády nevládali, posedávali v snehu a s nemou otázkou v očiach, kam ideme, čakali odpoveď*.“⁵⁰ Ani samotní velitelia však netušili, kam vlastne idú a koho môžu postretnúť. Vedelo sa len to, že sa musí ísť vpred. Aby štábni velitelia aspoň trochu postrašili Turkestancom a donútili ich držať krok, uchýlili sa k triku: Družstvo Slovákov ostalo potajme pozadu, pričom strieľalo do vzduchu, čo malo vytvárať u pochodujúcich dojem, že za pätami majú Nemcov. Účinok bol však len krátkodobý a po chvíli znova zavládla predošlá apatia a rezignácia. Nepomohlo ani „ostreľovanie“ zblízka. Druhým trikom bolo vyslanie predvoja, ktorý mal skleslú náladu pozdvihnúť výkrikmi o počutí zvukov zvonov z blízkej dediny, ku ktorej sa údajne už-úž približujú. Mužstvo sa napokon po nesmiernych útrapách predsa len dostalo na vrch Krížnej. Mikulčík tento nádherný dojem opísal priam básnicky: „*Boli sme nesmierne prekvapení slnečným jasom. Pod nami ležali doliny zatienené hustou hmlou. Ved' aj my sme vyšli z Gaderskej doliny v hmle a tu zrazu nový svet*.“⁵¹ Pomocou kompasu a slnka sa zorientovali a spustili dole do doliny. Do Tureckej ostávalo ešte asi 30 minút chôdze – v tejto obci sa podľa zistených správ Nemci nemali nachádzať.

Do Tureckej prišlo už totálne vyčerpané mužstvo – o nejakých bojových akciách nemohlo byť ani reči. Po rekognoskácii terénu, určení strážnych a ubytovacích miest sa partizáni pokúsili nadviazať kontakty s miestnymi ľuďmi. Tí však o to veľmi nestáli – „*boli opatrní*

⁴⁸MIKULČÍK, ref 35, s. 104.

⁴⁹Tamže, s. 105.

⁵⁰Tamže, s. 106.

⁵¹Tamže, s. 107. Zdražil v správe o činnosti oddielu na margo 18 hodinového pochodu ku Krížnej a Richtárovej uvádza, že oddiel stratil troch príslušníkov, ktorých zasypala lavína.

a nedôverčiví“, uvádza bývalý náčelník štábu. V obci už vtedy sídlil štáb iného oddielu – jeho meno sa v dokumentoch neuvádza – , ako sa mali naši partizáni čoskoro dozvedieť. Velitelia oddielu miestnym partizánom navrhli, aby „spoločnými silami napadli Nemcov na Starých horách“, čo však títo odmietli s poukazom, že „Nemcov je na Starých horách asi rota, nepodnikajú žiadne akcie, teda majú od nich pokoj a netreba ich burcovať.“⁵² Na nemeckú rotu nakoniec nebolo treba vôbec útočiť, lebo táto Staré Hory nasledujúci deň sama opustila, stiahnúc sa do Ulmanky. Tohto odsunu oddiel využil a Staré Hory nakrátko obsadil. Tu mohol nadviazať kontakty s ďalšími partizánskymi skupinami, ktoré operovali v Richtárovej, v Jelenici, v Balážoch a na Donovaloch.

Podľa otčotu oddielu sa z Tureckej po týždni presunul na Richtárovú, kde nadviazal spojenie s brigádami *Morského*, *Morozova* a kpt. *Makarenka*, ktoré tu boli už skôr.⁵³ Nedostatkom novoprichodzieho oddielu bolo, že v oblasti dislokácie nemal postavené vlastné bunkre so zásobami potravín, ako mali ostatné partizánske skupiny. Mikulčík k tomu poznamenáva: „S nami to bolo horšie, bunkrov sme nemali a budovať ich sa nám nechcelo, zásoby sme nemali žiadne, nuž sme sa museli spoliehať na miestnu pomoc. Neboli sme vítaní hostia, to je celkom prirodzené, ale my sme inú možnosť nemali.“⁵⁴

V situácii bez akýchkoľvek vlastných zásob teda ostalo partizánom len jediné – tieto si získavať zo širšieho okolia, až do vzdialenosti 30 kilometrov.⁵⁵

Po ďalšom týždni sa oddiel presťahoval do Jelenskej doliny, kde obsadil všetky miestne kopanice až po Donovaly a Španiu dolinu. Malou útechou mohlo byť aspoň to, že získali kone pre veliteľov a ochranu štábu, a to od Maďarov, ktorí sa pridali k partizánom vo februári 1945.⁵⁶ Staré Hory navštevoval oddiel iba sporadicky, časť jednotky však zašla až do vzdialených Liptovských Revúc a Osady.

Napriek zúfalej situácii, v ktorej sa oddiel nachádzal, podával podľa jeho veliteľa Zdražila až neuveriteľné výkony: „Aby sme ochránili celú Liptovskú dolinu pred prepacom Nemcov zo strany od Ružomberka, Korytnice, premiestňujeme jednu rotu do Liptovských Revúc, kde spolu s odriadom kpt. Makarenka ovládame Revúcku dolinu až po Biely Potok.“ Zvyšné dve roty vraj podobným spôsobom chránili obyvateľstvo obcí Motyčky, Jergaly, Štubne a Buly a „kladli odpor neustále postupujúcim Nemcom z Pohronia na obce Baláže a Kalište.“⁵⁷ Ako vyzeralo spomínané kladenie odporu, nám Zdražil vzápätí vysvetlil: „Je organizovaná dobrá rozvietková služba a len na základe týchto... zložiek môžeme uhýbať každodenným náporom Nemcov zo všetkých strán.“⁵⁸ Zdražilova skupina sa najprv teda Nemcom vyhýbala, aby vzápätí 2. februára rozprášila celý jeden „vlasovský“ pluk, a to dokonca v 35-stupňovom mraze, pochopiteľne, bez akýchkoľvek vlastných strát.

Je evidentné, že táto a podobne nafúknuté správy o hrdinských bojoch sú povojnovými výmyslami. Realita zimných mesiacov roku 1945 bola úplne iná – partizáni sledovali v tomto období už len jediné – prežiť posledné dni vojny s celou kožou, dočkať sa aspoň toľko túženeho spojenia s červenoarmejcami. Niekoľko ozbrojených stretov sa, pochopiteľne, mohlo odohrať, no určite v celkom inej situácii a rozmeroch, ako to po vojne opisoval Zdražil. Partizáni sa v skutočnosti – pokiaľ to len bolo možné – vyhýbali priamemu stretu s Nemcami. Potvrďuje to celkom otvorene aj Mikulčík, keď píše, že „sme nevyhľadávali boje, lebo partizánske

⁵²MIKULČÍK, ref 35, s. 109.

⁵³Otčot p.o. B. Chmeľnický, s. 3.

⁵⁴MIKULČÍK, ref 35, s. 109.

⁵⁵Otčot p.o. B. Chmeľnický, s. 4.

⁵⁶Mikulčík v súvislosti prechodom skupiny Maďarov spomína ešte jednu zaujímavosť: Jedného z Maďarov pokladali dvaja sovietski partizáni za špióna a krátko po prechode ho chceli pri Liptovskej Osade zlikvidovať. Iba zúfale volanie Maďara v češtine (pochádzal z Čopu) o svojej nevine smerom k Mikulčíkovi mu zachránilo život. Z vďačnosti za svoju záchranu patrilo do konca vojny k jeho veliteľskej ochranke (s. 110).

⁵⁷Otčot p.o. B. Chmeľnický, s. 4.

⁵⁸Tamže, s. 4.

skupiny, ktoré sme v tejto oblasti našli (Morozov, Morskoj, Petrov), nás upozornili, že v záujme obyvateľov, treba sa vyvarovať bojov“ a navyše, vraj, „ani my samotní sme netúžili po vážnejších bojoch, lebo sme úplne neverili bývalým príslušníkom SS a potom ani samotní nepredstavovali veľkú bojovú silu, nemali záujem“.⁵⁹ Jediné ozbrojené strety, ktoré bývalý náčelník štábu spomína, bol boj s „benderovcami“ pri Liptovskej Osade. Aj tento mal však pre partizánov veľmi nepriaznivý priebeh – dve roty bývalých moslimských príslušníkov SS sa totiž dali po prvých nemeckých výstreloch na útek, takže štáb oddielu musel proti nim nasadiť strážnu čatu, ktorá ich palebnou priehradou vrátila späť na líniu. Okrem toho spomína ešte jeden prepád, ktorý urobili jeho partizáni na náhodnú skupinu banderovcov pri bližšie neurčenej obci. Avšak aj v tomto prípade sa pre partizánov skončil útok fiaskom. Skúsení vojaci totiž okamžite po prvých výstreloch zaľahli, a keď použili mínomet, partizáni začali utekať. Jedna z týchto mín ohlušila aj samotného Mikulčíka a len duchapritomnosť dvoch jeho partizánov – vyššie spomenutého Maďara z Čopu a Štefana Babeka z Novej Lehoty mu zachránila život.⁶⁰

K ďalšiemu bojovému stretnutiu s banderovcami malo dôjsť počas ústupu do Jelenskej doliny, no to sa nakoniec neuskutočnilo, resp. nabralo celkom komický záver: Partizánov, zaľahnutých pri jednej z miestnych osád títo nielenže nenapadli, ale sa tvárili, akoby ich tu ani nebolo, ba ich pozývali aj „pokušať“. Dokonca „znenárodné“ strany urobili aj výmenný obchod – partizáni poskytli banderovcom päť litrov rumu, za čo dostali 2 kilá listového tabaku. Toto ich konanie bolo vcelku pochopiteľné – ani banderovci nemali záujem zomierať pár dní či týždňov pred koncom vojny. Nakoniec tento „partizánsky“ priestor opustili úplne a odišli kdesi k Šturcu, pričom partizánom ešte na rozlúčku aj kývali. Mikulčík ich konanie zhodnotil ako „nadmieru čestné, alebo nemali záujem na bojové stretnutie s nami a my veru tiež nie, lebo naše zásoby streliva boli nízke“.⁶¹ Iba na základe poznania týchto okolností možno prijať povojnové vyjadrenia veliteľov oddielu *Bohdan Chmeľnický*, že jeho partizáni „kontrolovali“ Liptovskú Osadu, Liptovské Revúce, Jelenskú dolinu či Donovaly.

Spása sa pre partizánov však na prelome zimných a jarných mesiacov z východu už nezadržateľne približovala. Od polovice marca bolo už jasne počuť ozveny frontových bojov v oblasti Liptovského Svätého Mikuláša. Súčasne s týmto štáb brigády pozoroval aj pohyby iných miestnych partizánskych skupín, ktoré sa sťahovali k Liptovskej Lúžnej, očividne sa pripravujú na prechod frontu. Nie je celkom jasné, čo najviac zavážilo v rozhodnutí veliteľov oddielu postupovať rovnakou cestou. Zdražil píše, že „bol vydaný príkaz, aby všetky oddiely severne od Banskej Bystrice prešli k Červenej armáde, toto vykonal aj oddiel B. Chmeľnického“.⁶² Pravdepodobne by však k tomuto spojeniu došlo aj bez tohto rozkazu, čo sám priznáva, keď píše: „Ja sám som sa udržať proti presile nemohol a dňa 25. 3. 1945 ... musel som sa aj ja rozhodnúť pre prechod cez frontu.“⁶³ Podľa Mikulčíka o tomto kroku rozhodla porada štábu, a to o týždeň skôr, než udáva Zdražil, presne 17. marca. Smer prechodu mal byť cez Chabenec na Pohronie. Plán to bol síce veľmi pekný a optimistický, skutočnosť však bola omnoho drasticejšia. A nielen v tom, že sa išlo viac-menej naslepo, bez máp, ako o tom hovorí L. Wister. Práve on bol totiž poverený, aby na čele výzvedného oddielu prešiel prvý cez Chabenec na Pohronie, a tak zistil možnosti presunu oddielov smerom k frontu: „Musel som prejsť cez hrebeň Nízkych Tatier v noci a bez mapy. Riadil som sa len hviezdami – ešteže bola bezoblačná noc a vyznal som sa na hviezdnej oblohe. V dolinách bolo ešte mnoho snehu a zamíňovaných ciest“, dodáva.⁶⁴ Ešte farbistejšie líčil prechod Mikulčík, podľa ktorého sa na

⁵⁹MIKULČÍK, ref 35, s. 111.

⁶⁰Tamže, s. 111-112.

⁶¹Tamže, s. 113.

⁶²Otčot p.o. B. Chmeľnický, s. 5.

⁶³Tamže.

⁶⁴WISTER, ref 38, nestr.

pochod vyrazilo ráno 18. marca, smerom na Liptovskú Lúžnu. Partizánov bolo v skupine okolo 300, k týmto sa však pridali aj viacerí židia, skrývajúci sa v okolí Starých hôr. K večeru 18. marca došli do malej osady pod Chabencom, kde prespali a ráno 19. marca vyrážali na nový pochod cez Chabenec. Práve tu sa odohrávala najväčšia dráma. Mikulčík o tom doslova píše: „Pred nami cez noc prechádzalo po vyšlapanom chodníčku niekoľko partizánskych skupín a za nami stovky ľudí, čo sa skrývali po horách. Cesta cez Chabenec bola poznačená mŕtvolami žien a mužov, ktorí nevládali cez noc zdolať Chabenec. Ani jeden nebol partizán, a ako sme sa dozvedeli po zostupe do Jasenskej doliny, partizáni zaradili civilov na koniec pochodového prúdu a o tých, čo nevládali, sa nik nestaral.“⁶⁵ Iba pod dojmom takýchto drastických výjavov zimného pochodu mohol nakoniec bývalý partizánsky veliteľ vyniesť nad učeným rozhodnutím o prechode veľmi rázny ortiel: „Celý ten prechod bol veľký omyl, ak nie zločin. Keby sme boli zostali na svojich miestach, nemuselo dôjsť k vypáleniu Balážov a Kališťa. Nemci mali všade svojich informátorov a rýchle sa dozvedeli, že dediny a osady ostali opustené. Potom mohli beztriestne podniknúť akcie pomsty.“⁶⁶

Krátko po stretnutí sa s Asmolvovým štábom a usadení sa v Jasenskej doline, stala sa ešte jedna zaujímavá udalosť. Jeden z miestnych občanov informoval štáb oddielu, že na Chabenci ostala 12-členná skupina starých Židov, ktorí už nevládzu pokračovať v ceste a zísť dolu, a tak im hrozí istá záhuba. Na ich záchranu vyslal partizánsky štáb jednu čatu turkestanských moslimov. Ich veliteľ však zakrátko hlásil, že čata odmieta splniť rozkaz, že židov zachraňovať nebudú. Až po dôraznom zopakovaní rozkazu a pohrození Mikulčíka, splnili bývalí príslušníci SS tento príkaz a starých Židov priviezli na stanových dielcoch.⁶⁷

Z Jesenskej doliny bol vyslaný prieskum smerom na Podbrezovú a Jasenie. Pri Jesennom ešte zúrili boje. Trvalo ešte niekoľko hodín, než Červená armáda postúpila. Pri útoku partizánov na nemecké postavenia sa takmer stalo nešťastie. Útočiaci Sovieti pokladali turkestanských partizánov – podľa uniforiem, v ktorých boli oblečení – za príslušníkov nemeckej armády. Pri útoku prvosledových jednotiek sa títo takmer stali cieľom sovietskej paľby, čomu sa podarilo zabrániť len v poslednom momente. Cesta trvala nakoniec dva dni – smer L. Osada, L. Lúžna, Železné, Magurka, Chabenec, Jasenská dolina (dlhá temer 30 km). V obci Jasenie sa naši partizáni konečne stretli s príslušníkmi rumunskej a sovietskej armády.⁶⁸

Po zvítaní sa s Červenou armádou bol oddiel ubytovaný v Podbrezovej. Tu sa vyskytol ďalší nepríjemný incident, ktorý sa mohol pre bývalého náčelníka štábu skončiť tragicky. Druhý deň pobytu v Podbrezovej sem totiž dorazilo autom s istým plukovníkom NKVD, ktorý hľadal zodpovedných veliteľov tu ubytovaných partizánskych oddielov. Veliteľ oddielu Osman Jusupov priviedol plukovníka za Mikulčíkom, nakoľko veliteľ Zdražil sa zdržoval stále v Liptovskej Osade, kde ako ranený vyčkával príchod frontu. Plukovník s palicou v ruke spustil na partizánskych veliteľov krik, ako je vraj možné, že si dovolili prekročiť front, a že všetkých poženie hneď naspäť. Mikulčíka takéto vyhrážky na oslobodenom území dojali aj nahnevali zároveň, nuž neotálal a staršieho útleho plukovníka veľmi rázne „odprevadil“ k jeho autu a šoférovi prikázal „ufujazdiť“. Vystrašený šofér to aj hneď spravil. Komisar Hnitecký, ktorý mal s NKVD iste väčšie skúsenosti, ešte zo svojej vlasti, však svojho kamaráta rázne vyzval, aby sa „ihneď stratil, lebo zle dopadne“. Ten dlhšie nečakal a ufujazdil tiež, smerom na Bocu. Následky sa dostavili takmer okamžite. Na Boci sa dozvedel, že onen plukovník sa po ňom zháňal, avšak už nie sám, ale za asistencie celej čaty enkavedistov. Musel teda utekať ešte ďalej, do Brezna, kde ho už pátračka nenašla.

⁶⁵MIKULČÍK, ref 35, s. 114. Prechod cez frontovú líniu spomína aj v článku *Myjavský ľud a Povstanie* (In: Ako sa rodilo priateľstvo na večné časy. Bratislava : VPL, 1959, s. 274): „Bojom sme odchádzali za front (18. 3.) cez hrebene Nízkych Tatier.“

⁶⁶Tamže, s. 114.

⁶⁷Tamže, s. 115.

⁶⁸Otčot p.o. B. Chmelnický, s. 5.

Vojenská história

Ďalej putovanie oddielu smerovalo do Važca, kde čakal na ďalšie inštrukcie. Mikulčík s Hniteckým usadili svoj štáb na miestnej fare. Pán farár prejavil neskrývanú radosť, pretože po nociach sa v okolí potulovali všelijaké bandy, ktoré využívali krátke obdobie bezvládia na rabovačky, pričom sa zameriavali najmä na opustené domy. V obci, kde bola ubytovaná početná ozbrojená jednotka, si však takéto aktivity nik z miestnych „aktivistov“ dovoliť nemohol.⁶⁹ Vo Važci bol už jediným a najvyšším veliteľom Mikulčík, pretože Zdražil sa stále zdržiaval za frontom a komisár Hnitecký odišiel k Červenej armáde. Po týždni sa však komisár vrátil k oddielu s týmito dispozíciami: Rusi a Ukrajinci z jednotky majú byť zaradení v Poprade do sovietskej armády, Česi a Slováci do Československého armádneho zboru, Maďari, resp. ďalší inonárodní príslušníci sa mohli rozhodnúť sami. Osobitnou kategóriou však boli bývalí príslušníci Východomoslimského pluku SS, ktorých mal Mikulčík odvieť do Zakopaného. Tak sa aj nakoniec stalo.⁷⁰

SMUTNÝ KONIEC TURKESTANCOV

Kvôli objektívnosti však treba poznamenať, že stretnutie sa s Červenou armádou bolo výhrou len pre malú časť príslušníkov oddielu – konkrétne pre vyše štyri desiatky Slovákov, Čechov či Rusov. Pre zvyšok partizánov, bývalých príslušníkov SS bolo stretnutie so Sovietmi len začiatkom nového utrpenia, možno ešte väčšieho, než zažili cez vojnu. Je však otáznosť, či záver vojny vôbec daktorý z nich prežil, a ak áno, odôvodnene možno pochybovať o tom, že by ich stalinské vedenie slobodne prepustilo do svojich domovov. Ich tragický osud sčasti naznačujú práve Mikulčíkove a Wisterove spomienky. Na Mikulčíkovu otázku miestnemu veliteľovi Červenej armády v Zakopanom, kam Turkestancom osobne doviedol, čo bude s bývalými príslušníkmi ČA, potom SS a nakoniec partizánmi, sa tento otočil k oknu a povedal: „*Idú hneď na front zodpovedať krvou.*“⁷¹ Po stretnutí sa v Poprade, na otázku Wistera, čo sa stalo potom s Turkestancami, odpovedal: „*Nepopravili ich ... ale do trestných výprav išli, na frontu miny zbierať, do prvej línie, cez minové polia, na hrote útočných vln mali postupovať... Tak neviem, či niektorý z nich prežil...*“, dodal so smutným výrazom Mikulčík.⁷²

Celkove však nemožno prebehnutých Turkestancom v žiadnom prípade pokladať za nejakých zradcov. V zachovaných partizánskych dokumentoch či spomienkach nenachádzame ani jeden prípad turkestanskej „zrady“.⁷³

Nedôvera, najmä na veliteľskej úrovni, nebola, pochopiteľne, úplne odstránená nikdy, avšak na „ľudskej“ báze medzi radovými príslušníkmi partizánskych oddielov a novoprišliymi turkestanskými partizánmi sa rozvinuli neraz až dojímavé osobné vzťahy. Aj spomenutý zástupca veliteľa čaty Lacko Wister mal na turkestanských kamarátov len dobré spomienky. „*Mal som jedného mládenca v odriade, dost' inteligentný nato, aby som sa s ním aj pozhováral. Bol z Taškentu, Faiziv sa volal, priezvisko neviem... Veril mi, neviem prečo, ale bol v tú ranu úprimný, nevidel vo mne nepriateľa. Jeho som sa ozaj nebál, ale nebol som si istý bezpečnosťou pred všetkými ostatnými. Museli sme byť na nich opatrní, aj jedinci aj v kolektíve, báli sme sa zákernosti z ich strany. Ale nebol ani jeden taký prípad, ani v skupine, ani mimo... Konečne,*

⁶⁹MIKULČÍK, ref 35, s. 116.

⁷⁰Zdražil však v otčote uvádza, že „*Slovákov a Čechov sme zaradili do našej armády v Poprade, príslušníkov iných národností oddali sme 2. ruskému rezervnému pluku v Zakopanom.*“

⁷¹MIKULČÍK, ref 35, s. 118.

⁷²WISTER, ref 38, nestr.

⁷³Až na jeden prípad, keď krátko po príchode k partizánom začal jeden z Turkestancom na Kulháni agitovať za návrat k Nemcom – bol však – ako to uvádza Mikulčík (s. 100) – okamžite odsúdený na smrť a popravený.

Vojenská história

neboli to jediná zbehovia, zradcovia. Boli aj medzi našimi ľuďmi.“⁷⁴ Mikulčík takisto spomína, že spoľahlivých Turkestancoť mal aj vo svojej ochranke, pričom títo mu v jednom prípade možno aj zachránili život.

Z niektorých spomienok či zmienok sa možno domnievať, že Turkestanci sa s partizánskymi podmienkami vcelku integrovali, nevyvíjali žiadnu rozkladnú činnosť, aj keď na strane druhej vysokou bojovou morálkou určite neopľývali. Bolo to zhruba tak, ako to vystihol Wister: „*Títo chlapci chovali sa v partizánskej skupine bez násilnosti na miestnom obyvateľstve, poslúchali nových veliteľov, ktorých sa báli. Vedeli, že jediný trest je guľka. Systém poznali až veľmi dobre...*“ Bývalý príslušník oddielu Štefan Bednár takisto potvrdzoval, že Turkestanci mali veľký strach: Na otázku, ako by ich charakterizoval, odpovedal: „*Neboli to zlí ľudie... Ale báli sa... Prišli sme na útok a oni pozahadzovali zbrane... Boli to slabí vojaci...*“⁷⁵ Strach zo smrti pociťoval – aspoň v istých momentoch – nepochybne každý vojak či veliteľ. V prípade Turkestancoť to však bol určite strach s veľkým „S“. Čo mohli oni čakať od konca vojny? Upokojenie situácie? Záchranu života? Návrat k rodinám? Bezpečie? Slobodu? To sotva. Boli v celkom inej situácii, než ich českí či slovenskí spolubojovníci, ktorí s najväčšou netrpezlivosťou a dojatím počúvali kanónové salvy približujúceho sa frontu, na ktorý hľadeli ako na spásu. Čo však mohli očakávať tí, čo podľa súdruha Stalina zradili najviac? „*Čím viac sme sa približovali k fronte a k prechodu na sovietsku stranu, tým viac sa oni strachovali, čo s nimi bude. Vedeli, že zradili, pridali sa k Nemcom, slúžili im vehementne. Či účasť v partizánskej skupine zmyje ich previnenie? Nikto to nevedel.*“⁷⁶

MÝTUS O PARTIZÁNSKÝCH BOJOVÝCH AKCIÁCH

Samostatnou a veľmi dôležitou otázkou, ktorú naša historiografia akosi zabudla kriticky preskúmať, je problém, do akej miery partizánske oddiely plnili – resp. neplnili – svoje hlavné poslanie – bojovú a sabotážnu činnosť. Pozrime sa preto na výkazy bojovej aktivity oddielu, ako sú zachytené v správe o činnosti (otčote) brigády, ako aj oddielu. Prvú deštrukciu zaznamenáva brigádny otčot už 3. novembra 1944, a to na trati Kúty – Jablonica, kde bol údajne vyhodnený transport s muníciou a stavebným materiálom, pričom celej akcii mal veliť samotný Zdražil.⁷⁷ Ďalšia akcia nasledovala 9. 1. 1945 a mala sa viazať k obdobiu, keď oddiel prechádzal cez Strážovské vrchy. Partizánsky oddiel *B. Chmelnického* vtedy vraj uskutočnil prepad posádky „vlasovcov“ v Čičmanoch, a to v sile 1 práporu. Straty protivníka mali byť 35 mŕtvych, 10 ranených, nerátajúc do toho získané trofeje – zbrane a muníciu. Straty partizánov – jeden nezvestný...⁷⁸ Hrdinské činy pokračovali aj v nasledujúcich dňoch. 12. januára totiž partizánske „odriady“ *Boženko, Štúra* a *Za vlasť* viedli vraj stretný boj s Nemcami a „vlasovcami“ v sile práporu pri obci Fačkov. Boj trval hodinu a pol, protivník zanechal na bojisku 50 mŕtvych a ranených. Straty partizánov – 1 ranený, 5 nezvestných. 15. januára zase skupina piatich partizánov pod vedením L. Kauzála a mínery V. Nikitina vyhodila do vzduchu nepriateľský transport s vojenským nákladom, technikou a strelivom na trati Žilina – Rajec, medzi stanicami

⁷⁴Z listu L. Wistera autorovi z 27. 1. 2002. Osobný archív autora.

⁷⁵Z rozhovoru so Š. Bednárom 2. 5. 2001. Pisomný záznam v osobnom archíve autora. Podobný názor mal aj ďalší bývalý príslušník oddielu Rudolf Pavelka (1925, Nová Lehota), ako ho prezentoval aj autorovi týchto riadkov: „*Mali sme aj Čirkízov v odriade, ale nerobili nám problémy.*“ Akurát boli ustráchaní, báli sa totiž „*aj spátky utiecť k Nemcom, aj k Rusom*“. Z rozhovoru s autorom 25. 9. 2002.

⁷⁶Z listu L. Wistera autorovi z 27. 1. 2002. Osobný archív autora.

⁷⁷VHA Trnava, f. Kyjev, šk. 7, otčot partizánskej brigády Boženko (ďalej len otčot p. b. Boženko), s. 6.

⁷⁸Otčot p. b. Boženko, s. 8.

Porúbka – Rajecké Teplice. Zničený mal byť pritom jeden rušeň, štyri vagóny a cisterny, pri explózii zabitých osem Nemcov. Už 22. januára skupina 6 diverzantov pod velením komisára Hniteckého na trati Diviaky – Turčiansky Svätý Martin zas vraj vyhodila nepriateľský transport so živou silou v priestore stanice Blážovce. Zničené: 1 rušeň a 6 vagónov, zabitých a ranených 130 Nemcov.

Od 24. 1. do 31. 1. 1945 v obciach Turecká – Staré Hory p. o. B. Chmeľnický viedol šesť dní boj proti 150 nemeckým vojakom a dôstojníkom. Výsledkom boja bolo vraj 24 zabitých a 42 ranených hitlerovčikov, jeden zajatý, ukoristených 5 povozov. Straty partizánov – žiadne.⁷⁹

Od 3. do 13. februára 1945 viedol p. o. B. Chmeľnický obranný boj v obciach Motyčky, Donovaly, Jergalov, Buly, čo spôsobilo Nemcom nesmierne straty: Prišli o približne 100 vojakov a dôstojníkov, ako aj štyri autá. Straty partizánov boli ani nie desatinové – 3 mŕtvi, 6 ranení.

22. februára 1945 – skupina šiestich partizánov pod vedením náčelníka skupiny V. Nikitina vyhodila do vzduchu nepriateľský transport s technikou a muníciou na trati Turčiansky Svätý Martin – Horná Štubňa. Zničili jednu lokomotívu a šesť vagónov, zabili 13 nemeckých vojakov a dôstojníkov.

2. marca skupina partizánov od p. o. B. Chmeľnického v počte 8 členov pod vedením J. Zdražila vyhodila do vzduchu nepriateľský transport na trati T. S. Martin – Horná Štubňa, medzi stanicami Diviaky – Vieska. Zničený jeden rušeň, 7 vagónov s muníciou, zabitých alebo ranených 17 Nemcov. Doprava vyradená na 24 hodín.

16. marca pri obci Ľubochňa viedol oddiel stretný boj s Maďarmi v sile do 200 mužov. Výsledkom 2-hodinového boja bolo 17 zabitých a 4 zajatí Maďari.⁸⁰

Od 20. do 23. marca v obci Korytnica zase vraj viedol oddiel prepadový boj na ustupujúcu kolónu Nemcov v počte 100 mužov, výsledkom boja bolo 52 zabitých a ranených Nemcov. Straty partizánov – 2 zabití, 2 ranení, vrátane J. Zdražila.

Celková bilancia činnosti malého oddielu bola teda viac než úctyhodná: likvidovaných 5 nepriateľských transportov, 9 áut, 2 mosty, 600 vojakov a dôstojníkov.⁸¹ V otčote oddielu nachádzame zas ako prvú bojovú akciu údajný boj na Inovci, a to 15. novembra 1944, keď bolo v boji zabitých 24 Nemcov, asi 20 ranených, ukoristených niekoľko áut. Ďalšia akcia sa dostavila už 28. novembra, a to medzi stanicami Svinná a Jastrabie, kde Zdražilovi hôrni chlapi poškodili železničnú trať a zabili dvoch nemeckých strážnych.⁸² Niekedy v prvej polovici decembra na trati Bánovce – Trenčín zas vraj vyhodili menší most, ktorý tam pracujúci nemecký železničný pluk práve opravil. Začiatkom januára 1945 nad Motešicami oddielová rozvedka zabila alebo ranila 16 Nemcov, ostatní sa, vraj, v chaose rozutekali. Vzápätí bol vyhodенý nemecký vlak, zničené 4 vagóny so strelivom a vojenským materiálom.

V čase, keď sídlil oddiel v Tureckej, rozvedka pod vedením Jána Horniaka vyhodila nemecký nákladný transport pri Mošovciach, kde „*bolo ubitých mnoho Nemcov a úplne zničených 5 vagónov*“.⁸³

Strojcovia týchto úspechov by si mali zaslúžiť ocenenie minimálne na úrovni Hrdinu ZSSR. To však len v prípade, keby opísané bojové akcie existovali aj inde, než len na

⁷⁹Tamže, s. 9.

⁸⁰Tamže, s. 11.

⁸¹Tamže, s. 27

⁸²Otčot p. o. B. Chmeľnický, s. 1. Kalač-Štukovský síce spomínajú vo svojej publikácii deštrukciu na trati Svinná – Ruskovce, avšak až 31. 12. o 6 hod. ráno a pripisujú ju družstvu J. Kyselicu a Š. Bártu od Žižkovej brigády. (Ref. 3, s. 87.) Dielo autorov BALÁŽOVÁ, E. – M. HALEČKOVÁ, M. – JÁNOŠOVÁ, M.: Chronológia partizánskych deštrukcií na železničiach Slovenska od leta 1944 do oslobodenia sovietskou armádou roku 1945. In: Zborník Múzea SNP 5, Banská Bystrica 1980, ju radí na 1. januára 1945. O údajnej akcii z 28. 11. však literatúra nič nevie.

⁸³Otčot p. o. B. Chmeľnický, s. 3.

papieri, resp. v hlavách partizánskych veliteľov. V prvom rade sa z klamstva usvedčujú už oni sami – jeden aj druhý otčot totiž uvádza celkom iné akcie na celkom iných miestach a v rozdielnom čase.

O deštručných a bojových akciách, ktoré spomína oficiálny brigádny dokument, veliteľ oddielu, ktorého sa údaje priamo dotýkajú, nič nevie. Ako vysvetliť tento fakt? Že by sa na ne v závere vojny nemohol rozpamätat? Alebo že by bol taký skromný, že by si ich ani nepripisoval ako zásluhu? To hádam nie. Ak by sa stali, iste by ich nezabudol v správe o činnosti oddielu spomenúť.⁸⁴ Veď na inom mieste, v otčote činnosti svojho oddielu sám vymenúva podobné „gerojské“ činy. A naopak, to isté sa týka aj brigádneho dokumentu. Jediným vysvetlením teda ostáva, že tvorcovia dokumentov si jednoducho vymýšľali. Ďalšou otázkou je, odkiaľ vlastne partizánski velitelia poznali tak presne rozsah nemeckých strát, keď po každej úspešnej akcii museli urýchlene utekať? V partizánskych otčotoch zaznamenané údajné deštrukcie vôbec nespomínajú ani zachované kroniky z čias národného povstania dotýčajúcich obcí, ako ani odborná literatúra.⁸⁵

Podobne „hrdinská“ akcia sa mala stať aj 2. februára 1945, a to keď v 35-stupňovom mraze jedna rota oddielu v hodinovom boji pod Šturcom rozprášila neúplný pluk „vlasovcov“.⁸⁶ Nasledujúce ráno boli už v Gaderskej doline, a to na ceste pred Nitrianskym Pravnom stihli zničiť tri nákladné autá a zabiť posádku ôsmich Nemcov.⁸⁷ Druhým dychom však Zdražil dodáva, že pochodom boli už celkom vyčerpaní a bez akýchkoľvek zásob boli nútení pobiť vlastné kone a tieto skonzumovať, aby sa vôbec „udržali pri živote do konečného pochodovania“. Je preto veľmi zaujímavé, ako v takomto stave maximálneho vyčerpania mohli podávať uvedené výkony, navyše bez vlastných strát.⁸⁸

Povojujové partizánske otčoty možno pokladať – aspoň pokiaľ ide „opis“ strát spôsobených nepriateľskej strane – za úplnú fantazmagóriu. Je napr. smiešna predstava, že by Nemci poslali do Bánoviec nad Bebravou – na vedľajšiu trať – celý ženijný pluk opraviť nejaký vyhodенý mostík. A vôbec, ako by sa málopočetná a slabovyzbrojená partizánska „odriad“ odvážil na takúto veľkú jednotku vôbec zaútočiť? A to sme vymenovali len zopár z celej takejto plejády údajných bojových akcií...

Pred okupačnými jednotkami musela skupina naopak unikat' stále ďalej a ďalej, v posledných dňoch konkrétne do obcí L. Revúce, L. Osada a Korytnica. Ani v tejto situácii posledného náporu však neprestávala podávať heroické výkony. Zdražil jeden takýto opísal nasledovne: „*Počnúc týmto dňom (myslí sa 4. marec – pozn. M. L.) boli sme každý deň napádani Nemcami a Maďarmi z tejto strany – myslí sa Ľubochnianska dolina – pozn. M. L. – a z tohto dôvodu bol som nútený zaistiť túto dolinu pred nemeckým a maďarským náporom tým, že dal som dolinu asi 20 km od Ľubochnie zabarikádovať v dĺžke 4 km a pred barikádami vzadu i vpredu postavil som mínové polia, nakoľko sme čakali útok Nemcov a Maďarov na naše vtedajšie stanovište.*“⁸⁹ Ostáva len dodať, že muselo ísť priam o fantastické úsilie – niekoľkotýždňovými pochodmi v treskúcom mraze na smrť vyčerpaná a vyhľadovaná skupina partizánov bola schopná za niekoľko hodín vybudovať kilometrové zátarasy, nevraviac už o tom, kde pobrala stovky mín, aby tento dlhý úsek zaminovala. Všetky pokusy o zdolanie tejto bariéry zdražilovci pochopiteľne obratom likvidovali a ako inak, bez vlastných strát.⁹⁰

⁸⁴Podľa Wistera došlo k bojovým stretom len pri Motešiciach, nad Harmancom, pri Buloch a pri Veľkom Šturci, bližšie ich však neopisuje.

⁸⁵BALÁŽOVÁ, ref 82.

⁸⁶Otčot p. o. B. Chmeľnický, s. 4.

⁸⁷Tamže, s. 2.

⁸⁸Ani Mikulčík v podrobných spomienkach nič také neuvádza, hoci by to iste spomenul.

⁸⁹Otčot p. o. B. Chmeľnický, s. 5.

⁹⁰Ani kronika národného povstania obce Ľubochna nezaznamenala o tejto údajnej veľkej bojovej akcii zhola nič. Archív MO SR, oddelenie „255“, Ružomberok-252.

Na margo údajov podaných v zachovaných partizánskych otčotoch možno dodať, že len vo výnimočných prípadoch majú reálny základ, aj to len sčasti, ten je však vzápätí úplne zdeformovaný nafúknutými stratami spôsobených Nemcom a bagatelizovaním vlastných strát. Toto platí o dvoch písomne zachytených ozbrojených incidentoch – prestrelky pri Motešiciach a stretu pri Fačkove⁹¹ a asi dvoch deštruktívnych akciách na železničnej trati na západnom Slovensku.⁹²

Tiež si možno položiť otázku, čo týchto ľudí vlastne nútilo k tomu, že si takto bohapusto vymýšľali? Túžba po väčšej sláve či povojnovej odmene? Snaha zakryť vlastné prešľapy a prehrešky, ktorých sa niektorí dopustili? Alebo sa domnievali, že po vojne si nik nebude môcť túto „faktografiu“ overiť? Alebo ich snád' ku klamstvám pohýnal strach zo všadeprítomnej NKVD, ktorá by sa v prípade uvedenia skutočnej pravdy mohla zaujímať o ich malú bojovú aktivitu? Ktovie, to sa dnes už asi nedozvieme, všetci sú totiž už mŕtvi. Skôr je smutné, že autori starších historických prác, ktorí takéto fantastické údaje neraz preberali do jednotlivých monografií, kroník, či encyklopédií, tieto neoverili, takže dodnes deformujú naše predstavy o aktivitách a činnosti mnohých partizánskych skupín.

CELKOVÉ ZHODNOTENIE „BOJOVEJ“ ČINNOSTI ZDRAŽILOVHO ODDIELU

Ak vychádzame z premisy základných úloh partizánskeho hnutia, ktorými sú ozbrojený boj proti nepriateľovi, prerušovanie jeho dopravných spojení, ničenie materiálu, živej sily či aspoň jej viazanie, treba konštatovať, že v prípade činnosti p. o. *Bohdan Chmelnický* tento nespĺnil ani jednu z nich. Hmatateľným pozitívom jeho existencie môže byť jedine to, že poskytol prístrešok občanom, ktorí boli či už rasovo prenasledovaní alebo sa vyhýbali vojenskej službe na strane krachujúceho nacizmu. Pokiaľ však ide o bojové úlohy, o plnení týchto nemôže byť ani reči.

Už sám veliteľ oddielu Zdražil škodil partizánskej povesti viac než dosť. Pokiaľ niektorí z členov veliteľského zboru požívali medzi radovými príslušníkmi, ako aj miestnym obyvateľstvom, pomerne dobrú povest' (týka sa to najmä Š. Mikulčíka a E. Kellermana), tak spomenutý Ján Zdražil na svoju zodpovednú funkciu zďaleka nedorástol. Svedčia o tom o. i. aj sťažnosti, ktoré boli na jeho osobu a činnosť adresované v zime 1945. Napriek tomu, však v normalizačnej *Encyklopédii odboja* z roku 1984 čítame dosť zvláštne hodnotenia. Tak napr. v hesle *Liptovské Revúce*⁹³ sa uvádza, že od novembra 1944 sídlil v blízkosti obce p. o. *Pobeda* a začiatkom februára obsadili jeho príslušníci obec spolu s p. o. *Bohdan Chmelnický* a *Štúr* od p. brigády *Boženko* a „zabezpečovali jej obranu“.⁹⁴ Ako táto „obrana“ obyvateľstva z jeho strany vyzerala, sa môžeme na inom mieste tiež dočítať. Hovorí o tom sťažnosť MNV z Liptovských Revúc z apríla 1945. „*Na túto skupinu* (myslí sa B. Chmelnický – pozn. M. L.) *boli rôzne sťažnosti, nakoľko usídlení boli v tunajšej obci, tu sa aj stravovali, pričom požadovali stravu, ktorú im tunajší obyvatelia nemohli dať. (Dvakrát denne mäso a pod.) Usporiadali v obci peňažitú zbierku, ktorej výsledok je neznámy, požadujúc najnižšiu sumu 50 korún a dôvodiac tým, že potraviny si sami nakúpia. Toto sa však nestalo, občania ich boli nútení aj*

⁹¹Udalosti pri Motešiciach sme sa už dotkli. Nemecká strel'ba pri Fačkove naopak – spolu s obrovským množstvom snehu – v polovici januára 1945 zas zabránila Snežinského skupine v presune do Veľkej Fatry. Informáciu poskytol autorovi býv. príslušník brigády Ján Jančo (1924, Selec).

⁹²Pozri text nižšie.

⁹³PLEVZA, ref 2, s. 281.

⁹⁴Tamže.

naďalej stravovať a zo zozbieraných peňazí nakupovali nápoje⁹⁵ a podporovali tu ukrývajúcich sa židov. Zbieraním týchto peňazí sa zaoberali kpt. Greslinger a MUDr. Stotter. Neoprávnené vydali poukážky na asi 170 m dreva. Tunajšie obyvateľstvo si uľahčene vydýchlo, keď táto skupina bola odkomandovaná na iné miesto.⁹⁶ Podobne si oddýchli zaiste aj na ostatných miestach, ktoré Zdražilova skupina „počila“ svojou prítomnosťou.

Aj v Liptovskej Osade Zdražil vystrájal. Tunajší MNV v apríli 1945 osvedčil, že „obyvateľstvo obce ešte pred povstaním pomáhalo partizánom a to proviantom a sprievodnou službou“ a voči partizánom sa v tunajšej obci vyskytla sťažnosť len raz, a to proti veliteľovi p. o. B. Chmel'nický, poručíkovi J. Zdražilovi, pochádzajúcemu z Banskej Štiavnice. Tento ako veliteľ partizánskeho oddielu mal sídlo v Liptovskej Revúcej a „neodôvodnene hrubo vystupoval a dal svojim partizánom koncom februára 1945 nočnou hodinou zaistiť člena miestneho výboru notára J. Kudličku len preto, že tento dľa príkazu člena Národnej rady nechcel dať súhlas k prevedeniu peňažitej zbierky pre tento partizánsky oddiel a dovoľával sa toho, že takáto zbierka môže byť v obci prevedená dľa príkazu NR len s predbežným súhlasom NR, ktorej členovia sa v tom čase zdržiavali v blízkej Korytnici. Menovaný veliteľ p. o. po zaisťovaním akte si zbierku vynútil terorom a previedol.“⁹⁷

Napriek týmto a ďalším negatívnym skutočnostiam Snežinský tomuto človeku písomne potvrdil, že vraj „bol dobrým, spravodlivým ... disciplinovaným veliteľom roty ... mnoho ráz sa uplatnil v priamom boji s Nemcami“. (Neuvádza však ani jeden konkrétny prípad priameho boja.) Bol tiež vraj posielaný na zvláštne bojové úlohy, ktoré „vždy svedomite a s úspechom vyplnil“.⁹⁸ Príkladom takéhoto úspešného vyplnenia bolo vraj vyhodenie nepriateľského vlaku 1. novembra 1944 pri Smoleniciach. Čitateľ neznalý pomerov by sa snád' mohol domnievať, že išlo o nejaký nacistický transport plný munície, ktorý bol vďaka štiavnickému „bohatierovi“ zlikvidovaný. Skutočnosť však bola celkom iná. Druhým vrcholným úspechom nášho Ivana bolo vraj vyhodenie „nemeckého transportu“ pri Brezovej, kde bolo „mnoho obetí na ľudských životoch“. Pravdou v Snežinského bumažke je len to, že obeti tu bolo veľa, avšak nie germánskych, ako by sme si snád' mysleli. Zahynuli tu celkom nevinní ľudia – civili, ktorí nemali s nacistickou vojnouvašinou nič spoločného. 1. novembra totiž pri explózií na trati pri Trstíne zahynuli dvaja strojvodcovia vlaku a nasledujúci deň medzi Hradišťom pod Vrátnom a Brezovou na vojensky bezvýznamnej periférnej trati partizáni podmínovovali osobný vlak, následkom čoho zahynulo osem náhodných cestujúcich a asi toľko isto bolo ťažko ranených.⁹⁹

Príslušníci oddielu, ktorí sa ocitli pod jeho velením, mali na Zdražila celkom iný názor, než uviedol Snežinský v otcote.¹⁰⁰ To však nijak nebránilo, aby sa z neho nestal povojnový hrdina. Za „zásluhy“ dostal tie najvyššie vyznamenania. Konkrétne Rad SNP I. tr., Čs. vojnový kríž 1939, ba aj Za chrabrosť a Za zásluhy I. stupňa.¹⁰¹ Povojnová partizánska sláva mu však

⁹⁵Nie je ťažké si domyslieť, o aké „nápoje“ asi išlo – pozn. M. L.

⁹⁶VHA Trnava, zbierka OVDS, šk. 19, potvrdenie MNV Liptovské Revúce z 27. 4. 1945.

⁹⁷VHA Trnava, zbierka OVDS, šk. 19, potvrdenie MNV v L. Osade z 28. 4. 1945 čs. zástupcovi pri štábe partizánskeho hnutia 4. UF.

⁹⁸VÚA Praha, zbierka partizánske a odbojové hnutie, časť Slovensko, č. 492/1945, potvrdenie Snežinského o Zdražilovej partizánskej činnosti z 10. 4. 1945.

⁹⁹Pamätná kniha mesta Senica 1936 – 1953, s. 215, tiež BIELIK, P.: Neznáme povstanie. Kultúra, č. 14 z 9. 9. 1998, s. 13. *Chronológia*, však spomína deštrukciu na trati Trnava – Kúty z 1. 11. 1944, keď vybuchla mína pod motorovým vlakom, rušeň zhorel a prípad z 2. 11, keď na trati Jablonica – Brezová podmínovovali železničný most, vlak bol vykofajený. M. Dubovský (ref 3, s. 31) diverzie na železnici v trnavskom regióne v tomto období priznáva Snežinského skupine.

¹⁰⁰Tak napr. veliteľ jeho čaty Štefan Bednár ho v rozhovore s autorom týchto riadkov označil za vyslovene „zlého človeka“, zástupca veliteľa čaty a veliteľ družstva Ladislav Wister zase za „takého ožrana“. Mikulčíka naopak Bednár charakterizoval ako „slušného človeka“, s ktorým si vychádzal „velice dobre“ a podobne sa o tomto vyjadril aj L. Wister.

¹⁰¹PLEVZA, ref 2, s. 631.

Vojenská história

Zoznam príslušníkov partizánskeho oddielu *Bohdan Chmel'nický* slovenskej, českej a ruskej národnosti, zhotovený vo Važci 3. apríla 1945

<i>Meno</i>	<i>Funkčné zaradenie</i>	<i>Rok, miesto narodenia</i>	<i>Vstup k partizánom</i>
1. Mikulčík Štefan	náčelník štábu	1921, Košariská	28. 8. 1944
2. Kauzál Ludevít	veliteľ roty	1921, Prašice	4. 9. 1944
3. Nikityn Viktor M.	veliteľ čaty	1927, Vjazma, Smolensk	29. 9. 1944
4. Mikityn Peter	bojce	1926, Koprivnica, GI	15. 9. 1944
5. Vasiliev Sergej F.	veliteľ čaty	1920, Kamoričev, Orlov	29. 10. 1944
6. Jehlička Miroslav	staršina	1920, Předlenice, Ústí n.L	20. 9. 1944
7. Wagner Vojtech	politruk	1914, Vyšný Medzev	20. 9. 1944
8. Bogdanov Simeon T.	veliteľ družstva	1924, Miadelné, Vitebsk	29. 9. 1944
9. Horňák Ján	veliteľ družstva	1920, Vyšná Polianka	29. 9. 1944
10. Sigmund Adolf	veliteľ družstva	1920, Fridland	15. 6. 1944
11. Bednár Štefan	veliteľ čaty	1921, Nová Lehota	26. 10. 1944
12. Kellermann Ernest	veliteľ rozvedky	1893, Horné Bzince	1. 9. 1944
13. Wister Ladislav	veliteľ družstva	1918, Budapešť	25. 11. 1944
14. Grosner Emil	bojce	1910, Nové Mesto n. V.	27. 11. 1944
15. Grosinger Ján	bojce	1927, Nové Mesto n. V.	27. 11. 1944
16. Klein Vojtech	zástupca vel. rozvedky	1920, Lúka	16. 9. 1944
17. Bednár Ján	bojce	1921, Nová Lehota	27. 11. 1944
18. Štotter Ladislav	lekár	1908, Trstená	27. 11. 1944
19. Pavelka Michal	bojce	1920, Nová Lehota	27. 11. 1944
20. Bednár Michal	bojce	1922, Nová Lehota	27. 11. 1944
21. Babek Štefan	bojce	1918, Nová Lehota	27. 11. 1944
22. Novotný Ján	bojce	1924, Nová Lehota	27. 11. 1944
23. Pavlík Vojtech	bojce	1926, Zvolen	20. 11. 1944
24. Glovčík Michal	bojce	1922, Henclová	22. 9. 1944
25. Lupták Ján	bojce	1921, Banská Štiavnica	14. 10. 1944
26. Horvát Ivan	bojce	1920, Senovec, Volové	10. 9. 1944
27. Hilschner Ján	bojce	1927, Svätý Kopeček	16. 12. 1944
28. Kmet' Anton	bojce	1928, Donovaly	10. 9. 1944
29. Rajtúch Ján	veliteľ družstva	1918, Dobrá Niva	20. 9. 1944
30. Vindiš Pavel	bojce	1922, Nemčice	nečitateľné
31. Konečný Emil	bojce	1924, Čierna Lehota	6. 1. 1945
32. Gondek Karol	bojce	1917, Lesnice	16. 1. 1945
33. Lorbert Samuel	bojce	1924, Vyšný Orlík	16. 1. 1945
34. Weinberger Viliam	bojce	1899, Vyšná Breznica	16. 1. 1945
35. Friedmann Hermann	bojce	1927, Humenné	16. 1. 1945
36. Ascher Jakub	bojce	1920, Nitra	16. 1. 1945
37. Schonfeld Ignác	bojce	1925, Topoľčany	16. 1. 1945
38. Kolba Ján	bojce	1920, Hranovnica	20. 2. 1945
39. Štelmach Viliam	bojce	1924, Krajná Poľana	20. 2. 1945
40. Smetana Ján	bojce	1922, Trnava, MI	20. 2. 1945
41. Pavelka Rudolf	bojce	1925, Nová Lehota	26. 11. 1945
42. Ilenčík Samuel	bojce	1928, Nová Lehota	26. 11. 1944
43. Kubán Rudolf	bojce	1926, Nová Lehota	26. 11. 1944

Vojenská história

musela až priveľmi stúpať do hlavy. Bol vymenovaný za národného správcu istého podniku na výrobu guľičkových ložísk v Bratislave, onedlho sa však za rôzne prechmaty a sprenevery ocitol vo väzení.¹⁰² Celkom paradoxne ho tuná strážil v uniforme SNB jeho bývalý spolubojovník a priateľ – Štefan Bednár.

Úsmevné je čítať nielen Zdražilove výmysly o najrôznejších bojových aktivitách, uvedené v otčote, ale mimochodom aj rusifikovanú slovenčinu, v ktorej je tento napísaný. Tak napr. jeho vyjadrenie o tom, že bol „komandírom roty adriada B. Chmelnický“, neplnil zvláštne bojové úlohy ale „zadania“, čata sa neskladala z družstiev ale z „oddelení“, Mikulčík bol nie náčelníkom štábu, ale náčelníkom „štaba“ a podobné nezmyselne konštruované slovensko-rusifikované formulácie. Vrcholom nekritického obdivu k všetkému ruskému je prepisovanie svojho krstného mena Ján na ruské Ivan.

Na jednej strane dnes možno obdivovať nesmierne útrapy, ktoré museli partizáni podstúpiť v zimných mesiacoch 1944/1945 v horách, na strane druhej nám však táto skutočnosť nesmie brániť kriticky hodnotiť činnosť jednotlivých skupín či brigád v tomto období, ako vo vzťahu k civilnému obyvateľstvu, tak aj pokiaľ ide o diverzie spôsobené nacistickej vojnovéj mašinérii. Práve tu je hlavný kameň úrazu – z vojenského hľadiska totiž Zdražil neuskutočnil ani len jedinú významnejšiu bojovú akciu, ktorá by nacistom spôsobila vážnejšie škody. Viac škody než nacistom spôsobil, zdá sa, domorodému obyvateľstvu. Aj preto pripomína skôr istého dobrodruha, než neohrozeného a čestného bojovníka proti fašizmu. I tieto fakty patria k dejinám partizánskeho hnutia, a treba ich pripomínať aj dnes, hoci tým, pochopiteľne, nemožno poprieť dobrú vôľu, odhodlanie, zásluhy či prežitú utrpenie množstva iných, čestných príslušníkov odbojového hnutia počas druhej svetovej vojny.

M. LACKO: WIRKEN UND SCHICKSAL DER PARTISANENGRUPPE VON BOHDAN CHMELNICKÝ

Die Partisanenbewegung gehörte zu den Themen, die fast 50 Jahre nicht möglich war objektiv zu werten, noch kritisieren. Eine von den grössten Partisanenbrigaden, die in der Slowakei am Ende des Krieges wirkten, war die Partisanenbrigade "Boženko" des Oberst Anatolij Snežinský. Eine von seinen Truppen trug den Namen *Bohdan Chmelnický*. Auf Grund der bewahrten Archivreuen und Gedenkmaterialeu einiger ehemaligeu Truppenangehöriger versucht der Verfasser in der vorgelegten Studie ein Profil der Tätigkeit dieser Truppe darzubieten und ihre fast ein halbes Jahr dauernde Wirkung zu bewerten. Die Truppe erstand am 1. November 1944 noch als Bestandteil der Partisanenbrigade *Boženko*, von Anfang Januar 1945 bis zum Ende ihrer Existenz wirkte sie dann als ganz selbstständige Einheit. Diese Tatsache wurde allem Anschein nach absichtlich verursacht – nach dem Auszug aus Považský Inovec hatte das Truppenkommando keine Interesse mehr daran, dem groben Befehlshaber Snežinský untergeordnet zu sein. In übermässig schwierigen Wintermonaten, ohne welcheine Versorgung und Stärkung, war es unvorstellbar Kamp- oder Schadenaktionen durchzuführen – fast alles musste sich die Truppe erst nach dem Krieg "auf dem Papier erkämpfen". Das einzige und höchste Ziel wurde die Rettung des eigenen Lebens in den unmenschlichen Bedingungen der Zeit. Die am meisten dramatische Zeitperiode der Existenz der Truppe waren gerade die Wintermonate des Jahres 1945, als sie aus dem Gebirge Považský Inovec in die Niedrige Tatra zog, wo sie sich am Ende März 1945 mit der vorrückenden Roten Armee zusammenschloss. Die Mehrheit der Truppenangehörigen bildeten die Turkestaner – ehemalige Angehörigen der Ostmoslemischen Regiments des SS, die über Weihnachten 1944 zur Brigade desertierten. Gerade sie wurden zur "Achillesferse" der Truppe. An der Ehre gab der Truppe weder sein eigener Kommandant Ján Zdražil hinzu, der sich mit seiner Zuneigung zum Alkohol und mit verschiedenen Exzessen auch in der Richtung zur zivilen Bevölkerung berühmt machte. Auch diese weniger bekannte – und weniger berühmte – Seiten sind aber ein Bestandteil des Zweiten Weltkrieges und der Partisanenbewegung in der Slowakei.

¹⁰²Z rozhovoru so Š. Bednárom 2. 5. 2001. Pisomný záznam v osobnom archíve autora.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

SPORNÝ POBYT MÓRICA BEŇOVSKÉHO V SPOJENÝCH ŠTÁTOCH AMERICKÝCH V ROKOCH 1779 – 1780*

PATRIK K U N E C

KUNEC, P.: The Disputed Stay of Móric Beňovský in the United States of America in 1779 – 1780. *Vojenská história*, 9, 2, 2005, pp 92 – 101, Bratislava.

The published material wants to contribute to explanation of the disputed stay of an interesting central European adventurer, soldier, sailor, explorer, colonizer, „king of Madagascar“ and finally also a successful writer in the United States of America in 1779 – 1780 that should have been connected with his combat activities in the American revolution too. *Military History. United States of America. Móric Beňovský.*

Pred piatimi rokmi sa v sídle Americkej filozofickej spoločnosti (American Philosophical Society) v meste Philadelphia (Pa) konala výstava o známom dobrodruhovi Móricovi Augustovi Beňovskom a jeho pobytoch v Spojených štátoch amerických. Výstavu pripravili spoločne veľvyslanectvá Slovenskej, Poľskej a Maďarskej republiky v USA. Otvorenia sa zúčastnili nielen predstavitelia diplomatických zborov, ale aj niekoľkí bádatelia zo Slovenska, Maďarska a USA a tiež potomkovia tohto rodu žijúci v USA. Výstava mala širokej americkej verejnosti predstaviť osobnosť a životné osudy tohto zaujímavého stredoeurópskeho dobrodruha, vojaka, námorníka, objaviteľa, kolonizátora, „kráľa Madagaskaru“ a napokon aj úspešného spisovateľa.¹ Panely s reprodukciami Beňovského listov a listov adresovaných jemu, rôznych písomných dokumentov, dobových rytín a obrazov približovali návštevníkom najmä tri americké pobyty Mórica Beňovského, ktoré sa mali uskutočniť v rokoch 1779 – 1780, 1782 a 1784.²

Osobnosť Beňovského je ešte stále zahalená mnohými tajomstvami a v jeho biografii naďalej existujú biele miesta, ktoré len čakajú na svoje odhalenie a objasnenie. Zaujímavou životnou

*Publikovaná štúdia je čiastkovým výsledkom riešenia vedeckého projektu *Americká revolúcia (1775 – 1783) a jej stredoeurópski účastníci* a vznikla s podporou grantu Univerzity Komenského UK/13/2004. Okrem Univerzity Komenského v Bratislave sa chceme poďakovať profesorovi Adamovi Walaszekovi z Inštitutu studiów polonijnych i etnicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego za pomoc pri uskutočnení výskumného pobytu v Krakove, ďalej Dr. Robertovi Seligovi z USA za jeho priateľské rady, doc. Viere Pawlikovej-Vilhanovej a Dr. Jarmile Bobokovej za konštruktívne pripomienky a celkové usmernenie nášho výskumu, Dr. Vincentovi Múckovi za pomoc pri preklade maďarských štúdií a napokon priateľovi Pavlovi Hnilovi za sprostredkovanie zahraničnej literatúry.

¹Jeho Pamäti s názvom *Memoirs and Travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky* vyšli prvýkrát už roku 1789 v Londýne v preklade Williama Nicholsona (1753 – 1815) a počas krátkeho obdobia boli preložené do niekoľkých európskych jazykov. Roku 1808 vyšli aj v Bratislave v skrátrenom preklade Samuela Čerňanského.

²Prezentáciu výstavy o Móricovi Beňovskom v sídle American Philosophical Society je možné si ešte stále prezrieť na webovej stránke: www.amphilsoc.org/library/exhibits/benyowsky/.

kapitolou sú nepochybne aj jeho tri americké pobyty, pretože sú relatívne novoobjavenou a na Slovensku takmer neznámou etapou v Beňovského biografii. Bohužiaľ, musíme konštatovať, že práve v rodnej krajine Mórica Beňovského bolo publikovaných najmenej monografií a vedeckých štúdií venovaných tejto výraznej postave našich dejín. V slovenskom jazyku vyšiel okrem známeho románu Joža Nižnánskeho *Dobrodružstvá Mórica Beňovského*³ len krátky výber z jeho pôvodných, na prelome 18. a 19. storočia preslávených, opakovane vydávaných, a teda i čítaných, *Pamätí* pod názvom *Denník Mórica A. Beňovského*, kde slovenský čitateľ o amerických pobytoch Beňovského nájde iba krátku zmienku.⁴ Rovnako sa tomuto obdobiu jeho života vyhýbali aj účastníci vedeckej konferencie, konanej roku 1996 vo Vrbovom.⁵ Omnoho početnejšia je zahraničná literatúra o Beňovskom, najmä poľská a maďarská. Práve poľskí historici píšuci o Beňovskom sa podrobnejšie zaoberali jeho americkými pobytmi. Mali totiž možnosť zoznámiť sa s archívnymi materiálmi uloženými v Kongresovej knižnici vo Washingtone (Library of Congress) a v Americkej filozofickej spoločnosti v Philadelphii. Už pred polovicou minulého storočia boli publikované dve významné pramenné štúdie W. M. Kozłowského a W. Z. Waydu.⁶ Priekopníkom vo výskume činnosti poľských a čiastočne aj uhorských účastníkov americkej revolúcie bol historik Mieczysław Haiman, v monografiách ktorého sa nachádzajú zmienky aj o Beňovskom.⁷ Americké pobyty Mórica Beňovského podrobnejšie analyzoval až po druhej svetovej vojne Leon Orłowski, ktorý takisto čerpal z archíválií uložených v Kongresovej knižnici a v Americkej filozofickej spoločnosti.⁸ V oboch zmienovaných inštitúciách sa nachádzajú najvýznamnejšie pramene spojené s pobytmi Beňovského v USA. Aj v Spojených štátoch sa našlo niekoľko bádateľov, ktorí venovali pozornosť osudom Beňovského v Amerike. Historička Eufrosina Dvoichenko-Marková sa zamerala na vykreslenie vzťahu medzi Beňovským a Benjaminom Franklinom, diplomatickým predstaviteľom mladej severoamerickej republiky vo Francúzsku, na základe ich vzájomnej korešpondencie.⁹ Najnovším americkým príspevkom k biografii Beňovského je štúdia, ktorú uverejnil profesor University of North Carolina v Chapel Hill David Griffiths na stránkach internetového časopisu *Mir istorii*.¹⁰ A hoci všetci vyššie zmienení autori dokladajú tri pobyty Beňovského v Amerike dobovými materiálmi, v publikovanej štúdii sa snažíme dokázať hypotézu, že Móric Beňovský v rokoch 1779 a 1780 v USA nebol. Hoci túto hypotézu neprinášame ako prví, všeobecne môžeme konštatovať, že na Slovensku (a napokon ani v Maďarsku, a dokonca ani v samotných Spojených štátoch amerických) nie je tento nový poznatok v biografii Beňovského ešte dostatočne známy, čoho dokladom je aj zmienená výstava v American Philosophical Society, kde sa jeho prvý americký pobyt v rokoch 1779 – 1780 prezentoval ako nespochybniteľný fakt.

Na základe archívnych výskumov sa ustálilo presvedčenie, že vkročil na severoamerickú pôdu celkovo trikrát. Zvlášť prvý pobyt, datovaný zhruba od augusta 1779 do leta 1780, lákal a dodnes vábi pozornosť historikov, pretože Móric sa v tom čase dostal do víru práve prebiehajúceho boja

³ NIŽNÁNSKY, J.: *Dobrodružstvá Mórica Beňovského*. Praha 1933 (prvé vydanie).

⁴ WATZKA, J. (ed.): *Denník Mórica A. Beňovského*. Bratislava 1966. O pobytoch v Amerike píše v doslove Rudolf Skukálek, s. 238-239.

⁵ KOCÁK, M. (ed.): *Móric Beňovský. Cestovateľ, vojak, kráľ (1746 – 1786 – 1996)*. Martin 1997.

⁶ KOZŁOWSKI, W. M.: Beniowski w Ameryce. In: *Biblioteka Warszawska* 1903, tom II, zeszyt 1., s. 155-170; WAYDA, W. Z.: Beniowski w Ameryce. In: *Kwartalnik historyczny*, roč. XL, 1926, s. 416-421.

⁷ HAIMAN, M.: *Polacy w walce o niepodległość Ameryki*. Szkice historyczne. Chicago, Ill., 1931.

⁸ ORŁOWSKI, L.: *Maurycy August Beniowski*. Warszawa 1961. Autor na konci knihy pripojil prepis dvadsiatichôsmich archívnych materiálov spolu s ich poľskými prekladmi (s. 244-282). Na jednotlivé dokumenty v týchto prepisoch sa odvolávame aj v našom texte.

⁹ DVOICHENKO-MARKOV, E.: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski. *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 99, No. 6 (Dec. 1955), s. 405-417.

¹⁰ GRIFFITHS, D.: Maurice August Benyowsky: A Military Adventurer in Revolutionary America. Štúdia publikovaná v ruskom internetovom historickom časopise *Mir istorii* 4/2002 na www-stránke: historia.ru/2002/04/griffiths.htm (autorom stiahnutá 5. 5. 2004; na webovej stránke dostupná aj ku dňu 30. 4. 2005).

amerických kolónií, vtedy už vlastne suverénnych Spojených štátov amerických, za nezávislosť od Veľkej Británie (pre tento vojenský zápas je zaužívaný aj termín americká revolúcia). Čo však vieme o priebehu tohto prvého pobytu? V skratke ho môžeme opísať nasledovne: V Bostone sa asi v druhej polovici augusta predstavil generálovi Horatiovi Gatesovi barón Beňovský, ktorý si niesol odporúčajúci list ku Kazimírovi Pułaskému, hrdinovi poľského šľachtického povstania proti ruskému zasahovaniu do vnútroľských záležitostí za vlády cárovnej Kataríny II., ktorý pôsobil v Amerike už od polovice roku 1777.¹¹ Pravdepodobne chcel vstúpiť do jeho legiónu (či légie), kde bojovalo mnoho Poliakov. Pułaski v čase Beňovského príchodu vojensky pôsobil v oblasti Južnej Karolíny a Georgie. Na ďalekú cestu za ním však už Beňovský nemal peniaze, a tak ich žiadal od Gatesa. Ten mu zo štátnych prostriedkov pridelil koňa a 400 dolárov na cestu do Philadelphie a odporučil ho požiadať o ďalšie finančné prostriedky Kongres. Kongres po istých pochybnostiach ohľadom jeho osoby schválil pridelenie ďalších financií (1 000 dolárov). S peniazmi od Kongresu cestoval Beňovský za K. Pułaským do Južnej Karolíny, kde sa spolu s Južnou armádou podieľal na obliehaní mesta Savannah. Je otázne, či sa Beňovský s Pułaským stretol ešte pred bitkou pri Savannahu dňa 9. 10., v ktorej Pułaski utrpel smrteľné zranenie, na následky ktorého neskôr umrel. Beňovský sa po smrti svojho priateľa vracia späť na sever USA a ponúka svoje služby Kongresu, ktorý však jeho viaceré ponuky opakovane odmieta. Napokon Beňovský prosí aspoň o poskytnutie finančných prostriedkov na návrat do Európy, ale ani na svoju poslednú žiadosť pravdepodobne nedostal kladnú odpoveď. Od konca júna 1780 sa stopy po ňom v amerických archívoch strácajú a znovu sa v nich jeho meno objavuje až v marci 1782, keď sa začína jeho druhý pobyt v Amerike.

V národných biografických slovníkoch a rôznych encyklopedických heslách sa tento prvý Beňovského pobyt v USA nespochybňuje.¹² Dokonca aj v početnej sekundárnej literatúre sa o ňom hovorí ako o nepopierateľnom fakte. Po publikovaní zmieny W. M. Kozłowského a W. Z. Wajdu ho za reálnu udalosť pokladali aj ďalší poľskí historici a spisovatelia populárnonáučných prác, ako napríklad Leon Orłowski a Mieczysław Lepecki.¹³ Až Janusz Roszko na základe štúdia prameňov a publikovanej literatúry o Beňovskom vyjadril ako prvý pochybnosť, o tom, či to bol skutočne on v USA v rokoch 1779 – 1780. Hoci sa v amerických archívoch nachádzajú dokumenty nesúce dobre čitateľný podpis baróna Beňovského (ich kópie boli napokon vystavené aj na zmieňovanej výstave v Philadelphii), Roszko na podklade štúdie maďarského historika Lajosa Thallóczyho zistil, že Mórica Beňovský v tom čase pôsobil na opačnom konci sveta – v Paríži a vo Viedni! Práve polemika v knihe J. Roszka o časovom prelínaní sa dvoch rôznych pobytov a odlišných aktivít Mórica Beňovského v nás vyvolala zvedavosť a upriamila našu pozornosť na objasnenie otázky jeho domnejšej prvej návštevy USA. Cieľom tohto príspevku je po prvýkrát širokej slovenskej verejnosti a vedeckej obci za pomoci

¹¹Kazimír /či Kazimierz/ Pułaski (1745 – 1779) bol synom Józefa Pułaského (1704 – 1769), jedného z ideových a vojenských vodcov Barskej konfederácie, ktorá bojovala v rokoch 1767/68 až 1771 proti ruským snahám kontrolovať poľskú vnútornú politiku. S K. Pułaským sa Beňovský spoznal počas svojho pôsobenia v armáde Barskej konfederácie v rokoch 1768 – 1769. O vzťahu a kontaktoch Pułaského s Beňovským pozri bližšie biografickú prácu KONOPCZYŃSKI, W.: Kazimierz Pułaski – życiorys. Kraków 1931, prípadne novšiu monografiu Janusza ROSZKA: Ostatni rycerz Europy. Katowice 1984. Novoobjavený údaj o správnom dátume a mieste narodenia (Varšava 6. marca 1745, namiesto doteraz uznaného rodiska Warka-Winiary a dátumu narodenia 4. marca 1747) poskytuje štúdia MAKAREWICZ, S.: Cztery metryki Kazimierza Pułaskiego. In: Archiwa, biblioteki i muzea kościelne. Zv. 70. Lublin 1998, s. 237-245.

¹²Slovenský biografický slovník (ďalej len SBS) v hesle *BEŇOVSKÝ, Mórica* doslova uvádza: „R. 1779 odcestoval do USA a ponúkol Kongresu svoje služby, ten však jeho žiadosť o prijatie do armády zamietol.“ SBS, 1. zv., Martin 1986, s. 220. Rovnakú informáciu poskytuje aj Biografický lexikón Slovenska, I. zv. (A – B), Martin 2002, s. 369 (ide o druhé, prepracované a doplnené vydanie SBS). Aj Magyar Nagylexikon (3. zv., Budapest 1994, s. 629) v hesle *Benyovszky, Mórica Ágost* uvádza, že Beňovský pobudol na prelome rokov 1779 – 1780 v Amerike, kde sa chcel pripojiť k légii Kazimíra Pułaského. Nemožno sa čudovať, že napokon aj mnohé príručky informujú o troch pobytach M. Beňovského v USA – spomenieme len ako príklad monografiu dvojice autorov ŚLABCZYŃSKI, W. – ŚLABCZYŃSKI, T.: Słownik podróżników polskich. Warszawa 1992, s. 29-31.

¹³LEPECKI, M.: Maurycy August hr. Beniowski, zdobywca Madagaskaru. Warszawa 1986 (3. vydanie), s. 137-144.

datovania viacerých archívnych prameňov dokázať, že Móric Beňovský skutočne na severoamerickej pôde v rokoch 1779 a 1780 nestál.¹⁴

Janusz Roszko (1932 – 1995) vo svojej biografii Beňovského s názvom *Awanturnik nieśmiertelny* ako prvý z bádateľov zaoberajúcich sa životom Mórica Beňovského tvrdí, že ten v rozmedzí medzi augustom 1779 a júnom 1780 v USA nemohol byť, pretože v tom čase predkladal viedenskému dvoru niekoľko projektov na vybudovanie obchodnej a vojenskej flotily na Jadrane, presnejšie v severojadranskom prístave Fiume (dnes mesto Rijeka v Chorvátskej republike).¹⁵ Až J. Roszko upriamil svoju pozornosť na staršiu štúdiu Lajosa Thallóczyho, ktorá sa zaoberala hospodársko-obchodnými projektmi Mórica Beňovského.¹⁶ Práve na základe jeho štúdie v *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* Roszko tvrdí, že Beňovský na prelome rokov 1779 – 1780 v USA nemohol byť, pretože existujú dokumenty potvrdzujúce jeho vtedajšie zotrúvanie v Paríži a vo Viedni.¹⁷ Informácie obsiahnuté v biografii Mórica Beňovského od J. Roszka sa nedostali nielen k realizátorom výstavy v Philadelphii (prípadne ich nebrali do úvahy), ale ani k početným slovenským, maďarským a americkým historikom.¹⁸ A pritom je argumentácia J. Roszka jednoduchá, jasná, logická a ľahko sa dá overiť, takže nám na jej základe neostáva nič iné, len priznať, že Móric Beňovský v USA na prelome rokov 1779 a 1780 skutočne nebol. Postupom času sa toto konštatovanie prijíma ako vierohodný fakt.¹⁹

Prejdime však ku konkrétnym biografickým údajom, ktoré nám osvetlia udalosti zo života Mórica Beňovského v rokoch 1779 a 1780. Na základe ich analýzy nebude problém vyjasniť, ako to so sporným prvým pobytom Beňovského v USA vlastne bolo.

Móric Augusta Beňovského nachádzame počiatkom roku 1779 v radoch rakúskej armády. V čase vojny o bavorské dedičstvo (konflikt medzi Pruskom a Rakúskom o ovplyvnenie nástupníctva na bavorský trón po zomretom Maximiliánovi III. Jozefovi (bavorský vojvoda v rokoch 1745 – 1777); vojnový konflikt nazývaný aj ako tzv. „zemiaková vojna“) sa prihlásil do činnnej služby a bol zaradený do 11. husárskeho regimentu, ktorý bol známy pod názvom sikulskí husári.²⁰ Beňovský v regimente

¹⁴Zámerom tejto práce je na podklade prameňov vyriešiť chronologickú hádanku Beňovského prvého pobytu v USA. Nevenujeme teda väčšiu pozornosť rozboru obsahu tu zmieňovaných písomných pamiatok.

¹⁵ROSZKO, J.: *Awanturnik nieśmiertelny*. Katowice 1989. Kapitola o problematike prvého amerického pobytu Mórica Beňovského na s. 213-218.

¹⁶THALLÓCZY, L.: Gróf Benyovszky Móricz haditengerészeti és kereskedelem-politikai tervei. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, roč. VIII, 1901, č. 8, s. 329-376 a č. 9, s. 385-409. Z tejto štúdie asi čerpal aj francúzsky historik Prosper Cultru, ktorý vo svojej monografii prvý americký pobyt Beňovského vôbec nespomína a naopak správne uvádza, že v roku 1780 sa Beňovský zaoberá projektmi na pozdvihnutie námorného obchodu vo Fiume, pozri CULTRU, P.: *Un Empereur de Madagascar au XVIIIe siècle Benyovszky*. Paris 1906, s. 171.

¹⁷ROSZKO, ref 15, s. 215 a 229-233.

¹⁸Aby sme boli spravodliví, dodávame, že nové odhalenia poľského historika prezentoval renomovaný slovenský historik prof. Jozef Šimončíč v recenzii Roszkovej knihy, ktorá bola publikovaná v Slovenskej archivistike XXV, 1990, č. 2, s. 142-147. Musíme tiež priznať, že v záverečnom chronologickom prehľade jediného slovenského vedeckého zborníka venovaného osudom Mórica Beňovského nie je pri rokoch 1779 a 1780 zmienka o jeho domnelom americkom pobyte, dokonca sa k 3. marcu 1780 správne udáva Beňovského memorandum o vytvorení cisárskej flotily na Jadrane. Pozri KOCÁK, ref 5, s. 95. Naproti tomu v príspevkoch viacerých účastníkov konferencie, konanej v roku 1986 v maďarskom mestečku Érd, sa pobyt Beňovského v USA berie ako reálny – porovnaj napríklad texty štúdie KRIZSÁN, L.: Benyovszky Móric helye és szerepe a XVIII. század történelmében, a štúdie WAGNER, F. S.: Benyovszky Móric Amerikában. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*. 3. číslo, Érd 1987, s. 3-12 a s. 45-51.

¹⁹Najnovšia poľská monografia od Edwarda KAJDAŇSKÉHO *Tajemnica Beniowskiego*, Warszawa 1994, už preferá argumentáciu J. Roszka a pobyt Beňovského v rokoch 1779 – 1780 odmieta.

²⁰THALLÓCZY, ref 16, s. 337. Termín „széklerski husári, Szekler-Huszaren“, používaný v cudzojazyčnej i slovenskej literatúre, považujeme za vhodnejšie prekladať, pretože ide vlastne o nemecký názov sikulského etnika (nem. Szekler/Sekler, maď. Székely), z ktorého príslušníkov boli husári tohto pluku verbovaní. WREDE, A. F.: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. III. Band (Die Cavallerie). Wien 1901, s. 292-295. Pozri aj DANGL, V. – SEGEŠ, V.: *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok. 1711 – 1914*. Bratislava 1996, s. 49. (Autorom príslušnej časti je V. Segeš.)

slúžil ako plukovník (formálne od 2. novembra 1778) a spolu s ním slúžil aj jeho švagor Pavol Hönsch v hodnosti podporučíka.²¹ Zúčastnil sa krátkodobých bojových akcií v Sliezsku a ešte pred podpísaním mierovej zmluvy v Těšíne 13. mája 1779, ktorou Rakúsko síce stratilo mocenský vplyv pri rozhodovaní o nástupcovi na bavorský trón, ale získalo malé územie Innskej štvrte (Innviertel), požiadalo o odchod z armády. Cisár Jozef II. mu udelil demisiu 12. mája 1779.²² Po demisii sa stiahol pravdepodobne do svojho novozakúpeného panstva v Beckovskej Vieske, kde uvažoval, ako by mohol využiť svoju energiu a realizovať svoje početné nápady.

A práve v tomto čase, v auguste roku 1779, sa v americkom Bostone pred generálom Horatiom Gatesom objavuje barón Beňovský. Generál Gates o tomto stretnutí píše v liste odoslanom z Providence (Rhode Island) dňa 21. augusta 1779 Johnovi Jayovi, vtedajšiemu prezidentovi Kongresu USA.²³ Beňovský žiada o možnosť pripojiť sa k svojmu bratovi (sic!) grófovi Puľaskému, ktorý bojoval v Južnej Karolíne. Gates mu pridelil koňa a poukaz na 400 dolárov na cestu do Philadelphie, kde zasadal Kongres, ktorý mohol o tejto žiadosti rozhodnúť. Beňovský navyše generálovi Gatesovi vyrozprával príbeh o tom, ako bol po ceste do Ameriky dvakrát zajatý Angličanmi, prvýkrát počas plavby z Hamburgu v spoločnosti 300 husárov. Zaujímavou pre nás je aj zmienka v liste o tom, že niektoré osoby v Bostone pokladali baróna Beňovského za podvodníka.²⁴

3. septembra vojenská komisia Kongresu (Board of War) predkladá Kongresu jeho žiadosť, v ktorej Kongres prosí, aby mu umožnil pripojiť sa k legiónu svojho nevlastného brata (halfbrother) Kazimíra Puľaského. V zápise komisie sa Beňovský uvádza ako „gentleman, vydávajúci sa za baróna Beňovského“.²⁵ Navyše bolo v návrhu komisie napísané, že „nič nie je možné potvrdiť z dokumentov, ktoré predložil, okrem toho, že má list pre generála Puľaského, ktorého nazýva svojím nevlastným bratom“.²⁶ Členovia komisie navrhujú dať mu 1 000 dolárov a koňa, aby sa mohol dostať do Južnej Karolíny. Správne usudzujú, že ak by bol podvodníkom, netúžil by sa dostať tam, kde by mohol byť tak ľahko odhalený. Beňovský skutočne dostal koňa i peniaze a vydal sa do Južnej Karolíny, kde sa v tom čase nachádzal Puľaski so svojím legiónom. Ale na rozkaz hlavného veliteľa Južnej armády generála B. Lincolna sa Puľaski začiatkom septembra presunul ešte južnejšie, až do Georgie, kde bol 9. októbra smrteľne ranený pri obliehaní mesta Savannah. Hoci v neskôr napísaných žiadostiach Beňovský tvrdí, že bol svedkom smrti K. Puľaského, osobne túto informáciu odmietame. Zdá sa nám totiž, že nie je možné prekonať vzdialenosť väčšiu ako tisíc kilometrov v priebehu necelého mesiaca.²⁷ Existuje jeden zdroj, ktorý udáva, že Beňovský stihol doraziť krátko pred osudnou bitkou pred Savannah a stretnúť sa s umierajúcim Puľaským.²⁸ Toto tvrdenie ale vyvracia fakt, že Puľaski zomrel (pravdepodobne) 11. októbra až na palube lodi *Wasp* (Osa), ktorá ho viezla do Charlestonu.

Barón Beňovský sa teda vrátil späť na sever Spojených štátov, kde po ňom nachádzame stopu 13. decembra 1779. Na zasadnutí Kongresu bol v ten deň čítaný po latinsky spísaný

²¹ROSZKO, ref 15, s. 208.

²²THALLÓCZY, ref 16, s. 339 (list Jozefa II. generálovi Caramellimu datovaný 12. mája 1779 vo Viedni).

²³List publikoval WAYDA, ref 6, s. 417.

²⁴„I am informed that some persons in Boston suspected this foreigner of being impostor, ...“ Tamže, s. 417.

²⁵Poľský preklad tohto dokumentu uverejnil KOZŁOWSKI, ref 6, s. 157-158.

²⁶Tamže, s. 157-158.

²⁷Z rovnakých príčin o tom pochybuje aj Wayda, pričom uvádza, že na prekonanie vzdialenosti medzi Philadelphiou a Savannahom bolo potrebných prinajmenšom šesť až osem týždňov – pozri WAYDA, ref 6, s. 418.

²⁸O stretnutí Beňovského s Puľaským v čase jeho zranenia pod Savannahom sa zmieňuje francúzsky lekár P. Fayssoux. JOHNSON, J.: Traditions and reminiscences chiefly of the American Revolution in the South. Charleston 1852, s. 246, cit. podľa: DVOICHENKO-MARKOV, E.: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski. Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 99, No. 6 (Dec. 1955), s. 408, poznámka č. 16. Wayda o tomto prameni ešte nevedel, pretože sa pozastavuje nad tým, prečo sa o stretnutí medzi Beňovským a Puľaským nezachovala žiadna zmienka v dobovej korešpondencii, memoároch alebo armádnych raportoch.

memoriál, v ktorom sa Beňovský vyhlasuje za Poliaka a žiada o prijatie do armády Spojených štátov amerických.²⁹ V monografii L. Orłowského je publikované faksimile tohto dokumentu a aj na základe tejto čitateľnej kópie J. Roszko odhalil, že túto žiadosť nepodpísal vlastným menom Mórica Beňovský! Podpis na origináli listiny totiž možno čítať ako F:S: Baro de Benyowszky [prvý riadok], S [alebo „L“?]:Coll: Confederatio: Poll: [druhý riadok]. Skratka hodnosti v druhom riadku by mohla byť dešifrovaná ako podplukovník (anglicky a francúzsky lieutenant-collonel, latinsky subcollonelus ?) poľskej konfederácie (myslí sa tým Barská konfederácia). A kto sa skrýva za iniciálkami F. S.? J. Roszko ponúka odpoveď – František Serafín Beňovský, prostredný z troch bratov Beňovských!³⁰ Argumentuje tým, že Mórica Beňovský mal v tom čase už rok grófsky titul, nikdy sa otvorene za Poliaka nevyhlasoval a taktiež odmieta autorstvo Mórica tvrdením, že latinčina uvedeného dokumentu je dosť slabá. Najpresvedčivejšie argumenty však uvádza až neskôr – ide o listinné dokumenty uchovávané v Rakúskom štátnom archíve vo Viedni. K nim sa ešte vrátíme.

K osudom Františka Beňovského v Amerike roku 1780 dodajme, že v odpovedi komisie vojny na túto žiadosť, ktorá bola napísaná 20. decembra 1779, sa opäť tvrdí, že ho podal „gentleman, nazývajúci samého seba barónom Beňovským“.³¹ O jeho osobe teda panovali pochybnosti a pravdepodobne sa našli ľudia, ktorí ho otvorene vyhlasovali za klamára a podvodníka. Dokonca aj dňa 24. decembra 1779 písali členovia vojenskej komisie, že „komisia sa dozvedela o ňom isté veci, neprajúce jeho požiadavkám. Prosí teda, aby Kongres odložil svojej rozhodnutie, kým komisia neuskutoční ďalšie vyšetrovanie, dotýkajúce sa jeho charakteru.“³² Barón Beňovský však ešte aj v máji (9. 5.) a júni (15. 6.) bombarduje Kongres svojimi suplikami, v ktorých prosí o finančnú výpomoc, aby sa mohol vrátiť domov do Európy. Všetky jeho prosby boli odmietnuté.³³ Po poslednej žiadosti, datovanej 20. júna 1780, sa zmienky o barónovi F. S. Beňovskom opäť strácajú. Toľko hovoria originálne materiály z amerických archívov o pobyte baróna Beňovského v mladej republike. Môžeme už s istotou tvrdiť, že namiesto Mórica sa tu pohyboval mladší František.

J. Roszko si počas písania svojej monografie o Beňovskom uvedomil, že časové údaje dotýkajúce sa aktivít a ciest Mórica Beňovského akosi nesedia. Keďže poznal text štúdie L. Thallóczyho o plánoch Beňovského na pozdvihnutie námorného obchodu vo Fiume, ktoré podával štátnej kancelárii od marca 1780, Jozsko jednoduchou logikou argumentuje, že nemohol byť v rovnakom čase v Amerike. Skúsený historik a archivár Lajos Thallóczy vo svojej „materiálovej štúdii“ publikuje písomné pramene, ktoré sa dnes nachádzajú v Rakúskom štátnom archíve (Österreichisches Staatsarchiv), presnejšie v oddelení Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Thallóczy zozbieral, prepísal a stručne analyzoval Beňovského rukopisy dotýkajúce sa jeho zámeru vybudovať v slobodnom prístave Fiume námornú flotilu a neskôr aj pozemno-riečne komunikácie spájajúce tento prístav s chorvátsko-uhorským zázemím. Takmer doslovne prepisuje niekoľko Beňovského projektov, takže na ich základe máme možnosť verifikovať Roszkovu hypotézu o neprítomnosti Mórica Beňovského v USA na prelome rokov 1779 a 1780. Všetky Thallóczyom spomínané projekty sme osobne preverili

²⁹ROSZKO, ref 15, s. 214.

³⁰Tamže, s. 216. Spomína ho aj V. Segeš v cit. práci, ref 20, s. 49, ktorý uvádza, že „po skončení vojny o bavorské dedičstvo sa dostal dokonca na Karibské ostrovy“.

³¹Tamže, s. 214. O korešpondencii medzi barónom Beňovským a vojenskou komisiou Kongresu pozri aj štúdiu GRIFFITHS, ref 29. Autor tu odkazuje na originály dokumentov, ktoré sú uložené v Library of Congress, National Archives, Washington, D. C.

³²ROSZKO, ref 29, s. 214 a tiež KOZŁOWSKI, ref 6, s. 159-160.

³³Originál týchto dvoch dokumentov uverejnil WAYDA, ref 6, s. 420 a 421 s dodatkom, že existuje ešte tretia suplika baróna Beňovského z 20. júna 1780, aj tá však bola 26. júna 1780 Kongresom odmietnutá. Text tejto žiadosti publikuje KOZŁOWSKI, ref 6, s. 160-161.

v Rakúskom štátnom archíve a pre potreby prítomnej práce postačí, ak uvedieme, že prvý projekt (alebo memoriál), ktorý Beňovský napísal, má dátum 3. marca 1780.³⁴ Beňovský v ňom navrhuje vybudovať vojnovú flotilu s devätnástimi loďami, ktorá by chránila prístav pred útokmi barbarov (myslia sa tým samozrejme Turci, s ktorými bola rakúska monarchia v 18. storočí často vo vojne). Projekt sa začína detailným opisom, aké konkrétne plavidlá by mala flotila obsahovať, koľko by mali mať diel (320 kusov), členov posádky (1 242 mužov) a vojakov (288). Náklady na vybudovanie flotily odhadol Beňovský na 460 000 zlatých. Tento projekt je nasledovaný ďalším, v ktorom sa navrhovalo vybudovanie exportnej spoločnosti, ktorá by zabezpečovala transport tovaru z prístavu do vnútrozemia. Beňovský vytvoril aj náčrt pozemných a vodných komunikácií, ktoré mali spájať prístav Fiume (Rijeku) s Komárnom a ďalšími mestami ležiacimi na riekach Dráva, Sáva a Dunaj.³⁵ Nie je našou úlohou analyzovať detaily a zámery týchto projektov, podstatné pre nás je, že uvedené rukopisné dokumenty potvrdzujú rezidovanie Mórica Beňovského v prvej polovici roka 1780 vo Viedni.

Nie sú to však iba tieto materiály, ktoré jednoznačne vyvracajú pobyt M. Beňovského v USA v rokoch 1779 a 1780. Neúnavný bádateľ Roszko objavil vo Viedni aj ďalšie doklady svedčiace o tom, že Beňovský bol koncom roka 1779 – v Paríži!³⁶ Roszko uvádza niekoľko listov, ktoré si Beňovský vymieňal v októbri až decembri s rakúskym veľvyslancom na dvore Ludovíta XVI. grófom Mercy-Argenteauom.³⁷ Na základe zverejnenia týchto objavných faktov je zrejmé, že teória o prvom pobyte Mórica Beňovského v USA je neudržateľná a v biografii tohto dobrodruha sa osvetlila jedna málo známa životná etapa. Môžeme už s istotou tvrdiť, že namiesto Mórica sa v USA na prelome rokov 1779 a 1780 pohyboval mladší František.

Vráťme sa však ešte k tajomnému Františkovi Beňovskému. Čo o ňom vlastne z prameňov vieme? Bohužiaľ, rovnako ako o najmladšom bratovi Emanuelovi (1754 – 1799), aj o ňom je v dochovaných prameňoch len niekoľko drobných správ. Vieme, že sa narodil vo Vrbovom 2. októbra roku 1753,³⁸ navštevoval jezuitské gymnázium v Trnave a potom slúžil v rakúskej armáde.³⁹ Trochu viac sa o ňom dozvedáme z listov, ktoré písal Móric najmladšiemu bratovi Emanuelovi, a ktoré zozbieral a publikoval koncom 19. storočia Mór Jókai.⁴⁰

V korešpondencii Mórica s Emanuelom sa prvýkrát František spomína v liste Mórica Beňovského, ktorý je datovaný 22. augusta 1778 v Štrasburgu. Beňovský ho písal cestou do Uhorska.⁴¹ V liste sa Móric sťažuje, že František sa pred jeho odchodom objavil v Paríži, kde narobil svojmu bratovi veľké problémy – hral v karty a narobil veľké dlhy, ktoré musel nakoniec platiť Móric. Dôležitá pre nás je krátka Beňovského zmienka v liste o tom, že František sa vrátil z Ameriky, kde ho vyslal samotný Móric a kde upadol do zajatia.⁴² O Františkovi píše aj v liste datovanom 10. decembra 1778 v Neuschloss bei Arnau (dnes obec Hostinice). Tu píše, že kvôli dlhom sa dostal František na tri týždne až do Bastily, odkiaľ ho vykúpila

³⁴OeStA Wien, HHStA, Staatskanzlei, Vorträge 1780, Kart. 131, Konv. III, ff. 110-111.

³⁵OeStA Wien, HHStA, Staatskanzlei, Vorträge 1780, Kart. 131, Konv. III, ff. 112, 115 a 113, f. 107 (mapa navrhovaných komunikácií).

³⁶ROSZKO, ref 15, s. 215 a 229-230.

³⁷Listy sú uložené v OeStA, HHStA Wien, Belgien, Mercy-Argenteau, 1, 2, fasc. č. 366 (Benyovszky), kde sme ich datovanie osobne overili.

³⁸Plná podoba mena daného pri krste je Remigius Volradus Franciscus Seraphicus Carolus. Štátny archív v Bratislave, matrika s inv. č. 2731: Rím.-kat. farský úrad Vrbové, matrika pokrstených v rokoch 1741 – 1809, s. 68.

³⁹ROSZKO, ref 15, s. 216.

⁴⁰JÓKAI, M.: Gróf Benyovszky Móricz. Sajtá emlékiratai és útleírásai. II. zv. 1. část. Budapest 1888.

⁴¹Tamže, s. 391 a 392.

⁴²Tamže, s. 392.

francúzska kráľovná Mária Antoinetta. Kráľovná mu dokonca zabezpečila miesto poručíka u husárov v Lauzunovej légii a zaplatila za jeho výstroj.⁴³

Táto zmienka je zvlášť zaujímavá, pretože so spojením F. Beňovského s cudzineckou légiou vojvodu de Lauzun sa ešte stretneme v jednom dokumente z amerických archívov. Keďže sa v Amerike objavuje už na konci leta roku 1779 (august – september), prišiel pred príchodom samotnej Lauzunovej légie, pretože tá dorazila do prístavu Newport spolu s inými oddielmi francúzskeho zboru až 11. júla 1780.⁴⁴

O Františkovi sa dozvedáme ešte z jedného prameňa, ktorý opäť objavil J. Roszko, ale na stránkach svojej knihy zmieňovanému dokumentu prílišnú pozornosť nevenoval.⁴⁵ Ide o prílohu k hláseniu rakúskeho internuncia v Konštantínopole Herberta Rathkeala, ktorý 10. septembra 1783 hlásil štátnej kancelárii vo Viedni príchod zúboženého mladšieho brata grófa Beňovského do Konštantínopola (Istanbulu).⁴⁶ Hoci vo svojom hlásení Františka nemenuje priamo, ale iba ako mladšieho brata grófa Beňovského, z porovnania s inými faktmi vieme, že išlo o Františka.

Navyše bol k hláseniu pripojený veľmi zaujímavý dokument, ktorý trochu odhaľuje rúško tajomstva zahŕňajúce postavu Františka Beňovského. Ide o dvojstranový prehľad celej Františkovej životnej anabázy od roku 1767 až po zmienený september 1783. Za pozornosť stojí tiež fakt, že curriculum je písané vo francúzštine a v prvej osobe, teda priamo rukou Františka Beňovského.⁴⁷ Nám tento stručný životopisný náčrt môže objasniť neznáme fakty z doteraz tajomného životného osudu Františka Beňovského a čiastočne aj podprieť našu hypotézu o zámene Františka Beňovského s Móricom počas pobytu v Amerike.

Pisateľ začína *in medias res* rokom 1767, keď vraj slúžil v Poľsku pod velením generála Pulawského (teda Puľaského).⁴⁸ V nasledujúcom roku bol František v službách pruského kráľa („au service de Roy de Prusse“), v roku 1769 slúžil v rakúskej armáde v Esterházyho regimente, k roku 1770 udáva, že bol opäť v Poľsku, k roku 1771, že bol zajatcom v Kyjeve, roku 1772 sa po odchode vodcov Barskej konfederácie do exilu vrátil do Uhorska. K roku 1773 napísal, že prešiel do služieb Francúzska v Indii pod velením svojho brata („L’an 1773 – Passé au service de France pour les Indes sous les ordres de mon frère“). Aj keby sme pod udávanou Indiou rozumeli Madagaskar, nezodpovedá tento údaj pravde, pretože Móric by vlastného brata iste spomenul vo svojich *Pamätiach*, ktoré chronologicky doviedol až ku

⁴³JÓKAI, ref 40, s. 407. Armand-Louis de Gontaut, vojvoda de Lauzun (neskôr tiež vojvoda de Biron) sa narodil r. 1747 v Paríži. Ako príslušník najvyššej dvorskej aristokracie bol predurčený pre vojenskú dráhu. Do vojska vstúpil už ako 12-ročný. Spočiatku slúžil v garde na dvore, kde sa preslávil skôr svojou galantnosťou a pletkami so ženami. Zúčastnil sa potlačenia povstania na Korzike roku 1769 a v roku 1778 sa stal vlastníkom pluku zvaného *Volontaires étrangers de la marine*, s ktorým sa roku 1779 zúčastnil výpravy do Senegalu počas začínajúceho sa konfliktu s Veľkou Britániou. Po jeho návrate bolo rozhodnuté, že tento pluk, tiež nazývaný ako Lauzunova légia, bude vyslaný do USA v rámci väčšieho francúzskeho zboru, ktorý mal vojensky pomôcť americkým kolonistom. Významnú úlohu zohrala pri poslednej fáze revolučnej vojny, pri obliehaní Yorktownu, Va. Po návrate do Francúzska vojvoda de Lauzun postupoval v hodnostiach, pôsobil aj v revolučnej armáde prvej Francúzskej republiky, ale napokon aj on stratil dôveru Robespiera a Výboru pre verejné blaho, bol uväznený, obvinený zo zrady a paktovania s nepriateľom a 31. decembra 1793 bol popravený na gilotíne. GONTAUT BIRON, R. de: *Un célèbre méconnu. Le Duc de Lauzun (1747 – 1793)*. Paris 1937.

⁴⁴BONSAL, S.: *The Cause of Liberty*. London 1947, s. 36; porovnaj tiež so SCOTT, S. F.: *From Yorktown to Valmy. The Transformation of the French Army in an Age of Revolution*. Niwot, Col., 1998, s. 3, aj s. 12.

⁴⁵ROSZKO, ref 15, s. 217.

⁴⁶OeStA Wien, HHStA, Staatskanzlei, Türkei II, Berichte 1783 VII-X, kart. 81, fasc. 2 (mesiac september – október), f. 67.

⁴⁷OeStA Wien, HHStA, Staatskanzlei, Türkei II, Berichte 1783 VII-X, kart. 81, fasc. 2 (mesiac september – október), f. 68.

⁴⁸„L’an 1767 – J’ai servi en Pologne sous le Général Pulawski“ (v dobových materiáloch ide o často používanú, i keď nepresnú, formu mena grófov Puľaských).

koncu roku 1776. František k roku 1777 udáva, že bol vyslaný pánom de Sartine (francúzsky minister pre námorníctvo a kolónie) do Ameriky, ale bol uväznený Angličanmi a väznený až do 15. januára 1778. Nešťastné udalosti prenasledovali Františka aj naďalej. K roku 1778 uvádza, že v máji cestou do Ameriky bol druhýkrát uväznený Angličanmi a väznený až do konca septembra toho istého roku. V roku 1779, v marci, opúšťa francúzsky prístav Brest, aby sa po tretíkrát vydal do Ameriky. Do Bostonu šťastne prichádza 26. apríla, kde obdržal príkaz odísť do Južnej Karolíny. Tu sa, ako píše, zúčastnil bitiek pri Charlestone a Savannahu. Pri tejto zmienke spomína aj smrť generála Puľaského. V roku 1780 pôsobil na veliteľstve jazdy Južnej armády až do dobytia Charlestonu anglickým vojskom dňa 12. mája.⁴⁹ Vtedy upadol tretíkrát do anglického zajatia. Angličania ho vraj najprv väznili v New Yorku a potom previezli do Anglicka, odkiaľ sa dostal do Holandska. V Bruseli bol opäť šesť mesiacov väznený, ani sám nevedel prečo. Nasledujúceho roku vraj vstupuje do služieb holandskej admirality a ako veliteľ fregaty *Amfitrite* pláva až do Surinamu a Venezuely. Tam bol zbavený velenia fregaty a pred službou na radovej bojovej lodi dal prednosť službe na ostrove San Domingo, kde pobudol až do polovice roku 1782. 29. septembra 1782 údajne prichádza do Španielska, aby tu zorganizoval husársky regiment (Španielsko bolo vo vojnovom stave s Veľkou Britániou). Avšak podpísanie priméria urobilo koniec jeho plánom. 2. apríla 1783 opúšťa Madrid a cez Cádiz, Gibraltar, Janov, Livorno, ostrovy Naxos a Rodos prichádza napokon začiatkom septembra 1783 do Konštantínopola. Dokument neobsahuje ani podpis, ale podľa zmienky o dvoch uväzneniach v rokoch 1777 a 1778, o ktorých píše aj generál H. Gates vo svojom liste Johnovi Jayovi (a ktoré spomína v jednom z listov Emanueolvi aj Móric Beňovský), je viac než isté, že pisateľom tohto farbistého „curricula vitae“ bol František Beňovský.

Otázne však je, do akej miery môžeme uvedeným informáciám veriť. Mnohé z nich sa dajú ťažko verifikovať a Františka nenachádzame ani v indexoch početnej sekundárnej literatúry venovanej americkej vojne za nezávislosť. Dobrodružná povaha Františka Beňovského nás vystríha pred prílišnou dôverou k faktom, ktoré udáva. Už prvý záznam viažuci sa k roku 1767 je totiž veľmi nepravdepodobný. O účasti Františka v bojoch Barskej konfederácie sme nikde nenašli ani zmienku. Navyše je diskutabilné, či sa mohol v tom čase iba 13 či 14-ročný František aktívne zúčastniť bojov Barskej konfederácie proti Rusom.

Viac sme ochotní veriť jeho záznamom o pobytoch v Amerike, ale aj tu je namieste veľká opatrnosť a je potrebné rozlišovať medzi Františkovými výmyslami a azda aj pravdivými udalosťami. Na dokreslenie faktu, že František Beňovský vo veľkej miere prikrášľoval a azda sa aj klamstvami snažil zahaliť pravdu ohľadom svojho vlastného konania, uvádzame jeden citát z listu, ktorý napísal v Philadelphii 20. augusta 1780 William Clajon generálovi Horatiovi Gatesovi. Gatesov tajomník Clajon píše na záver svojho listu plného rôznych správ aj o údajnom bratovi Pulaského: „Údajný brat grófa Pulaského prešiel na stranu nepriateľa. Predpokladám, že sa obával, aby sa nik nedozvedel, že bol vylúčený z francúzskej služby v Lauzunovej légii, ktorá je momentálne v Newporte.“⁵⁰ Sme presvedčení, že pod údajným bratom K. Puľaského sa skrýva František Beňovský. Pre nedostatok iných zmienok v prameňoch je nateraz nemožné potvrdiť alebo vyvrátiť údaje spísané 10. septembra 1783 Františkom Beňovským v Konštantínopole. Tajomstvom tak naďalej ostávajú aj ďalšie osudy tohto svetobežníka a dobrodruha, ktorý sa náhle vynoril v polovici roka 1779

⁴⁹Na tomto mieste udáva František veľmi presnú informáciu – Charleston skutočne kapituloval 12. mája 1780. ALDEN, J. R.: A History of the American Revolution. New York 1969, s. 415.

⁵⁰„Count Pulaski's pretended Brother is Gone to the Enemy. I suppose he was afraid of being known to have been expelled out of Lauzun's Legion in the French Service, that Corps being at Newport.“ The State Records of North Carolina (coll. and ed. by Walter CLARK). Vol. XIV (1779–1780). Winston, NC, 1896, s. 566-567.

Vojenská história

v USA, pričom tým spôsobil zmätok a mylné hodnotenia v početných biografiách Mórica Beňovského.⁵¹

Záverom môžeme konštatovať, že otázka prvého pobytu grófa Beňovského v USA v rokoch 1779 až 1780 bola vďaka archívnemu výskumu J. Roszka logicky a argumentačne vysvetlená už roku 1989, v čase publikácie jeho monografie. Na Slovensku, a taktiež inde vo svete, je však len málo známa, prípadne úplne neznáma. Prítomná štúdia si kladie za cieľ učiniť v tomto smere prvý krok. Bádanie o bratoch Beňovských ponúka ešte mnoho otvorených otázok, na ktoré nemáme odpovede. Najatraktívnejšia je samozrejme tá, či vedel samotný Móric Beňovský, že jeho mladší brat sa v ďalekej Amerike vydáva za nevlastného brata (či v lepšom prípade za bratranca) Kazimíra Pułaského, po boku ktorého vraj bojoval v bojoch Barskej konfederácie. Nezodpovedaná tiež ostáva otázka, od koho mal odporúčajúci list, s ktorým sa chcel ohlásiť u Pułaského. Napokon úplnou neznámou sú jeho bojové aktivity v americkej revolúcii, o ktorých máme len ojedinelé zmienky a doklady. Tieto by mohol potvrdiť alebo vyvrátiť len dôkladný výskum v amerických archívoch.

⁵¹Jediný známy fakt je dátum úmrtia Františka Beňovského. V knihe zomretých farnosti Vrbové je záznam, že František Remigius Beňovský tu umrel dňa 19. apríla 1789 vo veku 35 rokov. ŠtA Bratislava, Matrika zomretých 1760 – 1827 farnosti Vrbové, inv. č. 2736, s. 127.

POLSKÁ ARMÁDA NA PRAHU DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY A JEJ OBRANNÉ ZOSKUPENIA NA HRANICIACH SO SLOVENSKOM

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: The Polish Army on the Threshold of the World War II and Its Defensive Groupings on Borders with Slovakia. *Vojenská história*. 9,2, 2005, pp 102 – 115, Bratislava.

The author deals with the issue of Polish Armed Forces before confrontation with the Nazi aggression. He takes note of the defensive grouping, which role was to stop the attack of the German Army from the territory of Slovakia. This issue directly concerns the participation of Slovakia in the Polish campaign. The author characterises the internal situation in the Republic of Poland before the German aggression, he analyses the status of the Polish Army before the World War II. He points out its inadequate readiness in case of the approaching aggression and main shortcomings of the armament and material equipment of the Polish army.

Military History. Slovakia. World War II. Polish Army on the Threshold of the World War II.

Vojenská účasť Slovenska na nacistickej agresii proti Poľsku v septembri 1939 predstavuje výrazne citlivý moment, nielen v krátkej histórii vojnovnej Slovenskej republiky (1939 – 1945), ale takisto i v histórii slovensko-poľských vzťahov v 20. storočí vôbec. Uvedenou vojenskou intervenciou Slovensko získalo s pomocou vodcu tretej ríše, Adolfa Hitlera, nakoniec všetky územia, ktoré boli pripojené k Poľsku v rokoch 1920, 1924 a 1938. Cena za takýto teritoriálny zisk však bola neprimerane vysoká. Slovensko sa týmto aktom stalo prvým štátom, ktorý sa v druhej svetovej vojne zúčastnil vojnového ťaženia po boku nacistického Nemecka. Slovenská republika sa takto, hoci v špecifickej individuálnej miere a pod intenzívnym tlakom nacistického Nemecka, spolupodieľala na rozbití poľskej štátnosti v roku 1939. Zároveň sa prehĺbilo jej postavenie v úlohe poslušného nemeckého vazala, ktoré sa v nasledujúcich vojnových rokoch ďalej zintenzívňovalo.

Reflexie spomenutej kauzy sú v súčasnej slovenskej vojenskej historiografii, ako aj vojenskej publicistike, veľmi intenzívne zastúpené, čo súvisí s dlhotrvajúcim záujmom o vojenské dejiny prvej Slovenskej republiky. Opätovnou rekapituláciou mnohých publikovaných príspevkov sa však zámerne zaoberať nebudeme.¹

Pozornosť upriamime na aspekt, ktorý je v slovenskej vojenskej historiografii pertraktovaný len veľmi okrajovo, v rovine stručných konštatovaní. Ide o problematiku poľských ozbrojených síl pred konfrontáciou s nacistickou agresiou všeobecne a ich konkrétnych dispozícií na zabránenie útoku nepriateľa z územia Slovenska.

Pertraktovaním základných informácií o hodnote poľskej armády v tomto období a deskripciou poľských obranných zoskupení dislokovaných severne od slovenských hraníc sledujeme jeden cieľ: prispieť k vyváženému pohľadu na vojenskú stránku poľskej kampane roku 1939 v našej historiografii. V úvode sme sa však zamerali aj na stručnú charakteristiku hospodárskej a spoločensko-politickej situácie poľského štátu v rozpätí jedného roka pred konfliktom s určitými rezíduami do minulosti.

¹Rekapituláciu publikovaných príspevkov možno nájsť vo viacerých prácach, napr.: BAKA, I.: Slovensko ako nástupný priestor vo vojne proti Poľsku. In: Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí. Bratislava 2003, s. 127.

Vojenská história

Pri tvorbe textu sme vychádzali predovšetkým z relevantnej, a treba dodať pomerne bohatej, poľskej odbornej literatúry a dobovej publicistiky.

Všeobecne môžeme konštatovať, že interpretácia historiografickej produkcie o hodnote poľskej armády v septembri 1939 by vystačila i na samostatnú štúdiu. Táto téma sa stala jednou z nosných v poľskej vojenskej historiografii už krátko po ukončení kampane a druhej svetovej vojny.²

V rámci tejto problematiky však špecifický predmet bádania predstavujú poľské armády dislokované pred septembrom 1939 severne od slovenských hraníc (išlo o útvary poľskej armády *Kraków* a armády *Karpaty* – pozn. P. Ch.).

Pre poznanie tejto témy boli v poľskej vojenskej historiografii prínosné najmä 60. a 70. roky 20. storočia. Už v roku 1960 publikoval Zygmunt Kosior v odbornom časopise *Wojskowy przegład historyczny* štúdiu o poľskej armáde *Karpaty*, ktorá v septembri 1939 bojovala nielen proti Nemcom, ale i proti Slovákom.³ Štúdia, mimochodom plná nepresností a faktografických chýb, vyvolala v nasledujúcom období búrlivé, avšak produktívne polemiky.

Ďalším autorom, ktorého zaujal problém spomínaných dvoch „južných“ armád, bol priamy účastník septembrovej kampane, Władysław Steblik. Vyvrcholením tvorivej aktivity tohto autora bola potom práca *Armia „Kraków“ 1939*, ktorá sa dočkala dvoch vydaní.⁴ Steblikove ďalšie, inak veľmi podrobné, práce publikované postupne od druhej polovice 50. rokov, vrhajú, okrem iného, svetlo aj na význam Slovenska pre nemeckú armádu v auguste a septembri 1939.⁵

Koncom 70. rokov knižne vyšla publikácia Ryszarda Daleckiego *Armia „Karpaty“ 1939*. R. Dalecki v nej bez nadväznosti na štúdiu Z. Kosiora opísal osudy tejto najslabšej poľskej armády v kampani. Doplnená a rozšírená práca bola neskôr publikovaná ešte raz.⁶

Pri problematike základných diel poľskej vojenskej historiografickej produkcie o spomínaných dvoch poľských „južných“ armádach môžeme uviesť aj autorov, ktorí sa intenzívne zaoberali alebo zaoberajú aj témou vojenskej účasti Slovenska na nacistickej agresii proti Poľsku.

Z povojnových poľských historikov sa tomuto problému najintenzívnejšie venoval dnes už nebohý autor Janusz Berghauzen.⁷ K tejto problematike so zameraním aj na konflikt samotný vydala niekoľko prác aj historička E. Orlof, pôsobiaca v Rzeszówe.⁸

²Bližšie pozri napr.: CIEPLEWICZ, M. a kol.: *Wojna obronna Polski 1939*. Warszawa 1979; KIRCHMAYER, J.: *Konec ilusí – Tragedie polské armády 1939*. Praha 1948; *Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie światowej*, T 1. London 1951; KOZŁOWSKI, E.: *Wojsko polskie 1936 – 1939*. Warszawa 1964; *Wojna obronna Polski 1939*. Wybór źródeł. Warszawa 1968; ZGÓRNIAK, M.: *Europa w przededniu wojny – Sytuacja militarna w latach 1938 – 1939*. Kraków 1993, s. 227-260, s. 325-335, 407-447.

³KOSIOR, Z.: *Armia „Karpaty“ w kampani wrześniowej 1939 r.* In: *Wojskowy przegład historyczny*, roč. 5, 1960, č. 1, s. 68-110.

⁴STEBLIK, W.: *Armia „Kraków“ 1939*. Warszawa 1975; Tenže: *Armia „Kraków“*. Warszawa 1989.

⁵STEBLIK, W.: *O koncentracji niemieckiej w Słowacji 1939 r.* In: *Wojskowy przegład historyczny*, roč. 6, 1961, č. 2, s. 298-301.; Tenže: *Niemiecki napad na Przełęcz Jabłonkowską w nocy z 25. na 26. 8. 1939*. In: *Wojskowy przegład historyczny*, roč. 10, 1965, č. 4, s. 287-299; Tenže: *Odwrot armii „Kraków“ znad Nidy i Dunajca nad San 8. – 13. 9. 1939*. *Działania G. O. „Boruta“ i 10 B. K. zmot. w składzie armii „Małopolska“*. In: *Wojskowy przegład historyczny*, roč. 12, 1967, č. 3, s. 115-183.

⁶DALECKI, R.: *Armia „Karpaty“ 1939*. Warszawa 1979; Tenže: *Armia „Karpaty“ w wojnie obronnej 1939*. Rzeszów 1989.

⁷Bližšie pozri: BERGHAUZEN, J.: *Stosunki polsko – słowackie w latach 1938 – 1947*. In: *Przegład historyczny*, roč. 66, 1975, č. 3, s. 411-442; Tiež pozri nim zostavené zborníky: *Okupacja w Sądecczyźnie 1939 – 1945*. Nowy Sącz 1974; *Podhale w czasie okupacji 1939 – 1945*. Warszawa 1972.

⁸ORLOF, E.: *Kwestia słowacka w polskiej polityce zagranicznej 1918 – 1939*. Rzeszów 1977; Táže: *Słowacja wobec konfliktu polsko-niemieckiego 1939 roku*. In: *Zeszyty Naukowe Wyzszej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie*. Seria społeczno-pedagogiczna i historyczna. *Historia 4*, 1994, Zeszyt 12, s. 182-185.

POESKÁ REPUBLIKA PRED AGRESIOU

2. Poľská republika (2. Rzeczpospolita Polska) zahŕňala v roku 1938 teritórium s rozlohou 388 000 km², na ktorom žilo viac ako 34, 7 miliónov obyvateľov. Špecifickým problémom krajiny vzkriesenej v roku 1918 po 123 rokoch cudzej nadvlády (ruskej, pruskej, resp. nemeckej a rakúskej), bola národnostná otázka. Národnostné minority predstavovali viac ako 30 percent obyvateľstva Poľska.⁹

Bojové operácie prvej svetovej vojny spôsobili na poľskom území rozsiahle škody. Poľská delegácia ich na Parížskej mierovej konferencii odhadla na sumu 73 miliárd francúzskych frankov.

V období priaznivej hospodárskej konjunktúry, akú svet prežíval v rokoch 1924 – 1928, sa uskutočnila čiastočná obnova vojnových škôd. Produkcia poľského priemyslu i poľnohospodárstva vzrástla, no nepodarilo sa ešte dosiahnuť index výroby z predvojnového roku 1913, ktorý bol pre poľskú ekonomiku relevantným ukazovateľom stavu hospodárstva.

Veľká svetová hospodárska kríza 1929 – 1933 vážne postihla i poľské hospodárstvo a spôsobila jeho výrazný regres. Priemyselná produkcia sa znížila o polovicu. Eliminovanie krízy trvalo dlho a v Poľsku nastalo neskôr, než v rozvinutých krajinách západnej Európy. Až v roku 1936 sa všeobecne zlepšila situácia v priemysle a rovnako, hoci v menšej miere, i v poľnohospodárstve. Vláda sa v tejto situácii pokúsila intervenovať do hospodárstva a v zhode s teóriou britského ekonóma Johna Maynarda Keynesa pristúpila k programu „natiahnutia“ priemyselnej konjunktúry, najmä formou investícií do zbrojárskeho priemyslu. Tento zásah spôsobil skutočné oživenie hospodárstva a zvýšenie úrovne produkcie. Poľská vláda však stále nedisponovala dostatočnými prostriedkami na výstavbu centrálnej priemyselnej oblasti. To v podstate malo byť prvým realizovaným bodom niekoľkoročného plánu hospodárskeho rozvoja krajiny v druhej polovici 30. rokov 20. storočia.

V roku 1938 globálna poľská produkcia výroby konečne prevýšila index predkrízového roku 1928, hoci v porovnaní s celkovou priemyselnou produkciou z roku 1913 dosiahla iba okolo 95 percent.

V spomínanom roku (1938) sa v Poľsku napríklad vyprodukovalo: 38, 1 milión ton uhlia, 507-tisíc ton ropy, 879-tisíc ton surového železa, 1 milión 441-tisíc ton ocele, 1 milión 74-tisíc ton cementu, 108-tisíc ton cínu a 491-tisíc ton cukru.¹⁰

Až približne 70 percent obyvateľstva Poľska žilo na vidieku a zaoberalo sa tradičným poľnohospodárstvom, ktoré bolo stále hlavným zdrojom národného dôchodku.

Môžeme teda všeobecne konštatovať, že poľský ekonomický potenciál bol vo vzťahu k počtu obyvateľov i rozlohe republiky *skromný*. To samozrejme vplývalo aj na poľskú armádu.

Poľsko koncom 30. rokov bolo síce formou štátneho zriadenia republikou, s určitými pravicovými špecifikami, ktoré vyplývali z tzv. sanačného režimu vlády, zavedeného maršalom Józefom Piłsudským po prevrate v máji roku 1926. Po jeho smrti (12. mája 1935 vo varšavskom Belwederi – pozn. P. Ch.) nastalo vo viacerých oblastiach života uvoľnenie, i keď niektoré charakteristické rysy (napr. nekontrolovaná moc generálneho inšpektora ozbrojených síl, zákaz činnosti komunistickej strany a iné – pozn. P. Ch.) naďalej pretrvávali.

Po smrti J. Piłsudského nastalo zároveň v Poľsku obdobie boja viacerých politických skupín o moc v krajine. Bola to civilná politická skupina *Zámok* na čele s prezidentom Ignacym Mościckým. Ďalej skupina plukovníkov okolo bývalého premiéra Waleryho Ślaweka a ministra zahraničných vecí Józefa Becka. Tretím politickým zoskupením bola skupina *Belweder*, združená okolo „druhého“ maršala a nového generálneho inšpektora

⁹ZGÓRNIAK, ref 2, s. 227.

¹⁰Tamže, s. 228.

Vojenská história

ozbrojených síl Edwarda Rydz-Śmigłyho. Až do septembra 1939 si prevahu udržiavala práve táto posledná skupina.

Posledná sanačná vláda na čele s predsedom vlády generálom Felicjanom Ślawoj – Składkowským v Poľsku nastúpila 16. mája 1936.

Aj zo stručnej deskripcie hospodárskej a spoločensko-politickej situácie Poľskej republiky pred septembrom 1939 je evidentná úloha armády a armádnych činiteľov.

POESKÁ ARMÁDA NA PRAHU DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Vo všeobecnosti možno prijať tvrdenie, že poľská armáda roku 1939 bola vo veľkej miere výtvorom jej zakladateľa – maršala J. Piłsudského.¹¹ V súvislosti s týmto faktom však treba uviesť, že smrť poľského maršala a zakladateľa novodobého poľského štátu priniesla pozitívne personálne zmeny na Generálnom inšpektoráte ozbrojených síl (GISZ), v Hlavnom štábe a takisto na Ministerstve vojenských záležitostí (teda na ministerstve obrany). Vážne zmeny nastali i na postoch veliteľov jednotlivých zložiek zbraní, zborových oblastí, brigád, a dokonca aj plukov.¹²

Nová skupina vedúcich legionárskych dôstojníkov, ktorá vystriedala dovtedajších predstaviteľov armádnych špičiek, mala vo všeobecnosti lepšiu teoretickú prípravu, ako aj ambície vyvieť armádu z hlbokého marazmu a stagnácie, v akej sa nachádzala. Roky 1936 – 1939 boli v Poľsku z hľadiska vojenstva obdobím modernizácie, výstavby a prezbrotia poľskej armády. Tento proces podmienili predovšetkým získané informácie o intenzívnom zbrojení v Nemecku. Veľký problém však pri realizácii tohto plánu tvorili financie. Poľskí vojenský prognostici aj preto predpokladali, že pripravenosť armády na možný konflikt bude ukončená až v roku 1942.

V roku 1936 bol utvorený *Komitéť obrany republiky* (KOR) pod vedením jej prezidenta. Jeho *stály sekretariát* (SeKOR) sa v rokoch 1936 – 1939 intenzívne zaoberal modifikáciou poľského hospodárstva v súvislosti s hrozbou vojny.

Nový generálny inšpektor ozbrojených síl, generál, a od novembra 1936 maršal, Edward Rydz-Śmigły¹³, povolal nových inšpektorov armády.

Tu sa žiada uviesť, že funkcia generálneho inšpektora ozbrojených síl bola jedna z najdôležitejších v krajine. Jej nositeľ mohol výrazne ovplyvňovať vnútornú i zahraničnú politiku štátu, čo sa za vlády J. Piłsudského aj praktizovalo. Vo vojnovom stave sa generálny inšpektor automaticky stával hlavným veliteľom armády (Naczelný Wódz) s ďalšími právomocami. Takáto akumulácia moci do rúk jedného človeka však bola veľmi nebezpečným momentom.

¹¹ZALOGA, J. S. – HOOK, R.: The polish army 1939 – 1945. London 1982, s. 3.

¹²Bližšie pozri: KOZŁOWSKI, ref 2, s. 20-21.

¹³Edward Rydz-Śmigły (11. marca 1886 Łapszyna pri Brzezanoch – 2. decembra 1941 Varšava; pochovaný tamže). Poľský maršal, nástupca J. Piłsudského, politik a hlavný veliteľ poľskej armády v septembri 1939. Pred prvou svetovou vojnou člen rozličných konšpiračných spolkov (Promień, Odrodzenie) a organizácií (Związek Walki Czynnej – ZWC). Štúdium na škole Akademia Sztuk Pięknych v Krakove ukončil v roku 1912. Pred začatím prvej svetovej vojny pôsobil vo funkcii veliteľa rôznych streleckých kurzov v Lvove, Brzezanoch a Krakove. Počas prvej svetovej vojny dôstojník poľských légii. Roku 1918 vstúpil do ľavicovej vlády I. Daszynského v Lubline vo funkcii ministra pre vojenské záležitosti. V rusko-poľskej vojne (1918 – 1921) velil útvarom, ktoré obsadili Vilno i Kyjev. V rokoch 1922 – 1935 inšpektor armády vo Vilne a Varšave. Od roku 1935 generálny inšpektor ozbrojených síl. V septembri 1939 hlavný veliteľ poľskej armády (Naczelný Wódz). Bližšie k jeho osobe, politickým prejavom, ďalším aktivitám a osudom pozri práce: MIROWICZ, R.: Edward Rydz-Śmigły-Działalność wojskowa i polityczna. Warszawa: 1988; RYDZ-ŚMIGŁY, E.: Do strzelców – Artykuły, listy, przemówienia z lat 1920 – 1935. Warszawa 1936; Taktież: WYSOCKI, W. J.: Cień Zawiszy-Ostatnie lata Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydzia. Komorów 1991.

Dvojsečnou zbraňou bola aj obrovská popularita E. Rydz-Śmigłyho medzi všetkými vrstvami obyvateľstva. Občania v ňom chceli vidieť nástupcu J. Piłsudského a nového „náčelníka“ štátu. Vo všeobecnosti bola tiež rozšírená pochybná viera vo všemohúcnosť hlavného veliteľa.

Generálnemu inšpektorovi ozbrojených síl podliehali *Vyššia vojenská škola, Komitét správy výzbroje a vybavenia* (KSUS), ako aj inšpektori armády, ktorých úlohou bola inšpekcia im pridelených vojenských útvarov. Ich ďalšou úlohou bolo realizovať terénne štúdie v operačných priestoroch tých armád, ktorým mali veliť v prípade vojny. Na východe krajiny to bolo šesť armád (*Wilno, Lida, Baranowicze, Polesie, Wołyń a Lwów*) a na západe päť (*Modlin, Toruń, Poznań, Łódź a Kraków*). V období príprav na vojnu s Nemeckom bol uvedený model čiastočne modifikovaný, pričom niektoré armády dostali aj iné názvy.

Poľská predvojnová armáda mala charakter stálej armády a bola dopĺňaná pravidelnými odvodmi brancov. Ozbrojené sily sa členili na pozemné vojská a vojnové námorníctvo. Letectvo a protivzdušná obrana, napriek vzrastajúcim tendenciám o osamostatnenie v závislosti od dôležitosti tejto zbrane v budúcej vojne, netvorili samostatnú zložku armády. Organizačne až do porážky poľskej armády v septembri 1939 patrili medzi pozemné vojská.¹⁴

Pozemné vojská sa, okrem už spomínaných zložiek, skladali z hlavných zbraní (pechota, delostrelectvo, jazdeckto), technických zbraní (obrnené jednotky, ženijné a spojovacie vojská), ako aj z pomocných vojsk (napr. poľné žandárstvo a iné sem patriace zložky).

Špecifickú časť ozbrojených síl predstavoval *Korpus ochrony pogranicza* (KOP)¹⁵ a všetky ďalšie vojenské organizácie. Bola to napríklad *Obrona narodowa* (ON), určená predovšetkým pre záložníkov. Ďalej to bola početne slabo vybudovaná *Straż graniczna* (SG), ktorej úlohou bolo popri útvaroch KOP takisto strážiť hranice krajiny (okrem hranice východnej).

Služby: doplňovacia, zbrojná, intendantná, zdravotnícka, veterinárna, justičná, kňazská a stavebná mali jednoliatu štruktúru a vzťahovali sa na všetky ozbrojené sily. V polovici roku 1939 pozemné vojská predstavovali až 86 percent poľských ozbrojených síl.¹⁶ Rozhodujúcu, nadpolovičnú, prevahu mala v tomto percentuálnom podiele pechota (nepočítajúc do toho útvary a jednotky KOP, ON a SG). Tradičné percentuálne zastúpenie malo aj jazdeckto – symbol a pýcha predvojnovej poľskej armády. Na letectvo a protivzdušnú obranu pripadalo v tomto období necelých 5 percent, na vojnové námorníctvo do 3 percent, obrnené jednotky predstavovali 2, 2 percenta a služby celkovo 4 percentá. Veľmi nízke percentuálne zastúpenie mali tiež ženijné a spojovacie vojská.¹⁷ Z uvedeného číselného prehľadu vyplýva, že poľská armáda v roku 1939 bola predovšetkým armádou pechoty.

Stupeň mechanizácie armády bol, ako vidíme aj z uvedených prehľadov, veľmi nízky. Ak klasická poľská pešia divízia v dvadsiatych rokoch, v období rusko-poľskej vojny, predstavovala solídnu bojovú hodnotu aj bez dostatočnej motorovej trakcie, tak koncom tridsiatych rokov bola bez nej len „...málo pohyblivá masa ľudí, koní a vozov...“¹⁸

V tejto súvislosti obdobne kritický, hoci subjektívny, pohľad na stav poľskej armády pred konfrontáciou s nepriateľom podáva v spomienkach aj príslušník medzivojnovej československej armády a neskorší úspešný stíhací letec František Fajtl. Ten sa ako emigrant ocitol v tábore v Małych Bronowiciach pri Krakove, kde sa formovali československé

¹⁴KOZŁOWSKI, ref 2, s. 72.

¹⁵Korpus ochrony pogranicza (KOP) – vojenská formácia utvorená v roku 1924 namiesto hraničnej polície. Bola pôvodne určená na ochranu východných hraníc krajiny (dlhá približne 2176 km) a od marca 1939 aj so Slovenskom. KOP podliehal ministerstvu vnútorných záležitostí vo veciach pohraničnej služby a rozpočtu. Vo veciach organizácie, výcviku, asistencie a použitia pre prípad vojny bol podriadený vojenským orgánom. V marci 1939 predstavoval silu približne 900 dôstojníkov a 26 000 radových vojakov. Veliteľstvá, útvary a jednotky KOP boli pechotné, delostrelecké, ženijné a jazdecké.

¹⁶KOZŁOWSKI, ref 2, s. 74.

¹⁷Tamže.

¹⁸KIRCHMAYER, ref 2, s. 21.

zahraničné vojenské jednotky: „...Nevalná výzbroj, dělostřelectvo tažené koničky, nikde pancíře a nad hlavou se občas objevil letoun zastaralého typu...“¹⁹

V medzivojnovom období bol terén Poľska členený na desať zborových oblastí (I – X). V každom z nich boli dislokované tri divízie pechoty, brigáda jazdectva, pluk ťažkého delostrelectva a ďalšie jednotky špeciálnych zbraní a služieb.

Podľa stavu z 1. mája 1939 bolo v poľskej armáde 18 668 dôstojníkov.²⁰ Z toho: 98 generálov, 438 plukovníkov, 1 100 podplukovníkov, 2 616 majorov, 7 063 kapitánov, 4 613 poručíkov a 2 740 podporučíkov.

Hlavnou politickou silou a jadrom poľského dôstojníckeho zboru boli dôstojníci regrutujúci sa z bývalých poľských légii a organizácie *Polska organizacja wojskowa* (POW, tzv. powiacy). Početne boli zastúpení aj dôstojníci prevzatí z armády rakúskej a ruskej, hoci s menším vplyvom.

Vojenské umenie väčšiny vyšších veliteľov vychádzalo zo zásad rusko-poľskej vojny v rokoch 1918 – 1921. Až do roku 1937 pritom existovala len jediná dvojiročná vyššia vojenská škola, ktorú ročne končilo 40 – 50 absolventov. Na nastávajúci konflikt boli najlepšie pripravení nižší dôstojníci a rotmajstri, čo bol jav porovnateľný aj s inými armádami v 20. storočí.

Strategickým a operačným plánovaním použitia poľských ozbrojených síl sa zaoberal generálny štáb, neskôr premenovaný na Hlavný štáb. V závislosti od geografickej polohy Poľska sa predstavitelia velenia armády dlhé roky zaoberali predovšetkým alternatívami vojny so Sovietskym zväzom a Nemeckom.

Už v prvých rokoch nezávislosti krajiny sa začali realizovať štúdie plánu vojny s Nemeckom, ktorý neskôr dostal pomenovanie plán *Západ*. Do konca života J. Piłsudského však nebol tento plán komplexne dopracovaný a nachádzal sa v štádiu úprav a doplnkov. Intenzívne sa ním zaoberal ďalej aj E. Rydz-Śmigły, no finálna fáza realizácie plánu *Západ* sa začala až koncom marca 1939.

Poľský plán *Západ* sa vo veľkej miere opieral o predpoklad, že západní spojenci – Veľká Británia a Francúzsko – splnia svoje spojenecké záväzky a začnú ofenzívu proti Nemecku.

Obdobne dlhú históriu mal aj plán vojny so Sovietskym zväzom, v ktorom zohrávalo úlohu spojenecké Rumunsko. Plán *Východ* bol definitívne potvrdený začiatkom marca 1939 a počítal predovšetkým s defenzívnou činnosťou poľských vojsk.

Obom plánom – západnému i východnému – mal slúžiť nový mobilizačný plán *W*, schválený ešte na jar roku 1938.

Zo štatistických údajov o počte poľských zbraní v auguste 1939 môžeme ako príklad uviesť niektoré. Poľská armáda mala k dispozícii 1 193 000 pušiek rôznych typov, 3500 protitankových pušiek vz. 35, približne 41 000 ľahkých a ťažkých guľometov rôznych typov, vrátane protiletadlových, 1 200 protipancierových diel kalibru 37 mm, 2 163 poľných a horských kanónov rôznych kalibrov, 1 141 húfnic kalibru 100 mm a 155 mm, 887 tančíkov rôznych typov, 100 obrnených automobilov a 10 pancierových vlakov.

Vojnové námorníctvo disponovalo 4 torpédoborcami, 5 ponorkami a ďalšími plavidlami morskej i riečnej flotily.

Letectvo reprezentovalo 300 stíhacích lietadiel (typy P. 7 a P. 11), 188 ľahkých bombardovacích a prieskumných lietadiel PZL P. 23 *Karas*, 292 prieskumných strojov Lublin R-XIII a RWD – 14, 44 moderných bombardovacích strojov PZL P. 37 *Łoś*.²¹

Hlavné nedostatky výzbroje a materiálneho vybavenia poľskej armády v tomto termíne v porovnaní s Nemcami tkveli predovšetkým v nedostatku kvalitných tankových jednotiek, protitankového a protiletadlového delostrelectva a moderného letectva (výnimkou boli síce

¹⁹FAJTL, F.: Dva údery pod pás. Praha 1993, s. 20.

²⁰KOZŁOWSKI, ref 2, s. 77.

²¹ZGÓRNIAK, ref 2, s. 410-411.

lietadlá PZL P. 37 *Łoś*, ale zastúpené v malom počte). Ďalej je nutné uviesť vo veľkej miere zastarané delostrelectvo vôbec, nedostatok bežných pušiek pre vycvičených záložníkov a taktiež guľometov.²²

* * * *

Poľská armáda sa aktivizovala už v čase septembrovej krízy v Československej republike v roku 1938. Išlo o akciu *Zaolšie*, pričom na slovensko-moravsko-poľskom pomedzí vtedy pôsobila samostatná operačná skupina *Sliezsko* (Śląsk).²³ Táto samostatná operačná skupina bola vytvorená za účelom podporiť poľské územné požiadavky voči Československej republike.²⁴ Neskôr, pri odstupovaní časti slovenského pohraničia Poliakom, došlo aj k niekoľkým ozbrojeným konfliktom, ktoré boli vyvolané predčasným vstupom poľských jednotiek na získané územia alebo ďalšími individuálnymi územnými aspiráciami poľských veliteľov.²⁵

V marci 1939 bola však situácia Poľskej republiky odlišná. Rozbitie Československa a vznik slovenského štátu, obsadenie litovského „okna do Európy“ – prístavu Klaipeda a najmä rozhovor Lipského s Ribbentropom 21. marca 1939 v otázke získania Gdaňska a ďalších nemeckých požiadaviek vyvolali vo Varšave veľké znepokojenie. Už v tento deň zároveň podmienili poľské velenie vydať rad mobilizačných príkazov. Tie sa realizovali v priebehu niekoľkých nasledujúcich dní.

Jednotliví inšpektori armády prevzali velenie svojich armád a presunuli sa do terénu na prikázané stanovištia. Štáby veliteľov armád boli zmobilizované takmer na vojnové stavy. Štáby divízií pechoty umiestené v blízkosti hraníc boli posilnené poslucháčmi druhého ročníka Vyššej vojnovej školy, ktorý bol rozpustený. Všetky pohraničné kasárne s Nemeckom boli zároveň posilnené povolaním záložníkov na vojenské cvičenia v trvaní šesť týždňov. Na veliteľstvá armád boli nasmerované roty ženistov KOP. Čiastočne bola spustená sieť spojov hlavného veliteľa s veliteľstvami armád i flotily, ako aj veliteľmi zborových oblastí. Oddiely *Straže granicznej* boli rozkazom podriadené veliteľom jednotlivých armád. Expozitúra II. oddelenia hlavného veliteľa bola rozdelená a jej členovia zadelení do všetkých armád. Jednotlivým poľským armádam boli tiež zaslané prídely zodpovedajúcich máp, munície, ostnatého drôtu a materiálu na vybudovanie prekážok. 22. marca 1939 boli dokonca armáde *Kraków* zaslané štyri prápory KOP, určené na zaistenie prechodov cez Karpaty v smere na Żywiec a Chabówku.

Nasledujúci deň, 23. marca 1939, bola vykonaná „farebná“ mobilizácia veliteľstva zborovej oblasti IX (Brest) a „čierna“ veliteľstva zborovej oblasti I (Varšava). Týmto krokom boli zmobilizované štyri divízie pechoty, brigáda jazdectva a mnoho ďalších jednotiek. Spomenuli sme pritom len hlavné opatrenia poľskej brannej moci v tomto období.

Súhrnne bola poľská armáda čiastočnou mobilizáciou v marci 1939 posilnená asi 350 000, resp. až 437 000 vojakmi.²⁶

V čase nasledujúcich piatich mesiacov, ktoré oddeľovali poslednú dekádu marca od dňa „Y“, čiže od nemeckého útoku na Poľsko, prebiehali horúčkovité obranné prípravy. Z finančných dôvodov však zatiaľ nebolo rozhodnuté o ďalšom zvýšení početného stavu armády. Existovala

²²Tamže, s. 411.

²³Bližšie o SGO „Śląsk“ pozri: ZGÓRNIAK, ref 2, s. 253-260.

²⁴ČAPLOVIČ, M.: Septembrová mobilizácia čs. armády 1938 s dôrazom na Slovensko. In: Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí. Bratislava 2003, s. 103.

²⁵Bližšie pozri napríklad: BORÁK, M.: Boje československé armády na Slovensku a Podkarpatské Rusi (ríjen 1938 – březen 1939). In: Sborník Vojenské akademie v Brně. Brno 1999, s. 123-128.

²⁶ZGÓRNIAK, ref 2, s. 326, 407.

obava, že jej neprimerane rýchle zväčšenie spôsobí infláciu, destabilizáciu meny a zrútenie hospodárstva.

Poľská vláda sa takisto nechala relatívne dlho „mámit“ aj tým, že rozhodný postoj Poľska a pripravenosť západných veľmocí poskytnúť krajine pomoc, odstrašia Nemcov od agresie. Vláda aj preto čo najdlhšie odkladala vyhlásenie ďalšej mobilizácie armády a hospodárstva.

Maršal E. Rydz-Śmigły sa ešte krátko pred kampanou, pravdepodobne v auguste 1939, v rozhovore pre americkú publicistku Mary Heaton Vorse vyjadril, že Poľsko bude bojovať aj bez západných Spojencov.²⁷ Tento jeho výrok sa v podstate nakoniec naplnil – Poľsko bojovalo bez ofenzívnej pomoci západných Spojencov – Veľkej Británie a Francúzska.

V popoludňajších hodinách 22. augusta 1939, po získaní informácií o chystanej ceste nemeckého ministra zahraničných vecí Joachima von Ribbentropa do Moskvy a o koncentracii nemeckých vojsk pozdĺž hraníc, sa uskutočnila porada hlavných poľských vojenských činiteľov. Na nej bolo konečne rozhodnuté prijať ďalšie opatrenia na zvýšenie početného stavu poľských vojsk. Už o niekoľko hodín neskôr, 23. augusta 1939, po konzultácii maršala s prezidentom I. Mościckým, bola vyhlásená pohotovostná mobilizácia všetkých „fariieb“.²⁸ Dotýkala sa šiestich zborových oblastí hraničiacich s Nemeckom, celého letectva, protivzdušnej obrany, spojov a železničných vojsk. 27. augusta 1939 pokračovala pohotovostná mobilizácia v zostávajúcich zborových oblastiach. Celkovo bolo zmobilizovaných dvadsaťosem divízií pechoty, jedenásť brigád jazdectva, motorizovaná brigáda, časť ťažkého delostrelectva, spojovacích a technických vojsk.²⁹

Ďalší vzrast poľských ozbrojených síl bol možný už len vyhlásením všeobecnej mobilizácie. Na tento krok sa však maršal E. Rydz-Śmigły nevedel odhodlať. Získané správy o ďalších pohyboch Nemcov na Slovensku smerom na severovýchod, však spôsobili, že poľský maršal nakoniec 29. augusta 1939 tento rozkaz vydal.³⁰ Jej prvým dňom mal byť 30. august. V tejto situácii však u poľského maršala intervenovali predstavitelia francúzskej a britskej vojenskej misie, ktorí, stále dúfajúci v mierové riešenie poľsko-nemeckých sporov, dosiahli odvolanie rozkazu. Pre pokračujúce zosťavenie napätia však E. Rydz-Śmigły rozkaz k všeobecnej mobilizácii vydal ešte raz. Jej prvým dňom mal byť 31. august. Z dôvodu neskorého vydania tohto rozkazu sa k niektorým bojovým útvarom posily v podobe zmobilizovaných mužov už nikdy nedostali.

Obrannú líniu krajiny mali udržať nasledujúce fronty poľských armád (v prehľade sme neuviedli sily obrany pobrežia a rozdelenie letectva):

- 1. Severný front:** operačná skupina *Narew*, armáda *Modlin*, záloha hlavného veliteľa *Wyszków*, zoskupenie *Grodno*;
- 2. Stredný front:** armáda *Pomorie*, armáda *Poznań*, záloha hlavného veliteľa zoskupenie *Kutno*.
- 3. Južné zoskupenia:** armáda *Łódź*, armáda *Kraków*, záloha hlavného veliteľa, armáda *Prusy* a najneskôr vytvorená *Karpaty*.³¹

Počas celého dňa 31. augusta poľské armády zaujímali bojové pozície. Železničná premávka medzi Poľskom a Nemeckom, resp. Poľskom a Slovenskom bola prerušená.

²⁷Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej Kraków, RYDZ-ŚMIGŁY, E.: „Walczyć będziemy nawet bez sojuszników“. b. m., b. r., s. 55.

²⁸Každý zložke zbraní v poľskej armáde pripadala jedna, resp. viacej rozlišovacích fariieb. Identifikačné farby boli aplikované kombinačne rôzne v znameniach na obvode čiapky typu „rogatywka“, ďalej na leme nohavíc slávnostných rovnošiat, na golierových výložkách uniform a na klopách dlhých poľných kabátov. Napríklad farbami pechoty v poľskej armáde sú doposiaľ žltá a modrá.

²⁹ZGÓRNIAK, ref 2, s. 450.

³⁰Tamže, s. 450.

³¹Tamže, s. 421-429.

Vojenská história

1. septembra 1939 vypukla druhá svetová vojna.

V tento deň vydal hlavný veliteľ poľskej armády rozkaz, v ktorom apeloval na vojakov s tým, že „...za každý krok urobený v Poľsku, musí nepriateľ draho zaplatiť svojou krvou...“.³²

Nie je zrejmé, že či poľský hlavný veliteľ pri vydaní rozkazu už vedel aj o tom, že poľské hranice na málo exponovanom úseku poľskej obrany prekročila aj slovenská armáda.

POESKÉ OBRANNÉ ZOSKUPENIA NA HRANICIACH SO SLOVENSKOM A ICH DISPOZÍCIE

TERÉN BOJISKA

Prv než prejdeme ku konkrétnemu vymenovaniu a bližšej charakteristike vyšších jednotiek poľskej armády dislokovaných na sever od slovenských hraníc v rámci poľského *Ordre de Bataille*, považujeme za nutné uviesť geografické podmienky poľsko-slovenského pohraničia roku 1939.

Pohraničie z hľadiska geomorfológie patrí do karpatskej horskej sústavy, ktorá vznikla počas posledného alpínskeho horotvorného procesu. Konkrétne sem z karpatskej horskej sústavy zasahujú Západné Karpaty. V rámci nich sa tu nachádzajú dve hlavné horské pásma: Tatry a Beskydy. Predovšetkým masív Vysokých Tatier so štípmi vyššími ako dvetisíc metrov predstavuje svojím vysokohorským charakterom výraznú terénnu prekážku. Západné Tatry majú zase svahy miernejšie a pre bojovú činnosť výhodnejšie.

Poľské Beskydy postupujú od rieky Olše k východu. Smerom k Lupkovskému priesmyku sa nazývajú Západné Beskydy s najvyššou horou Babia hora (Babia Góra, 1727 m). Od Lupkovského priesmyku na východ sa nazývajú Bieszczady (na území Slovenska je to východná časť Nízkych Beskyd a Bukovské vrchy). Táto východná časť je typická poloninami a rozsiahlymi plochami neporušenej prírody.³³

Pohoria južného Poľska všeobecne zároveň tvoria európsky vodný predel medzi tromi úmiami (Baltské more, Čierne more a Severné more). Prirodzenými vodnými prekážkami sú v nami sledovanom priestore predovšetkým rieky Dunajec (so zdrojnicami Biały a Czarny), Poprad, Białka a na východe rieka San. V septembri 1939 však tieto toky neboli neprekonateľné a pre agresorov predstavovali len krátkodobé zdržanie, dokonca aj vtedy, keď sa o ne poľské jednotky pokúsili oprieť obranu.

Na celom úseku pohraničia takisto existuje minimálne 11 vhodných prechodov medzi horskými pásmami (Jablunkovský priesmyk, Duklianský priesmyk, Lupkovský priesmyk, Kurovské sedlo, Kopské sedlo atď.).

Rozsiahly terén poľsko-slovenského pohraničia, s výnimkou masívu Vysokých Tatier, v auguste a začiatkom septembra 1939 bol vhodný na rozvinutie horských jednotiek, ale dokonca aj tankových zväzov agresorov. Tomu výrazne dopomohlo aj rozvrstvenie železníc a cestnej siete na Slovensku. Obrancovia, ktorí mali na svojej strane viaceré ďalšie nevýhody, vrátane blízkosti a ľahkej dosiahnuteľnosti mesta Krakov z juhu, sa spoľahli hlavne na vlastné horské a iné vojenské jednotky.

³²Bližšie pozri: Rzeczpospolita Polska czasu wojny – Rozkazy Naczelnego Wodza do żołnierzy 1939 – 1945. Warszawa 1997, s. 39.

³³Polskem od Krkonoš po Duklu – Průvodce Olympia. Praha 1977, s. 10.

MIEROVÁ VOJENSKÁ ORGANIZÁCIA

Územia Poľskej republiky geograficky situované severne od slovenských hraníc v období mieru patrili z vojensko-organizačného hľadiska do kompetencie Veliteľstva zborovej oblasti V v Krakove (Dowództwo okręgu korpusów – DOK V) a Veliteľstva zborovej oblasti X v Przemysli (DOK X).³⁴ Lokálnymi vojenskými orgánmi zborových oblastí boli veliteľstvá posádok, odvody brancov však zabezpečovali veliteľstvá doplnovacích okresov (Komenda rejonów uzupełnień – KRU). V sledovanom priestore severne od slovenských hraníc sa nachádzali nasledovné doplnovacie okresy, resp. ich časti: Bielsko, Żywiec, Nowy Targ, Nowy Sącz, Jasło (DOK V) a Sanok (DOK X).³⁵

Ako príklad mierového systému armádnej hierarchie s naznačením aj neskoršej vojnovnej organizácie môžeme konkrétne uviesť vojenský útvar 1. pluk podhalianských strelcov, proti ktorému v septembri 1939 bojovali aj Slováci. V predvojnovnej poľskej armáde bolo mimochodom šesť plukov podhalianských strelcov.

Veliteľstvo pluku, náhradný prápor a prápory I, II, III 1. pluku podhalianských strelcov boli dislokované v meste Nowy Sącz. Doplnovací okres pluku bol tvorený z civilných okresov Nowy Sącz, Nowy Targ, Limanowa a Gorlice krakovského vojvodstva. Pluk ako zvláštny útvar (horskí strelci) patril do podriadenosti 21. horskej divízie a zborovej oblasti V v Krakove. Pluk sa v rámci samostatnej operačnej skupiny *Sliezske* („Śląsk“) zúčastnil už operácie *Zaolšie*, pričom 25. novembra 1938 počas konfliktu s československými jednotkami pri Čadci prišiel o dvoch mužov. V septembrovej kampani roku 1939 bol pluk podriadený veleniu armády *Karpaty*, konkrétne jej 2. horskej brigáde. Do 10. septembra 1939 bol veliteľom tohto útvaru plk. Alfréd Krajewski, po tomto termíne velenie zvyškov pluku prevzal mjr. Marian Serafiniuk.³⁶

ARMÁDY KRAKÓW A KARPATY A ICH VYŠŠIE JEDNOTKY DISLOKOVANÉ V POĽSKO-SLOVENSKOM POHRANIČÍ

Terén poľsko-slovenského pohraničia spočiatku, podľa poľského vojnového plánu *Západ*, spadal výlučne do obrannej koncepcie armády *Kraków*. Jej predpokladaným veliteľom bol do jari 1939 vekom starší generál Leon Berbecki, ktorého neskôr v tejto funkcii vystriedal generál Antoni Szylling.

Vzrastajúce nebezpečenstvo agresie zo Slovenska od marca 1939, nové štátoprávne postavenie Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) a dlhý úsek spoločných hraníc však prinútili generálneho inšpektora ozbrojených síl postupne vykonať ďalšie vojenské opatrenia.

Divízny generál Kazimierz Fabrycy³⁷ bol ešte v marci 1939 menovaný veliteľom pohraničného úseku Slovensko, pričom mu bola podriadená, okrem iného, aj operačná skupina

³⁴Bližšie pozri: KOZŁOWSKI, ref 2, s. 70-71.

³⁵Tamže, s. 70.

³⁶O predvojnových i vojnových dejinách 1. pluku podhalianských strelcov pozri práce: ZAZIEMSKI, R.: 1. pułk strzelców podhalańskich 1918 – 1939. Nowy Sącz 1991. Takisto: PALUCH, J. – ŚMIAŁEK, W.: 1. pułk strzelców podhalańskich – wrzesień 1939. Nowy Sącz 1991; Pozri takisto: MAZUR, G. – ROJEK, W. – ZGÓRNIAK, M.: Wojna i okupacja na Podkarpaciu i Podhalu na obszarze inspektoratu ZWZ – AK Nowy Sącz 1939 – 1945. Kraków 1998, s. 12, 24-44.

³⁷Kazimierz Fabrycy (1888 – 1958). Divízny generál poľskej armády, inžinier. V roku 1908 patril k zakladateľom vojenskej organizácie Związek Walki Czynnej (ZWC). V rokoch 1914 – 1917 dôstojník I. a II. brigády poľských légii. Od novembra 1918 pôsobil v poľskej armáde ako veliteľ rôznych útvarov, vojenských objektov a takisto aj ako inšpektor pechotných škôl. V rokoch 1924 – 1934 viceminister Ministerstva vojenských záležitostí. Potom inšpektor armády so stanoviskom v Lvove. Od 15. marca 1939 veliteľ úseku „Slovensko“, od 11. júla 1939 veliteľ armády „Karpaty“. Podrobnejšie a ďalšie biografické údaje pozri: Mala encyklopedia wojskowa, I. zv. A – J. Warszawa 1967, s. 382.

D, ktorá už pôsobila na poľsko-slovenskom pomedzí. Rozkazom zo dňa 11. júla 1939 bola potom utvorená armáda *Karpaty* pod jeho velením.

Na sever od slovenských hraníc sa po vytvorení armády *Karpaty*, teda nachádzali dve spomínané poľské južné armády.

Armáda Kraków bola zo všetkých poľských armád materiálne i personálne najsilnejšia, čomu zodpovedala aj jej pridelená úloha vo vojnovom pláne Západ. Úlohou tejto armády bolo brániť priemyselný región horného Sliezska i opevnený priestor horné Sliezsko, chrániť od juhozápadu prístup ku Krakovu a čo najdlhšie udržať relevantný úsek železničnej trate Ząbkowice – Częstochowa. Posledne pridelená obranná pozícia armády Kraków zahŕňala opevnený priestor horného Sliezska a líniu Mokolów – Pszczyna – Biła – Żywiec.³⁸ S ústupom tejto armády sa nepočítalo a osud ostatných poľských armád závisel od jej trvania alebo pádu. Bol to hlavný pilón poľskej obrany v septembri 1939. Ozbrojenou päťou armády Kraków malo byť sedem divízií pechoty (6, 7, 21, 23, 55, 11, 45). Z ďalších vyšších jednotiek sem patrila krakovská brigáda jazdectva, 1. horská brigáda, pevnostná skupina priestoru Katowice, tesne pred vypuknutím bojov pridelená 10. motorizovaná brigáda jazdectva zo zálohy hlavného veliteľa a ďalšie útvary rôznych zložiek zbraní a služieb.

Čelo tejto poľskej armády bolo nasmerované na západ, čo sa neskôr ukázalo ako taktická chyba. Hlavný úder nemeckej 14. armády prišiel práve z juhu – zo Sliezska a Slovenska.

Početné a materiálne dispozície armády *Kraków* k 1. septembru 1939 – vinou oneskorenia všeobecnej mobilizácie – nakoniec neboli také, ako sa pôvodne predpokladalo. Bolo to len 59 práporov pechoty oproti pôvodne plánovaným 79, 29 švadrón jazdy oproti pôvodným 30 a napríklad 312 diel oproti predtým stanoveným 432. Tančikov bolo v tejto armáde len 16 a protiletadlových kanónov 40.³⁹

Západný úsek hraníc so Slovenskom od Jablunkovského priesmyku po priestor Rabka – Chabówka bránili z tejto armády vysunuté útvary 21. horskej divízie (veliteľ divízie – brig. gen. Józef Kustrón) a 1. horskej brigády *Żywiec* na čele s plk. Januszom Galadykom.

Na východe armáda *Kraków* hraničila s armádou *Karpaty*. Rozhraničenie medzi oboma armádami spočítku viedlo líniou Grywald – Ochotnica – Zamiescice – Trzycany – Łapszyce (všetky geografické body pre armádu *Karpaty* – pozn. P. Ch.). Spomínané rozhraničenie bolo v auguste 1939 o čosi zväčšené v prospech armády *Karpaty* v regióne Czorzstyna.

Úlohou tejto armády bolo:

1. Kryť sliezske priemyselnú oblasť;
2. Strážiť komunikácie vychádzajúce z Maďarska a Slovenska do východného Malopoľska a najmä v smere na ropnú panvu Boryslaw.

Konkrétne úlohy v súvislosti s týmito všeobecnými zadaniami potom spočívali v uzavretí prechodov cez Karpaty na smeroch zo Slovenska na malopoľské mestá Rzeszów a Tarnów. V identifikovaní sily nepriateľa a kladení odporu od samej hranice. V zorganizovaní stráží nad karpatskými prechodmi z Maďarska. V udržaní spojenia s armádou *Kraków*.⁴⁰ Z hľadiska vojenskej účasti slovenskej armády na nemeckej agresii proti Poľsku v prvých dňoch druhej svetovej vojny je dôležitá práve táto armáda a jej vyššie jednotky.

Na východ od 1. horskej brigády *Żywiec* armády *Kraków*, od dolín Popradu a Dunajca po líniu Bardejov – Zborov – Konieczna – Gorlice bola dislokovaná 2. horská brigáda *Nowy Sącz* (veliteľ – plk. Aleksander Stawarz). Veliteľským stanovišťom tejto brigády k 1. septembru 1939 bolo mestečko Nowy Sącz. Brigáda pozostávala z nasledujúcich

³⁸STEBLIK, W.: Armia „Kraków“. Warszawa 1989, s. 16.

³⁹ZGÓRNIAK, ref 2, s. 427.

⁴⁰DALECKI, R.: Armia „Karpaty“ 1939. Warszawa 1979, s. 16-17.

útvarov: 1. pluk podhalianských strelcov, prápor pechoty KOP *Żytyń*, prápory ON *Limanowa*, *Nowy Sącz*, *Gorlice*, 153. horská delostrelecká batéria a dve polbatérie pozičného delostrelectva č. 51 a č. 52.⁴¹

Ďalej na východ, až po línie Medzilaborce – Komancza a Rusko – Baligród – Lesko zaujala obranné pozície 3. horská brigáda *Sanok* pod velením plk. Jana Kotowicza. Jej veliteľským stanovišťom bolo k 1. septembru 1939 Krosno. Útvary podriadené veleniu tejto brigády boli: 2. pluk pechoty *Karpaty*, prápory ON *Jasło*, *Jarosław*, *Krosno*, *Brzozów*, *Sanok*, *Rzeszów* a *Przemysł*.⁴²

Obidve brigády armády *Karpaty* tvorili operačnú skupinu *Jasło* pod velením brig. gen. Kazimierza Orlik – Łukoského. Zálohou operačnej skupiny bol prápor ON *Sambor*. Uvedené sily oboch brigád boli určené na obranu úseku *Slovensko* v dĺžke približne 150 kilometrov. Na úseku *Maďarsko* (200 kilometrov) bolo sústredených len niekoľko práporov KOP a ON armády *Karpaty*.

Letectvo armády *Karpaty* tvorili: 31. prieskumná letka, 56. pozorovacia letka a 5. spojovací roj.⁴³

Ženíjne jednotky predstavovala rota 1 pešieho pluku 22, ďalej rota 1 pešieho pluku 11 a veliteľstvo fortifikačnej skupiny 2. Tieto jednotky mali byť ešte doplnené dvoma rotami ženistov č. 124 a 125 vytvorenými vo všeobecnej mobilizácii. Od všeobecnej mobilizácie sa všeobecne očakávalo výrazné posilnenie bojujúcich jednotiek armády *Karpaty*.

Uvedené vyššie jednotky dislokované na sever od hraníc boli okrem útvarov regulárnej armády tvorené predovšetkým z polovojenských formácií. Boli to už spomenuté prápory „kopistov“ – *Korpusu ochrony pogranicza* a *Obrony Narodowej*. V armáde *Karpaty* tvorili tieto jednotky dokonca väčšinu, čo od počiatku znižovalo jej aj tak malú bojovú hodnotu.

Celkovo možno povedať, že k 1. septembru 1939 armáda *Karpaty* disponovala dvadsiatimi štyrmi práporami pechoty, ôsmimi delami a viacerými jednotkami *Straże Granicznej*.⁴⁴

V operačnom pásme 2. a 3. horskej brigády sa nachádzali tieto jednotky, stanice a komisariáty *Straże granicznej*: *Szczawnica*, *Lapšanka* (Łapszanka), *Niżne Lapše* (Niżne Łapsze), *Kacvín* (Kacwin), *Nedeca* (Niedzeca), *Wyżne Sromowce*, *Niżne Sromowce*, *Lesnica*, *Krościenko* (komisariát), *Muszyna*, *Leluchów*, *Tylicz*, *Izby*, *Wysowa*, *Regetów*, *Krynica* (komisariát), *Uscie Ruskie* (komisariát), *Konieczna*, *Radocin*, *Grab*, *Huta Polanska*, *Olchowiec*, *Barwinek*, *Czeremcha*, *Woła Wyżna*, *Krempna* (komisariát), *Jaśliska* (komisariát), *Wisłok Wielki*, *Dołżyca*, *Łupków*, *Zabiensko*, *Komańcza* (komisariát), *Balnica*, *Solina*, *Liszna*, *Cisna* (komisariát).⁴⁵

V letných mesiacoch roku 1939 sa v poľsko-slovenskom pohraničí konali vojenské manévry niektorých poľských armádnych útvarov spolu s ďalšími vojenskými útvarmi. Cvičenia len potvrdili slabú bojovú pripravenosť najmä u oddielov ON.

V druhej polovici augusta 1939 prebiehala intenzívna výzvedná činnosť Poliakov v slovenskom pohraničí uskutočňovaná aj prostredníctvom rekognoskačných letov.

Vojenskú špionáž, ktorá zaznamenala úspechy v podobe identifikácie prakticky všetkých nemeckých útvarov pred armádou *Kraków*, realizovala katowická expozitúra, cieszyňská odbočka

⁴¹Tmže, s. 27.

⁴²Tamže.

⁴³K aktivitě poľských letiek armády *Karpaty* v septembri 1939 všeobecne pozri: PAWLAK, J.: 56. eskadra obserwacyjna (towarszysząca). In: *Skrzydłata Polska*. roč. 18 (46), 1976, č. 22 a č. 23, s. 12-13 a 18-19.; Tenže: 31. eskadra rozpoznawcza. In: *Skrzydłata Polska*. roč. 19 (47), 1977, č. 35 a č. 36, s. 18-19 a s. 12-13. K aktivitám 56. pozorovacej eskadry nad Slovenskom konkrétne pozri: OLEJKO, A.: Bojová činnosť 56. pozorovacej eskadry armády *Karpaty* nad Slovenskom v obrannej vojne v roku 1939. In: *Vojenská história*, 9, 2005, č. 1, s. 23-40.

⁴⁴DALECKI, ref 40, s. 28.

⁴⁵SZNEE, W.: Działania wojenne na Sądecczyźnie we wrześniu 1939. In: *Okupacja w Sądecczyźnie 1939 – 1945*. Nowy Sącz: 1974, s. 11-12.

rozvedky II. oddelenia Hlavného štábu, ako aj pohraničná rozvedka SG.⁴⁶ Menej informácií o protivníkovi – nemeckej a slovenskej armáde – však naopak mala armáda *Karpaty*.

Poľské vojenské hliadky intenzívne penetrovali predpolie, pričom ešte pred výbuchom vojny došlo aj k viacerým incidentom a konfliktom. Bolo to napríklad v noci z 24. na 25. augusta 1939, keď došlo k prestrelke so slovenskou hliadkou v Lupkovskom tuneli.

V západnom cípe poľsko-slovenského pohraničia a takisto dôležitom komunikačnom uzle – v Jablunkovskom priesmyku sa však odohral vážnejší konflikt. V súvislosti s pôvodne naplánovaným nemeckým útokom na Poľsko 26. augusta 1939 došlo v noci na tento termín k slovensko-nemeckej neúspešnej teroristickej akcii proti tunelu a ďalším železničným objektom v tomto priesmyku. Útočníkov: slovensko-nemeckú „bojovku“ už nezastihol rozkaz o odvolaní akcie. Nemecká branná moc sa Poliakom za tento čin dodatočne ospravedlnila.⁴⁷

Zároveň sa v južnom Poľsku zintenzívnili aktivity nemeckej rozvedky a piatej kolóny. Napríklad v regióne Noweho Sączu (Śądecczyzna) sa častejšie zjavovali nemeckí „turisti“. V tomto meste bola v miestnej škole dňa 15. augusta 1939 objavená výbušnina alebo v noci z 27. na 28. augusta bol poškodený železničný most južne od mesta. Cieľom takýchto diverzných akcií bolo vyvolanie atmosféry strachu.⁴⁸ Na niektorých takýchto nemeckých diverzných akciách sa pravdepodobne podieľali aj Slováci.

V posledných dňoch augusta 1939 sa útvary oboch poľských armád presunuli na svoje pridelené stanoviská. Práporom ON boli vydané zbrane a tiež zaujali bojové pozície.

Poľskí ženisti na stanoviskách tesne pri hraniciach so Slovenskom dostali v prípade nepriateľského útoku rozkaz vyhodit' do vzduchu železničné tunely. To bolo zrealizované už 1. septembra 1939 v Jablunkovskom i Lupkovskom tuneli. Jablunkovský tunel bol potom spojzdrnený v roku 1940. Lupkovský až v roku 1943, aby bol o rok neskôr opäť vyhodnený do vzduchu.

V predvečer boja boli na niektorých úsekoch poľsko-slovenského pohraničia vykonané záseky na cestách a dôležitejšie úseky zablokované (ale slabo) ostnatých drôtom.

MOŽNOSTI OPEVŇOVANIA

Využitie všetkých spomínaných geografických aspektov v zmysle poľskej obrany i opevňovania pohraničia boli priamo závislé predovšetkým od hospodárskych a finančných možností poľskej vlády, ktoré už boli naznačené.

24. júna 1939 bol vydaný rozkaz k ďalšiemu opevňovaniu kritických úsekov pohraničia železobetónovými objektmi. Operačného pásma armády *Karpaty* sa to však do vypuknutia vojny výraznejšie nedotklo. V štádiu realizácie bol iba úsek na juh od priestoru obce Rytro. Tu bol pravdepodobne nakoniec vybudovaný len jeden ľahký železobetónový objekt, majúci za úlohu paľbou „cekaemov“ (gul'ometov) prehradiť postup agresorov zo smeru Mnišek nad Popradom – Piwniczna.⁴⁹

Na niektorých úsekoch pohraničia boli určité ďalšie opevňovacie práce vykonávané dokonca polooficiálne, čo samozrejme narážalo na odpor civilných orgánov. Napríklad dôstojníci už spomínaného 1. pluku podhalianských strelcov dozerajúci na výstavbu nepočetných poľných opevnení v úseku Muszyna – Powroźnik – Huta – Krynica – Tylicz (lesné prieseky, stanoviská automatických zbraní, protitankové výkopy atď.) sa týmito aktivitami dostávali do konfliktov s miestnou lesnou správou.⁵⁰

⁴⁶STEBLIK, W.: O koncentracji niemieckiej w Słowacji 1939 r. . In: Wojskowy przegląd historyczny, roč. 6, 1961, č. 2, s. 301.

⁴⁷Bližšie pozri: STEBLIK, W.: Niemecki napad na Przełęcz Jabłonkowską w nocy z 25. na 26. 8. 1939. In: Wojskowy przegląd historyczny, roč. 10, 1965, č. 4, s. 287-299.

⁴⁸SZNEE, ref 45, s. 10.

⁴⁹Bližšie pozri: <http://www.schrony.website.pl/akarp.htm>

⁵⁰PALUCH, ŚMIAŁEK, ref 36, s. 75-76.

NIEKTORÉ ĎALŠIE NEVOJENSKÉ FAKTORY

V čase vzrastajúceho ohrozenia poľského štátu v lete 1939 bolo aj na Podhali a na obsadených územiach Oravy, Kysúc a Spiša obyvateľstvo prostredníctvom tlače vyzývané, aby finančnými obnosmi vo forme úpisov podporilo poľskú armádu (predovšetkým slabé jednotky protivzdušnej obrany – pozn. P. Ch.).⁵¹ Zároveň sa tlač v tomto regióne pokúšala apelovať na verejnú mienku v duchu oficiálneho hesla „silni, zwarci, gotowi“ (silní, jednotní, pripravení).⁵²

Môžeme vysloviť názor, že hlavne tie územia, ktoré Poľsko získalo od Slovenska v decembri 1938 boli Poliakom v septembrovej kampani 1939 skôr na obtiaž. Tunajšie slovenské obyvateľstvo zaujalo k otázke obrany Poľska irelevantný postoj. Poľské jednotky tieto oblasti nakoniec ani nebránili a vojaci prichádzajúcich slovenských jednotiek boli vítaní ako osloboditelia (napríklad aj v Tatranskej Javorine – pozn. P. Ch.). Problémovým faktorom boli v tomto priestore aj Rusíni (Lemkovia).

ZÁVER

Záverom môžeme všeobecne konštatovať, že nemecký *Blitzkrieg* zastihol poľskú armádu nepripravenú. Tento fakt mal na poľskej strane viaceré príčiny, pričom jedným z nich bolo aj zaostalé hospodárstvo krajiny. Ďalšie dôvody porážky poľskej armády boli však rýdzo vojenského charakteru.

Zatiaľ, čo v Nemecku sa dlhé roky venovali vývinu pancierových zbraní a letectva a ich operačnému využitiu, v Poľsku bol tento všeobecný európsky trend menej evidentný (hoci aj tu existovali výnimky). Aj v septembrovej kampani sa takisto prejavili niektoré prežitie názory poľského velenia na vedenie vojny a spomínaná viera vo všemohúcnosť hlavného veliteľa.

Nepochybujeme o tom, že Poľsko malo v septembri 1939 množstvo stotočných vojakov pripravených splniť „príkaz prisahy a cti“ a obetovať za vlasť život. Akákoľvek vôľa a odhodlanosť však nemohla prekonať pancier a neprestajné nebezpečie nepriateľského leteckého útoku. Je potom pravdou, že sa v kampani vyskytli prípady útokov poľského jazdectva na pancierové zväzky Nemcov.

Vrchné velenie poľskej armády takisto nedocenilo rozmery nebezpečenstva, ktoré Poľsku hrozilo z územia Slovenska.

Umiestnenie najsilnejšej a najslabšej poľskej armády vedľa seba v priestore severne od slovenských hraníc nebolo veľmi vhodným riešením. Slabá bojová hodnota armády *Karpaty* viedla onedlho po začatí bojov k reorganizáciám obrany a početným improvizáciám. Chybou sa ukázalo aj nasmerovanie armády *Kraków* na západ. Pohraničné jednotky oboch armád boli veľmi slabé a nedokázali účinne vzdorovať útoku Nemcov.

Generál K. Fabrycy v operačnom pláne armády *Karpaty* vyslovil tvrdenie, že v prípade, ak by došlo k nemeckému úderu zo Slovenska, potreboval by okrem síl, ktoré už mal k dispozícii ešte štyri divízie pechoty a brigádu jazdectva.⁵³ To by boli podľa neho sily schopné vzdorovať takémuto útoku. Takéto sily však K. Fabrycy nemal a veľkým prínosom nebola ani všeobecná mobilizácia. Hrozivý nepomer útočiacich nemeckých a obranných poľských zoskupení sa napríklad prejavoval najmä na západnom úseku armády *Karpaty*, kde dve nemecké horské divízie stáli oproti dvom jej práporom (nehovoriac o útvaroch slovenskej armády).

Všetky spomenuté momenty potom spôsobili ústup poľských jednotiek z poľsko-slovenského pohraničia po prvých dňoch kampane. A aj práve preto nedošlo k väčším zrážkam poľských jednotiek so Slovákmi.

⁵¹Bližšie pozri: Gazeta Podhala, 4, 1939, č. 17, s. 1.

⁵²Tamže.

⁵³DALECKI, ref 40, s. 22.

OBETE DUKLY VO SVETLE SPORU O POČTE ĽUDSKÝCH STRÁT ČERVENEJ ARMÁDY V DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

IGOR SLEPCOV

SLEPCOV, I.: Casualties of Dukla in the Light of Dispute on Number of Casualties of the Red Army in the World War II. *Vojenská história*, 9, 2, 2005, pp 116 – 123, Bratislava.

The published material based on comparison of individual historic sources pointed out an issue of quantification of casualties in historiography, particularly casualties of the Red Army during the World War II and related casualties in Dukla.

Military History. Slovakia. World War II.

Počas „perestrojky“ v ZSSR vzrástol záujem o vojenské dejiny štátu, a predovšetkým o straty ozbrojených síl. V novinách a časopisoch vyšlo na túto tému veľa materiálov s veľavravnými názvami: *Živým a mŕtvym, Vraciame mená nezvestným, Je pokojné naše svedomie?* a pod.¹

V predchádzajúcom období boli údaje o ľudských stratách v druhej svetovej vojne a iných vojenských konfliktoch v ZSSR prísne utajované a iba čiastočne sa zverejňovali v prácach neurčených pre širšiu verejnosť, aby boli skutočné rozmery týchto strát pred vlastným ľudom utajené. Až v roku 1968 bol na Hlavnej organizačno-mobilizačnej správe generálneho štábu spracovaný zborník *Bojové straty vojenských jednotiek ozbrojených síl ZSSR*, v ktorom sa sumarizovali údaje z rokov 1918 – 1945. Zborník bol osobitne chránený a prístup k nemu mal len obmedzený okruh vedúcich pracovníkov ministerstva obrany.²

Už v priebehu vojny sa údaje o rozsahu bojových strát Červenej armády niekoľkokrát menili. Ešte 6. novembra 1941 J. V. Stalin tvrdil, že „za 4 mesiace vojny sme stratili 350-tisíc ľudí (mŕtvi), nezvestných 378-tisíc, zranených bolo 1 mil. 20-tisíc ľudí“.³ Nehovoril pravdu, a uviedol straty minimálne o trikrát menšie, pretože iba do zajatia sa do konca roka 1941 dostalo 3,8 mil. vojakov a dôstojníkov.

Umelo sa uvádzali tiež nižšie čísla strát členov strany na fronte, než v skutočnosti boli. Oficiálne sovietske publikácie o dejinách vojny z roku 1962 uvádzali, že „v čase vojny celkové straty členov VKS (b) prevýšili 3 mil. ľudí“.⁴ Dokonca v roku 1989 moskovská *Pravda* uviedla, že „presné počty strát dnes asi ťažko zistiť“.⁵ Ruský historik V. G. Pervyšín predsa len spočítal a zverejnil číslo padlých komunistov – 7 mil. 296-tisíc 248.⁶

Údaje o počte zajatých príslušníkov Červenej armády sa taktiež rôznia. Hitler vo svojom prejave v Reichstagu 11. decembra 1941 povedal, že od 22. júna do 1. decembra bolo na východnom fronte zajatých 3 mil. 806-tisíc 860 príslušníkov ČA.⁷ V práci nemeckého historika

¹Izvestija, 10. augusta 1987, 22. mája 1988, 10. augusta 1988.

²Krasnaja zvezda, 16. júla 1992.

³STALIN, I.V. : O Velikoj otečestvennoj vojne Sovetskogo Sojuza. Moskva 1953, s.12.

⁴Istorija Velikoj Otečestvennoj vojny Sovetskogo Sojuza 1941 – 1945 gg. Moskva 1965, t. 6. s. 365.

⁵Pravda, 13. októbra 1989.

⁶PERVYŠIN V. G.: Ľudskije poteri v Velikoj otečestvennoj vojne. Voprosy istorii, č. 7, 2000, s. 117.

⁷Pamjati pavšich. Velikaja Otečestvennaja vojna. Moskva 1995, s. 114.

D. Hernesa sa uvádza počet zajatých – dovedna 5 mil. 754-tisíc ľudí.⁸ Ruský historik B. Sokolov uvádza presnejšie údaje o počte sovietskych vojnových zajatcov – 6 mil. 206-tisíc ľudí.⁹ Ďalší ruský historik M. Semirjaga operuje s iným údajom. Podľa neho sa v rokoch 1941 – 1945 dostalo do zajatia 5 mil. 734-tisíc 528 ľudí.¹⁰

V rokoch 1988 – 1989 na Generálnom štábe ozbrojených síl ZSSR pracovali dve komisie pre analýzu a počet strát sovietskych ozbrojených síl počas Veľkej vlasteneckej vojny. Jedna komisia počítala ľudské straty, druhá – zbrane a bojovú techniku. Podľa údajov komisie armáda a námorníctvo v rokoch vojny „stratila v dôsledku zabitia, nezvestných, zajatých a zomretých následkom zranení, choroby, nešťastných nehôd – 8 mil. 668-tisíc 400 ľudí. Okrem toho 18 miliónov ľudí bolo ranených, zmrzačených, omrznutých a chorých.“¹¹

Svojho času upútala veľkú pozornosť kniha *Grif sekretnosti sňat (Odtajnené)* – o stratách ozbrojených síl ZSSR vo vojnách, bojovej činnosti a vojenských konfliktoch. V nej sa uvádza: „Celkové demografické straty (zabití, nezvestní, zajatí, zomretí následkom zranení, chorôb a nešťastných nehôd) vrátane hraničiarov a vojsk vnútra tvorili 8 mil. 668-tisíc 400 ľudí, „avšak z vojenského a operačného pohľadu v priebehu Veľkej vlasteneckej vojny s prihliadnutím na nezvestných a zajatých (nenavrátených) ubudlo 11 mil. 441-tisíc vojenských príslušníkov.“¹² Ďalej sa konštatuje: „Z vojensko-operačného pohľadu pod nenávratnými stratami sa rozumejú straty nielen v prípade zahynutia alebo smrti príslušníkov, ale aj každé vyradenie z radov (vynechanie v zozname), vrátane zajatých a nezvestných.“¹³

Teraz sa zdá celkom prirodzené, že padol mýtus o niekoľkonásobnej prevahe sovietskych dôstojníkov nad nemeckými, o tom, že neboli desiaty a ani piaty sovietski vojaci na jedného nemeckého. Celkom porovnateľné sú aj počty zajatých. Červená armáda zajala 4 mil. 417-tisíc Nemcov. Nemci zajali 4 mil. 59-tisíc sovietskych vojakov. Evidentný rozdiel na jednej a druhej strane možno konštatovať v počte zomretých zajatcov a tých, čo sa vrátili zo zajateckých táborov do vlasti. V ZSSR zomrelo v zajateckých táboroch okolo 650-tisíc Nemcov a okolo 3 mil. sa vrátilo domov. Zo zajateckých táborov sa do vlasti nevrátilo 2 mil. 233-tisíc príslušníkov ČA. Väčšia časť zajatcov bola popravená, zomrela od hladu alebo bola umučená.¹⁴

Záujem vyvolala aj ďalšia práca o vojnových stratách ČA.¹⁵ V nej autori konštatujú, že velenie ministerstva obrany Ruska, ako aj svojho času zväzové ministerstvo, doteraz nevyriešilo problém nenávratných strát v jednotkách, všeobecne počas bojov. To sa týka nielen obetí druhej svetovej vojny, ale aj udalostí v Afganistane a Čečensku. Doteraz neexistuje celková súpiska nezvestných občanov ZSSR – Ruska v rokoch 1938 – 1996! Ako je známe, sovietske vojenské a politické vedenie v priebehu Veľkej vlasteneckej vojny len konštatovalo fakty nezodpovedného prístupu veliteľov vojenských útvarov k evidovaniu, sústredeniu a pochovaniu padlých svojich príslušníkov. Skutočne ani jedno rozhodnutie vlády a vojenského velenia sa dôsledne nesplnilo. Ľahostajnosť viacerých vedúcich osôb k osudu nezvestných krajanov pokračuje doteraz. Dokonca starostlivosť a hľadanie nezvestných cudzincov a vyhľadávanie miest, kde sú pochovaní, sa preferuje pred uvedenou starostlivosťou o vlastných.

⁸GERNES. W. Gitlerovskij vermach v Sovetskom Sojuze. Moskva 1965, s. 74.

⁹SOKOLOV B. V.: Cena Pobedy. Moskva 1991, s. 36.

¹⁰Semirjaga M. I. Sud'by sovietskych vojnoplennych. Voprosy istorii 1995, č. 4, s. 20.

¹¹Vojenno-istoričeskij žurnal, 1990, č. 2, s. 25.

¹²Grif sekretnosti sňat. Moskva 1993, s. 129.

¹³Tamže, s. 130.

¹⁴Pozri : Mjalo, Ksenija. Mjortvyje prokljatija. In: Naš sovremennik, č. 6. 1995.

¹⁵KONASOV, V. B. – SUDAKOV, V. V. – BYSTRICKIJ A. N.: Poka nepochoronen poslednij soldat. Očerki i dokumenty. Vologda : Moskva, 1997.

Uznesením vlády Ruskej federácie z 22. decembra 1992 sa fakticky začal rozpracovávať federálny program zvečnenia pamäti padlých pri obrane vlasti. Zrealizovalo sa monumentálne vydanie knihy *Zvečnenie pamäti* (viac ako 700 dielov), bolo nájdených viac ako 40-tisíc vojenských pohrebísk na území Ruska a mimo neho, atď. Existuje však názor, že ešte okolo 2 miliónov vojenských pohrebísk ostáva neznámych, ako aj 500-tisíc padlých v koncentračných táboroch, a tiež tých, čo boli vyhlásení za nezvestných.

Polemiku vyvolala stať ruského historika B. Sokolova o pomere strát ČA.¹⁶ Vyčítali mu uvedenie nesprávnych údajov o počte ranených a nepodloženosť definície počtu ranených v pomere k mŕtvym. „Konštatovanie autora o trikrát vyššej prevahe ranených nad mŕtvymi je vhodné pre výsledky bojových operácií, ale nie pre konečný výsledok vojny, pre definíciu ktorého špecifický rozsah značne rastie,“ píše ďalší ruský historik R. Stepanov.¹⁷ Napríklad na území Československa padlo 144-tisíc sovietskych vojakov, viac ako 364-tisíc bolo ranených, pomer je 1 : 2,5. Pri obrane Sevastopoľa od 7. júna do 3. júla 1942 boli tieto straty: 11-tisíc 385 mŕtvych a 21-tisíc 99 ranených.¹⁸ Pomer je už 1 : 2 atď. R. Stepanov vyčíta V. Sokolovovi ľahkomyselný prístup k štatistike, ktorý sa prejavil viackrát, konštatovaním, že „... s pevným odôvodnením poznamenávam, že on (Sokolov – pozn. I. S.) zavádza ľudí, ktorí sa pokúšajú prehodnotiť vlastné dejiny. Straty na vojne, ako aj ju samotnú treba posudzovať presne a pravdivo. Príliš dlho sme kráčali k pravde, aby sme si dovolili skresľovať ju neodôvodnenými zveličovaniami,“¹⁹ robí záver R. Stepanov.

V tejto súvislosti práve udalosti na Dukle v druhej svetovej vojne môžu byť tým najpresvedčivejším príkladom. Slovenská historička Zlatica Zudová-Lešková, pôsobiaca v Prahe, takto hodnotila vývoj názoru na Duklu po roku 1989: „Československá a rovnako česká a slovenská verejnosť po roku 1989 dávala najavo, že Karpatsko-duklianskej operácii nie je nutné sa venovať. Spravidla nechcela počuť o hrdinoch z východu, svoj postoj k armádnemu zboru, bojom v Karpatoch vyjadrovala pragmaticky – napríklad v rušení názvov ulíc a iných subjektov, mená ktorých pripomínali odboj a boj československých vojakov na východe.“²⁰

Skutočne, význam bojov o Duklu sa bagatelizoval – „zbytočne“, „nezmyselne“ a pod. Dokonca aj bratislavský Most Hrdinov Dukly bol premenovaný na Prístavný most.

V poslednom čase padlo veľa legiend a mýtov o druhej svetovej vojne. A je zaujímavé, že sa to nestalo, väčšinou, zásluhou profesionálnych historikov, ale vďaka novinárom a publicistom, čo ihneď následne využili najmä politici pravicového zmysľania. Niet pochýb, že odmýtizovaný pohľad na vojnu ho robí ľudskejšim a realistickejšim, ale v každom prípade nijaké odhalenia neznižujú význam tejto hrdinskej doby a najmä skutočnosť a obetavosť bojovníkov proti fašizmu. Teraz tieto cnosti v ústach niektorých odhaľovateľov vyznievajú skôr urážlivo. Stali sa dokonca veci na prvý pohľad neveriteľné. Na 23. schôdzi Národnej rady Slovenskej republiky, 20. októbra 1993, vtedajší minister vnútra generál V. Tuchyňa, povedal: „Možno, že ma za to budete odsudzovať, ale musím povedať ako vojenský činiteľ – 6. október je, vážené dámy a páni, dňom nezmyselných obetí. To by sme azda mohli oslavovať a pamätať. Inak to bola operácia, ktorá nesplnila svoje vojenské ciele a poslanie. Bola výsledkom politických rokovanií Stalina a Gottwalda, takže čo budeme oslavovať?! (Potlesk). Azda len tých 144-tisíc, ktorí tam padli!“ (Potlesk).²¹

Je všeobecne známe, že historik nemá podliehať emóciám, ale v tomto prípade ...

¹⁶SOKOLOV, B. V. O sootnošenii poter v ljudjach, bojevoj techniki na sovjetsko-germanskom fronte v chode Velikoj Otečestvennoj vojny. Voprosy istorii, č. 9, 1998.

¹⁷STEPANOV, R.A.: Nel'zja igrat' ciframi. Vojenno-istoričeskij žurnal, č. 6., 1989, s. 39.

¹⁸Tamže, s. 40.

¹⁹Tamže, s. 42.

²⁰Národné osvobození, č. 21, 7. října 2004 – mimoriadna príloha Dukla 1944 – 2004.

²¹Stenografická správa o 23. schôdzi Národnej rady Slovenskej republiky 1. časť, s. 53.

Vojenská história

Prvýkrát údaje o ľudských stratách 38. armády 1. UF v bojoch o Duklu sa objavili v práci sovietskych historikov *Za osvoboždenie Českoslovákii*, ktorá v spolupráci s maršalom I. S. Konevom vyšla v Moskve roku 1965 a v slovenskom preklade roku 1966 s trochu zmeneným názvom – 11-tisíc 550 mŕtvych a 47-tisíc 200 ranených (v období 8. 9. – 28. 10. 1944).²² Zaujímavý je fakt, že ani renomovaný sovietsky historik D. M. Proektor v práci *Čerez Duklinskij pereval*, ktorá vyšla v Moskve v roku 1959 a bola preložená do češtiny v roku 1962, vôbec nespomína straty 38. armády v KDO, avšak uvádza straty nemeckej armády – dovedna 52-tisíc.²³

V už spomínanej knihe *Grif sekretnosti sňat* je uvedená nasledujúca tabuľka:²⁴

1. UF (38. A., 2. letecká a 1. gard. jazd. zbor 25. tank. zbor)	Bojová zostava a početný stav pred začiatkom operácie	Početný stav	Ľudské straty v priebehu operácie			Za jeden deň
			nenávratné	sanitačné	celkom	
	Počet zväzkov					
celé obdobie	strel.div. 9 jagd.div. 3 tank.zbor 1	99 100	13 264	48 750	62 014	12/6
1. čs. arm. zbor v ZSSR celé obdobie	pešia brig. 2 parabrig. 1 tank. brig. 1	14 900	1 630	4 069	5 699	112

Svoje výpočty strát 38. armády majú českí publicisti, a dokonca aj historici, ktorí ich zverejňujú pod veľavravnými titulkami, ako napríklad: „Dukla: výhra, prehra, hrdinství či masaker? „A v podtitulku: „... neinformovanosť, zmatek i chyby štábů vedly ke strašným obětem na životech ...“ A pokračuje: „V bojích (na Dukle – pozn. I. S.) padlo asi 60 000 sovětských vojáků a 2 389 Čechoslováků“ (autor Ján Gazdík).²⁵ O päť rokov ten istý autor opakoval tie isté cifry, ale upresnil, že už len „za jediný mesiac“, a vypadlo „asi“. Išlo to pod titulkom *Čechoslováci na Dukle popravovali své lidi*.²⁶

Úplne iný názor na KDO má český prezident Václav Klaus: „Je úkolem pro vojenské historiky, aby ještě dnes analyzovali správnost těch či oněch strategických rozhodnutí, která tuto vojenskou operaci předcházela a provázela. Pro mně osobně je důležitější to, že nezměrné hrdinství i obrovské utrpení našich bojovníků je zcela nesporné a mimo jakoukoli diskusi.“²⁷

²²Osvobodenie Československa. Bratislava : VPL, 1966, s. 106.

²³PROEKTOR, D. M.: Přes Dukelský průsmyk. Praha NV, 1962, s. 172.

²⁴Grif sekretnosti . . . , s. 207.

²⁵MF dnes, 2. října 1999.

²⁶MF dnes, 6. října 2004. Ohľadom podobných názvov v novinách sa zjavne rysuje súvislosť s pravidlom americkej tlač: Čitateľa nikdy nebude zaujímať titulok: *Pes pohryzol človeka*, skôr ho bude zaujímať titulok *Človek pohryzol psa*.

²⁷Národní osvobození, č. 21, 7. října 2004.

Vojenská história

Zaujímavú štatistiku strát 38. armády na Dukle má aj známy český historik Karel Richter, ktorý svojho času pomáhal L. Svobodovi pri napísaní jeho memoárov. Vo svojej poslednej knihe s „lákavým“ názvom *Apokalypsa v Karpatech. Boj na Dukle bez cenzury a legend*, na jednej strane píše: „Veľké ztráty činili 21 000 mŕtvych a přes 60 000 raněných.“²⁸ Na ďalšej strane tej istej knihy ale opravuje sám seba: „Sovětska armáda samozřejmě v karpatských bojoch utrpěla mnohonásobní vyšší ztráty: přes 19 000 padlých a více než 60 000 ranených.“²⁹

V Ústřednom archíve Ministerstva obrany Ruskej federácie sú uložené hlásenia štábu 1. UF o stratách ľudí a koní v priebehu KDO.

STRATY 38. ARMÁDY KDO SEPTEMBER 1944

DRUH VOJSK	MŔTVI	NEZVESTNÍ	RANENÍ	CHORÍ*	ZAJATÍ	NEBOJOVÉ STRATY
strelecké jednotky	3 764	872	14 571	1 104	4	120
jazdecké jednotky	567	236	1 388	139	–	21
tankové jednotky	421	83	2 332	68	–	7
delostrelecké jednotky	268	30	707	143	–	12
jednot. bojov. zabezp.	27	27	97	265	–	31
Spolu	5 047	1 248	19 095	1 719	4	181

STRATY 38. ARMÁDY V KDO OKTÓBER 1944

DRUH VOJSK	MŔTVI	NEZVESTNÍ	RANENÍ	CHORÍ*	ZAJATÍ	NEBOJOVÉ STRATY
strelecké jednotky	5 132	589	22 581	1 360	10	80
tankové jednotky	357	30	1 839	146	1	2
delostrelecké jednotky	217	31	714	160	–	3
jednot. bojov. zabezp.	107	21	333	199	–	1
Spolu	5 813	671	25 467	1 865	11	86

* s odvozom do nemocníc

²⁸RICHTER, K.: *Apokalypsa v Karpatech. Boje na Dukle bez cenzury a legend*. Praha: Nakl. Ostrov, 2003, s. 7.

²⁹Tamže, s. 346.

Zostáva iba konštatovať, že 38. armáda v priebehu KDO stratila: nenávratne 12 779 ľudí, ostatné straty, tzv. sanitárne predstavovali 48 428 ľudí.³⁰

Pozorný bádateľ si ale všimne, že do týchto počtov nie sú zahrnuté straty 4. gardového tankového zboru, ktorý posilnil 38. armádu 10. septembra 1944, a taktiež straty 31. tankového zboru, ktorý začal operovať v pásme útoku na Duklu 17. septembra. O tom, že neboli malé, svedčí nasledujúci fakt. Pred začiatkom KDO 4. gardový tankový zbor (ináč elitná jednotka, ktorá existuje dodnes) mal 143 bojových strojov (103 tankov T-34, 28 IS-Z a 12 samohybných diel kalibru 85 mm). 12. októbra 1944 ich ostalo iba 28.³¹ Práve vtedy sa veliteľ zboru gen. P. P. Polubojarov rozhodol všetky tieto stroje sústrediť do jednej 12. tankovej brigády a hneď nato nasledovali boje v lokalite, ktorá dostala veľavravný názov „Údolie smrti ...“. Na niektorých fotografiách, ktoré sa zachovali z tých čias, vidieť rozbitú sovietsku bojovú techniku, vrátane ťažkých tankov IS –2 (Iosif Stalin s kanónom kalibru 122 mm). S prihliadnutím na straty 25. tankového zboru, treba potom prirátat' aj ďalších, najmenej 10-tisíc ľudí (spolu). Vzniká otázka, prečo straty 4. gtz a 31. tz sa nedostali do armádnej štatistiky? Na druhej strane straty ďalších útvarov, ktoré v priebehu operácie posilňovali armádu, tam sú: 12. strelecká divízia (sd), 359 sd, 14. gardová sd, dokonca aj 81. sd, ktorá sa zapojila do bojov v priestore Havranca až 10. októbra 1944. Práve činnosť tejto divízie je menej známa. Od 19. októbra útočila v smere obce Vápeník. V knihe, ktorá sa venuje bojovej ceste tejto divízie, sa píše: „Vôkol stal nepriesvitný závoj hmly, dažďa. Neprekonateľné blato paralyzovalo postup transportu a bojovej techniky. Takmer každý krok vyžadoval maximálne vypätie síl, dostával sa za cenu krvi. Divízia stratila skúsených veliteľov a bojovníkov, ktorí už predtým prekonali veľkú bojovú cestu. 23 dôstojníkov, vrátane 10 veliteľov rôť. Medzi padlými boli guľometčík kapitán K. V. Blinov, rozviedčík poručík N. T. Bogancev, delostrelec poručík N. J. Poľakov, pešiak poručík I. P. Grodnev V 467. pluku padli velitelia poručík I. S. Šilkin a nadporučík A. S. Jermolajev Črepiny zrazili veliteľku roty kapitánku medicínskej služby G. D. Žigul'ovovú ...“³²

V hláseniach štábu 38. armády sú uvedené aj straty 1. čs. arm. zboru v ZSSR: v septembri mŕtvi 646, ranení 3 575, nezvestní 590, v októbri mŕtvi 198, ranení 943, nezvestní 196.³³

Aj 2. letecká armáda strácala svojich ľudí, ktorá zo vzduchu podporovala útok 38. armády, ale tu skôr ide o desiatky, nie o stovky letcov.

Aj napriek tomu, že na Dukle sa nepriateľ prevažne len bránil, aj on mal veľké straty: 52-tisíc mŕtvych a ranených, taktiež stratil 837 kanónov a mínometov, 185 tankov a útočných diel.³⁴

Boje v duklianskom priestore pokračovali až do 19. januára 1945. Neustále zomierali vojaci a krvácali zranení.

³⁰Správy o stratách 38. armády (fotokópie). Archív Vojenského historického múzea v Piešťanoch, múzejné oddelenie Svidník (ďalej Archív VHM – Svidník), príř. č. 176/89, l. 947 – 951, 956, 959, 1045.

³¹KUZMIN, A. V. : Krasnopov I. I. Kantemirovcy. Moskva 1971, s.194.

³²ŠITIKOV, N. F.: Skvoz ogoň. Bojevoj put' 81. strelkovej Kalinkovičskej Krasnoznamennoj ozdena Surozova divizii. Moskva 1987, s. 114, 115.

³³Archív VHM – Svidník, príř. č. 127/89, Podrobnejšie pozri: SLEPCOV, I.: Straty 38. armády a 1. československého armádneho zboru v Karpatsko-duklianskej operácii. In : Vojensko-politické aspekty Karpatsko-duklianskej operácie. In: Zborník štúdií z vedeckej konferencie k 50. výročiu bojov o Duklu. Bratislava : VHÚ 1996, s. 88, 89.

³⁴Sovjetskaja vojennaja encyklopedija, t. 4. , Moskva 1977, s. 99.

STRATY 38. ARMÁDY 1. 11. – 1. 12. 1944

DRUH VOJSK	MŔTVI	NEZVESTNÍ	RANENÍ	CHORÍ	ZAJATÍ	NEBOJOVÁ STRATA
strelecká jednotka	1 341	124	4 920	843	8	77
delostr. a mínom. jedn.	10	1	30	33	–	2
armádne jednotky	13	1	13	4	–	–
jednot. bojov. zabezp.	18	3	112	65	–	22

Na základe týchto údajov môžeme konštatovať, že 38. armáda v novembri 1944 stratila dovedna 3 071 ľudí.³⁵ V decembri 1944 straty tejto armády značne poklesli. Obidve bojujúce strany „sedeli“ v obrane.

STRATY 38. ARMÁDY 1. 12 1944 – 1. 1. 1945

DRUH VOJSK	MŔTVI	RANENÍ	CHORÍ	ZAJATÍ
strelecké jednotky	39	3	50	1
mínometné jednotky	2	–	18	1
jednot. bojov. zabezp.	1	–	11	–
tylové jednotky	9	9	–	–

Ako vidieť, armáda v priebehu decembra stratila 124 ľudí.³⁶ 1. ČSAZ v ZSSR v novembri stratil 532 ľudí (mŕtvi 96, nezvestní 13, ranení 423).³⁷ V priebehu decembra stratil 23 ľudí (mŕtvi 5, ranení 18).³⁸

V prvej polovici decembra 1. ČSAZ bol začlenený do zostavy 1. gardovej armády a 38. armáda sa sťahla z čs. územia do Poľska.³⁹

Pri každom výročí Dukly znovu a znovu vznikajú hodnotenia a závery. Jedno je však nepopierateľné – Dukla bola a ostala v dejinách Čechov, Slovákov, Rusínov a Židov ako Brána

³⁵Centrálny archív ministerstva obrany Ruskej federácie l. 393, op. 9011, d. 57, l. 309-312.

³⁶Tamže, d. 32, l. 335, 336.

³⁷Tamže, d. 57, l. 312.

³⁸Tamže, l. 336.

³⁹Podrobnejšie pozri: V sraženijach za Pobedu. Bojevoj puti 38. armii v gody Velikoj Otečestvennoj vojny 1941 – 1945. Moskva 1974, s. 466, 467.

Vojenská história

slobody v novom Československu. „Takmer každý centimeter štvorcový duklianskej pôdy bol teda presiaknutý krvou a každý dobytý kúsok v tomto ťažkom teréne stál mnohé životy. Od týchto udalostí už síce uplynulo šesťdesiat rokov. My však nezabúdame na odhodlanie a odvahu bojovníkov, na to ako hrdinsky bojovali za našu slobodu, za hodnoty demokracie a humanizmu. Dnes ich najmä mladá generácia vníma ako samozrejmosť, povedal na Dukle 6. októbra 2004 prezident Slovenskej republiky Ivan Gašparovič.⁴⁰

Historik, a osobitne vojenský, by nemal podliehať emóciám, ale občas sa rozum pozastavuje nad vyjadreniami niektorých laikov, ktorí vystupujú s nezmyslami, len aby upúťali na seba pozornosť.

Samozrejme, na Dukle z vojenského hľadiska sa mohlo niečo vykonať dôstojnejšie, ale tu platí známe úslovie – po vojne je každý generál Isté je, že vo vojne na sovietskej strane bolo veľa neodôvodnených obetí, osobitne v prvom období vojny (desiatky tisíc zajatých apod.). Avšak to nie je prípad Dukly. „Pochopiteľne, zbytočné straty netreba ospravedlňovať, ale ani netreba po toľkých rokoch umelo zveličovať. Vojna je vojna,“ povedal jej účastník, známy sovietsky spisovateľ Ivan Stadňuk.⁴¹

Ani západní Spojenci sa nevyhli veľkým stratám v jednotlivých operáciách. Americká armáda len v prvý deň oslobodenia v Normandii stratila 6 603 ľudí (1 465 mŕtvych, 3 184 ranených), čo sú podľa vojenských odborníkov nízke straty.⁴²

V priebehu arnhemskej leteckej výsadkovej operácie (17. 9. – 26. 9. 1944) len 1. americká paradasantná divízia v priebehu týždňa stratila okolo 7 600 ľudí (600 zajatých).⁴³ Poľské jednotky gen. V. Andersa pri Monte Cassine v Taliansku v priebehu troch dní stratili okolo 4-tisíc vojakov. Počas bitky v Ardenách v druhej polovici decembra 1944 Američania stratili 8 477 padlých, 46 170 ranených a 20 905 zajatých.⁴⁴ Autor zámerne neurobil súhrn výpočtov ľudských strát 38. armády na Dukle. Z jednoduchej príčiny, že chýbajú (zatiaľ) údaje o stratách dvoch tankových zborov 4. gardového a 31. Až vtedy, keď ich objavíme, možno uzatvoriť túto ťažko skúšanú kapitolu vojenských dejín Československa.

Na Dukle nebolo hlučných víťazstiev. Občas sa niektorí pýtajú: „A či Víťazstvo v tej veľkej vojne vôbec bolo – za takú obrovskú cenu? Cenu životov miliónov ľudí ...“ Odpoveď na túto otázku nech si každý hľadá sám, ale aj tak by mal dospieť k záveru – áno, bolo to predsa Víťazstvo!

⁴⁰Prezident SR – Domáce prejavy – 6. 10. 2004, Bratislava : VHÚ.

⁴¹Vojenno-istoričeskij žurnal č. 6, 1989, s. 6.

⁴²RYAN, C.: The Longest Day. June 6, 1944. New York 1959, p. 303.

⁴³Sovetskaja vojnaja encyklopedia, t.1., Moskva 1976, s. 262.

⁴⁴NEWARK, T.: Rozhodující bitvy dějin, prekl. z angl. Praha : Ottovo nakl., 2001 s.157.

RECENZIE

Č Á R S K Ý, V.: *NAHLIADNUTIA DEJINÁM POD SUKŇU*. Praha : Slovensko-český klub, 2003, 95 s.

Pod trochu netradičným názvom (v spracovaní N. Vokušovej, V. Skalského a za spolupráce Dr. V. Čelka a L. Čárskej) sa čitateľskej verejnosti v roku 2003 dostali do rúk spomienky niekdajšieho verejného činiteľa Viktora Čárskeho (1910, Horné Opatovce – 2003, Praha). Spomienky navyše vyšli – čo je potešiteľné a vzhľadom na zvyky Slovákov v Čechách nie práve obvyklé – v slovenčine. Čárskeho meno síce už dnešným generáciám veľa nehovorí, no pred niekoľkými desaťročiami išlo o pomerne významnú osobnosť verejného života na Slovensku. Bol napr. predsedom revolučného Okresného národného výboru v Banskej Bystrici či predsedom Červeného kríža na povstaleckom území, neskôr zakotvil vo vládných sférach hlavného mesta obnovenej ČSR.

Spomienky bývalých účastníkov historických udalostí či prelomov majú – napriek svojej subjektivite a rôznym negatívam – obvykle aj viacero nenahraditeľných predností. Pamätníci v nich neraz napr. zachytávajú množstvo nenápadných detailov a postrehov, ktoré sa do oficiálnych análov svojej doby z najrôznejších príčin nedostali, resp. ich neskôr historická „veda“ obchádzala či podceňovala. Aj z tohto dôvodu si mladý človek zo suchých učebných textov opisovanú dobu nedokáže presnejšie predstaviť. Práve osobné spomienky a svedectvá zvýrazňujú ľudskú stránku dejín. Množstvo takýchto veľmi zaujímavých postrehov na spleť udalostí svojho dlhého a činorodého života uvádza práve Čársky.

Cez priblíženie rodinných pomerov a vôbec životných peripetií si čitateľ môže urobiť istú predstavu o zmýšľaní vtedajších Slovákov a duchu zašlej doby. Tak napr. republika v roku 1918 sa na Pohroní narodila s takou pompou, ako napr. v Prahe 28. októbra. Píše: „*O týchto udalostiach sa ... ľudia, ktorí žili na vidieku, nijako nedozvedeli*“ (s. 15). Citelne sa do ich každodenného života vryli až boje s bolševickými jednotkami na jar 1919, ktoré sa dostali až do Zvolena.

Napokon sa však republika ujala, aj keď k politickému zjednoteniu vonkoncom nedošlo. Zaujímavé sú preto v tejto súvislosti pasáže týkajúce sa politického rozštiepenia súdobej spoločnosti. Objavovali sa rysy ľudáckeho fanatizmu („*moja mama uznávala dvoch bohov: jeden bol na nebi a druhý – zosobnený v Andrejovi Hlinkovi*“ – „*na zemi*“ – s. 56) či naopak, červeného fanatizmu, ešte zarytejšieho. Tento sa nevyhol ani rodine Čárskych. Jeden z Viktorových bratrancov sa napr. vybral budovať „raj na zemi“ až do Kirgizska. Keď sa po čase na Slovensko vrátil k rodine, pre svoj nekritický obdiv ZSSR sa dostal do konfliktu s príbuznými a vynadajúc týmto do buržujov predčasne „*odfrčal do svojho bolševického raja*“ (s. 12).

Dramatické boli aj jesenné dni roka 1938. Najprv surové vyhánanie Slovákov z maďarského pohraničia, potom perzekúcia Židov. Čársky v tom čase sedel v kresle okresného náčelníka v Nitre, takže mal možnosť byť uprostred tohto búrlivého diania. Práve tu sa začali jeho prvé konflikty s niektorými miestnymi gardistami, ktorí si doslova uzurpovali moc v meste. Novú moc hlučne reprezentovali najmä dvaja miestni veľikáši – Višňovský a Kasanický, vyhrážajúci sa zastrelením každému, kto mal iný názor, než oni (s. 31). Protagonisti nastupujúcej ľudáckej diktatúry sa dokázali vyvíšiť najmä na chudobných Židoch, ktorí boli na slovensko-maďarské pohraničie na Tisov príkaz násilne zväzaní z celého Slovenska a tu ponechaní napospas osudu. Návrat späť im bol pod hrozbou trestu smrti zakázaný (s. 32). Aj keď celá akcia nakoniec

Vojenská história

skrachovala, negatívne dojmy z „usmievavého Slovenska“ ostali. Skúsenosť s namysleným nitrianskym županom Hašíkom – neskorším ministrom národnej obrany – ho v tomto len utvrdila.

Po medziprestávkach na Okresnom úrade v Levoči a v Piešťanoch zakotvuje Čársky na Župnom úrade v Banskej Bystrici, kde nerušene prežil nasledujúce roky ľudáckej totality, ako aj búrlivé povstalecké obdobie.

Situácia v povojnových Košiciach jednoznačne predznamenávala neskorší československý vývoj: Tam, kam vkročili Sovieti, bola likvidácia zvyškov slobody a demokracie len otázkou krátkého času. Mesto bolo plné NKVD-istov, ktorí tu demonštrovali svoju silu. Miestni ľudia sa ich priam desili. „*Vanula z toho zimomravá hrôza. Tak nejako nás desilo, že táto robustná sila môže ľubovoľne zašliapnúť každý demokratický pojem, ktorý by sa mu postavil do cesty*“ (s. 53).

Mimochodom, Čársky pri Košiciach poznamenáva ešte jednu komickú príhodu: Len vďaka Cigánom pozvázaným zo širokého okolia mesta na nákladných autách mohli komunisti zorganizovať „slávnostný“ prvomájový sprievod na jar 1945 (s. 53).

V Brne bol zase svedkom iného symptomatického javu vtedajšej českej spoločnosti – brutálneho násillia na Nemcoch. „*Videli sme, že cez hlavné ulice hnali transport Nemcov, väčšinou starých, zjavne nemohúcich ľudí, do ktorých naši ľudia kopali a pľuli po nich*“ (s. 54).

Od roku 1946 pracoval na pražskom ministerstve unifikácie, kde sa stal jeho prezidiálnym šéfom a neskôr v rôznych iných socialistických podnikoch.

U Čárskeho treba objektívne oceniť aj to, že sa odvážil hovoriť aj o tých veciach, ktoré nie je ani dnes príliš žiaduce spomínať. Historikmi oslavovanú *Vianočnú dohodu* realisticky hodnotí z hľadiska jej signatárov ako nereprezentatívnu (s. 37). Aj keď len veľmi mierne, ale predsa si dovoľil kritizovať falošných partizánov-banditov, ktorí namiesto toho, aby sa zúčastňovali bojov, okrádali ľudí (s. 45-47). Ešte odvážnejší je však jeho výrok ohľadne činnosti Židov v tomto čase, ktorý by inému autorovi nepochybne vyniesol obvinenia z antisemitizmu. V Bystrici sa totiž v dňoch cez Povstanie objavilo množstvo židovských rodín, ktoré vykupovali v meste nedostatkové potraviny, čím si proti sebe búrili obyvateľstvo. Avšak, „*keď vojenské veliteľstvo vyzývalo občanov, aby kopali obranné zákopy okolo Bystrice, tak sa týchto nezúčastňovali*“ (s. 47). Na počudovanie mnohých čitateľov však tento jeho postreh korešpondoval so zistením náčelníka štábu povstaleckej armády, neskoršieho generála Júliusa Noska, ktorý v rozkaze z 18. októbra 1944 takisto kritizoval Židov za ich slabú účasť v národnooslobodzovacej vojne. „*Aktívna účasť Židov v prvých líniiach je mizivá a nezodpovedá vôbec ich počtu v armáde. Zato sú v hojnom počte zastúpení v miestach pohodlnejších a bezpečnejších.*“

Cennými sú aj informácie o povahových črtách mnohých verejných osobností tohto obdobia (G. Husák, J. Šujan, V. Šrobár a i.). Len tak mimochodom spomína na dôležitú epizódku z obdobia okupácie v jeseni 1944, keď mu „fašistický“ minister a „sukničkář“ Mach zachránil v poslednom momente život, keď mu vybavil prevoz z bystrického väzenia do Bratislavy (s. 49). Tento postoj ministra Macha ostro kontrastoval nielen so známym cynizmom Husáka, ktorý dokázal zaprieť aj svojich najbližších priateľov, ale na veľké počudovanie aj samotného banskobystrického biskupa Škrábika. Ten totiž odmietol akúkoľvek intervenciu za Čárskeho u prezidenta, keď tomuto hrozila smrť, s odôvodnením, že síce „*bol dobrý Slováč, ale zlý katolík*“ (s. 62). Možno sa potom čudovať biskupom, že v čase najväčšieho protizidovského štvania a deportácií neintervenovali za týchto „bohovahov“?

Čárskeho spomienky sú svedectvom človeka reprezentujúceho pozitívny vzťah k Prahe a k československej idei vôbec. Jeho osobné životné skúsenosti, ktoré mal – zväčša pozitívne s Čechmi a zväčša negatívne s predstaviteľmi ľudákmi – ho priviedli do tábora povstalcov, ktorí horlili za ČSR. Toto jeho politické presvedčenie – spolu so stratou náboženskej viery,

(ktorú u nebo paradoxne zapríčinil ešte katolícky katechéta na gymnáziu), ho zákonite priviedli do tábora revolúcie. Neskorší pobyt v Prahe tieto jeho životné tendencie nepochybne len podporil.

Vcelku by však Čárskeho životný príbeh mohol slúžiť ako typický prípad slovenského úradníka: Najprv slúži Benešovmu režimu, potom sa prispôsobí Tisovmu – ktorý mu, mimochodom, nijako neublíži – a on ho necháva tiež na pokoji. Keď však nastal povstalecký frmol, aktívne sa doň zapája. Režimu obnovenej ČSR slúžil rovnako dobre, ako aj poslednému – komunistickému. Slovenský byrokrat tak bez väčších problémov „preplával“ cez všetky antagonistické režimy, aké sa v 20. storočí vôbec vyskytli. Podtitul jeho celoživotných spomienok by teda mohol napr. znieť: „Ako som slúžil benešovcom, ľudákom, povstalcem, demokratom a nakoniec komunistom, ktorí demokratov a demokraciu zlikvidovali.“

Práve to je však na strane druhej dôvodom istej rozpornosti osôb, verne slúžiacich všetkým režimom. Čitateľ si totiž môže nevdojak položiť viacero otázok. Napr.: Kde sú hranice integrity osobnosti, vlastného vnútorného presvedčenia, svedomia, morálky, vlastenectva a kde už začína kolaborácia s totalitným režimom (režimami?). Takéto otázky možno aplikovať aj na Čárskeho. Hoci sa pokladal za demokrata telom aj dušou, tomuto zločinnému systému fakticky slúžil aj po februári 1948, keď bolo už aj poslednému sedliakovi v Sninských Hámroch jasné, kto uchopil „vedúcu úlohu v štáte a spoločnosti“. Už po komunistickom prevrate vítal ako svojho nového šéfa na ministerstve „solídneho človeka“, Vavra Šrobára (s. 63), ktorý si túto trafiku vyslúžil za svoj servilný postoj k československým komunistom. Aj keď do partaje priamo nevstúpil, sám píše, že po „víťaznom februári“ bol „plne zamestnaný budovaním ministerstva“ (s. 65).

V čase, keď boli nielen jeho bývalí funkcionári súkmeňovci z Demokratickej strany, ale aj stovky iných vlastencov, poctivých účastníkov SNP, totálne rozohnaní, pozatváraní či v lepšom prípade v emigrácii alebo pri lopate, on „spolupracuje“ práve s tým režimom, ktorý zlikvidoval nielen Demokratickú stranu, ale demokraciu a slobodu ako takú. Najprv sa držal vo vládných špičkách, neskôr pôsobil v „druhej či tretej lige“ (mocipáni ho napr. začas preradili do kuriózneho štátneho podniku na združenie cirkusov), avšak každopádne proti režimu nijako nevystupoval. V roku 1953, v čase vrcholiaceho stalinizmu prechádza pracovať do novo sa rodiacej čs. televízie. Na poste prvého ekonóma pomáha budovať inštitúciu, ktorá bola hlásnou trúbou komunistickej propagandy. Najväčším príkorím, ktoré mu v týchto rokoch komunisti spôsobili, bola jedna domová kontrola a zavesenie transparentov na okná, takže „sa nedalo ani okná otvárať ani vetrať“ (s. 78). A dodajme – režim ho za jeho lojalitu nechal na pokoji. Nebyť krátkeho zakopnutia s osemmesačnou vyšetrovacou väzbou v roku 1956 (ktorá mimochodom nemala nijakú drastickú formu), iste by sa mu splnila pôvodná predstava o pokojnom a zaslúženom dôchodku v štáte, ktorý podľa vzoru nedotknutelného ZSSR rovnako úspešne budoval raj na zemi (s. 73). Bez tohto incidentu by vlastne Čársky nemohol na komunistov povedať jediné krivé slovo – veď ho nechali pokojne pôsobiť ako „odborníka – nestraníka“. Že tisíce iných nestraníkov, najmä z radov roľníkov, cirkevných predstaviteľov, inteligencie, bývalých ľudákov, ale aj povstaleckých veliteľov, ktorí trčali vo väzeniach aj po odmäku v 60. rokoch, už takéto možnosti nemali, ba mali zničené zdravie a životy do smrti, je asi vedľajšie. V čase, keď rodiny emigrantov nemohli ani len korešpondovať so svojimi najbližšími v „kapitalistickej cudzine“, jemu komunisti povolili brázdenie po Amerike, Afrike či Ázii... (s. 75).

Práve preto sa možno pýtať, či bol naozaj takým „demokratom a humanistom“, za akého sa nepochybne sám pokladal. Čársky totiž nenasledoval ani Letricha do exilu, ani Ursínyho do väzenia a ani tým najmenším spôsobom neprotestoval proti neľudskostiam komunistického režimu, ktorý páchal zločiny o.i. práve aj na jeho bývalých partajníkoch. Jeho však takmer žiadne perzekúcie nezasiahli. Prečo? Nebude to tým, že sa vydal na podobnú dráhu ako ním obdivovaný a „skvelý“ Vavra Šrobár, ktorý sa pokladal za nenahraditeľného, nielen ako

Vojenská história

78-ročný stavec v čase Povstania, ale aj o štyri roky po bolševickom puči? Zodpovedanie takýchto a iných podobných otázok visí na pleciah každého kritického čitateľa spomienkovej literatúry. A práve to je jedna z odvrátených stránok nielen tohto druhu literatúry, ale aj hodnotenia historických osobností Slovenska vôbec. Nekritické hodnotenie svojej úlohy a vlastných skutkov, orientácia na vyzdvihovanie vlastných činov, videnie zašlého sveta a jeho diania len cez úzky osobný prieszor, môže históriu, ktorá sa snaží o objektivitu trocha skresľovať.

Čo dodať na záver? Publikovanie týchto a podobných spomienok niekdajších verejných činiteľov 1. ČSR, slovenského štátu či komunistickej ČSR nemožno hodnotiť inak, než vysoko pozitívne. A to nielen preto, že z vlastnej viacročnej skúsenosti veľmi dobre viem, koľko námahy, času i prostriedkov stojí získanie a redakčná úprava podobného historického materiálu, ale najmä preto, že s každým pamätníkom, ktorý svoje svedectvo nedá na papier, odchádzajú aj samotné dejiny, ktoré on spoluvytváral.

Martin Lacko

L A C K O, M. (ed.): *SLOVENSKÁ REPUBLIKA 1939 – 1945 OČAMI MLADÝCH HISTORIKOV II* : Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 9. – 10. apríla 2003. Bratislava : Merkury, 2003, 322 s.

Výsledkom uskutočneného druhého ročníka seminára *Slovenská republika očami mladých historikov*, ktorý sa konal v apríli 2003 v Lúke pri Piešťanoch, je rovnomenný zborník, zostavený odborným asistentom Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Martinom Lackom. Oproti zborníku z prvého ročníka, na ktorý voľne nadväzuje, možno konštatovať rozšírenie ako z hľadiska kvantity, tak aj tematického rozsahu.

Čo spája autorov príspevkov, je predovšetkým ich mladý vek (najstarší sa narodili v roku 1973) a s tým spojená predpokladaná vyššia odolnosť voči najrôznejším mýtom, klíšé a stereotypom, ktorými je výklad slovenských dejín poprepletaný a ktoré poznačujú, žiaľ, aj historiografiu po roku 1989. Azda dvojnásobne to platí pre obdobie Slovenskej republiky 1939 – 1945. Mýty a legendy sú totiž organickou súčasťou národnej kultúry. Problém však nastáva, ak sa udomácnia tam, kde z hľadiska svojho poslania nepatria – v historiografii. Ide o skutočnosť, ktorú si editor zborníka jasne uvedomuje a otvorene ju pomenúva v úvode publikácie. Ako upozorňuje, prekonané hodnotenia z komunistickej éry a „desaťročiami overené tvrdenia“ sa s kozmetickými úpravami dostávajú aj do moderných učebníc, kroník a encyklopédií, z ktorých následne čerpajú pedagógovia i študenti vysokých škôl.

Autori príspevkov v zborníku nemali nereálne ambície tento stav zásadne zmeniť, pokúsili sa ale, podľa Lackových slov, o „skromný začiatok, o akési naskočenie na túto cestu“. Treba tiež povedať, že zďaleka nie všetky štúdie si položili cieľ rozbíjať mýty, či prísť s nejakým novátorským pohľadom. Prínos mnohých je skôr v rozšírení dnes už existujúceho poznania historických faktov. V publikácii nachádzame príspevky rozličnej kvality, ktoré zároveň prinášajú širokú škálu pohľadov, svedčiacu o pluralite semináru, aká, žiaľ, ešte ani dnes nie je na Slovensku úplnou samozrejmosťou.

Široký je i rozsah tém, ktoré autori pre zborník spracovali. Miesto v ňom našli pohľady na politický vývoj na Slovensku, zahraničné vzťahy, pohľad na Slovensko z vonku, hospodárske otázky či pohľad na dejinnosprávny vývoj. Celkom pochopiteľne je široká pozornosť venovaná vojenským dejinám. Zborník vyšiel vlastným nákladom organizátora konferencie, ktorý, bohužiaľ, našiel len minimum pochopenia pre svoje aktivity svojej domovskej organizácie – Filozofickej fakulty UCM v Trnave. Táto skutočnosť sa nepriaznivo odrazila na technickej

kvalite publikácie a negatívne ovplyvnila aj jej dostupnosť pre verejnosť. Nepriaznivé dôsledky pre zborník malo aj rozhodnutie ponechať jazykovú stránku príspevkov na autorov. Treba povedať, že u viacerých z nich táto neočakávaná úloha vysoko presahovala ich schopnosti.

Hoci teda recenzovaný zborník nie je nijakým povzbudivým činom v dejinách slovenskej knižnej kultúry, jeho odborný význam nemožno opomenúť. Sľubne vyznieva už prvá štúdia, v ktorej sa Igor Baka pokúsil načrtnúť vývoj Hlinkovej slovenskej ľudovej strany od nástupu k moci po vyhlásení slovenskej autonómie v októbri 1938 po salzburské rokovania v lete 1940. Zatiaľ čo v prípade obdobia autonómie (október 1938 – marec 1939) sa Baka v zásade obmedzil len na sumár už známych faktov, o situácii HSĽS po vzniku Slovenského štátu v marci 1939 poskytol inšpiratívnu analýzu. Pomerne široký záber skúmanej problematiky preklenul kvalitným faktografickým výkladom zameraným na pôsobenie HSĽS vo verejnom živote Slovenskej republiky a spôsob realizácie jej politiky prostredníctvom štátneho systému SR. Venuje sa aj vývoju organizačnej štruktúry strany, jej úlohám v jednotlivých oblastiach života a vzťahom s inými inštitúciami.

Medzi zaujímavé príspevky zborníka možno zaradiť aj nasledujúcu štúdiu, v ktorej sa Ondrej Podolec venuje činnosti a postaveniu Snemu Slovenskej republiky v prvej etape štátnej samostatnosti, t. j. od marca 1939 do salzburského diktátu v júli 1940. Autor výstižne označil za iróniu dejín skutočnosť, že prvý parlament v slovenskej histórii vznikol ako jeden zo základných atribútov štátnosti práve v čase postupnej likvidácie inštitútov demokratického pluralizmu. Podolec sa v prehľadnej podobe pristavil pri širokej škále problémov, súvisiacich s miestom slovenského snemu v skúmanom období.

Pavol Tišliar si všima problematiku slovenského štátu z hľadiska dejín správy na základe preštudovania úctyhodného množstva archívnych prameňov. Pritom sa zameril na vybrané pobočky štátnych archívov a štúdium materiálov zdola, analyzuje organizovanie a fungovanie štátnej správy na viacerých úrovniach od najnižšieho článku, ktorým boli notárske úrady, cez okresné až po župné orgány. Nový systém sa začal vytvárať na pozadí zmien slovenských hraníc v rokoch 1938 – 1939 a priniesol napokon so sebou likvidáciu obecnej a okresnej samosprávy a obnovenie župného zriadenia. V štúdiu analyzuje aj fungovanie žandárstva a polície.

Prvý z dvojice poľských autorov, ktorých príspevky publikácia obsahuje, Dariusz Dąbrowski, sa zaoberá otázkou Slovenska v poľskej politike v zlomových obdobiach rokov 1938 – 1939. Sústredil sa hlavne na niektoré aspekty poľskej diverzie na Slovensku v tomto období. Témou štúdie Miroslava Michela je vznik slovenského vyslanectva v Chorvátsku a činnosť Karola Murgaša, chargé d'affaires v Záhrebe v roku 1941. Michela sa v tomto faktografickom príspevku venoval širokému okruhu otázok súvisiacich s problematikou. Okrem pôsobenia svojráznej postavy slovenskej politiky, K. Murgaša, v Chorvátsku analyzuje fungovanie vyslanectva a zvlášť administratívne, politické, hospodárske, ako aj kultúrne aspekty.

Poľský autor Mateusz Gniazdowski sa zameril na otázku poľských utečencov v Maďarsku počas druhej svetovej vojny. Tisíce poľských vojakov prešli po prepadnutí krajiny Nemeckom a Sovietskym zväzom do Maďarska. Z nich sa venuje autor predovšetkým tým, ktorí boli umiestnení na území južného Slovenska. Nemecký autor Martin Zückert ponúkol svojím textom niekoľko poznámok na margo obrazu Slovenska v publikáciách národnosocialistického Nemecka. Z tohto ohľadu znamenalo vytvorenie samostatného slovenského štátu určitý zlom, keďže do tohto času sa nemecké publikácie zaoberali Slovenskom zriedka, a ani nemecká zahraničná politika Slovensko nevnímala, alebo vnímala len skreslene (s výnimkou nemeckého obyvateľstva na Slovensku). Autor čerpal predovšetkým z novín *Völkischer Beobachter* a *Die Wehrmacht* a dobových kníh. Položil si vo svojom príspevku niekoľko ambiciózných úloh a otázok, ktoré sa mu, žiaľ, v nedlhom texte nepodarilo podrobnejšie rozriešiť a v širšom rozsahu zodpovedať. Napriek tomu ide o zaujímavý príspevok do diskusie o tejto téme.

Vojenská história

Štúdia Márie Ševčíkovej *Povstalecká Slovenská národná rada*, so skromným podtitulom *Na okraj problematiky*, patrí nepochybne k najpodnetnejším príspevkom. Autorka sa v ňom odhodlala vysporiadať s mýtmi, ktoré sa vytvorili okolo činnosti Slovenskej národnej rady počas komunistického režimu a majú, žiaľ, tuhý koreň. Analyzuje vytváranie a personálne zloženie ilegálnej SNR, ktorá viac než reprezentatčnou predstaviteľkou príprav Povstania bola skupinou ľudí zloženou rozličnými zhodami okolností, pre ktorú bolo príznačné taktizovanie zo všetkých strán, osobné animozity, politické frustrácie a rodinkárstvo. Ani text *Vianočnej dohody* nehodnotí autorka ako dokument, ktorý by široko zjednocoval činnosť odbojových činiteľov a konštatuje, že ilegálna SNR nedosiahla vedúce postavenie medzi odbojovými a opozičnými skupinami a nezjednotila odboj na Slovensku.

Rozsiahly príspevok Pavla Mičianika sa zamerá na vstup Slovenskej republiky do vojny proti Sovietskemu zväzu. Analyzoval situáciu na Slovensku v predvečer vypuknutia vojny a venoval sa postaveniu Slovenska v sovietskej stratégii a okolnostiam zapojenia sa Slovenska do vojny. Aj príspevok Borisa Súdneho sa zaoberá vojenskou problematikou. Detailne rozoberá dva úlety slovenských letcov v rokoch 1939 a 1941. Prvý uskutočnili v Nitre vojaci prezenčnej služby Pavel Rajták a Jozef Krolák. Neúspešný pokus dostať sa lietadlom do Poľska skončil pre druhého z nich tragicky. Úspechom neskončil ani úlet Petra Horvátha z letiska v Spišskej Novej Vsi a jeho aktérovi, po tom, ako prežil haváriu, vyniesol trest doživotného žalára.

Nasledujúce dve štúdiá sa opäť venujú otázke slovenského pôsobenia na východnom fronte. Viliam Štibraný sa v príspevku s názvom *Boj o kótu 260* zaoberá slovenskou Rýchlou divíziou na Kaukaze v auguste a septembri 1942 a až s detailnou precíznosťou sleduje prebiehajúce boje. Problematikou slovenskej armády v ZSSR sa zaoberá aj štúdiá Martina Lacka. Vo fundovanom príspevku, založenom nielen na archívnom výskume a odbornej literatúre, ale aj spomienkach účastníkov udalostí, zásadne odmietol jeden z desaťročia prežívajúcich mýtov hovoriaci o dobrovoľnom prechode príslušníkov prvej pešej divízie na stranu Červenej armády pri Kachovke v októbri 1943. Sám Lacko si uvedomuje, že naprávať pokrivený obraz slovenských dejín bude neľahká úloha, keďže deformácie boli síce výsledkom úmyselného skresľovania reality komunistickou historiografiou, nápravu však, žiaľ, nepriniesli ani historici po roku 1989.

Postavením Tatra banky v procese koncentrácie bánk na Slovensku vo vojnovom období sa vo svojej štúdií, jedinej na hospodársku tému, zaoberá Jozef Ryník. Úvahy z jesene 1938 o tom, ako uskutočňovať bankovú koncentráciu získali konkrétnejšie kontúry po vzniku slovenského štátu. Stav, v ktorom sa v tom čase Tatra banka nachádzala, vzbudzoval skôr pesimistické očakávania. Ryník na základe archívnych materiálov ministerstva financií a Tatra banky plasticky vykreslil koncepcie ďalšieho postavenia banky a jej úlohu počas koncentrácie. Nestala sa koncentračným bodom a bola určená na splnutie. Ryník si všima charakter procesu rýchlej premeny štatútu Tatra banky z banky určenej na splnutie na banku tvoriacu centrum koncentrácie.

Riešením židovskej otázky v Trnave sa v svojej štúdií zaoberá Jana Martauzová. Zobrala si za cieľ aspoň čiastočne prispieť k objasneniu problému protižidovských perzekúcií z regionálneho hľadiska. Sleduje túto problematiku od prvých výtržností voči obchodníkom v roku 1938 a podpaľovania synagóg, cez proces arizácie až po drastické deportácie do koncentračných táborov.

Posledná štúdiá v zborníku pochádza z pera Radoslava Repu a rozoberá jednu z epizód poslednej fázy druhej svetovej vojny, ktorou bolo ozbrojené stretnutie v Prietrži v senickom regióne vo februári 1945. Ozbrojený konflikt medzi partizánskou skupinkou a príslušníkmi POHG by sa dal najskôr charakterizovať ako nezmyselný bratovražedný boj. Na aktérov podobných udalostí sa autor pozrel z iného pohľadu, než je bežné. Ako na ľudí, ktorí skôr ako pre vznešené ideály vzali do ruky zbraň, aby chránili svoj život, majetok, rodinu. Incident v Prietrži mal sám o sebe len okrajový význam, podobné udalosti dokresľujúce kolorit tohto kontroverzného obdobia našich dejín však rozhodne treba zdokumentovať. Pretože, ako autor

výstižne poznamenal na záver, skôr ako vymizne posledný pamätník, treba sa zamyslieť nad faktom, že každá minca má dve strany a násilie plodí len ďalšie násilie.

Zborník *Slovenská republika očami mladých historikov II.* nadviazal na tradíciu založenú prvým zväzkom z roku 2002. Dnes už možno povedať, že myšlienka organizátora konferencií, vďaka ktorého nevšednému entuziazmu oba zborníky vyšli, padla na úrodnú pôdu. Dokladom toho je uskutočnený úspešný tretí ročník seminára i snaha pokračovať v novej podobe v príprave takýchto podujatí v budúcnosti.

Ivan A. Petranský

M A S L O V, A. A.: *ZAJATÍ SOVĚTŠTÍ GENERÁLOVÉ (OSUD SOVĚTSKÝCH GENERÁLŮ ZAJATÝCH NĚMCI V LETECH 1941 – 1945)*. Praha : BB/art s.r.o., 2004, 351 s. (prel.: Vladimír Fuksa).

Na slovenský knižný trh sa po dlhom čase dostala kvalitná kniha z pera ruského historika, ktorá mapuje i v ruskej spoločnosti donedávna tabuizovanú problematiku z obdobia druhej svetovej vojny. V rokoch 1941 – 1945 zajali nemecké vojská vyše 6,2 milióna vojakov a dôstojníkov Červenej armády, ktorí sa do zajatia dostali väčšinou v dôsledku hrubých strategických chýb sovietskeho velenia v rokoch 1941 –1942. Napriek tomu Stalin ešte v priebehu vojny vyhlásil týchto mužov za zbabelcov a zradcov Sovietskeho zväzu. Jednotky Červenej armády (ČA) preto vo výkazoch vlastných strát kategóriu „zajatý“ ani neuvádzali. Sovietski zajatci tak už v priebehu vojny pre vlastné vedenie a vlastnú armádu vôbec neexistovali! Všetci, ktorí neboli zabití alebo zranení, boli považovaní za „nezvestných“. Sovietski zajatci, ktorí prežili hrôzy nemeckých zajateckých táborov a dožili sa oslobodenia, boli na Stalinov rozkaz poslaní rovno do sibírskych gulagov alebo priamo na popravisiko. Ich tragický osud bol až do rozpadu Sovietskeho zväzu prísny tabu. Ruská spoločnosť sa s touto problematikou postupne vyrovnáva až v posledných rokoch. Tento proces ešte stále nie je ukončený. Svedčí o tom aj skutočnosť, že kniha A. A. Maslova bola publikovaná vo Veľkej Británii. Slovenský čitateľ ju dostáva do rúk, ako inak, zasa len v českom preklade.

A. A. Maslov patrí k novej generácii ruských historikov, ktorí sa snažia nezaujato a bez ideologických predsudkov osvetliť doposiaľ tabuizované témy ruskej histórie 20. storočia. Vo svojej práci sa zameril na osudy 77 sovietskych generálov, ktorých počas vojny zajali Nemci. Hoci to bol len zlomok z celkového počtu sovietskych vojnových zajatcov, ich osudy sú charakteristické aj pre väčšinu ostatných zajatcov. Potrebu raz a navždy objasniť osudy týchto generálov nastolil v marci 1987 „významný sovietsky historik a jeden z otcov sovietskej historickej vedy“ profesor A. M. Samsonov. „Sovietska historiografia celých päťdesiat rokov skrátka ignorovala a nebola teda schopná oceniť osud vojakov Červenej armády, zajatých počas vojny“. O okolnostiach zajatia sovietskych generálov a o ich osudoch napísali oficiálni sovietski historici „málo alebo nič“. Autor sa svojou prácou snaží vyplniť práve túto bolestivú medzeru ruskej histórie.

Kniha je prehľadne rozdelená na päť častí a tri dodatky. Prvá časť má názov *Sovietski generáli, ktorí zomreli vo fašistickom zajatí*. V krátkosti opisuje kariéru a okolnosti zajatia 15 sovietskych generálov v roku 1941 a 6 generálov v roku 1942, ktorí zomreli v nemeckom zajatí. Autor upozorňuje, že Hlavná kádrová správa ČA a sovietske vedenie „o osude generálov z tejto skupiny nevedeli vlastne nič“. Jednotlivé kapitoly tejto časti prinášajú stručné profesné životopisy generálov, chronologicky zoradené podľa času a miesta ich zajatia. V záverečnej kapitole je na základe svedectiev spoluväzňov zrekonštruovaný pobyt a smrť týchto generálov

Vojenská história

v nemeckom zajatí. Druhá časť knihy nesie názov *Stalin im odpustil: Sovietski generáli, ktorí prežili zajatia a boli rehabilitovaní*. Opäť v jednotlivých kapitolách chronologicky mapuje osudy 17 generálov zajatých v roku 1941, 5 zajatých v roku 1942 a 5 zajatých v rokoch 1943 – 1944, ktorí boli po návrate zo zajatia rehabilitovaní. Títo generáli neboli po vojne prenasledovaní alebo zastrelení iba preto, lebo „Berijovi a Abakumovovi lokaji jednoducho nedokázali získať alebo podvrhnúť dostatok materiálov, ktorými by mohli generálov kompromitovať a následne usvedčiť. Je ale jasné, že sa o to veľmi snažili“ (s. 63). Na záver tejto časti sú zaradené podmienky v nemeckom zajatí, okolnosti úteku troch sovietskych generálov zo zajatia, oslobodenie, povojnový osud oslobodených generálov (teda ich vyšetrovanie) a návrat niektorých z nich do služby v armáde po rehabilitácii.

Tretia časť je výstižne pomenovaná *Súdení za vlastizradu: Sovietski generáli potrestaní po návrate z nemeckého zajatia*. Je to „najtragickjšia kapitola ságy“ o zajatých sovietskych generáloch. „Prežili ten najbrutálnejší režim v zajatí, potom museli znovu trpieť zlým zaobchádzaním, pohrdaním, perzekúciou, a nakoniec boli zavraždení štátom, ktorému slúžili. Oveľa horšie však je, že väčšinu generálov čakal tento osud napriek tomu, že svojim politickým pánom slúžili verne.“ Ich tragické osudy desiatky rokov „nepoznala nielen verejnosť, ale ani kádrové orgány sovietskeho ministerstva obrany“. V kapitole *Nespravodlivo odsúdení* sú zachytené tragické osudy 14 generálov odsúdených po vojne sovietskou justíciou, väčšinou na trest smrti. Kapitola *Vlasovovi generáli* zachytáva osudy 5 zajatých sovietskych generálov, ktorí dobrovoľne vstúpili do služieb Wehrmachtu a podieľali sa na budovaní protikomunistickej Ruskej oslobodzovacej armády. Títo boli 1. augusta 1946 odsúdení za vlastizradu na trest smrti povrazom. Všetci boli popravení. Štvrtá časť *Bolí takí generáli: Záhadné osudy generálov Červenej armády...* podrobne opisuje osudy troch generálov, ktoré dodnes nie sú vyjasnené. Dvaja z nich sa dali do služieb nemeckej rozvedky a armády. Stopy všetkých troch však krátko pred koncom vojny zmizli a ani kolektívnou snahou sovietskych spravodajských služieb (KGB, GRU a SMERŠ) sa nepodarilo zistiť čo sa s nimi vlastne stalo.

Piata časť *Útrapy sa ich dotkli* tiež zachytáva osudy 9 generálov, ktoré nespádajú do žiadnej z predchádzajúcich kategórií. „Niektorí z nich prežili v zajatí len veľmi krátku dobu, ostatní zasa patria do ďalšej kategórie strát – medzi tých, ktorí sa stali obeťou nepriateľských zbraní pri bojových operáciách na fronte“. Niektorí ušli zo zajatia a dorazili k vlastným jednotkám, niektorí bojovali spolu s partizánmi a dvaja generáli prežili niekoľko pokojných rokov na územiach okupovaných Nemcami bez toho, aby sa snažili proti okupantom bojovať alebo s nimi spolupracovať. Tri dodatky vhodne dopĺňajú a dokresľujú predchádzajúce časti knihy. Prvý dodatok je obsahovo najrozsiahlejší. Obsahuje dokumenty a materiály o živote a vojenskej kariére zajatých generálov, ktoré doposiaľ ešte neboli publikované. Ide o hlásenia rôzneho druhu, osobné hodnotenia, výňatky zo životopisov, charakteristík generálov a vojnových denníkov rôznych útvarov. Druhý dodatok sumarizuje skromné materiály, ktoré boli doposiaľ publikované o štyroch generáloch. Dodatok číslo tri ponúka abecedný zoznam všetkých zdokumentovaných generálov ČA zajatých Nemcami aj so stručnými životopisnými informáciami. Knihu uzatvára prehľadný menný register.

Táto kniha je nesporne obrovským prínosom k dejinám druhej svetovej vojny a osobitne k sovietsko-nemeckému konfliktu na východnom fronte. Rovnako je prínosom aj pre slovenskú vojenskú historiografiu, pretože zachytáva aj osudy generálov, ktorí vo funkcii veliteľa divízie, zboru a armády bojovali v rokoch 1941 – 1942 i proti slovenským frontovým jednotkám (Rýchlej skupine, Rýchlej brigáde a Rýchlej divízii). Ide napríklad o generálov N. K. Kyrillova, P. G. Ponedelina a Tkačenka. „Tento prehľad zajatých sovietskych generálov je najkompletnejší a najpresnejší zo všetkých doteraz publikovaných.“ Zrejme ale nebude konečný, čo s istými výhradami pripúšťa aj sám autor. Niektoré diela vydané na Západe i v Rusku, tvrdia, že Nemci zajali aj ďalších generálov ČA. Autor spomína niekoľko mien, ktoré

Vojenská história

však zaraďuje „do iných kategórií strát, ako sú nezvestní, zomrelí za nejasných okolností atď.“. Minimálne v jednom uvedenom prípade sa ale mýli. Veliteľ 4. tankovej divízie genmjr. A. G. Potaturčev bol zajatý na konci júna 1941 po zničení jeho divízie v okolí Bialystoku. Boli dokonca publikované časti protokolov z jeho výsluchov, kde nemeckému veleniu podrobne uviedol početný stav i výzbroj svojej divízie (CARELL, P.: Operace Barbarossa. Plzeň 1996. Dôkladný výskum v ruských archívoch by mal preto autor doplniť aj výskumom v nemeckých archívoch. Určite by to zväčšilo hodnotu jeho práce. Veľkou nevýhodou knihy je aj absencia akéhokoľvek obrazového materiálu. Pri takomto type práce sa priam žiada pripojiť aspoň portréty spomínaných generálov. Toto je jediný výrazný nedostatok knihy. Napriek tomu je táto práca, reprezentanta novej ruskej historiografie, obrovským prínosom k poznaniu ľudských osudov významných vojenských osobností ČA vo víre druhej svetovej vojny. Je napísaná vecne, pútavo a prehľadne. Preto by nemala chýbať v knižnici žiadneho historika alebo záujemcu o problematiku druhej svetovej vojny.

Pavel Mičianik

ANOTÁCIE GLOSÝ

OHLEK, N.: *VÁLKA A MÍR VE STŘE-
DOVĚKU*. Jihlava : H & H, 2004, 422 s.

Je to už druhá knižka profesora historického seminára vo Freiburgu Norberta Ohlera, ktorá v posledných rokoch vyšla aj v českom jazyku. Kým v tej prvej s názvom *Umírání a smrt ve středověku* sleduje teoretické východiská chápania posledných fáz života a samotnej smrti, jej konkrétne prejavy spojené aj s násilím v stredoveku, v tej druhej si kladie množstvo otázok súvisiacich predovšetkým s vojnou v tisícročí, ktoré uplynulo od sťahovania národov približne do dobytia Carihradu Mehmetom II. Dobyvateľom roku 1453. Medzi inými, napr. ako prebiehali v stredoveku bitky a vojny, aké druhy vojen existovali, akú úlohu v nich hrali hrady, mestské hradby, vojenská pechota či jazdectvo, akým spôsobom ovplyvňovali dobovú situáciu náboženské predstavy, aké typy vojen pozná stredovek, čo nasledovalo po víťazstve, aký osud postihoval porazených a pod.

Autor vychádza z podrobného štúdia dobových písomných prameňov i z výsledkov archeologického bádania a na rozdiel od mnohých iných prác vojenských historikov, sa relatívne podrobne zaoberá aj takými otázkami, akými sú klimatické podmienky, priestorové okolnosti ovplyvňujúce priebeh vojny, snahy o obmedzenie vojnového násillia.

Práca sa člení na desať základných kapitol, ktoré sú ďalej delené na tematicky uzavreté celky. V prvej kapitole sa autor venuje rozboru prírodných podmienok, úlohe morských úžin, vnútrozemských morí, ostrovov, vodných tokov, horských masívov, hospodárstva, spôsobu dopravy, financií, rastu techniky v súvislosti s fenoménom vojny. V druhej rozvíja vplyv náboženských predstáv, ako sily prenikajúcej všetky oblasti

života stredoveku, na posudzovanie otázky vojny. Zaoberá sa extrémnymi konfliktmi niektorých náboženstiev v stredoveku, pojmami ako „spravodlivá vojna“, „svätá vojna“ a snaží sa zodpovedať na otázku, či náboženstvo v tomto období humanizuje vojnu.

V ďalších kapitolách Ohler už sústreďuje pozornosť na viac-menej konkrétne vojenskohistorické danosti a opatrenia na prípravu a priebeh vojen. Hodnotí rôzne typy objektov prechodne využívaných v čase vojen, druhy opevnení, hradov, systémy opevnení miest a rôznych sídiel, zbrane a ochrannú zbroj využívanú v stredoveku, spôsoby nasadzovania jazdectva a pechoty v boji, opatrenia pre prípad vojny na mori a veľmi stručne sa dotýka aj možností využitia hospodárskych opatrení a tzv. duchovných zbraní (napr. exkomunikácia) vo vojne. V samostatnej kapitole o panovníkoch a jeho verných opisuje úlohu panovníkov v stredoveku a ich vplyv na vojnové dianie i mier. Sleduje postoje ďalších vrstiev spoločnosti, úlohu vyslancov, cirkevných hodnostárov, bojovníkov, žoldnierov, príslušníkov špeciálnych jednotiek a venuje pozornosť aj ženám – bojovníčkam. V tejto časti prináša aj viaceré čísla o početnej sile vojsk v stredoveku. V kapitole nazvanej *Od konfliktu k válce* sa autor sústreďuje na otázku rôznych podnetov, ktoré viedli v konečnom dôsledku k vojnám, či už to boli presuny celých skupín obyvateľstva v stredoveku z jednej lokality do druhej, túžba po slobode, snaha pomôcť ohrozovaným, usilovanie dosiahnuť moc, zmeny na tróne, viera v zvláštne poslanie, získavanie koristi a majetku, snaha o dosiahnutie slávy atď. Rôzne typy vojen od sťahovania národov, trestné expedície, vojny o dosiahnutie hegemonie. Križiacke výpravy sú predmetom pozornosti autora v ďalšej

kapitole, na ktorú nadväzujú časti zaoberajúce sa prípravou vojny od jej vyhlásenia až po rozhodujúce stretnutie. Okrem iného sa tu autor zaoberá aj takými fenoménmi stredovekých vojen, akými boli prejavy vojvodcov pred bojom, vzývanie nebeských mocností o pomoc v boji, či rôzne relikvie a premety, ktoré mali znamenať záruku víťazstva. Podkapitolu venuje aj samotnému priebehu boja v poli.

Predposledná kapitola sa venuje rozboru udalostí, ktoré spravidla v stredovekých vojnách nasledovali po víťazstve jednej z bojujúcich strán. Sú tu načrtnuté najčastejšie prejavy násilia, ktoré nasledovali po víťazstve v boji, prejavy diktátu víťaza, formy straty slobody, osudy zajatcov, žien a dievčat v tábore porazených, rôzne podoby výkupných, alternatívy diktovania mierových podmienok. V poslednej kapitole sa autor podujal ukázať niektoré snahy a možnosti, ktoré v stredoveku pomáhali konfliktom urovnať bez toho, aby sa muselo siahnúť k zbraniam. V záverečnej kapitole s charakteristickým názvom *Výhled do budoucna* Ohler rekapituluje dôsledky vojen v ľudských dejinách v skúmanom období, ale dať definitívnu odpoveď na otázku nastolenú v nadpise kapitoly si netrúfa. Odvolávajúc sa na stredoveké pramene, ako i samotnú Bibliu, ako morálna výzva vyznieva, keď píše, že o naplnenie vízie mieru sa ľudstvo napriek všetkým stroskotaniam musí neustále snažiť. Tri slová, ktoré veriaci od raného stredoveku vyslovujú na záver omšového kánonu, nestradali do dnešných čias nič na aktuálnosti: „Dona nobis pacem“ – „Daruj nám pokoj“.

Práca je vybavená poznámkovým aparátom, zoznamom literatúry a menným registrom. Závery autora sú doložené mnohými príkladmi, často aj takými, ktoré mali svoj dopad na dejinný vývoj strednej Európy a územia Slovenska. Preklad anotovanej publikácie bol zaiste záslužný čin. Škoda, že takéto aktivity na Slovensku nie sú, zatiaľ, samozrejmosťou.

V. Dangl

POD CÍSAŘSKÝM PRÁPOREM. Historie habsburské armády 1526 – 1918. (kol. aut.) Praha : Nakladatelství Elka Press Leonid Křížek, 2003, 555 s.

Kolektív autorov: Jiří Pernes, Jozef Dolejší, Jozef Fučík, Peter Havel, Ivan Kolačný, Leonid Křížek, Pavel Sedláček a Karel Toman vydal v spolupráci s Moravským zemským múzeom v Brne a Historickým ústavom Armády Českej republiky reprezentačnú publikáciu o armáde rodu, ktorý dlhé stáročia vládol v oblasti dnešnej strednej Európy. Knihu pokrstil aj potomok tejto slávnej rodiny Otto von Habsburg. V liste ocenil historický význam a prospešnosť diela na zachovanie tradície, ktorá je nevyhnutná pre každý národ. V súčasnosti sa objavujú buď nostalgické spomienky, alebo karikovanie a znevažovanie charakteru a úlohy bývalej monarchie. Jej dejiny podmieňoval vplyv západnej Európy. Monarchia prevzala na seba povinnosť tvoriť hradbú pred vpádmi východných a orientálnych mocností do Európy.

Armáda tvorila jeden z nosných pilierov vlády Habsburgovcov. Počiatky ríše začínajú obdobím vlády Ferdinanda II. On zaviedol vojenskú funkciu generalissima, čiže najvyššieho veliteľa s nedeliteľnou právomocou nad vojskom. Špecifikom habsburskej armády v neskoršom období bolo rešpektovanie národnostného charakteru plukov, aspoň formálne, v ich označeniach a názvoch.

Kniha hľadá seriózny pohľad na armádu, ktorú mnohí podvedome spájajú s karikatúrnou postavou Haškovho vojaka Švejka. Pohľad uvedený v monografii však má ambíciu poskytnúť aktuálne poučenie. V štrnástich kapitolách sú sledované dôležité obdobia politického vývoja monarchie a patričné dobové pohľady na armádu a prebiehajúce vojenské konflikty. Začína s líčením udalostí, ktoré súviseli s rozvrátením Uhorska po moháčskej bitke. Po nej nasledovala osmanská expanzia pokračujúca v otvraní prístupových ciest do Európy.

Habsburgovci ovládli mocenské pozície v Uhorsku využitím manželských zväzkov s Jagelonským rodom. Zároveň prevzali dedičnú obranu Uhorska. Ferdinand II. sa

snažil o centralizáciu moci do svojich rúk. Na zastavenie osmanskej expanzie používal posilňovanie pozícií katolíckej cirkvi. Ferdinand II. prišiel zo Španielska a poznal tradíciu boja proti Maurom. Prvé obliehanie Viedne Osmanmi v roku 1529 odrazil, aj keď za pomoci nečakaného prírodného živlu. V polovici októbra postihlo oblasť prudké sneženie, na ktoré neboli mohamedánski vojaci, prevažne z teplých oblastí, pripravení. V roku 1558 sa Ferdinand II. stal cisárom Svätej ríše rímskej národa nemeckého a jeho moc navonok vzrástla.

Zvláštnosť habsburskej armády predstavovala jej flotila, ktorá pôsobila výlučne na Dunaji. Rieku využívala osmanská armáda na postup dovnútra Európy. Z toho dôvodu v prísaha cisárskych vojakov bola zakomponovaná formulka „na vode a na zemi“.

Habsburskej monarchii sa nevyhla ani 30-ročná vojna. V jej rámci prebehli boje s protihabsbursky zameranou uhorskou a sedmohradskou šľachtou. V roku 1699 bol uzatvorený mier v Karloviciach, ktorým evokoval spomienky na vyhnanie Maurov z Pyrenejského polostrova. Každopádne sa ním skončilo pre monarchiu nebezpečenstvo zo strany Osmanskej ríše.

Habsburská armáda ale nebojovala len proti Osmanom. Aktívne sa zúčastnila bojov vo vojne o španielske dedičstvo, bojovala proti snahám Bourbonovcov o nadvládu v Európe. Treba si však uvedomiť, že to bola ešte stále žoldnierska, a nie pravidelná armáda.

Významné reformy v armáde nastali za vlády Márie Terézie a Jozefa II. Podnet vzišiel z neúspešnej sedemročnej vojny. Nepopulárne verbovanie nahradil odvodný systém regrútov podľa počtu obyvateľov jednotlivých krajín. Zavádzané sčítanie ľudu malo zistiť ľudské rezervy pre armádu a zhodnotiť daňový systém na vojenské účely. Zdokonalil sa systém pravidelného vyplácania miezd vojakom. Erárne stravovanie nahradilo problémový systém rekvirácií. V tomto období sa vojenstvo nepovažovalo za remeslo, alebo umenie, ale za vedu. Významný krok vpred znamenalo zavedenie vojenského školstva. Vojaci pocítili zavádzanú sociálnu starostlivosť v podobe do-

voleníek, odmien, nemocničnej (špitálnej) starostlivosti.

Po organizačnej stránke zlepšilo stav v armáde vypracovanie systematického vojenského poriadku. Pravidelne sa konali vojenské cvičenia. Podobné prvky, ale oveľa pružnejšie, zaviedol pruský panovník Fridrich II.

Jozef II. poskytol armáde kláštorné budovy, aby z nich vybudovala kasárne. Do armády mohol vstúpiť každý obyvateľ monarchie bez ohľadu na vyznanie (týkalo sa to aj Židov, ktorí však nemohli v armáde dosiahnuť vyššie hodnosti), alebo spoločenské postavenie. Pluky (regimenty), prápory (bataliony) a roty (kompánie) boli zostavené z presne stanoveného počtu vojakov. Starý podnikateľský systém, čiže vlastníctvo plukov, bol zavrnutý. Majiteľ pluku bol už iba formálne vedúcou osobnosťou podľa ktorej bol pluk pomenovaný.

Od roku 1848 prestali poddôstojníci nosiť palice, odznak ich stavu. Niektoré telesné tresty však pretrvali až do roku 1918. Dôstojníci zamenili kordy za šable. Vojenské hodnosti boli viditeľne označené na golieri kabátov. Ďalší významný zlom prišiel v období prusko-rakúskej vojny. Vojna s Pruskom priniesla zánik bielych kabátov v habsburskej armáde. Nahradili ich kabáty tmavomodrej farby. Biela farba sa stávala zradnou pre jej nositeľa v modernizujúcom sa spôsobe vedenia vojny. Ďalšie zmeny vo výstroji nasledovali po búrskej a rusko-japonskej vojne. Zaviedla sa jednotná poľná rovnošata, vo farbe šľukovej šedi, pre celú armádu. V týchto farbách nastupovali vojaci c. a k. armády do prvej svetovej vojny, ktorá bola pre armádu habsburskej monarchie posledná.

Okrem zaujímavých opisov približuje kniha čitateľovi aj vedomosti o organizačnej štruktúre cisárskych vojsk z obdobia 1498 – 1914 a farebný prehľad vojenských uniforiem z rôznych období. Medzi textami sú zaradené opisy najslávnejších bitiek, ktoré armáda monarchie vybojovala. Tieto texty sú vedené samostatne, bez ohľadu na hlavný text. Sú ilustrované obrázkami bojového výjavu, mnohokrát doplnené mapkou bojiska. Samostatnú kapitolu tvoria vojenské rády a vy-

znamenania. Ich fotografické snímky pochádzajú z dekorácií brnianskeho Mestského múzea.

Kniha obsahuje aj medailóny slávnych vojvodcov a veliteľov. Sú v nej uvedení iba tí najznámejší vojvodcovia, na rozdiel od panovníkov, ktorí sú uvedení kompletne. Nechýbajú výňatky z dobovej literatúry, kroník, memoárov, historických statí, historiky z vojenských kalendárov. Na svoje si prídu aj prívrženci starých zbraní v osobitnej obrazovej kapitole. V úplnom závere knihy je uvedená chronologická tabuľka.

R. Hoza

HART, L.: DĚJINY PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY. Brno : Jota, 2001, 503 s.

Kniha je priamym pokračovaním *Opravdovej války*. Autor ju dvadsať rokov po ukončení prvej svetovej vojny venoval dospievajúcej generácii, ktorá o vojne nevedela nič. Hart cítil, že je ešte čas napísať pravdivé a objektívne dejiny o dovtedy najhroznejšom vojnovom konflikte. Využil príležitosť, že okrem oficiálnych dokumentov boli sprístupnené archívne správy a štábne dokumenty. Ich pravdivosť bolo ešte stále možné overiť svedectvom žijúcich pamätníkov.

Monografia prvýkrát vyšla v roku 1930 a predstavovala klasické dielo vojenskej histórie. Hart bol považovaný za presvedčivého vojenského analytika s jedinečnou originalitou. *The Economist* o ňom napísal: „Nevyniká len kritickým myslením, je prorokom budúceho vývoja, je to historik veľkého formátu.“ *A The Daily Telegraph* pokračoval: „Vždy vynikal jedinečnou schopnosťou pôsobivo vyjadriť vojenskú situáciu, kryštálovo jasne definovať jej podstatu – a natrvalo ju tak ako živý obraz vtisnúť do mysli čitateľa.“

Novšie vydanie knihy Hart rozšíril o dve kapitoly. Prvá sa týkala bojov ruskej a ruskú-uhorskej armády. Druhá bojov o Yper a na rieke Yser, ktoré rozhodli o nadvláde nad kanálom La Manche. Hart sa držal svojho profesionálneho presvedčenia, že

„história, založená výhradne na dokumentoch, je povrchná. Ak sa udalosti interpretujú len z dokumentov, vzniká živná pôda pre vznik mytológie, kde sa história mení na jej slúžku. Pri odhaľovaní histórie sa musí hľadať pravda, a nie prekrúcať ju, uhládzať to, čo sa nehodí oficiálne podávanej histórii. V tom prípade ide o »pokrytecké uhládzanie«, o falošné a znehodnotené vytváranie »dobrého vkusu.« Hart k tomu jednoznačne poznamenal: „Pri dlhodobom pohľade na históriu nemôžem dobrú povest' niekoľkých posvätných hrstí popola pokladať za cennejšie, než osud národa a generácie.“ To bol prípad interpretácie prvej svetovej vojny, ktorý tak veľmi Hartovi prekážal.

V odhaľovaní udalostí prvej svetovej vojny si však ako historik vytýčil ešte niečo navyše. Za osobne primárnu úlohu považoval „vydestilovať“ skúsenosť, ako liečivé varovanie budúcim generáciám. Prorocky, ale aj varovne, vyznelo jeho pesimistické vyznanie, že z histórie sa poučí nakoniec len historik. Sám by sa považoval za nerozvážneho optimistu, ak by veril tomu, že sa budúce generácie poučia. Bol si vedomý toho, že ľudia bude zaťažovať už len snaha pochopiť jeho varovanie zahrnuté v textoch knihy, a nie ho ešte aj prijať.

Kniha je zároveň odozvou na tie názory, ktoré tvrdili, že skutočnú vojnu možno pochopiť iba cez roztrhané ľudské telá a zaťažené ľudské mysle. Takúto pripomienku Hart prijal, napriek tomu sa však pokúsil o to, aby ľudia pochopili hrôzy vojny iba cez text, aby ich nemuseli poznávať cez postihy na telesnom alebo duševnom zdraví, alebo najvyššou cenou – stratou života.

Pri druhom vydaní neurobil mnoho opráv. Skôr považoval za dôležité pretransformovať nové svedectvá a zmeniť svoj osobný náhľad na niektoré otázky. Týkalo sa to hlavne stratégie nemeckého velenia pri Verdune. Hart priznal, že vynechal alebo zmenil niektoré zo svojich pôvodných poznámok v určitých kapitolách. Viac sa priklonil k citáciám spomienok priamych účastníkov, hlavne tých, čo niesli zodpovednosť.

Kniha pozostáva z ôsmich kapitol. Hart sa neobmedzil iba na opis vojny, ale snažil sa

odhalíť a vyvodíť príčiny jej vzniku. Odrazil sa pritom od Bismarckovho výroku, že „slabí sú určení na to, aby boli pohltení silnými“. Za fundamentálne príčiny vzniku prvej svetovej vojny považoval hlad, pýchu a strach. Incidents, ktoré vznikli medzi dobovými veľmocami v období rokov 1871 – 1914, predstavovali iba príznaky vyššie spomenutých príčin.

Za hlavného vinníka vzniku vojny považoval Nemecko, ktoré vystavovalo dvojakú tvár a dychtilo po svojom mieste na Slnku. Týmto prístupom a postojom vytváralo výbušnú medzinárodnú situáciu. Počas búrskej vojny nemecký cisár v úzkom kruhu vyhlásil, že vedie vojnu s Britániou, ale iba na súši. Provokačne pre európske mocnosti muselo vyznieť jeho vyhlásenie o tom, že je ochrancom všetkých mohamedánov na svete. Pritom nikto nevedel odhadnúť, či ide o jeho ďalší nemiestny žart, alebo závažné politické vyhlásenie.

Svoj podiel viny, podľa Harta, však niesla aj Británia. Vytvárala postoj priateľskej izolácie k Nemecku a nepriateľskej izolácie k Francúzsku. Cecil Rhodes prejavoval obdiv k bismarckovskému imperializmu. Hart trefne poznamenal, že Európa sa 50 rokov menila na výbušný kontinent, ale samotná explózia trvala 5 dní.

Jednotlivé kapitoly knihy sú doplnené o 26 mapových zobrazení a súbor pôvodných fotografií. Knihu preložila Věra Vystavělová.

R. Hoza

RONCAL, A. M.: EL ASILO DIPLOMÁTICO EN LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA. Madrid 2002, 314 s.

Antonio Manuel Moral Roncal, šéfredaktor časopisu *Historia Abierta (Otvorená história)* a profesor súčasných dejín na Univerzite v Alcalá de Henares je oceneným autorom niekoľkých prác zo španielskych dejín 18. a 19. storočia. Problematike azylu v občianskej vojne sa venoval už v predchádzajúcich rokoch, keď v roku 1999 v podobe štúdie spracoval príbeh utečencov na francúzskom

zastupiteľskom úrade. Vo svojej knižnej prvotine z dejín 20. storočia ponúka celkový pohľad na udalosti späté so záchranou utečencov na madridských vyslanectvách.

Práca je rozdelená na sedem kapitol. V prvej, nazvanej *Politika azylu v medzinárodnom rámci španielskej občianskej vojny* sa zaoberá úvodným obdobím konfliktu od prvých humanitárnych akcií až po kampaň proti piatej kolóne v Madride, s ňou súvisiacu najväčšiu vlnu nezákonností a priamo úmerne rastúci počet azylantov. V nadväznosti na to sa autor zaoberá aktivizáciou diplomatického zboru na záchranu ohrozených, reakciami španielskej vlády a konečne rozoberá motívy tých veľmocí, ktoré azyl neposkytovali.

Vychádzajúc z tradície poskytovania diplomatického azylu rozdelil Moral Roncal jednotlivé štáty nie podľa stupňa ich aktivít v Madride, ale na územnom princípe, resp. podľa ich zaužívaného vzťahu k azylovej politike (čo bolo v tomto prípade to isté).

Druhá kapitola potom hovorí o *Latinsko-amerických veľvyslanectvách a diplomatickom azyle* a tretia o „európskych ambasádach“. V krajinách Strednej a Južnej Ameriky bol diplomatický azyl zaužívanou praxou, kým pre európske štáty sa práve obdobie občianskej vojny stalo v jeho udeľovaní výnimkou. Členenie, ktoré zvolil Moral Roncal je čisto formálne, v praxi španielskej občianskej vojny sa predchádzajúci rozdiel takmer úplne zotrel, hoci niektoré znaky by mohli favorizovať Latinskú Ameriku (jazyková príbuznosť, tradícia, iniciatívy v priebehu udalostí).

Politika zastupiteľstiev je analyzovaná v abecednom poradí, takže až pri čítaní jednotlivých úsekov zistíte mieru, akou sa daný štát na azylovej politike podieľal. Pri koncepte, aký si autor zvolil, nie je možné očakávať detailnejší pohľad. Niektoré štáty sú „vybavené“ ozaj len najzákladnejšou informáciou, ale predovšetkým ani v prípade Latinskej Ameriky, ani Európy však niet jednotnej schémy, ktorú by svojimi poznatkami naplnil. Preto, hoci je text dostatočne zásobený štatistickými údajmi, nie všade sa dozvieme napríklad o okolnostiach evakuácie. Po-

žitivnou stránkou týchto častí je napriek tomu ich informatívna hodnota.

Štvrtú kapitolu, na prvý pohľad rovnako zaujímavú a informačne naplnenú ako predošlé časti, vyhradil autor zastupiteľstvám, ktoré sa stali terčom útoku, či bola ich nedotknuteľnosť narušená milíciami, davom, alebo vládnymi orgánmi. Nesporným prínosom je piata kapitola, venovaná republikánskym azylantom. Republikánsky exil prostredníctvom zastupiteľských úradov mal dve etapy – jednu na začiatku vojny v čase najväčšieho chaosu a živelného teroru a druhú potom na konci vojny, resp. po víťazstve frankistov. Zaujímavé sú najmä pasáže venované rozsiahlym humanitárnym aktivitám baskickej administratívy v Madride.

Množstvo osobných rozhovorov, ktoré autor viedol s pamätníkmi, mu dozaista pomohlo pri naplnení predposlednej časti knihy, ktorej témou je *Každodenný život azylantov*. Kapitola je pre bádateľa osobitne cenná hneď z niekoľkých dôvodov. Jednak opúšťa inkubátor spravidla uhladených tónov diplomatických nót, aby ukázal podmienky materiálnej núdze a obmedzení rôzneho druhu, ktoré so sebou priniesol nútený pobyt množstva ľudí v priestoroch svojej veľkosťou aj vybavením prispôbených na iné účely. A potom, pri analýzach správania sa utečencov si môžete urobiť predstavu o situácii z psychologického aspektu. Tu totiž – ako napríklad v prípade azylantov na československom ZÚ – podobné údaje nie sú vždy k dispozícii. Konečne, v pasážach venovaných socio-profesným charakteristikám a ideologickému profilu utečencov prináša už štatisticky spracované údaje. Druhou stránkou vecí je limitovaný záber tejto časti, keďže práve pri socio-profesných charakteristikách sa autor zaoberá len niekoľkými vyslanectvami a iba vybranou kategóriou utečencov (mužmi vojenského veku).

Poslednou časťou knihy je trochu netradične odraz azylovej problematiky z Madridu v literatúre a filme. Autor si všima jednotlivé umelecké kusy (niekedy pokusy), zaoberá sa nimi možno na prvý pohľad prvoplánovo – opisom, určite tak ale získate

o jednotlivých knihách či filmoch lepšiu predstavu než z priehŕstia zahmlievajúcich „štylových“ floskúl literárnych a filmových kritikov.

Hoci sa oveľa častejšie možno stretnúť s problematikou diplomatického azylu v okrajovom pojednaní pri iných dominujúcich témach z obdobia občianskej vojny, novým nie je ani koncept, ktorý prezentoval Morel Roncal. Popri španielskym akademickým kruhom dostupnej diplomovej práci M. del Carmen Gómez Reollo z roku 1985, či niektorých pamätiach (napr. vtedajšieho doyna diplomatického zboru Núñeza Morgada) mal bežný čitateľ v „poslednom“ čase k dispozícii predovšetkým prácu Javieru Rubia *Asilos y canjes durante la guerra civil española (Azily a výmeny počas španielskej občianskej vojny)* publikovanú v roku 1979.

Zhodou okolností sa mi obe práce, Rubiova i Moralova, dostali do rúk v tesnom časovom slede, ale i keby nie, takmer totožnosť zriedkavej témy a podobnosť spracovania znemožňujú vyhnúť sa porovnávaniu. Téma príliš voľnosti neumožňuje – ako naznačujú názvy, Rubio sa venoval aj výmenám ohrozených medzi republikánmi a frankistami. Inak je gro obsahových položiek rovnaké. Variácie naznačujú niektoré rozdiely. Rubio, ktorý mal to šťastie byť prvý, ponúka kapitoly o právnych aspektoch diplomatického azylu, o námornom azyle a vždy vďačnú prílohovú dokumentačnú časť, s ktorou toľko narába v texte, že celkom prestáva byť oným „slepým črevom“. Moral Roncal zase predkladá už spomínanú časť o umeleckom stvárnení azylantskej problematiky.

Obaja sa museli vysporiadať s dovtedajšou odbornou literatúrou, treba povedať, že Rubio je podrobnejší, ale aj oveľa kritickejší. Hľadanie úniku z Rubiovho tieňa je u profesora Morala Roncala pochopiteľné a zjavné nielen pri spomínanom už pokuse nahradiť Rubiove rozdelenie krajín podľa intenzity ich zástoja v azylovej politike geograficko-tradicionalistickými zreteľmi pri delení na Európu a Latinskú Ameriku. Celkovo sa však toto úsilie viac-menej

vyčerpalo v priestorových textových presunoch.

K charakteristikám týchto kníh ale nepatrí len rigoróznejší prístup a možno striktnější odborný šat Rubiovej práce či napĺňanie nárokov kladených na druhého v poradí. Stretnutie so známym väčšinou poteší – ak to len nie je známy text. Lebo naozaj mnohé z Morala ste už videli – u Rubia. Iste nie je účelné (hoci vonkoncom nie nemožné) uvádzať tu konkrétne riadky, či skôr odstavce. A keď už nie z Rubia, tak (v menšej miere) z Javiera Cerveru : *Madrid en guerra. La ciudad clandestina 1936 – 1939 (Madrid vo vojne. Ilegálne mesto 1936 – 1939.)*, z knihy, ktorú Moral Roncal „zneužil“ ešte takpovediac v detskom veku (vyšla v roku 1996).

P. Száraz

CHŇOUPEK, B.: *POGROM. NA SNY SA NEZOMIERA*. Bratislava : Knížné centrum, 2004, 156 s.

Bohuslav Chňoupek sa vo väčšine svojich diel prezentoval predovšetkým ako publicista, v uvedenej publikácii však navyiac prináša nové pohľady, spochybňuje ustálené formy a primárne sleduje historické dimenzie. V jedenástich samostatných častiach sugestívne približuje udalosti a príbehy slovenských dejín 20. storočia, vychádzajúc z bohatej historickej faktografie. Zasadzuje ich do širokého časového priestoru od prvej svetovej vojny až po 60. roky 20. storočia. Žánrovo nejednoznačné prózy (nie sú to historické črty, reportáže ani poviedky) charakterizuje štylistické majstrovstvo výberu slov a stavby viet a úsilie o objektivnosť výpovede, častokrát zachádzajúce až k hraničným podmienkam existencie. Konkrétne dejinné traumy líči autor väčšinou prostredníctvom osudov a utrpenia jednoduchých bezmenných ľudí. Autorov zámer v postupnosti uvedenia jednotlivých častí zostáva plne na čitateľovej dedukcii – tieto nie sú radené ani chronologicky, ani tematicky.

Z udalostí po prvej svetovej vojne sa autor venuje československo-poľským sporom v sú-

vislosti so stanovením severnej hranice Slovenska a dianiú na Zakarpatsku v roku 1919. Vývoj situácie na Spiši a Orave vykresľuje od neúspešných československo-poľských rokovaní, cez vyhlásenie územia za neutrálne a jeho podriadenie pod dočasnú správu medzinárodnej komisie so sídlom v Těšine. Rozoberá konkrétne úlohy subkomisie s plnou mocou a správou plebiscitného územia na Orave a Spiši, prejavy stupňujúceho sa napätia s blížiacim sa plebiscitom (roznecovanie vášní, zákernosti, nepokoje, provokácie, násilnosti ...) až po zásadný zlom vo vývoji situácie na československo-poľskom rokovaní v belgickom Spa. Jeho výsledkom bola dohoda o nerealizovaní plebiscitu a prenechaní riešenia vytýčenia hraníc Najvyššej rade veľvyslancov konferencie v Paríži, definitívne stanovenie hraničnej čiary, činnosť čs.-poľskej rozhraničovacej komisie a následné reakcie. Podobne v časti *Jasiňa* dokumentuje autor snahy obyvateľov Zakarpatska o pripojenie sa k Československu, obsadzovanie Podkarpatskej Rusi československým vojskom, postup na novú demarkačnú čiaru, až po dosiahnutie konečnej stanice Jasine.

V častiach *Moravské intermezzo*, *Zóna divých sviň*, *Geto tercia A* vychádza autor z osobného prežívania udalostí z obdobia obsadenia Petržalky a Devína nemeckou armádou v roku 1939. Sú to chlapčenské spomienky na evakuáciu Petržalčanov do bratislavských prístavných skladov, na situáciu v meste (utečenci, demobilizovaní vojaci, vyhnanci zo Žitného ostrova, gardisti), oslavy vyhlásenia autonómie, snahy o pripojenie moravského Slovácka k Slovensku, vyhlásenie slovenského štátu, prejavy protičeských a protizidovských nálad, pôsobenie Hlinkovej gardy, zápisy do Hlinkovej mládeže.

Kruté dopady vojnových udalostí na civilné obyvateľstvo východného Slovenska približuje autor v rovnomennej stati cez osudovú prizmu obyčajnej ženy *Parasky*. V prostredí ubiedenej zaostalej dedinky duklianskeho kraja vystupuje analógia prežívania bolesti, strachu i nádejí, obrazov rumovísk a míťvol počas a bezprostredne po skončení prvej i druhej svetovej vojny. Búrlivé udalosti

a zvraty povojnových čias druhej vojny pôsobivo sprítomňuje nadšením, odvahou, vôľou, a obetavosťou vo výstavbe, rekonštrukcii a obnove a následne ich premieňa na budovateľské cifry a údernické percentá.

Udalosti zdokumentované v stati *Pogrom* sa odohrali tiež v dedinskom prostredí východného Slovenska. Autor opisuje udalosti v marci 1939 a súvislosti s Malou vojnou. Venuje sa predovšetkým banderovským výčinom v decembri 1945 v Uliči a Kolbasove. Opisuje vyvraždenie židovských rodín, následné rabovanie a celkovú atmosféru v dedine.

V ďalšej stati vystupuje osud vojaka 6. pešieho pluku z Prešova na pozadí vojnových udalostí. Jeho osobná dráma začína v Bielorusku po prechode na sovietsku stranu. Anabáza odsúdeného na smrť poľným súdom v Ovruči pokračuje eskortovaním na Slovensko, po súdnom pojednávaní opäť odtransportovaním do Minska, presunom divízie aj s väzňami do Talianska a nakoniec do Leopoldova. Nasleduje útek z väzenia a účasť v oslobodzovacích bojoch až po Prahu. V povojnovom stretnutí odsúdeného a súdiaceho, ktorý bol medzičasom povýšený na generála, podáva autor skľučujúci dôkaz pokriveného portrétu slobody, povojnových pomerov i celej spoločnosti.

V širšom kontexte udalostí 20. – 60. rokov približuje autor tiež stavbu železničnej trate Orlov – Plaveč – Podolíneč, projektovanej ako súčasť trate Bardejov – Poprad s odbočkou do Prešova, ktorá bola povolená roku 1920 a v roku 1966 konečne dokončená.

Profil obyvateľstva prihraničnej dedinky *Inovce* z druhej polovice päťdesiatych rokov približuje autor pohľadom okrskového žandára. Vníma predovšetkým diametrálne odlišné skupiny ľudí – ľudia vracajúci sa z robôt z Ostravy, Jáchymova, pohraničia, štátnych majetkov a baní a ľudia pasívni, ubiedení, prostí a ľahostajní.

Z čisto osobných chlapčenských reminiscencií vychádzal autor pri vykresľovaní koloritu Petržalky medzivojnového obdobia a predovšetkým jej sociálne slabšej vrstvy.

Dejinné torzá a ich súvislosti nerozvíja B. Chňoupek v tejto publikácii obvyklým

rutinným štýlom, narúša stereotypy klasického spracovania, a tak čitateľovi predkladá obdivuhodne originálne umelecké útvary, faktograficky doložené a fabulačne ucelené.

B. Šed'ová

CÍLEK, R.: *KRVAVÁ PŘEDEHRA*. Praha : Nakladatelství Epocha, 2004, 432 s.

Autor diela, Roman Cílek, patrí k najkúsenejším autorom v žánri objavnej a tvorivým spôsobom poňatej literatúry faktu. Okrem rozsiahlej publicistickej a žurnalistickej činnosti vydal niekoľko desiatok kníh literatúry faktu i beletrie, pričom mnohé jeho diela získali významné ocenenia. Je spoluzakladateľom Klubu autorov literatúry faktu.

V nakladateľstve Epocha, v edícii Polozapomenuté války, vyšlo v roku 2004 jeho nové dielo *Krvavá předehra, Španělsko, 1936 – 1939: Občanská válka a zahraniční intervence*.

Autor v úvode načrtol všeobecnú situáciu v Európe, súvisiacu so známymi udalosťami v Španielsku v rokoch 1936 – 1939. Konštatuje, že zdanlivo vnútorný mocenský konflikt prerástol hranice krajiny a stal sa prológom celosvetového konfliktu. Do diania v Španielsku a okolo neho sa zapojili mocnosti – nacistické Nemecko a fašistické Taliansko – a to nielen dodávkami zbraní a vojakov, ale aj tajnými službami. Naproti tomu predstavitelia Západu, najmä Francúzsko a Veľká Británia, robili politiku ústupčivosti a nezasahovania. Účelovým a egoistickým prístupom k tejto vojne sa riadil Sovietsky zväz.

Cílkova kniha je mnohostranným pohľadom na vojnové udalosti i do zákulisia onej zložitej doby, na ktorú bolo neskôr nanesené množstvo protichodných klamstiev a ideologického balastu.

Nasleduje opis vnútornej politickej situácie v roku 1936, ako aj ďalších výrazných momentov občianskej vojny až do jej skončenia v roku 1939. Pripomína, že vo voľbách do

parlamentu v roku 1936 zvíťazil Ľudový front – koalícia ľavicových a republikánskych strán. Vojenská junta pripravila v Španielskom Maroku vojenský puč a dňa 18. júla 1936 vypuklo povstanie proti republike, ktoré sa čoskoro zmenilo na občiansku vojnu. Povstalcov poskytlí pomoc Nemecko (vyslalo Légia Kondor) a Taliansko (poskytlo Expedičný zbor). Generál Francisco Franco y Bahamonde mal ambíciu stať sa vodcom povstania a neskôr i hlavou štátu. Ďalší povstalecký generál, Emílio Mola, vyhlásil, že sa do 8 dní stane pánom Madridu, pričom použil okrídlenú vetu, že „štyri kolóny zaútočia na mesto zvonku a piata zvnútra“.

Francúzska vláda jednostranne zrušila obchodné dohody, uzavrela hranice so Španielskom, čím jej znemožnila nákup vojnového materiálu v zahraničí. V Londýne vznikol Medzinárodný výbor pre nezasahovanie do španielskych záležitostí v záujme európskeho mieru, ktorý nakoniec svojim praktickým prístupom prakticky podporil povstalcov a interventov. Povstalecká junta vymenovala generála Franca na generalissima a postavila ho na čelo armády aj štátu. Tento si zvolil označenie „caudillo“ (podľa vzoru „duce“ a „führer“).

Naproti tomu, ako je známe, veľkú pomoc Španielskej republike poskytlo široké demokratické hnutie ľudových mas mnohých krajín. Okrem zbierok na nákup liekov, potravín ap. sa hlásili do Španielska desaťtisíce dobrovoľníkov. Republikánska vláda rozhodla, že sa z nich stanú medzinárodné brigády, ktoré budú súčasťou španielskej armády. Úspechy v bojoch sa striedali na povstaleckej i republikánskej strane. Najdôležitejšie bojové stretnutia boli: bitka pri Jarame v snahe obklúčiť Madrid, povstalecká ofenzíva v Astúrii a Baskicku, republikánska ofenzíva pri Brunete, boj o strategické prístavné mesto Santander a opevnené mesto Balchite – kľúča od Zaragozy, krvavé boje o mesto Teurel, generálna ofenzíva smerujúca k Stredozemnému moru, ktorou rozdelili povstalci republikánske územie na dve časti, operácia pri rieke Ebro, frontálny nápor frankistov, talianskeho expedičného zboru a nemeckej Légie Kondor – pád Barcelony

(sídlo republikánskej vlády), po ktorom trosky republikánskej armády a interbrigadistov museli ustúpiť na francúzske územie, kde boli odzbrojení a internovaní.

26. apríla 1937 uskutočnili Nemci likvidačný nálet na malé mestečko Guerniku, čo potvrdilo skúšku nových bojových prostriedkov. Po tejto akcii sa na výzvu Medzinárodnej asociácie spisovateľov zišli vo Valencii významné osobnosti, ako M. A. Nexö, I. Erenburg, A. Seghersová, E. Hemingway, E. E. Kisch, R. Roland, P. Neruda a ďalší, ktorí sa pred tvárou sveta postavili za obranu Španielska.

V januári 1938 generál Franco rozpustil povstaleckú juntú, menoval oficiálnu „vládu nacionálneho Španielska“ a postavil sa na jej čelo. V máji 1938 republikánske Španielsko predložilo Rade spoločnosti národov (predchodkyňi OSN) návrh rezolúcie, ktorá by zákonnej vláde umožnila nákup zbraní na obranu krajiny. Rezolúcia bola zamietnutá, čím fakticky Spoločnosť národov „zavraždila Španielsko“.

Vlády Francúzska a Veľkej Británie uznali Francovu vládu nacionálneho Španielska. V marci 1939 došlo k rozpolteniu republikánskeho tábora – proti vláde sa postavila Junta národnej obrany. Vláda opustila Španielsko a nová junta začala vyjednávať o prímerí. Generál Franco však žiadal bezpodmienečnú kapituláciu. Potom začali frankistické vojská mohutnú vyčist'ovaciu operáciu, pri ktorej sa stretávali už len s minimálnym odporom. Napokon 28. marca 1939 sa nad Madridom objavila biela kapitulantská vlajka, keď nová vojenská junta vydala mesto povstalcom. 1. apríla 1939 Caudillo Francisco Franco prišiel do hlavného mesta Španielska, a tak sa občianska vojna, sprevádzaná rozsiahlou zahraničnou intervenciou, skončila.

Po víťazstve frankistov nastala vlna represálií. V máji 1939 sa Légia Kondor urýchlene stiahla do tretej ríše, kde už prebiehali prípravy na ťaženie proti Poľsku, po ktorom nastala čudná vojna – mníchovská ilúzia mieru v Európe sa rozpadla. Nacionalistické Španielsko obsadilo v Maroku prístav Tanger a medzinárodné pásmo Gibraltáru, Franco

nepristúpil k osi Berlín – Rím a Španielsko vyhlásil za „nebojujúci štát“. Do vojny proti ZSSR vyslal formálne Modrú divíziu. Mussolini a Hitler zomreli, ale Franco prežil. Španielsko sa v roku 1953 stalo členom OSN, v roku 1947 bolo obnovené kráľovstvo. Franco zostal naďalej „nekorunovaným kráľom“ až do svojej smrti 19. 11. 1975. Občianska vojna 1936 – 1939, ktorá bola krvavou predohrou celosvetového konfliktu, sa stávala zabúdanou minulosťou.

Autor vyčísľuje počty jednotiek podieľajúcich sa na občianskej vojne: republikánska armáda 450 000 bojovníkov, intervenčné sily Nemecka (Légia Kondor) a Talianska (expedičný zbor) 300 000 vojakov, povstalecké zbory Urgel, Mastrago, Aragon, Navara, elitný marocký zbor – 300 000 vojakov, internacionálne brigády 20 000 – 25 000 bojovníkov. V interbrigádach bojovalo okolo 3 000 Čechov a Slovákov, z ktorých takmer polovica padla. Prvou čs. jednotkou bola Gottwaldova čata, potom Guľometná rota Jána Žižku, Protiletadlová batéria Klement Gottwald, Delostrelecká batéria Jozefa Májka, dva prapory v 129. medzinárodnej brigáde a Poľný lazaret J. A. Komenského

Knihá je rozdelená na štrnásť kapitol, ktoré sú členené na menšie, od seba zreteľne oddelené, ale na seba nadväzujúce, takže dávajú ucelený obraz. V závere je uvedená chronológia a šesť kapitoliek o udalostiach, ktoré sa odohrali potom. Ale nie je tu ani zmienka o tom, ako boli interbrigadisti aj u nás vtedy i po skončení druhej svetovej vojny zneuznaní, ba priamo diskriminovaní. Knihu vhodne dopĺňa 40 dobových fotografií a 17 situačných náčrtkov, vyjadrujúcich najvýznamnejšie vojnové bitky a fronty občianskej vojny.

E. Jančo

TAYLOR, P.: *INSIGNIE SPOJENEC-KÝCH ZVLÁŠTNICH JEDNOTEK 1939 – 1948.* Brno: BB/art, 2004, 1. vyd., 220 s.

Väčšina akcií zvláštnych jednotiek prebiehala počas druhej svetovej vojny v utajení

a písať o nich sa začalo až po ukončení vojny. Z toho vyplýva, že aj ich význam docenila civilná verejnosť s oneskorením.

Publikácia sa zameriava na donedávna zanedbávanú časť zvláštnych jednotiek, a to ich insignie. Samotné zvláštne jednotky vznikali zväčša ako odpoveď na počiatočné neúspešné vystúpenia britskej armády. Poukazuje na to, že Británia nikdy nevyunikala nadmerným množstvom pozemného vojska. Jeho pýchu predstavovala vojnová flotila – vládkyňa morí, ktorá jej počas posledných 200 rokov zabezpečovala postavenie prvej veľmoci, s ktorou sa spájala funkcia policajta sveta. V období pred druhou svetovou vojnou a hlavne po prvom roku jej trvania, si britské velenie začalo uvedomovať nevyhnutnosť budovania leteckých síl, ktoré mali prevziať hlavnú a ťaživú zodpovednosť za obranu ostrovov. Pozemné vojsko sa ocitlo v kríze po neúspešnom vystúpení vo Francúzsku. Preto všetky možné sily, ktoré mohli pomôcť, sa aktivovali pri evakuácii z Dunkerque. Kráľovské námorníctvo a Kráľovské letectvo bojovali a tvrdo bránili prístup k britským ostrovom. V Afrike detašované pozemné jednotky sa pripravovali na boj s Talianmi. Britské domáce pozemné jednotky sa mohli venovať len tajným operáciám v okupovanej Európe, alebo výpadom ku kontinentálnemu pobrežiu, obsadenému nemeckými jednotkami. Predsa ich však čakala jedna závažná úloha. Pripravovali sa na odrazenie operácie Seelowe, čiže útoku Wehrmachtu na britské ostrovy. Pozemné vojsko sa nachádzalo po francúzskom dobrodružstve v troskách. Potrebovalo opäť získať sebaúctu a obyvateľstvu sa mala zdvihnúť morálka. Padlo rozhodnutie, že pozemným jednotkám poskytnú podporu pri bojových akciách ostatné armádne zložky. Churchill už v júni a júli 1941 vystúpil s výzvami a prejavmi o „zapálení Európy“, ktoré mali pozdvihnúť morálku národov Britského spoločenstva. Praktický dôkaz mali predstavovať ofenzívne akcie.

Autor približuje pohnútky a konkrétne kroky na vytvorenie špeciálnych jednotiek. Hľadá odpoveď na otázku: Čo sú vlastne

špeciálne jednotky? Podľa definície špecialistov sú to sily, špeciálne vycvičené a vybavené na to, aby plnili určitú úlohu, pre ktorú nie sú vhodné alebo dostupné pravidelné jednotky. Jedným z kritérií je, že jednotka nesmie byť početná. Mala by byť dobre vedená, využívaná iba na konkrétnu úlohu, pre ktorú bola vytvorená, a mala by mať dobrú disciplínu.

Admirál sir Roger Keyes, náčelník kombinovaných operácií, sústredil určené jednotky vo výcvikovom stredisku v Inveraray, kde sa podrobili tvrdému výcviku. Pozemné vojsko malo dvojaký prístup ku komandám. Niektorí velitelia sa pozerali na ich budovanie ako na pirátske odoberanie najschopnejších mužov z ich jednotiek, a iní to využili na zbavenie sa ťažkých prípadov a rebelantov. Ale zvláštne jednotky neboli postavené ako útulok darebákov hľadajúcich dobrodružstvo. Dominovali v nich priateľstvo a spoľahlivosť.

Kniha sa delí na 8 kapitol, členených chronologicky, geograficky a organizačne. Prvá kapitola je venovaná kombinovaným operáciám a prvým komandám. Pri opise 10. komanda, ktoré zaniklo pre nedostatok dobrovoľníkov v roku 1940, sa stretáme so zmienkou, že v roku 1942 vzniklo medzispojenecké komando, tvorené z vojakov z okupovaných európskych krajín. V 3. čate boli aj Čechoslováci s červenou nášivkou CZECHOSLOVAKIA v modrom poli. Výcvik kománd prebiehal v Achnacarry v Škótsku.

Ďalšie kapitoly sú venované 62. komandu alebo Zvláštnej leteckej službe (SAS), Zvláštnej jednotke L. K SAS neskôr patrila aj francúzska squadrona a grécka Svätá légia, ktorá odvodzovala svoje bojové tradície z bojov proti Sparťanom a Turkom. Znakom SAS mal byť pôvodne meč Excalibur, ale je ním dýka Fairburn Sykes. Ramenná nášivka vychádzala z egyptského hieroglyfického vyobrazenia slnečného božstva.

Prepadové jednotky na Strednom východe koordinovalo veliteľstvo v Káhire. Pod jeho právomoc patrila aj Diaľková púštna skupina. Zaujímavé poslanie mala indická diaľková

squadrona. Jej úlohou bolo zabrániť prieniku Rusov do oblasti perzsko-afgansko-sovietskej hranice.

Prepadové sily na Ďalekom východe najlepšie reprezentovali Činditi, ktorý dostali názov podľa draka s levou hlavou. Tento mýtický tvor strážil pagody v Barne. Dôležitú úlohu zohrávala aj Malajzijská ľudová protijaponská armáda.

Vzdušné sily zastúpené hlavne parašutistickými jednotkami nosili pri akciách na nepriateľskom území národnú vlajku. Zvláštnou kapitolou boli piloti klzákov, ktorí po pristátí bojovali s ostatnými vojakmi. Zvláštnou jednotkou bola austrálska Z jednotka, o existencii ktorej vedel len ministerský predseda a vrchné velenie. Z mimo britských jednotiek dôležitú úlohu zohrávala najmä 1. poľská samostatná výsadková brigáda.

Útvary zvláštnych operácií sa zaoberal bezpečnosťou vojnových zajatcov a ľudí nasadených na nútené práce (Zvláštne spojenecké prieskumné sily). Ženská transportná služba (FANY) sa snažila o poskytnutie okamžitej lekárskej starostlivosti priamo na bojisku. Jej činnosť zachránila veľa životov.

Medzi zvláštne jednotky Spojených štátov patrili 82. americká vzdušná divízia a 101. americká vzdušná divízia. Z pozemných jednotiek to boli hlavne Rangers, alebo v JV Ázii pôsobiaci Merrillovi marodéri. Myšlienku vytvoriť jednotky zvláštnych služieb prevzali Američania od Britov. Napríklad akciu pri likvidácii výroby ťažkej vody v Rjukane previedli Američania, Kanaďania a Nóri stmelení do Prvej jednotky zvláštnych služieb. Počas bitky v Taliansku pri Anziu dostali jej príslušníci pomenovanie čierni diabli.

Úrad strategických služieb, Útvary politickej vojny a Divízia psychologickej vojny nepôsobili vo frontovej línii, ale vnášali do nepriateľských radov zmätok a chaos. Zaslúžili sa o to, že Európa poznala písmeno V ako symbol víťazstva a jeho vyjadrenie v Morseovej abecede (teda úvodné tóny Beethovenovej Piatej symfónie).

Kniha je zameraná hlavne na obrazovú časť a približuje rôzne formy označení zvláštnych jednotiek. Zameraná je väčšinou na anglo-

americké jednotky a patrí medzi zvláštne publikácie z tematiky druhej svetovej vojny.

R. Hoza

LUCAS, J.: *HITLEROVI ŽOLDNĚŘI. MISTŘI NĚMECKÉ VÁLEČNÉ MAŠINÉRIE Z LET 1939 – 1945*. Praha : Naše vojsko 2004, 273 s.

Problematica vojenských dejín nacistickej tretej ríše je v súčasnosti natoľko pertraktovaná, že jej spracovanie sa premietlo v nespočetnom množstve knižných publikácií. Jedným z nesporných ukazovateľov obľúbenosti tejto problematiky je reedovanie prác s touto tematikou. Medzi azda najobľúbenejšie témy tejto kategórie patrí organizácia nemeckých branných síl, ich pôsobenie na bojiskách druhej svetovej vojny a personifikácia generality a admirality, a práve na tieto témy sa prevažná väčšina publikácií zameriava. Výnimkou nie je ani reedícia tohto knižného titulu, s prekladom ktorého sa mala verejnosc' možnosť oboznámiť sa už v roku 1997.

Autor *Hitlerovych žoldněřů*, James Lucas, je všeobecne známy vojenský historik a na poli vojenskej histórie sa prezentoval desiatkami odborných, hlavne však populárno-vedeckých, publikácií. Len výnimočne sa nevenovali problematike vojenských udalostí a militárií Hitlerovského Nemecka. Podobne ako v predchádzajúcich publikáciách, aj v tejto sa prezentuje ako erudovaný historik a rozprávač. Ako bývalý veterán mal k problematike vojenských dejín vždy veľmi blízko a profesionálne sa nimi začal zaoberať po druhej svetovej vojne. Od začiatku sa pritom jeho pozornosť zamerala na nemeckú armádu a štúdie, ktoré napísal, vyvolali medzinárodný ohlas.

V tejto knihe sa autor zameril na 15 nemeckých veliteľov, ktorí sa významným spôsobom podieľali na Hitlerovom vojnovom úsilí. Opisuje ich úlohu v nemeckej vojenskej hierarchii, ako aj výkony, ktoré dosiahli na taktickej či strategickej úrovni. Nakoľko dejiny nemeckej armády bojujúcej v druhej

svetovej vojne sú plné mien výnimočne schopných vojakov a dôstojníkov, výber autora bol vystavený tvrdej skúške a nekompromisnej selekcii. Do knihy mohol zaradiť len obmedzený počet dôstojníkov, preto sa usiloval prihliadať na „kvalitatívny rozmer“, ktorý vo vojenstve odlišuje brilantných veliteľov od tých, ktorí sú „iba“ prvotriedni. Autor je však presvedčený, že napriek nevyhnutnej subjektivnosti, pokrýva jeho výber najširšie možné spektrum bojových skúseností.

Monografia približuje tak vojakov, ktorých novátorstvo ovplyvnilo vývoj vojny, ako aj o tých, ktorí dosiahli vojenské víťazstvá na najvyššej strategickej úrovni. Sú medzi nimi aj takí, ktorí sa zásluhou svojich schopností dokázali vypracovať z najnižších miest až k vrcholom vojenskej hierarchie. Sú medzi nimi aj muži, ktorí si vydobyli rešpekt nielen u vlastných vojakov, ale aj u nepriateľa, muži o ktorých sa píše biografie, šíria legendy a ktorých činy charakterizujú neobvykle prezývky. Prikladom sú generáli poľní maršali Erwin Rommel, „Líška púšte“, meno ktorého figuruje na čelnom mieste vo spomienkach všetkých účastníkov západného ťaženia nemeckej armády na jar 1940 a vojny v Afrike, či Walter Model, preslávený ako „Vodcov hasič“, sláva ktorého spočívala v neprekonateľnom talente v otázkach defenzívy, a ktorý to za niekoľko rokov dotiahol z plukovníka na maršala. K stratégom sa radia generáli poľní maršali Albert Kesselring, „Usmievavý Albert“, ktorý preukázal mimoriadne veliteľské schopnosti tak v letectve, ako aj pozemnom vojsku a meno ktorého sa stalo synonymom spojeneckej bezradnosti v Taliansku a Erich von Manstein, pravdepodobne najlepší znalec svojho remesla v druhej svetovej vojne.

Medzi novátorov bol zaradení generálplukovník Kurt Student, strojca nemeckých výsadekovej jednotiek, ďalší sem boli zahrnutí pre svoje pozoruhodné hrdinské činy. Z nich vynikajú najmä tankový veliteľ, SS-hauptsturmführer, Michael Wittman, ktorý dokázal sám zastaviť útok celej britskej tankovej brigády a major Rudolf Witzig, ktorý sa s hŕstkou mužov zmocnil „ne-

dobytnéj“ belgickej pevnosti Eben Emael. „Tankový gróf“ generálmajor Hyazinth von Strachwitz, ktorého výpady, vedené hlboko do nepriateľského tylu, sa stali legendárne, ako aj údajne najlepší veliteľ bojovej skupiny, SS-strumbahnführer Otto Weidinger, patria do rovnako vymedzeného rámca. Originálny výber vojenských osobností autor doplnil o dôstojníkov, ktorí sa napriek preukázaným úspechom a schopnostiam nestali až takí známi, ako niektorí ich kolegovia. Sú to „Hitlerový hasič z Rakúska“, generálplukovník Lothar Rendulic, nezlomná vôľa k odporu ktorého bola preslávená, SS-oberstgruppenführer a generálplukovník Waffen-SS Joseph Dietrich, ktorého fanatická viera v nacizmus dominovala pri bojovom vedení jednotiek, či tankoví experti ako generál tankového vojska Walther Nehring a generálmajor Willi Langkeit a výsadkári, generál výsadkového vojska Bernhard Ramcke a plukovník Friedrich von der Heydte.

Pri opise mnohých víťazstiev a úspechov, dosiahnutých mužmi, o ktorých je v tejto knihe reč, logicky vzniká dojem (a na čo autor koniec-koncov aj sám upozorňuje) prehnanej glorifikácie. Opisy jednotlivých aktérov vyznievajú ako citácie pri udeľovaní významenání. Väčšina príbehov z týchto citácií aj skutočne vychádza. Základom ostatných sa stali predovšetkým bojové hlásenia nadriadených a ich spolubojovníkov, ktorých rozprávanie autor rozvinul. Keďže formulácie bojových hlásení a odporúčení na vyznamenanie boli veľmi suché a faktograficky strohé, sa pokúsil autor dodať týmto neutrálne ladeným oficiálnym záznamom potrebnú živosť. Nakoľko priestor na detailný opis jednotlivých akcií Hitlerových dôstojníkov je minimálny, autor sa sústreďuje len na stručné priblíženie ich vojenskej kariéry s podrobnejším líčením tých udalostí, ktoré ich dostali do povedomia, resp. ich preslávili. Čitateľ musí preto zapojiť do hry aj všetku svoju predstavivosť, pretože podľa autora by sa mal usilovať „čísť medzi rýdky a sám si dokreslovať dramata“, ktoré on mohol iba načrtnúť. Uvedomiť by si taktiež mal aj to, že niektoré znaky kariéry mala väčšina dôstojníkov

rovnaké. K pochopeniu podstaty oných spoločných znakov autor v úvode aspoň v krátkosti uvádza niektoré politické a vojenské aspekty vývoja Nemecka po prvej svetovej vojne a vytvorenom Versaillskom mierovom systéme.

Zárukou kvality a odbornosti predkladanej knihy sú mená prekladateľov, ktorí sa výraznou mierou podpísali pod jej odbornú kvalitu. Jiří Fidler a Vladimír Pilát v poznámkach prekladateľov upravujú a korigujú mnohé z uvedených chybných a niekde aj vyslovene nezmyselných údajov, za čo im patrí veľká vďaka. V závere je prehľadný miestny a menný register, fotografická príloha s portrétmi hlavných protagonistov, umiestnená v strednej časti knihy, pochádza z osobného fotografického archívu Jamesa Lucasa.

A. Maskalik

LORD, W.: *DUNKERSKÝ ZÁZRAK*. Praha – Litomyšl : Nakladatelství PASEKA, 2004, 304 s.

Kniha má 15 kapitol a vhodne ju dopĺňa 16 strán príloh s dobovými fotografiami.

V úvode publikácie autor stručne načrtol situáciu od mníchovského diktátu v septembri 1938 a problémy, ktoré bezprostredne viedli k vzniku druhej svetovej vojny. Ďalej pokračuje líčením udalostí v rámci tzv. čudnej vojny. V lete 1940 nemecký Wehrmacht prepadol Dánsko a Nórsko, potom vtrhol do Holandska, Luxemburska a Belgicka a bleskovým úderom mieril do Francúzska. Francúzsko bolo zaskočené, jeho vojaci vysedávali v Maginotovej línii, ktorú Nemci obišli. Na pomoc francúzskej armáde boli vyslané aj britské expedičné sily (BEF) v počte troch zborov, ktoré sa nemeckým útokom cez Ardeny dostali do obkľúčenia. Každý myslel, že BEF môže zachrániť iba zázrak.

24. mája 1940 bolo okolo 400 000 spojeneckých vojakov Veľkej Británie a Francúzska sústredených na pobreží západného

Belgicka a severného Francúzska, blízko francúzskeho prístavu Dunkerque. Tanky hitlerovskej armády stáli odtiaľto na dostrel, iba 8 km. A predsa sa podarilo spojenecké vojská z tejto pasce zachrániť. Z nepochopiteľných príčin Hitler vydal rozkaz na zastavenie ofenzívy úderných tankových a obrnených zborov a o osude Spojencov mala rozhodnúť Luftwaffe.

V nedeľu dňa 26. mája 1940 na rozkaz anglického Doveru o 18.57 h začala operácia Dynamo. Potom bolo viac ako 338 000 vojakov evakuovaných do Anglicka a 4 000 bolo dopravených do Cherbourgu a ďalších francúzskych prístavov. Operáciu riadil z hradu v Doveri viceadmirál Bertram Ramsay a naložovanie námorný kapitán Tennant. Evakuácia prebiehala z prístavu Dunkerque a z pláží Malo-les-Bains, Beay-Dunes, La Panne. Operáciu zabezpečovali všetky dostupné (vojenské a civilné) plavidlá: malé člny, parníčky, parníky, námorné lode, križníky, torpédoborce, minolovky. Ich počet už nikto nikdy nespočíta. Evakuácia prebiehala po trasách X, Y a Z. Vojny sa nevyhrávajú evakuáciami, ale tu to Hitlerovi prvýkrát nevyšlo podľa jeho predstáv. Dňa 4. júna 1940 bola operácia Dynamo o 14,23 h oficiálne skončená. Bola to jedna z najväčších záchranných operácií všetkých čias.

Pre každého Brita je Dunkerque symbolom víťazstva, veľkosti a nevyčerateľnej sily ducha národa a ochoty obetovať sa pre spoločnú vec. Pre Francúzov znamená Dunkerque trpkú porážku. A pre Nemcov navždy premeškanú a premárnenú príležitosť.

Walter Lord (počas druhej svetovej vojny slúžil na Úrade strategických služieb USA) sa pri opise operácie opieral o štúdium materiálov vo Verejnom štátnom archíve v Londýne, fondov admirality a RAF, materiálov francúzskeho vojnového námorníctva a prekvapujúco úplných nemeckých prameňov, dobových novín a časopisov, skúmaním vojnových denníkov jednotiek a plukov a napokon o množstvo memoárov a osobných denníkov priamych účastníkov udalostí počas dlhých 6 rokov. V podrobnostiach sa dokázal vžiť do svojho rozprávania, čím ukázal mozaiku rozmanitých pohľadov na dramatické

udalosti tých dní a neobyčajne živo sprítomnil vtedajšiu vojnovú atmosféru.

Autor dal knihe názov *Zázrak*, pretože je to, podľa neho, to jediné pravé slovo, ktoré vystihuje šťastenu evakuácie spojeneckých vojsk z Dunkerque. V skutočnosti sa na zázraku podpísalo niekoľko okolností: predovšetkým to bolo počasie. Lamanšský prieliv je obyčajne drsný, vtedy však pekné počasie vydržalo celých 9 dní. Inou okolnosťou či zázrakom bolo, že Hitler vydal rozkaz na zastavenie nemeckých tankov, ktoré sa už chystali zasadiť posledný úder, čím umožnil únik BEF z obklúčenia. O tretí zázrak sa postarala samotná Luftwaffe tým, že nepoužila triebivé bomby. Luftwaffe nemohla evakuáciu znemožniť, no mohla spôsobiť veľké straty.

Ešte jedna udalosť z Dunkerque sa na konci druhej svetovej vojny viaže k Československu (mimo rámec tohto diela). 1. samostatná československá obrnená brigáda vo Veľkej Británii pod velením gen. Lišku bola 30. 9. 1944 prepravená do Normandie, 8. októbra zasiahla do bojov v rámci 21. skupiny armád generála B. L. Montgomeryho a držala v obklúčení odrezanú, takmer jedenásťtisícovú nemeckú posádku pobrežnej pevnosti Dunkerque, počas ôsmich mesiacov. 23. 4. 1945 bol do 3. americkej armády gen. G. S. Pattona prevelený Kombinovaný oddiel brigády pod velením pplk. Aloisa Sítka v sile približne dvoch rôt (143 mužov), ktorý 1. mája neďaleko Chebu prekročil čs. štátne hranice. Dňa 8. mája večer sa dostal do Prahy, ale musel sa stiahnuť až k Plzni, potom znova ráno 9. mája prišiel do Prahy, kde zostal až do 11. mája, odkiaľ sa na žiadosť sovietskeho velenia musel vrátiť za demarkačnú čiaru. Zvyšok brigády bol pri Dunquerque, ktorá 7. mája dostala rozkaz na zastavenie palby a 9. mája sa gen. Liškovi vzdalo 355 dôstojníkov a 10 530 vojakov Wehrmachtu. V dňoch 12. – 18. mája 1945 sa brigáda urýchlene presunula do Československa a 30. mája sa zúčastnila na slávnostnej prehliadke v Prahe.

E. Jančo

DIZDAREVIČ, R.: *OD SMRTI TITA DO SMRTI JUGOSLÁVIE*. Praha : Svědectví. 2002, 351s.

Raif Dizdarevič, koncom Titovej éry predseda Predsedníctva Bosny a Hercegoviny, po smrti maršala postupne zastával funkcie predsedu federálneho parlamentu, ministra zahraničných vecí a v rokoch 1988 – 1989 predsedu Predsedníctva SFRJ. Kniha tým získava punc kvalifikovaného pohľadu zblízka, zo samej špičky politického vedenia vo vypätom období erózie spoločného štátu. Neide pritom o pamäti skoncipované dodatočne. Vznikali na základe poznámok, ktoré si autor počas výkonu funkcií sústavne robil, opierajú sa tiež o stenografické záznamy všetkých jeho vystúpení na politických porádach, o spracované denníky jeho sekretariátu a, pochopiteľne, aj o oficiálne dokumenty.

Svědectví je pohľadom juhoslovanského komunistu (rozdiel oproti našim reáliám možno cítiť predovšetkým v častiach venovaných zahraničnopolitickým otázkam), ktorý sám seba označil za jugonostalgika a titovca. Rešpekt – isteže s náznakmi kritickosti – voči Titovi, a predovšetkým úplne jasne vyjadrený projuhoslovanský federalistický postoj a rovnako jasný odpor k rozpadu štátu (u nás by získal nádych exkluzívnosti) sú dominantnými črtami celej knihy. Tiež úsilie a pocit bezmocnosti, aj istý fatalizmus zaznievajúci z úvodu (ktorý sa píše vždy nakoniec).

Úvod vytvára nevyhnutný kontext k téme, kontext rozsahom možno spartánský, keďže sa venuje histórii Juhooslávie od vzniku až do občianskej vojny, čo je presah oproti samotnému textu. Dizdarevič tu naznačuje stanoviská niektorých štátov v Balkánskej kríze, vrátane Československa.

Už neformálnym úvodom k vlastnej téme je aj prvá kapitola, ktorá hovorí takpovediac denníkovou formou o napätej atmosfére posledných týždňov života dlhoročného vodcu a kriticky o vyrovnávaní sa s novou situáciou a s výzvami, ktoré priniesla jeho smrť.

Hoci ide o pamäti politika, významné miesto v práci je venované hospodárskym otázkam, problematike nerovnomerného roz-

voja zväzových republík a aj z toho vyplývajúcim komplikovaným vzťahom. Osobitná pozornosť, nielen v tejto súvislosti prislúcha Slovinsku a, vzhľadom na pôvod autora, aj Bosne a Hercegovine. Dizdarevič ako bývalý diplomat a minister zahraničia zasvätené hovorí o medzinárodnom postavení SFRJ a o zahraničných aspektoch jej hospodárskej politiky. Niektoré pasáže, napr. o úlohe Juhooslávie v Hnutí nezúčastnených, pôsobia trochu odťažite, resp. sú späté skôr s východiskom pre dominantnú problematiku, ako kontrapunkt neskoršieho vývoja.

Chronologické spracovanie je samozrejmosťou. Predsa však obdobie, keď autor stál na čele Predsedníctva SFRJ, je tu zvlášť akcentované. Raif Dizdarevič ho opísal samostatne už v roku 1995, publikované však bolo až v tejto podobe (v knihe od 5. kapitoly). Čitateľ získava predstavu o kríze vzťahov v rámci federácie i vo vedení ZKJ v situácii, keď nebola všeobecná pripravenosť akceptovať požadované radikálne reformy, rástlo nebezpečenstvo srbskej hegemonie a súčasne separatistické tendencie v republikách. Nacionalizmus zosilnel v situácii, keď komunizmus nevytvoril predpoklady pre alternatívny zdroj súdržnosti federácie a Dizdarevič, principiálny odporca Miloševičovho štýlu politiky, priznáva, že nik nemal vo vedení víziu, k akej katastrofe sa vývoj uberal. Za podstatné pri zlyhaní civilného sektora považuje nedostatok modernizačného úsilia v politike a rozhodnosti pri presadzovaní ekonomických reforiem.

Autor venuje značnú pozornosť otázke Kosova. Je moslim, resp. nie je Srb, a možno aj to dodáva jeho „federalistickému“ prístupu ku kosovskej téme vyváženosť a dojem evidentnej snahy o objektivnosť (čo je ostatne jedna z najzrejmějších črt celej knihy).

Dizdarevič hovorí o mechanizme politického riadenia armády, o štrukturálnych reformách a personálnych zmenách, ktoré „zdedil“, do obdobia svojho federálneho predsedníctva. Z typickej pozície civila poukazuje na rozdiel v ponímaní východísk z krízy, keď politické vedenie nebralo dostatočne na zreteľ varovania armádnych kruhov a nebolo ochotné prijať opatrenia

súvisiace s komplexnejšou revíziou ústavy. Armáda sama neprekročila konštitučný rámec a iba poukazovala na potrebu zmien bez toho, aby prevzala iniciatívu. Na druhej strane autor dokumentuje postupné prenikanie nacionalizmu do armády a jej úlohu pri rozpade Juhoslávie, ktorú považuje v období od roku 1990 za kľúčovú.

Knihu obohatili záverečné úvahy Dizdarevičových „konzultantov“ prof. Bianchiniho a Hadžihasanoviča z Bologne o celkovom charaktere práce, resp. etickom rozmere konfliktu dvoch politických generácií v Juhoslávii. Súčasne pražský vydavateľ doplnil knihu o prehľadový týkajúce sa Hnutia nezúčastnených, obsadenia ťažiskových postov v SFRJ v celej jej povojnovej histórii, ako aj o bilanciu zbrojného aspektu prvej vojny na Balkáne.

Dizdarevič nám predkladá „pohľad zo Sarajeva“, ktorý je iný, než aký by bol z Belehradu, Lubľany či Záhrebu. Je zrejším pozitívom týchto pamätí, že, aj vďaka živosti témy, ponúkajú čitateľovi zamyslenie či možnosť kladenia si vlastných otázok. Čo lepšie sa môže autorovi prihodiť?

P. Száraz

MILLER, D.: *SPECIAL FORCES. The men, the weapons and the operations.* London : Salamander Books Limited, 2001, 179 s.

Pred niekoľkými rokmi vyšlo druhé vydanie publikácie v hore uvedenom anglickom origináli. Autorom publikácie (*ŠPECIÁLNE JEDNOTKY. Bojovníci, zbrane a operácie*) je bývalý dôstojník britskej armády, ktorý počas vojenskej kariéry pôsobil na Ďalekom východe, v strednej Európe a na Falklandských ostrovoch. Neskôr sa stal nezávislým publicistom. Ako novinár spolupracoval s informačnou skupinou Jane's; ako redaktor *Medzinárodnej obrannej revue (International Defense Review)*. Pripravil aj prvé vydanie publikácie *Major Surface Warships (Najvýznamnejšie vojenské lode)*. V súčasnosti sa ako samostatný autor zaoberá rôznymi aspektmi vojenstva. Prispieva do mno-

hých medzinárodných časopisov, vydal okolo 35 kníh. Predslov ku knihe napísal Robert C. Kingston, generál americkej armády vo výslužbe, ktorý počas úspešnej vojenskej kariéry velil aj jednotke špeciálnych síl a prispel k načrtnutiu základnej filozofie poslania špeciálnych jednotiek.

Text knihy, doplnený unikátnymi fotografiami a kresbami, približuje čitateľovi históriu vzniku špeciálnych jednotiek, jednotlivé akcie, významné zbrane, ako aj vybavenie špeciálnych jednotiek na celom svete. Táto publikácia predstavuje podrobné informácie, i keď nie vyčerpávajúce, zábery zo skutočných bojových akcií a výcviku, taktické mapy, ako aj rezy zbraní a detailný popis fungovania mechanizmu zbraní špeciálnych jednotiek.

V úvode je stručná charakteristika špeciálnych síl, označovaných aj ako elitné, alebo zvláštneho určenia, patriace medzi polovojenské organizácie a používajúce nekonvenčné metódy boja. Do tejto skupiny možno zaradiť jednotky a útvary označované ako komandá, výsadkové jednotky a dobrovoľnícke jednotky.

Vznik prvých špeciálnych jednotiek možno konštatovať už v staroveku. Významnejšiu úlohu zohrali v 18. storočí. Mnohé špeciálne jednotky našli uplatnenie hlavne počas druhej svetovej vojny. Po jej skončení bola väčšina z nich rozpustená. Obnovenie ich činnosti a rozšírenie možno konštatovať hlavne od 60. rokov, ktoré boli poznačené pokračovaním povojnového procesu dekolonizácie. Vznik špeciálnych jednotiek v mnohom ovplyvňoval faktor studenej vojny.

Autor konštatuje, že súčasná politická situácia dáva za pravdu víziám Georga Orwella, ktorý napísal: „Vojna a mier sú dva rôzne stavy, ale náš súčasný mierový stav má niektoré nezameniteľné rysy vojny.“ Jeho súčasťou sú konflikty národnostných menšín, genocída, terorizmus, prevraty, revolúcie a občianske nepokoje. D. Miller poukazuje na to, že aj tie najlepšie zo špeciálnych jednotiek môžu čeliť len malej časti hrozby, ktorú predstavuje protištátna činnosť, medzinárodný zločin a terorizmus. To je dôvod, prečo sa špeciálne sily ďalej rozširujú, prečo štáty spolupracujú na

vypracovaní strategických postupov, a prečo sa terorizmus stále viac považuje za druh vojnového konfliktu. Pre špeciálne jednotky je typické, že sa neustále vytvárajú, rozpúšťajú a obnovujú podľa aktuálnych okolností a potrieb daného štátu. Avšak doteraz nebola vytvorená všeobecne prijateľná definícia, ktorá by vystihovala skutočné poslanie špeciálnych jednotiek. Z bezpečnostných dôvodov sú konkrétne informácie o špeciálnych jednotkách pomerne strohé. V úvodnej časti publikácie sa osobitná pozornosť venuje pôsobeniu špeciálnych síl štátov NATO na riešenie krízy na Balkáne v roku 1999. Monografia je rozdelená na tri časti.

V prvej časti *Špeciálne jednotky*, ktorá je najobsažnejšia, sa poukazuje na situácie, v ktorých sa tieto jednotky nasadzujú, ako aj na pozitíva, ktoré, v porovnaní s konvenčnými silami, toto nasadenie prináša. Potom, podľa abecedného radenia štátov na celom svete Argentínou počnúc a USA končiac, približuje jednotlivé špeciálne jednotky. Ich presný názov, vznik, poslanie, úlohy, ktoré plnia, organizáciu, výzbroj a výstroj. Veľká pozornosť je venovaná profesionálnej príprave, to znamená náročnému procesu výberu a výcviku jej adeptov. Ich príslušníci, vybavení jazykovými znalosťami, majú možnosť účinne sa podieľať na bojových akciách v zahraničí. Mnohé elitné jednotky podliehajú priamo vrchnému veleniu ozbrojených síl štátu. Ak sú nasadení v zahraničí, sú poverovaní plnením strategicky významných úloh. Niektoré jednotky podliehajú veleniu bojových veliteľov a môžu počítať s podporou armádných síl, zatiaľ čo iné operujú samostatne, nezávisle od veliteľskej štruktúry armádných útvarov.

Druhá časť má názov *Významné operácie*. V nej sa uvádza, že významné bitky moderných čias boli vybojované na miestach, ako je Entebbe (Uganda), Džibuti, Grenada, Iránska púšť, Falklandské ostrovy a Mogadišo (Somálsko). Ich spoločným znakom bolo, že sa ich zúčastnili špeciálne jednotky rozličných typov a vo všetkých išlo o konflikty, ktoré možno zahrnúť do kategórie „nízkej intenzity“. Skúsenosti, ktoré v týchto akciách získali, sa stali základom ich ďalšieho štúdia.

Publikácia prináša podrobný priebeh operácie v Entebbe v júli 1976 za účelom vyslobodenia lietadla spoločnosti Air France, na palube s izraelskými pasažiermi, ktoré uniesli do Entebbe (Uganda) palestínski teroristi a členovia nemeckej teroristickej skupiny počas letu z Tel Avivu. Priebeh akcie podľa autora potvrdil, že Izraelčania sú majstri rýchlych a rozhodných akcií. K úspešným akciám špeciálnych jednotiek v 70. rokoch patril aj zásah proti juhomoluckým teroristom v Holandsku, ktorí uniesli vlak a obsadili základnú školu v severnej časti Holandska. V októbri 1977 bola nemeckou špeciálnou jednotkou GSG rovnako úspešne zorganizovaná v somálskom Mogadiše záchranná akcia uneseného Boeingu 737, ktorý patril leteckej spoločnosti Lufthansa. Únos sa odohral nad francúzskym stredomorským pobrežím. Akcia bola o to úspešnejšia, že žiaden z rukojemníkov neprišiel o život. Operácia americkej elitnej jednotky Delta na oslobodenie americkej ambasády v Iráne, ktorú obsadili iránski náboženský extrémisti, pod názvom Eagle Claw (Orlí pazúr) koncom roka 1979 a začiatkom roka 1980, nebola úspešná. Operácia britskej SAS v apríli a máji 1980 na oslobodenie iránskej ambasády v Londýne bola o to dramatickejšia, že sa odohrávala pred očami a kamerami novinárov a televíznych štábov, ktorí sa zhromaždili okolo obsadenej ambasády. Skupinu teroristov pochádzajúcich z Arabistanu zneškodnili v priebehu niekoľkých minút. K úspešným zásahom britských elitných jednotiek v boji proti Argentínčanom patril aj útok na Wireless Ridge počas vojny o Falklandské ostrovy v júni 1982. K ďalším opisovaným akciám špeciálnych jednotiek, tentoraz amerických, bola operácia na Grenade v roku 1983. Veľmi dramaticky približuje publikácia únos výletnej lode Achille Lauro v roku 1985 palestínskymi teroristami, na záchranu ktorej Američania zorganizovali záchrannú akciu. Nie je vyznechaná ani operácia Púštna búrka v roku 1991, vojna Spojencov v Perzskom zálive proti Iraku. Je všeobecne známe, že sa vyznačovala najväčším sústredením špeciálnych jednotiek z rôznych krajín na konvenčnom bojisku. Poslednou opisovanou

Vojenská história

akciou špeciálnych jednotiek je operácia Restore Hope (Obnovte nádej) na konci roka 1992 až do polovice roka 1993 v Somálsku na zneškodnenie „generála“ Aidida a zneškodnenie ozbrojencov, ktorí sa zmocnili zásob dodaných v rámci humanitárnej pomoci. Do akcie boli zapojené americké špeciálne jednotky za účasti príslušníkov síl OSN. Akcia priniesla mnoho obetí a nemožno ju považovať za mierovú.

Tretia časť knihy nesie názov *Výzbroj a výstroj*. Elitné a špeciálne jednotky väčšinou používajú štandardnú vojenskú výzbroj a výstroj. Jednak z ekonomických dôvodov a jednak preto, že zbrane, nenechávajú po streľbe špecifické stopy, ktoré by na ne zvlášť upozorňovali. Sú ale situácie, keď sa elitní vojaci bez špeciálneho vybavenia nezaobídu.

Špeciálne jednotky, pôsobiace na celom svete, sú vybavené množstvom rôznych druhov dlhých a krátkych palných zbraní. Rozsah publikácie umožnil priblížiť len niektoré z nich. Ilustrované zbrane sú prototypmi jednotlivých druhov. Medzi bojové prostriedky, ktoré používajú tak konvenčné sily ako elitné, patrí americké terénne vozidlo Hummer, alebo francúzska útočná puška FAMAS. Iné bojové prostriedky boli na-

vrhnuté na základe špecifických požiadaviek špeciálnych jednotiek. Tu možno zaradiť napr.: pištoľ Heckler Mk 23, ozbrojené verzie vojenského dopravného lietadla Lockheed C-130 Herkules alebo ruské bojové vozidlo pre výsadkárov (BMD).

Niektoré staršie zbrane rozšírené medzi teroristami používajú aj špeciálne jednotky. K týmto zbraňam patria napríklad britský Sten a Sterling alebo dánsky samopal Madsen. Teroristi sú často vyzbrojení protitankovými zbraňami RPG-7.

Záver kapitoly je venovaný ponorkám. Tie patria k najúčinnjším prostriedkom špeciálnych jednotiek na utajenú prepravu na miesto uskutočnenia bojových operácií, keďže sa mnohokrát odohrávajú v blízkosti pobrežia.

Publikácia poskytuje ucelený sumár vedomostí o špeciálnych jednotkách na celom svete, o ich bojovom nasadení, ako aj najčastejšie používaných zbraňach, vrátane technických údajov a popisu fungovania ich mechanizmu. Z hľadiska obsahového ju možno odporučiť odborníkom, ako aj širšej čitateľskej verejnosti.

M. Stanová

KRONIKA

5. MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA PRACOVNEJ SKUPINY VOJENSKEJ HISTÓRIE PARTNERSTVA ZA MIER

V dňoch 4. až 8. apríla 2005 sa v priestoroch Národnej akadémie obrany vo Viedni uskutočnila pod záštitou Konzorcia obranných akadémií a inštitútov obranných štúdií Partnerstva za mier 5. medzinárodná vedecká konferencia Pracovnej skupiny pre vojenskú históriu pod názvom *Mnohonárodné operácie, spojenectvá a medzinárodná spolupráca: minulosť a budúcnosť*.

Program konferencie sa začal 4. apríla vo večerných hodinách spoločenským stretnutím v priestoroch Vojenského historického múzea, na ktorom vystúpil s príhovorom veliteľ Národnej akadémie obrany Viedeň, generál Raimund Schittenhelm. Po jeho príhovore absolvovali účastníci prehliadku múzejnej expozície.

Rokovanie otvoril kanadský spolupredsedaajúci Dr. Ronald G. Haycock spolu s rakúskym hosťiteľom Dr. Erwinom A. Schmidlom. Konferencia bola rozdelená do štyroch blokov. V rámci prvého bloku pod názvom *Od 17. storočia po prvú svetovú vojnu* vystúpili Dr. Sergiu Iosipescu (Rumunsko) s referátom *Karpatsko-dunajské kniežatstvá. Vojenské spojenectvá v XVII. storočí*. Ďalej nasledoval referát Dr. Roberta S. Rusha (USA) *Štúdie suverénnych štátov vo vojenskej koalícii: Konfederácia štátov amerických* a kapitána I. stupňa Rüdiger Schiela (Spolková republika Nemecko) s príspevkom *Vzťahy medzi Nemeckým imperiálnym námorníctvom a k.u.k. rakúsko-uhorským námorníctvom v rokoch 1871 – 1914*. Po krátkej prestávke odznel referát prof. Dr. Ronalda Hyacocka (Kanada) *Rodiace sa mladé, ale nezávislé spojenectvo: Kanada v Anglo-búrskych vojnách a v prvej svetovej vojne* a po ňom vystúpil Dr. Ferenc Pollman (Maďarsko) s referátom *Zahraničná politika Dvojspolku a Monarchie voči Balkánu*. Záverečný príspevok prvého bloku predniesla poručička Emmanuelle Braudová (Francúzsko) s názvom *Medzinárodná výprava do Číny v rokoch 1900 – 1901*.

K tomuto bloku sa následne rozvinula zaujímavá diskusia na otázku, či možno považovať štáty Konfederácie za suverénne štáty v európskom poňatí suverenity. Jednoznačne sa k tomu postavili európski historici, ktorí takúto myšlienku odmietli. Prekvapivo však americkí historici tento názor nekomentovali.

V druhom bloku, nazvanom: *Medzivojnové obdobie, druhá svetová vojna a začiatok studenej vojny*, predniesol plukovník Dr. Petre Otu (Rumunsko) referát *V tieni veľkých spojencov: Rumunsko-talianske vzťahy v rokoch 1919 – 1927*. Nasledovalo vystúpenie veliaceho seržanta Dr. Thomasa C.S. Garretta (USA) *Mníchov 1938: Zlyhanie čestnosti medzinárodných zmluvných záväzkov*. Dr. Ben Schoenmakera (Holandsko) vo svojom príspevku *Mnohonárodná vojenská spolupráca počas oslobodzovania Holandska v rokoch 1944 – 1945* poukázal aj na útrapy civilného obyvateľstva spôsobené bojovou činnosťou Spojencov. Ilustroval to na príklade úmyselného rozsiahleho zatopenia oblastí, ktoré sa realizovalo aj napriek protestom holandskej kráľovnej v Londýne.

Posledný referát v rámci bloku predniesol plukovník Dr. Anatolij Prokopiev (Bulharsko) pod názvom *Peripetie Bulharska v rokoch 1941 a 1945*, pričom analyzoval postavenie Bulharska najprv na strane fašistického Nemecka a na sklonku vojny ako spojenca Sovietskeho zväzu. Aj napriek tomu, že sa bulharské vojská podieľali na oslobodení Srbska a Maďarska, ocitlo sa Bulharsko medzi porazenými štátmi so všetkými dôsledkami, ktoré z toho vyplývali.

Jedným zo záverov diskusie k prvej časti druhého bloku vyplynulo, že nie je možné úplne zabezpečiť skutočnú rovnoprávnosť členstva v rámci aliancie. V koalíciách spravidla dominantné štáty hľadajú druhotne na záujmy menších, resp. slabších, partnerov alebo záujmy koalície ako celku, pretože v prvom rade sledujú uspokojenie vlastných záujmov a potrieb. Na takéto počínanie práve doplatilo v roku 1938 nielen Československo, ale i mnohé štáty a národy v čase druhej svetovej vojny. Či je to tak aj v súčasnosti, to posúdi história s odstupom času.

Po krátkej prestávke vystúpil Prof. Dr. Brian McKercher (Kanada) s referátom *Kanada a vojna očami výborov: Slobodná zem Britského spoločenstva národov v druhej svetovej vojne*. Nasledoval príspevok Dr. Michala Štefanského (Slovensko) *Sovietsky vplyv na československú armádu*, v ktorom na postavách dvoch ministrov obrany, armádnych generálov Ludvíka Svobodu a Alexeja Čepičku, priblížil politickú situáciu na Slovensku pred vznikom Varšavskej zmluvy. V ňom zaujímavým spôsobom analyzoval príčiny ich politických vzostupov a pádov. L. Svoboda odmietal postupné spolitizovanie armády, čo malo za následok nedôveru najvyšších sovietskych politických a straníckych špičiek a následné odvolanie z postu ministra obrany. Čepička, na rozdiel od Svobodu, problémy so spolitizovaním armády nemal, a tak za výdatnej pomoci sovietskych komunistických vojenských komisárov pretvoril československú armádu na sovietsky obraz. Tento proces prerodu armády bol neslávne spojený s represiami a perzekúciami. V tomto období narastal nevídaný rozmach zbrojného priemyslu, čo úzko súviselo s orientáciou krajiny na Sovietsky zväz a jeho zahraničnú politiku. Smrť J. V. Stalina a v zapätí K. Gottwalda však oslabil Čepičkove pozície, ktoré v konečnom dôsledku viedli k jeho odstúpeniu z funkcie ministra obrany.

V prvý rokovací deň odznel ako posledný referát Dr. Pála Germusku (Maďarsko) pod názvom *Od velenia ku koordinácii: Spolupráca v obrannom priemysle v členských štátoch Varšavského paktu, 1956 – 1965*.

V stredu bol pre účastníkov konferencie pripravený poznávací program spojený s návštevou Bruckeneudorfu, v provincii Burgenland (46 km východne od Viedne). Táto oblasť bola už oddávna pre vojsko veľkým významným komunikačným uzlom. Od polovice 19. storočia bolo toto miesto využívané ako výcvikový tábor rakúskej armády, osobitne pre pešie jednotky. Po roku 1965 sa z hľadiska strategickej dôležitosti stala z neho jedna z najdôležitejších oblastí pre budovanie spevnených stavieb v prihraničnom pásme.

Druhým navštíveným miestom bol Götzendorf v provincii Dolné Rakúsko (30 km juhovýchodne od Viedne), založený začiatkom 12. storočia. Cieľom návštevy bolo Centrum operačnej prípravy, ktoré je zodpovedné za prípravu a vykonanie všetkých rakúskych medzinárodných vojenských misií.

Program dňa pokračoval účasťou na spomienkovej slávnosti, konanej pri príležitosti 60. výročia oslobodenia Viedne – v priestoroch Vojenského veliteľstva Viedeň, za osobnej prítomnosti jej veliteľa.

Druhý rokovací deň začal tretím blokom nazvaným *Studená vojna*. Ako prvý odznel referát plukovníka Oliviera Lahaie (Francúzsko) *Zapojenie Francúzska do kórejskej vojny*. Nasledovali príspevky Carmen Rijnevanuovej (Rumunsko) *Spolupráca v čase železnej opony. Vzťahy medzi Rumunskom a Spojenými štátmi (1960'– 1970')*, Dr. Dietera Krügera (Nemecko) *Bezpečnosť za pružnosťou? SRN a zmena stratégie NATO v 60. rokoch* a od Dr. Michaela Hennessyho (Kanada) *Kanadské pôsobenie v koalíciách studenej vojny*.

Vojenská história

Referát Helene Wildmanovej (Veľká Británia) *Činnosť médií v operáciách pre medzinárodnú bezpečnosť a pomoc jednotkám v Afganistane 2002* otvoril štvrtý blok venovaný problematike *medzinárodnej spolupráce v mierových operáciách*. V rámci tohto bloku odznel zároveň aj posledný príspevok konferencie, ktorý predniesol nadporučík Yan Galera (Francúzsko) *Reorganizácia macedónskej polície: príklad medzinárodnej európskej vojenskej spolupráce (1904 – 1914)*.

Dr. Ronald G. Haycock (Kanada), Dr. Robert S. Rush (USA) a Dr. Erwin A. Schmidl (Rakúsko) uzatvorili konferenciu a v krátkosti každý z nich zhodnotil priebeh konferencie. Konferencia bola hodnotená na vysokej odbornej úrovni s konštatovaním, že splnila svoj cieľ. Dr. Rush sa poďakoval rakúskej strane za vytvorenie veľmi priateľskej atmosféry v priebehu rokovania, ako aj za celkovú dobrú organizáciu konferencie. Zároveň, po dohode medzi francúzskou a slovenskou delegáciou, oznámil aj miesto konania 6. konferencie. Tá sa v roku 2006 uskutoční v Bratislave na tému *Operácie po skončení vojenského konfliktu*. Napokon vystúpil Dr. Schmidl, ktorý v mene veliteľa Národnej akadémie obrany všetkých pozval na rozlúčkové spoločenské stretnutie v priestoroch dôstojníckeho klubu akadémie.

E. Hariň

NOVÁ VÝSTAVA VOJENSKÉHO HISTORICKÉHO MÚZEA V BUDAPEŠTI

Pri príležitosti 60. výročia ukončenia druhej svetovej vojny v Európe sprístupnilo budapeštianske Vojenské historické múzeum v spolupráci s tamojším Vojenským historickým ústavom novú zaujímavú expozíciu. Výstava nazvaná *Od Piavy k Donu (Piavetól a Donig)* bola slávnostne otvorená dňa 6. mája 2005 v priestoroch Vojenského historického múzea na budínskom hradnom vrchu.

Rámcovanie expozície týmito dvoma dôležitými historicko-geografickými medzníkmi nebolo náhodné a vhodne poukazuje na vzájomné súvislosti medzi prvou a druhou svetovou vojnou. Môžeme konkretizovať, že rieky Piava a Don sú neodmysliteľnými symbolmi vojenských dejín Uhorska a Maďarska v 20. storočí. Stali sa pojmi obrovského ľudského vypätia, hrdinstva, ale aj masovej smrti (nielen) maďarských vojakov v prvej a druhej svetovej vojne. Talianska rieka Piava úzko súvisí s definitívnym obratom vo vedení vojenských operácií Centrálnych mocností na juhozápadnom (talianskom) fronte v roku 1918. Po neúspechu ofenzívy cez túto rieku sa bojové operácie rakúsko-uhorskej armády v Taliansku obmedzili na defenzívu, pričom počet bojujúcich c.-k. jednotiek tu stále klesal až do konca prvej svetovej vojny. Piava je teda začiatkom konca Rakúska-Uhorska a jeho armády. Don je potom symbolom krvavej katastrofy 2. maďarskej armády na východnom fronte v roku 1943. Aj táto rieka je synonymom obratu vo vojenských operáciách maďarskej kráľovskej armády na východnom fronte. Styčných bodov v oboch historických udalostiach je teda viac ako dost, nehľadiac na to, že charakteristika historických úsekov vymedzením dvoma dôležitými bodmi je v maďarskej historickej literatúre pomerne obľúbená.

Výstava návštevníkovi poskytuje prehľad o vojenských dejinách Uhorska, resp. Maďarska, od roku 1918 do roku 1943. Podrobne približuje vojenské aspekty rozpadu Uhorska v rokoch 1918 – 1920, budovanie maďarskej kráľovskej armády v medzivojnovom

Vojenská história

období, pohyby maďarskej armády v súvislosti s návratom niektorých území k „materskej krajine“ v rokoch 1938 – 1941, až po vstup horthyovského Maďarska do vojny proti Sovietskemu zväzu a spomenutú porážku v meandri Donu. To sú len v kocke spomenuté hlavné piliere expozície.

Tento pomerne široký historický záber bol spredmetnený množstvom trojrozmerných exponátov, diorám, uniforiem, výstrojných súčiastok, zbraní, písomného a fotografického materiálu a ďalších militárií umiestnených na ploche 600 metrov štvorcových. Inštalovanie týchto exponátov bolo realizované na profesionálnej úrovni a „poteší oko“ historika, muzeológa či modelára.

Realizátori novej výstavy mali čiastočne uľahčenú úlohu v tom, že mohli nadviazať a čerpať zo stálej expozície o histórii maďarskej kráľovskej armády v rokoch 1922 – 1944 a z výstavy *Ohyb Donu (Don-kanyar)*, ktorá bola návštevníkom sprístupnená ešte začiatkom roka 2003.

Výstava spĺňa jeden z hlavných aspektov moderného múzejníctva, podľa ktorého prichádza bežný návštevník do múzea (vojenské múzeum nevynímajúc) predovšetkým vidieť, len v menšej miere čítať. Samozrejme každá vitrína, resp. exponát, je doplnená podrobným popisom v maďarskom a anglickom jazyku. Záujemca, ktorý chce dôkladne obsiahnuť celú expozíciu, tak môže stráviť v týchto priestoroch aj niekoľko hodín.

Nepochybným kladom je aj úsek expozície, na ktorom si návštevníci môžu voľne pripevnené zbrane vziať do rúk a poťažkať. Tento kútik samozrejme lákal hlavne deti, čo je tiež vhodnou metódou k pritiahnutiu návštevníka do múzea. Návštevník sa ďalej mohol pristaviť pri videoprojekcii, ktorá neprestajne premietala autentické maďarské dokumentárne zábery z druhej svetovej vojny.

V súvislosti so Slovenskom upútajú viaceré vitríny a exponáty. Je to napríklad vitrína venovaná bojom československej a maďarskej červenej armády v roku 1919 so zaujímavou diorámou bojiska. Ďalej panely venované vojenským dôsledkom Viedenskej arbitráže z roku 1938 či ďalším momentom súvisiacim s dobovými vojenskými vzťahmi Maďarska a Slovenska.

Expozícia je pre každého záujemcu o vojenské dejiny v mnohom inšpirujúca. Keďže popisy sú aj v anglickom jazyku, jazyková prekážka tu neexistuje. Vojenské historické múzeum v Budapešti touto expozíciou opäť potvrdilo svoj prím medzi múzeami v Maďarskej republike a schopnosť pohotovo reagovať na významné jubileá vojensko-historického charakteru.

P. Chorvát

Vojenská história

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Peter **BYSTRICKÝ**, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Mgr. Miroslav **LYSÝ**, Filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Šafárikovo námestie č. 6, 811 06 Bratislava

PhDr. Eva **KOWALSKÁ**, DrSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Mgr. Martin **HETÉNYI**, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre,
Štefánikova 67, 949 01 Nitra

PhDr. Martin **LACKO**, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave,
nám. Herdu 2, Trnava 917 01 Trnava

Mgr. Patrik **KUNEC**, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Mgr. Peter **CHORVÁT**, Považanova 2, 841 01 Bratislava

Mgr. Igor **SLEPCOV**, Múzejné oddelenie Svidník VHM v Piešťanoch,
Bardejovská 14, 089 01 Svidník

Vojenská história

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odovzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajú zásadne na disketách v textových editoroch Word 6.0, Word 97, v iných len na základe dohovoru. Poznámky je potrebné uvádzať až za text štúdie, nie pod čiarou. K diskete je potrebné priložiť jeden tlačný exemplár príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický kontakt, e-mailovú adresu.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách rešpektovať aspoň jej základné zásady. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

²PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵PEJSKAR, ref 2, s. 97.

– v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.

– autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo ŠPIRKO, D. et al. (et alii)

– v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999

– údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu – skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

– pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatuľa, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VÚA – VHA Praha, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava.

☎ 02/48 207713

E-mail: stanovam@mod.gov.sk

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

BYSTRICKÝ, Peter: Mocenský zápas o neskoroantické Sirmium.....	3
LYSÝ, Miroslav: Nemecké výboje proti Uhorsku v 11. storočí.....	22
KOWALSKÁ, Eva: Ozbrojená moc v procese rekatolizácie (náčrt problematiky).....	45
HETÉNYI, Martin: Ilegálne prechody štátnej hranice v nitrianskom úseku v rokoch 1938 – 1945.....	55
LACKO, Martin: Pôsobenie a osud partizánskeho oddielu <i>Bohdan Chmel'nický</i>	72

Dokumenty a materiály

KUNEC, Patrik: Sporný pobyt Mórica Beňovského v Spojených štátoch amerických v rokoch 1779 – 1780.....	92
CHORVÁT, Peter: Poľská armáda na prahu druhej svetovej vojny a jej obranné zoskupenia na hraniciach so Slovenskom.....	102
SLEPCOV, Igor: Obete Dukly vo svetle sporu o počte ľudských strát Červenej armády v druhej svetovej vojne.....	116

Recenzie

ČÁRSKY, Viktor: Nahliadnutia dejinám pod sukňu. (Martin Lacko).....	124
LACKO, Martin: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. II. Zborník príspevkov. (Ivan A. Petranský).....	127
MASLOV, A. A.: Zajatí sovětští generálové (osud sovětských generálů zajatých Němci v letech 1941 – 1945). (Pavel Mičianik).....	130

Anotácie, glosy	133
------------------------------	-----

Kronika	151
----------------------	-----

INHALT

Studien

BYSTRICKÝ, Peter: Machtkampf um das spätantische Sirmium	3
LYSÝ, Miroslav: Deutsche Kriegszüge gegen Ungarn im 11. Jahrhundert	22
KOWALSKÁ, Eva: Die Wehrmacht im Prozess der Rekatholisierung (eine Skizze der Problematik)	45
HETÉNYI, Martin: Die illegalische Übergänge der Soldaten an der slowakisch – ungarische Staatsgrenze in dem Sektor von Nitra in Jahren 1938 – 1945	55
LACKO, Martin: Das Wirken und Schicksal der Partisanengruppe von Bohdan Chmelnický	72

Dokumente und Materialien

KUNEC, Patrik: Der strittige Aufenthalt von Móric Beňovský in den Vereinigten Staaten von Amerika in den Jahren 1779 – 1780	92
CHORVÁT, Peter: Die polnische Armee an der Schwelle des Zweiten Weltkrieges und ihre Heerestruppen an der polnisch-slowakischen Grenze	102
SLEPCOV, Igor: Die Opfer von Dukla im Licht des Streites um die Anzahl der menschlichen Verluste der Roten Armee in dem Zweiten Weltkrieg	116

Rezensionen	124
--------------------------	-----

Anotationen, Glossen	133
-----------------------------------	-----

Chronik	151
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

BYSTRICKÝ, Peter: Power Strive for Lateantique's Sirmium	3
LYSÝ, Miroslav: German Raids against Old Hungary in 11th Century.....	22
KOWALSKÁ, Eva: Armed Power in Process of Recatholicization (outline of the topic).....	45
HETÉNYI, Martin: Illegal Crossings of Slovak-Hungarian State Borders in Nitra Stretch by Soldiers in 1938 – 1945	55
LACKO, Martin: Activity and the Fate of the Partisan Squad Bohdan Chmeľnícký	72

Documents and Materials

KUNEC, Patrik: The Disputed Stay of Móric Beňovský in the United States of America in 1779 – 1780	92
CHORVÁT, Peter: The Polish Army on the Threshold of the World War II and Its Defensive Groupings on Borders with Slovakia.	102
SLEPCOV, Igor: Casualties of Dukla in the Light of Dispute on Number of Casualties of the Red Army in the World War II.....	116
Reviews	124
Annotations, Glossaries	133
Chronicle	151

VOJENSKÁ HISTÓRIA 2/2005

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo
Vydáva Ministerstvo obrany SR – Vojenský historický ústav

Na obálke: na fotografii najstaršie sochárske stvárnenie
venované pamiatke padlých príslušníkov 1. ČSAZ na Dukle

Redaktorka Mgr. Mária Stanová
Grafická úprava Alena Madajová

Redakčná rada: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (predseda),
členovia: PhDr. Michal Barnovský, DrSc., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.,
PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda),
PhDr. Ivan Gosiorovský, PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., Dr. Peter Turza,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., doc. PhDr. Oldřich Vaněk, CSc.

Schválené do tlače dňa: 6. júla 2005
Registračné číslo 1713/97
Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava
Nepredajné
ISSN 1335-3314
Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava